"Eğlenceli, aydınlatıcı ve anlatılanlarda kendinizi bulduğunuzda, utandırıcı!"
WALL STREET JOURNAL

~~HATALAR~~

HATALAR PSİKOLOJİSİ

Benim hatam değil!

Carol Tavris
Elliot Aronson

Çeviren: Nuray Önoğlu

Sola Unitas
happiness.learning.performance

"Bu, büyüleyici ve enfes bir kitap olsa da en önemli özelliği ustalıkla yazılmış olması. Her sayfası keskin bir içgörü ve zekice gözlemlerle ışıldıyor. Hatalar yapıldı ama kesinlikle bu kitapta değil!"

- Daniel Gilbert, *Stumbling on Happiness*'in yazarı

NEDEN İNSANLAR İÇİN "HATA YAPTIM." DEMEK YA DA BUNA İNANMAK BU KADAR ZOR?

"Sevgililerin, avukatların, doktorların, politikacıların; herkesin kendi kendini nasıl kandırdığına dair etkileyici bir çalışma... Sunduğu bilimsel kanıtlar, gerçekçi ve sağduyulu cazibesi nedeniyle, *Hatalar Psikolojisi* oldukça inandırıcı. Bu kitabı okuyarak, liderlerimizin, sevdiklerimizin ve -dürüst davranırsak- kendimizin davranışlarını anlayabiliriz; insan doğasının bazı şaşırtıcı gizemleri daha açık görünmeye başlayabilir. Kitabın sonunda hatalı adımlarımızı kabul etmekten kaçınmamızı sağlayan yöntemler, çok daha âşinâ hâle geliyor. Biz -ve bizi yönetenlerle bize yol gösterenler- yalnızca 'Ben bir hata yaptım, özür dilerim.' demenin gücünü ve değerini bir anlasak, bizim ve herkesin hayatının ne kadar olumlu yönde etkileneceğinin farkına varırız."

- Francine Prose, *O, The Oprah Magazine*

CAROL TAVRIS bir sosyal psikolog, yazar ve konuşmacıdır. Yazdığı kitaplar arasında *Anger* ve *The Mismeasure of Woman* adlı kitaplar bulunmaktadır. Los Angeles'ta yaşayan Tavris, *New York Times* ve *Wall Street Journal* ve *Los Angeles Times* için yazılar yazmaktadır.

ELLIOT ARONSON, dünyanın en önemli sosyal psikologlarından biridir. Bilimsel araştırmaları, eğitimleri ve yazıları nedeniyle birçok ödül almıştır. *The Social Animal*, *Nobody Left To Hate*, *Not by Chance Alone* gibi kitapları bulunmaktadır.

Sola Unitas
happiness.learning.performance

9 786059 692793

32 ₺

Hatalar Psikolojisi'ne
Övgüler

"Hikâyelerle zenginleştirilmiş... Yanlış bir şey yaptığımız ve bunu kabullenmek istemediğimiz zamanlarda başvurduğumuz kaçamak taktiklere dair, eğlenceli, aydınlatıcı ve anlatılanlarda kendinizi bulduğunuzda, utandırıcı!"

- *Wall Street Journal*

"Sevgililerin, avukatların, doktorların, politikacıların; herkesin kendi kendini nasıl kandırdığına dair etkileyici bir çalışma... Sunduğu bilimsel kanıtlar, gerçekçi ve sağduyulu cazibesi nedeniyle, *Hatalar Psikolojisi* oldukça inandırıcı. Bu kitabı okuyarak, liderlerimizin, sevdiklerimizin ve -dürüst davranırsak- kendimizin davranışlarını anlayabiliriz; insan doğasının bazı şaşırtıcı gizemleri daha açık görünmeye başlayabilir. Kitabın sonunda hatalı adımlarımızı kabul etmekten kaçınmamızı sağlayan yöntemler, çok daha âşinâ hâle geliyor. Biz -ve bizi yönetenlerle bize yol gösterenler- yalnızca 'Ben bir hata yaptım, özür dilerim.' demenin gücünü ve değerini bir anlasak, bizim ve herkesin hayatının ne kadar olumlu yönde etkileneceğinin farkına varırız."

- Francine Prose, *O, The Oprah Magazine*

"Bu, büyüleyici ve enfes bir kitap olsa da aslında çok ustaca... Her sayfası keskin bir içgörü ve zekice gözlemlerle ışıldıyor. Hatalar yapıldı ama bu kitapta değil!"

- Daniel Gilbert, *Stumbling on Happiness*'in yazarı

"Psikolojinin en büyük iletişimcilerinden ikisinin oluşturduğu bir hayal takımı... Kendi kendimizi haklı çıkarma yönündeki parmak ısırtan gücümüzün büyüleyici keşfi."

- David G. Myers, *Intuition: Its Powers and Perils*'in yazarı

"Bu zihin açıcı kitap mutlaka okunmalı; hepimiz hatalar yaptığımız için değil -elbette ki hayır- fakat hepimiz başkalarının yaptığı hataların kurbanı olduğumuz için. Bu insanlar neden bu denli kötü davranışlar içindeler? Tavris ve Aronson'ın açıklamaları aydınlatıcı, eğlenceli, sağlam bilimsel dayanaklardan güç alıyor ve hem kişisel hem de kamusal yaşamımızla fazlasıyla ilgili."

- Judith Rich Harris, *Nurture Assumtion* ve *No Two Alike*'ın yazarı

"Zihnin en şeytani hilelerine dair daha iyi -veya rahat okunan- bir rehber hayal etmek zor."

- David Callahan, *The Cheating Culture*'ın yazarı

"Çağımızın en ihtiyaç duyulan ve önemli kitaplarından biri."

- Warren Bennis, *On Becoming a Leader*'ın yazarı

"Bu kitap da hatalarımıza bakış açımızı değiştirmezse, o zaman hepimizin işi çok zor."

- Michael Shermer, Scientific American'da köşe yazarı ve editör, *Why People Believe Weird Things*'in yazarı

"Tavris ve Aronson müthiş becerilerini sosyal içgörü ve bilimsel uğraşın pırıl pırıl bir modelini oluşturmak için birleştirmişler. Hataya düşmeyin, bu kitabı okumanız gerek."

- Robert B. Cialdini, Influence: *Science and Practice*'in yazarı

"Geniş kapsamlı âlimliği, anlaşılır ve nükteli anlatımla birleştiren Tavris ve Aronson, insan davranışının gizemlerinin birçoğunu aydınlatıyor. Neden ikiyüzlüler kendi ikiyüzlülüklerini bir türlü görmez, neden çiftler ortak tarihlerini genellikle başka türlü hatırlar, neden insanlar çıkmaza gittiği besbelli davranışlarda ısrar eder. Her bölümündeki şaşırtıcı açıklamalarla bu kitabı okumak bir zevk.

- Elizabeth Loftus, *Eyewitness Testimony*'nin yazarı ve Kaliforniya Üniversitesi seçkin profesörü

"Liderlerin verdikleri kararlara dair düşüncelerini sonsuza kadar değiştirebilecek çığır açıcı bir kitap. Yeni kavrayış ve bilgilerle dolu. Mutlaka okunması gerekenlerden!"

- Burt Nanus, *Leaders: The Strategies for Taking Charge*'ın ortak yazarı

Hatalar Psikolojisi

Benim hatam değil!

HATALAR PSİKOLOJİSİ

BENİM HATAM DEĞİL!

Aptalca İnançlarımızı, Kötü Kararlarımızı ve Acı Veren Davranışlarımızı Neden Haklı Gösteririz?

Carol Tavris ve
Elliot Aronson

Sola Unitas
happiness.learning.performance

MISTAKES WERE MADE (BUT NOT BY ME), Copyright © 2007, 2015 by Carol Tavris and Elliot Aronson Original English language publication 2015 by Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company. This edition arranged throught Kayi Telif Haklari Ajansi.
Turkish translation Copyright © 2017 by Sola Yayınları
All rights reserved.
Tüm hakları saklıdır. İngilizce orijinali Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company tarafından "MISTAKES WERE MADE (BUT NOT BY ME)" adıyla yayımlanmıştır. Bu eser Kayı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır. Bu eserin çeviri sorumluluğu Sola Koç. Eğ. Dan. Hiz. A.Ş.'ye aittir. Bu kitabın hiçbir bölümü izin alınmadan kopyalanamaz ya da çoğaltılamaz.

SOLA YAYINLARI

Şakayık Sok. No: 40/8 Kat: 2 Teşvikiye Şişli/İSTANBUL
Telefon: 0212 939 76 52 - E-posta: info@solayayinlari.com
www.facebook.com/solayayinlari
www.twitter.com/solaunitas
www.solayayinlari.com

ISBN: 978-605-9692-79-3
Yayıncı Sertifika No: 32858
1.Baskı: İstanbul 2017
İmtiyaz Sahibi: Umut Kısa
Genel Yayın Yönetmeni: Tansel Mumcu
Editör: Buket Konur
Redaksiyon: Hale Özdemir
Son Okuma: Şermin Çetin
Çeviren: Nuray Önoğlu
Mizanpaj: Sibel Deniz
Kapak Tasarım: Sibel Deniz
Orijinal Adı: Mistakes Were Made (But Not by Me)

BASILDIĞI YER
Deren Matbaacılık Ambalaj Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi
Beylikdüzü Osb Mahallesi Orkide Caddesi 9/Z Beylikdüzü/İstanbul
Sertifika No: 34011

© Bu kitabın tüm yayın hakları Sola Koç. Eğ. Dan. Hiz. A.Ş.'ye aittir. Yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen hiçbir yolla kopya edilemez, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Yaratıcılığı bu kitaba ilham veren, bilişsel uyumsuzluk teorisinin kurucusu Leon Festinger için...

"Hepimiz doğru olmadığını bildiğimiz şeylere inanabiliriz ve sonunda hatalı olduğumuz kanıtlandığı zaman, işi yüzsüzlüğe vurup gerçekleri çarpıtarak haklı olduğumuzu kanıtlamaya çalışırız. Entelektüel olarak bu süreci sonsuza kadar sürdürmek mümkündür: Bunu yalnızca hatalı bir inancın er veya geç katı gerçeklerle çarpışması engelleyebilir ki bu da genellikle bir savaş alanında gerçekleşir."

- George Orwell, 1946

Dün bilinçdışı bir şekilde hatalıyken, bugün bilinçli bir şekilde hatalı olmam için bir neden göremiyorum.

- Yüksek Mahkeme Hakimi Robert H. Jackson, 1948

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ: Hilekârlar, Ahmaklar, Alçaklar ve İkiyüzlüler: Bu İnsanlar Kendilerine Nasıl Tahammül Ediyorlar? 21

• • •

1. Bilişsel Uyumsuzluk: Kendi Kendini Haklı Çıkarmanın Motoru 37

2. Gurur ve Önyargı... Ve Diğer Kör Noktalar 85

3. Hafıza: Kendi Kendisini Haklı Çıkaran Tarihçi 130

4. İyi Niyet, Kötü Bilim: Klinik Yargının Kapalı Döngüsü 170

5. Yasa ve Kargaşa 220

6. Aşkın Celladı: Evlilikte Kendi Kendini Haklı Çıkarma 270

7. Yaralar, Anlaşmazlıklar ve Savaşlar 309

8. Geride Bırakmak ve İtiraf Etmek 352

• • •

KATKI BELİRTME 396

NOTLAR 398

GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ BASKI İÇİN ÖNSÖZ

Bu kitabın ilk baskısı 2007 yılında yapıldığında ABD, Irak'taki savaş yüzünden kutuplaşmıştı. Saddam Hüseyin'in kitle imha silahları geliştirdiğine inanan Demokratlar ve Cumhuriyetçilerin başlangıçta George W. Bush'un işgal kararını eşit biçimde desteklemeleri muhtemel olmasına rağmen, çok geçmeden Saddam'ın kitle imha silahları üretmediği ortaya çıktı ve bu türden hiç silah bulunamadı. Kitle imha silahları ortadan kaybolmuştu ama siyasi kutuplaşma yerli yerindeydi ve biz de kitabımıza ilişkin olarak Amazon'da yapılan yorumlarda bu durumu bizzat yaşadık.

Pek çok muhafazakâr, bizim haksız biçimde ve tekrar tekrar Bush'a saldırdığımız algısıyla son derece kızgındı (bazıları hâlâ öyle). Yazdığı yoruma "Neredeyse Harika" başlığını koyan ve kitabımıza üç yıldız verenlerden bir tanesi, siyasi görüşlerimizi okura dayatmak ve Demokratların yaptığı hatalarla aldıkları kötü kararları görmezden gelmeye o kadar çok zaman harcamasak, kitabın hakikaten harika olacağını yazmıştı. Bütün ileriki basımlarında "Bush yalan söyledi." örneklerinin tamamının silinmesi

gerektiğini öğütlüyordu, böylece her dört sayfada bir bu örnekler varmış gibi görünmeyecekti.

Tam kendimizi savunmayı ve "Neredeyse Harika"-ya kitabı yeniden okumaya davet etmeyi düşünürken, "Gerçekten Harika!" başlıklı bir yorum bizden hızlı çıktı. Bu yorumu yazan okur, bunun yalnızca siyaset hakkında bir kitap olmadığını, insan davranışının bütün yönleri hakkında olduğunu söylüyordu. Yorumu yazan kadın; her iki partinin üyelerinin hatalarını, kendilerini haklı çıkarmalarını ve yanılsamalarını tartıştığının altını çizerek kitabı son derece tarafsız buluyordu. Örneğin; Lyndon Johnson'ın Vietnam'dan çıkmayı başaramaması, Bush'un Irak'taki 'tutumunu sürdürme' kararlılığı ile kıyaslanıyordu.

Siz bu kitabı okudukça belirginleşecek sebeplerle, Amazon'a yorum yazan bu iki kişiden ikincisi, bizi birinciden daha çok memnun etti. "Ne kadar zeki ve sezgileri kuvvetli bir okur." diye düşündük, "Besbelli çok bilgili!" Öte yandan, birinci yorumu yazanın kafası tamamen karışıktı. Taraflı mı? Biz mi? Saçmalamayın! Çünkü adil olmak için arkamıza yaslandık! Her dört sayfada bir, Bush yalan söyledi örneği vermiş ve Demokratlar için tek bir kötü söz söylememişiz öyle mi? Lütfen! Bu okur, Lyndon B. Johnson'a yönelik eleştirilerimizi, ona 'kendini haklı çıkarma ustası' dediğimizi okumamış mı? Övdüğümüz Cumhuriyetçileri nasıl olmuş da gözden kaçırmış? Ayrıca nasıl olur da asıl demek istediğimizi; George Bush'un, Saddam Hüseyin'in sözde kitle imha silahları konusunda Amerikan halkına kasıtlı olarak yalan *söylemediğini* fakat hemen bütün liderlerin ve geriye kalan

hepimizin yaptığının aynını yaptığını, zaten verdiği bir kararı haklı çıkarmak için kendi kendisine yalan söylediğini kast ettiğimizi yanlış anlar? Ayrıca, kendimizi savunmaya iyice kaptırarak bu kitabı yazmaya başladığımızda Bush'un devlet başkanı olduğunu ve o maliyetli savaşın ulusu böldüğünü söyledik. Sonuçları, Orta Doğu'da süren savaşlar ve kaos hâlinde bugün hâlâ bizimle. Açılışı yapmak için bundan daha etkileyici ve önemli bir hikâye olabilir miydi?

Yukarıda belirttiğimiz gibi düşünürken, ilk yorumu yazana cevap olarak yaşadığımız kendimizi haklı çıkarma kasılmasını gevşettikten sonra, korkulan soruyla yüzleşmek zorunda kaldık: Eleştirisinde haklı olabilir miydi? Birbirimize "Bir dakika; haklı mıyız, yoksa yalnızca kendimizi haklı mı çıkarıyoruz? Ya haklıysa?" dedik. Hakikaten, değerlerimiz ve eğilimlerimizin aradan sızdığını kabul etmek gerekiyordu. Örneğin; ABD hükümetinin işkence uygulamasına ilişkin tartışmamız, politikacılar ve sorgucuların Cenevre Sözleşmesi'nin 2003'ten beri ihlal edilmesini nasıl haklı göstermeye çalıştıklarını göstermek için sosyal-psikolojik araştırmalardan yararlanarak... Bakın işte; önyargımızı ele vermeden cümleyi bile bitiremiyoruz. Bush yönetiminin "Eğer yapan *biz* isek, o işkence değildir." bakış açısından başlamamıştık.

Biz de insanız ve bu kitapta anlattığımız düşünce tuzaklarından uzak değiliz. Hiçbir insan önyargısız yaşayamaz, bizim de kendi önyargılarımız var. Fakat bu kitabı bunları kavramak ve kendimizinki de dâhil olmak üzere insan hayatının her köşesinde nasıl işlediğine ışık

tutmak amacıyla yazdık. Bu yeni basımın önyargılardan uzak olduğunu umuyoruz fakat öyle olduğundan şüpheliyiz. Umuyoruz ki kitabımıza "Neredeyse Harika" diyen okur, onu adil bir şekilde yargılar fakat nedense öyle yapacağından şüphe ediyoruz. İnsan zihni hakikaten böyle çalışıyor.

Kitabı güncelleştirme fırsatını da işte bu yüzden hoşnutlukla karşıladık. İlk basıldığı yıllarda okurlar, eleştirmenler, komşular ve arkadaşlar bize yorumlar, araştırmalar ve kişisel hikâyeler yolladılar. Diş hekimliğinden beslenmeye kadar çok değişik alanlardan meslek sahipleri, verileri dikkate almayı reddeden inatçı meslektaşlara dair *kendi* deneyimlerini içeren bölümler eklememiz için ısrar ettiler. İngiltere ve Avustralya'dan arkadaşlar kendi ülkelerinde bu simgesel cümleyi kimlerin kullandığını bize bildirmek için 'Hatalar Yapıldı Düzensiz Birlikleri' oluşturdular.

Gözden geçirilmiş yeni baskının iki kat bilgilendirici olmaksızın, iki kat uzun olabileceğinin farkına vardık. Bu yüzden de değişikliklerimizi, hataları düzeltmeye ve zararlı uygulamaları sona erdirmeye çalışan (örneğin; suç kovuşturmalarında, sorgulama yöntemlerinde, hastane politikalarında ve bilimdeki çıkar çatışmalarında) kurumların, profesyonellerin araştırmaları ve örnekleriyle sınırladık. Trajik ama bu kitabı okuyan hiç kimse için şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu sistematik düzeltmeler gerektiği ölçüde değildir ve bazı alanlarda yerleşik ama hatalı inançlar -hâlâ eskisi kadar hatalı kalmakla birliktedaha da yerleşik hâle gelmiştir.

Nihayet, sonuncu bölümde, ilk baskıda bilerek ka-

çındığımız bir meseleyi ele aldık: Hatalarını, zararlı edimlerini ya da kötü kararlarını haklı çıkaramayan ve bunun sonucu olarak da gereğinden uzun süre suçluluk ve pişmanlık duyan, uykusuz geceler geçiren insanların yaşadığı sorunlar. Bu yeni kapanış bölümünde, insanlara mantıksız kendi kendini haklı çıkarma ile merhametsiz kendi kendini kırbaçlama arasında bir yol bulmalarında yardım edebilecek araştırma ve kavrayışlar sunuyoruz. Bu, bireylerin ve ulusların iyiliği için keşfetmeye, çalışmaya değer bir yol.

- Carol Tavris ve Elliot Aronson, 2015

GİRİŞ

Hilekârlar, Ahmaklar, Alçaklar ve İkiyüzlüler:

Bu insanlar kendilerine nasıl tahammül ediyor?

Büyük ihtimalle, içinde bulunduğum yönetim tarafından bazı hatalar yapılmıştır.

- Henry Kissinger'in, 1970'lerde Vietnam, Kamboçya ve Güney Amerika'da, ABD'nin işlediği savaş suçlarında kendi rolüne ilişkin verdiği cevap.

Eğer geçmişe dönüp değerlendirdiğimizde, biz de hatalar yapıldığının farkına varırsak derin üzüntü duyarım.

- New York Kardinali Edward Egan, Katolik papazlar arasındaki çocuk tacizcileriyle baş etmekte yetersiz kalan piskoposlardan bahsederken.

Hataların yapıldığını biliyoruz.

- Jamie Dimon, JIP Morgan Chase'in CEO'su, Hükümetin kurtarma paketi sayesinde iflas etmekten kurtulduktan sonra, üst düzey yöneticilere ödenen muazzam kâr paylarından söz ederken...

Kamuya ve müşterilerimize kızarmış patateslerimiz ve diğer kızartmalarımızın içerdikleri malzemeler hakkında bilgi verilirken hatalar yapılmıştır.

- McDonald's, Hindulardan ve diğer vejetaryenlerden kendilerine patatesler için kullandıkları 'doğal tatlandırıcıların' etin yan ürünlerini içerdiği konusunda yetersiz bilgi verdikleri için özür dilerken...

Bu haftanın sorusu: Devlet başkanıyla ilgili bir skandalın ciddi olduğunu nasıl anlarsınız?

A. Başkanın anketlerde aldığı oy miktarı düşer.

B. Basın, başkanın peşine düşer.

C. Muhalefet, başkana dava açar.

D. Kendi partisinin mensupları başkana karşı çıkar.

E. Beyaz Saray'dan "Hatalar yapılmıştır." diye açıklama yapılır.

- Bill Schneider, CNN'de Politikanın İçinden (*İnside Politics*) programında

Yanılabilen insanlar olarak hepimiz, kendimizi haklı çıkarma ve zararlı, ahlaka aykırı ya da aptalca olduğu anlaşılan her türlü davranışımız için sorumluluk almaktan kaçınma dürtüsünü paylaşırız. Büyük çoğunluğumuz asla milyonlarca insanın ölüm kalımını etkileyecek kararlar vermek durumunda olmayacağız ama yaptığımız hataların sonuçları ister önemsiz ister trajik olsun; ister küçük ölçekli ister ulusun tümünü etkileyecek boyutta

olsun, çoğumuz "Hatalıydım; korkunç bir hata yaptım." demeyi çok zor hatta imkânsız buluruz. Duygusal, mali ya da ahlâki olsun, boyutlar büyüdükçe hata yaptığını kabul etmek daha da zorlaşır.

Sırf hata yaptığımızı kabullenmemekle de kalmayız: Çoğu insan, hatalı olduklarını gösteren kanıtlarla doğrudan yüz yüze geldikleri zaman bakış açılarını veya davranış biçimlerini değiştirmemekle kalmaz, haklılıklarını daha bir inatla savunmaya başlar. Politikacılar, elbette, bu tutumun en görünür ve çoğu zaman en trajik örneklerini oluşturur. Bu kitabın ilk baskısını, kendini haklı çıkarma zihinsel zırhını en çürütülemez kanıtların bile delmeyi başaramadığı bir adam olan George W. Bush'un başkanlığı sırasında yazmaya başlamıştık. Bush, Saddam Hüseyin'in kitle imha silahlarına sahip olduğu konusunda hatalıydı; Saddam'ın El Kaide ile bağlantısı olduğu konusundaki iddiasında hatalıydı; Iraklıların Amerikan askerlerini sokaklarda dans ederek karşılayacakları konusundaki tahmininde hatalıydı; savaşın hızla sona ereceği güvencesi verdiği için hatalıydı; savaşın insani ve mali anlamdaki maliyetini son derece azımsadığı için hatalıydı ve işgalin başlamasından altı hafta sonra (GÖREV TAMAMLANDI yazan bir pankartın altında) yaptığı konuşmada "Irak'taki büyük muharebe operasyonlarının sona erdiğini," açıkladığında en yaygın bilinen hatasını yapıyordu.

Sağ ve sol görüşlü muhtelif yorumcular Bush'a hatalı olduğunu kabul etmesi için çağrı yaptıklarında, Bush'un yaptığı tek şey, savaşı haklı çıkaracak yeni nedenler bulmak oldu; 'Çok kötü bir adamdan' kurtuluyor, terö-

ristlerle savaşıyor, Orta Doğu'ya barış götürüyor, Irak'a demokrasi götürüyor, Amerika'nın güvenliğini artırıyor ve 'askeri birliklerinin uğruna hayatlarını feda ettikleri görevi' tamamlıyordu. Çoğu siyasi gözlemci tarafından savaşa ilişkin bir referandum gibi değerlendirilen 2006 yılındaki ara seçimlerde, Kongre'nin iki bölümü, hem Senato hem de Temsilciler Meclisi kayba uğradı; seçimlerden hemen sonra on altı Amerikan istihbarat ajansı tarafından yayınlanan bir raporda Irak işgalinin aslında İslami radikalizmin yükselmesine ve terörizm riskinin artmasına neden olduğu açıklandı. Buna rağmen Bush, muhafazakâr köşe yazarları grubuna "Verdiğim kararların doğru olduğundan hiç bu kadar emin olmamıştım."[1] dedi.

Elbette ki George Bush hatalı varsayımlara dayanılarak verilmiş olduğu anlaşılan veya çok kötü sonuçlara yol açan kararlar vermiş ilk politikacı değildir ve sonuncusu da olmayacaktır. Lyndon Johnson kendisine Vietnam Savaşı'nın kazanılmasının imkânsız olduğunu tekrar tekrar söyleyen danışmanlarına aldırmamış ve Amerika'nın geri çekilmesi hâlinde Asya'nın 'komünistleşeceğine' kendi kendini son derece inandırmış olduğu için, başkanlığı feda etmiştir. Politikacılar köşeye iyice sıkıştırıldıklarında gönülsüzce de olsa *hata yaptıklarını* kabul edebilirler ama sorumlu olduklarını asla. "Hatalar yapıldı." cümlesi kişilerin suçlarını aklamak için öylesine aşikâr bir biçimde kullanılır ki ulusal bir şaka hâline gelmiştir. Siyasi konularda yazan gazeteci Bill Schneider, bunu "Geçmişi temize çıkaran zaman." olarak tarif etmiştir. "Tamam, kabul! Hatalar yapıldı ama benim tarafımdan değil; başka birileri tarafından ve bu birileri de isimsiz kalacak-

tır."[2] Henry Kissinger 'yönetimin' hata yapmış olabileceğini söylerken, ulusal güvenlik danışmanı ve dışişleri bakanı olarak (Aynı anda iki görevi de yürütüyordu.) kendisinin, uygulamada 'yönetimi' oluşturduğu gerçeğini gözlerden saklayan ayak oyunları yapıyordu. Kendi kendisini haklı çıkarması, Nobel Barış Ödülü'nü ifadesiz bir suratla ve vicdanı hiç rahatsız olmadan kabul edebilmesini sağlamıştı.

Politikacıların davranışlarına eğlenerek, korkuyla ya da dehşetle bakabiliriz ama yaptıkları şeyler, elbette ki sonuçları itibarıyla değil ama türleri itibarıyla, bizlerin de özel hayatımızda zaman zaman yaptığımız şeylerden hiç farklı değildirler. Mutsuz ya da hiçbir yere varmayacağı belli bir ilişkiyi sürdürürüz çünkü bu ilişkiyi sürdürebilmek için onca zaman harcamışızdır. O işte çalışmaya devam etmemizi haklı çıkaracak her türlü nedeni buluruz ve ayrılmanın yararlarını açıkça değerlendiremediğimiz için, bizi canımızdan bezdiren bir işte gereğinden çok daha uzun zaman çalışırız. İşe yaramaz bir arabayı sırf çok güzel görünüyor diye satın alır, kahrolası arabayı çalışır hâlde tutmak için tonla para harcar ve daha sonra da harcadığımız zamanı ve emeği haklı göstermek adına daha da fazla çaba harcarız. Bir yakınımızla ya da arkadaşımızla aramıza, gerçek, hayalî ya da önemsiz bir hata yüzünden mesafe koyar; bunu yaptığımız için kendimizi gayet haklı bulur ve üstelik karşı taraf özür dileyip durumu telâfi etse bizim barışmaktan kaçınmayacağımızı ileri süreriz.

Kendi kendini haklı görmek yalan söylemek ve bahaneler bulmaktan farklı bir şeydir. İnsanların bir sevgili-

nin, ebeveynin ya da işverenin öfkesinden, mahkemeye verilmekten ya da hapse düşmekten, itibarını kaybetmekten, işini yitirmekten ya da gücü elinde tutmaya devam etmek istediklerinden dolayı hayal ürünü hikâyeler uyduracakları kesindir. Fakat suçlu bir insanın, kamuyu doğru olmadığını bildiği bir şeye inandırmak için söylediği şeyler başka (bu kadınla cinsel ilişkide bulunmadım; ben bir düzenbaz değilim gibi)[i] kendisini bu yaptığının iyi bir şey olduğuna ikna etmesi bambaşka bir şeydir. Birinci durumda kişi yalan söylemektedir ve kendisini kurtarmak için yalan söylediğinin farkındadır. İkinci durumda ise kişi kendi kendisine yalan söylemektedir. Kendi kendini haklı çıkarmak; bu yüzden, aşikâr bir yalandan çok daha etkili ve tehlikeli bir şeydir. Kişinin kendi kendisini haklı çıkarması, yaptıklarının elinden gelenin en iyisi olduğuna kendisini ikna etmesine olanak sağlar. Bir kez daha düşününce, en doğrusunu yapmış olduklarından emin olurlar. "Yapabileceğim başka hiçbir şey yoktu!" "Aslında benim bulduğum söz konusu sorun için çok parlak bir çözümdü." "Ulus için en doğrusunu yapıyordum." "O piçler başlarına gelenleri hak etmişlerdi." "Bunu yapmaya yetkim var."

Kendi kendini haklı çıkarmak yalnızca hatalarımızı ve kötü kararlarımızı önemsizleştirmekle kalmaz; aynı zamanda ikiyüzlülüğü yapan kişi dışındaki herkesin, ikiyüzlü birini iş üstünde görmesine fırsat verir. Ahlâki kusurlarımızı, başkalarının ahlâki kusurlarından ayrı tutmamıza ve davranışlarımızla ahlâki yargılarımız arasındaki çelişkileri muğlâklaştırmamıza olanak verir. Al-

i ÇN: Clinton'un Monica Lewinsky skandalı ve Nixon'un Watergate skandalı üzerine verdikleri ifadelerden bu anlam çıkarıldı.

dous Huxley'nin Ses Sese Karşı (Point Counter Point) adlı romanındaki bir karakter "Bilinçli ikiyüzlülük diye bir şey olduğuna inanmıyorum." derken haklıydı. Newt Gingrich'in kendisine "Aman Tanrım, ben ne kadar ikiyüzlü bir adamım. Orada durmuş, Bill Clinton'a evlilik dışı cinsel maceralar peşinde koştuğu için ağzıma geleni söylüyordum ama öte yandan kendim de benzer maceralar peşinde koşuyordum." dediğini sanmıyoruz. Benzer şekilde meşhur Evangelist Ted Haggart, bir yandan erkek bir fahişeyle cinsel ilişki kurarken, öte yandan kamu önünde eşcinselliğe ateş püskürmenin ne denli ikiyüzlü bir tutum olduğunun farkında değil gibidir.

Aynı şekilde, hepimiz kendi ahlâki sınırlarımızı çizer ve bunları haklı görürüz. Örneğin; hiç gelir vergisi öderken azıcık oynama yaptığınız ve ödemeniz gereken vergiden birazcık kırptığınız oldu mu? Bu muhtemelen unuttuğunuz bazı yasal harcamaları telâfi eder ve üstelik herkes bunu yaparken sizin yapmamanız aptallık olur değil mi? Sağladığınız ilave gelirleri beyan etmeyi ihmal ettiniz mi peki? Hükümetin oy kaygısıyla uyguladığı ve sizin nefret ettiğiniz bütün o proje ve programları düşününce, buna hakkınız da var. İşyerinizde işinizle meşgul olmanız gerekirken kişisel e-postalar yazarak ve internette sörf yaparak vakit geçirdiğiniz oluyor mu? İşinizin böyle faydaları olacak tabii, üstelik bunlar sizin işyerinizdeki aptalca kuralları protesto etmenizi sağlıyor; hem zaten patronunuz da yaptığınız bütün o fazladan işleri takdir etmiyor değil mi?

Felsefe ve etik profesörü Gordon Marino, bir otelde kalıyormuş ve ceketinin cebinden düşen kalem, ipek ya-

tak çarşafı üzerinde leke bırakmış. Bunu otel müdürüne söylemeye karar vermiş ama yorgunmuş ve üstelik hasarı ödemek de istemiyormuş. Aynı akşam dışarıda arkadaşlarıyla yemeğe çıkmış ve bu konudaki tavsiyelerini sormuş. "Aralarından biri ahlâki fanatizmden vazgeçmemi söyledi." diyor Marino. "Otel yönetimleri böylesi kazaları öngörüyor ve bedellerini oda ücretlerine yediriyorlar zaten." demiş arkadaşı. Marino, "Otel müdürünü rahatsız etmeme gerek olmadığına beni ikna etmeleri çok sürmedi." diyor. "Eğer oda kahvaltı servisi veren aile işletmesi bir pansiyonda çarşafa mürekkep sıçratmış olsaydım, o zaman hemen haber verirdim tabii, diye akıl yürüttüm; fakat olay, zincir otellerden birinde olmuştu ve bu konuşmaların üzerine sonunda ikna oldum. Otelden ayrılırken resepsiyona lekeyle ilgili bir not bıraktım."[3]

Şimdi, diyorsunuzdur; bütün bu gerekçeler doğru! Otel odalarının ücretleri, sakar müşterilerin neden olacağı her türlü onarım bedelini zaten içeriyordur! Hükümetler hakikaten paraları çar çur ediyorlar! İşyerim e-postalarım için birazcık zaman harcamama aldırmaz ve işimi de (önünde sonunda) yapıyorum! Bütün bu iddiaların doğru mu yanlış mı olduklarının konumuzla ilgisi yok. Bu sınırları aştığımız zaman, yapmamızın yanlış olduğunu bildiğimiz şeyleri haklı kılmaya çalışırız çünkü kendimizi suçlu ya da hırsız gibi değil, dürüst insanlar olarak görmeye devam edebiliriz. Söz konusu davranış ister bir otel çarşafına mürekkep damlatmak türünden küçük bir şey olsun, ister zimmetine para geçirmek türünden büyük bir şey, kendi kendini haklı çıkarma mekanizması aynıdır.

Bakın, başkalarını kandırmak için söylediğimiz bilinçli yalanlarla kendimizi kandırmak için giriştiğimiz bilinçsiz kendi kendini haklı çıkarma çabası arasında, her şeyi kendisine çeviren güvenilmez tarihçinin -hafızamızın- devriye gezdiği büyüleyici bir gri alan bulunur. Hatıralar genellikle geçmiş olayların sınırlarını bulanıklaştıran, kusurları yumuşatan ve gerçekte olanları çarpıtan benliği güçlendirici önyargılar tarafından budanır ve şekillendirilir. Araştırmacılar, karı-kocalara ev işlerinin ne kadarını kendilerinin yaptıklarını sorduklarında, kadınlar "Şaka mı yapıyorsunuz? Neredeyse bütün işleri ben yapıyorum; en azından işlerin yüzde doksanını." demekte ve erkekler de "Bir sürü iş yapıyorum, gerçekten. En azından yüzde kırk." demektedir. Her çiftin verdiği yüzdeler birbirinden farklı olmakla birlikte, toplam miktar her zaman yüzün çok çok üzerinde çıkmaktadır.[4] Eşlerden birinin yalan söylediği sonucuna varmak mümkün olmasına rağmen, eşlerden her birinin durumu kendi katkısını abartacak şekilde hatırlıyor olması olasılığı çok daha güçlüdür.

Zaman içinde, hafızamızın kendini yontan çarpıtmalarının sonuçları ortaya çıktıkça ve biz geçmişte olanları çarpıttıkça ya da unuttukça, yavaş yavaş kendi yalanlarımıza inanmaya başlarız. Bir konuda yanlış yaptığımızı biliriz ama gittikçe her şeyin bizim hatamız olmadığını ve sonuç olarak durumun da karmaşık olduğunu düşünmeye başlarız. Olanlardaki payımızı azımsamaya ve sorumluluk payımız sadece önceki kocaman hâlinin bir gölgesi hâline gelinceye kadar rolümüzü önemsizleştirmeye devam ederiz. Çok geçmeden kendimizi ikna eder; başlangıçta kamu önünde söylediklerimize artık kendi-

miz de inanır hâle geliriz. John Dean, Richard Nixon'ın Beyaz Saray'daki danışmanı, Watergate skandalıyla ilgili yasa dışı etkinliklerin hasıraltı edilmesiyle ilgili komploya son veren adam, bu sürecin nasıl işlediğini şöyle anlatıyor:

Muhabir: Bu hikâyeleri uyduranların, kendi uydurdukları yalanlara inandıklarını mı söylüyorsunuz?

Dean: Evet, doğru. Eğer bir şeyi yeterince sık tekrarlarsanız, doğru görünmeye başlar. Basın, haberciler ve Beyaz Saray çalışanları üzerindeki dinleme cihazlarından haberdar olduğu ve akabinde yapılan kesin yalanlamalar başarısızlığa uğradığı zaman; bu kez konunun bir ulusal güvenlik meselesi olduğu öne sürüldü. Eminim pek çok insan bu dinleme aygıtlarının ulusal güvenlikle ilişkili olarak yerleştirilmiş olduğuna inandı fakat öyle değildi. Bu açıklama her şey yapıldıktan sonra, yapılanları haklı göstermek için uydurulmuştu. Fakat bunu söyledikleri zaman -anlıyor musunuz- söylediklerine *inanıyorlardı*.[5]

Nixon gibi, Lyndon Johnson da kendi kendisini haklı çıkarma ustası biriydi. Johnson'ın yaşam öyküsünü yazan Robert Caro'ya göre, kendisi bir şeye inandığı andan itibaren, o şeye "bütünüyle, tamamen inanarak önceki inançlarından ya da konuyla ilgili gerçeklerden bağımsız bir şekilde," inanırmış. Johnson'ın yardımcılarından biri olan George Reedy "Johnson herhangi bir anda sahip olması gereken prensiplere sahip olduğu konusunda kendi kendisini ikna etmek konusunda oldukça yetenekliydi ve geçmişte başka görüşte olduğuna ilişkin kanıt ileri süren herkese karşı gösterdiği tuhaf masumiyetin garip

bir çekiciliği vardı. Rol yapıyor değildi... Gerçeğin, şu anda inanılmasında yarar olan *gerçek* olduğuna ve bununla çelişen her şeyin düşmanlarının yalanlarından ibaret olduğuna kendisini ikna etmek konusunda müthiş bir yeteneği vardı. Kelimenin tam anlamıyla, aklından geçenlerin gerçek olmasını arzulardı."[6] diyor. Johnson'ın destekçilerinin, onun bu özelliğini karakterinin oldukça cazip bir yanı olarak kabul etmelerine rağmen, aynı özellik Johnson'ın ülkeyi Vietnam bataklığından çıkaramamasının nedenlerinden biri de olabilir. Yaptıklarını yalnızca kamuya haklı göstermeye çalışan bir başkan, davranışlarını değiştirmesi için ikna edilebilir. Yaptıklarını, gerçeği kendisinin bildiğine inanarak haklı gösteren bir başkanın ise hatalarını düzeltmesine imkân yoktur.

• • •

Sudan'da yaşayan Dinka ve Nuer kabilelerinin ilginç bir gelenekleri vardır. Alttan altı dişe kadar ve üstten de iki diş olmak üzere, çocuklarının kalıcı ön dişlerini çekerler ve bunun sonucunda çene çukurlaşır, alt dudak çöker ve bir konuşma kusuru oluşur. Bu uygulama, görünüşe göre, tetanos (çenenin kilitlenmesine neden olan kazıklıhumma) hastalığının yaygın olduğu zamanlarda başlamıştı. Köylüler, oluşan boşluktan sıvı gıdalarla beslenmeyi mümkün hâle getirmek için kendilerinin ve çocuklarının ön dişlerini çekmeye başlamışlardı. Kazıklıhumma salgını geçeli çok olmasına rağmen, Dinka ve Nuer kabileleri hâlâ çocuklarının dişlerini çekmeye devam etmektedirler.[7] Peki ama bu nasıl olur?

Viyana'daki hastaneler, 1840'larda anlaşılmaz, korkunç bir lohusa ateşi salgınıyla karşı karşıyaydı; bu durum çocuklarını doktor yardımıyla doğuran kadınların yaklaşık %15'inin ölümüne yol açıyordu. Salgının zirve yaptığı ay doğum yapan kadınların üçte biri öldü; bu ölüm oranı ebelerin yardımıyla gerçekleşen doğumlardaki ölüm oranından üç kat fazlaydı. O zaman, Macar bir doktor olan Ignac Semmelweiss, neden bu kadar çok kadının lohusa ateşinden öldüğünü açıklamak için bir hipotez öne sürdü: Doğuma yardımcı olan doktorlar ve tıp öğrencileri, önceki gün doğumhanelerde ölen kadınların otopsisinden, doğruca doğuma gidiyorlardı. O zamanlar kimse mikropların varlığından haberdar değilse de Semmelweis, doktor ve öğrencilerin elleriyle bir tür 'ölümcül zehir' taşıyor olabileceklerini düşündü. Öğrencilerine, doğum servisine gitmeden evvel ellerini antiseptik bir klor eriyiğiyle yıkamalarını söyledi ve kadınlar ölmez oldu. Bunlar çok şaşırtıcı, hayat kurtaran sonuçlardı ama buna rağmen meslektaşları Semmelweis'in hastaları arasındaki daha düşük ölüm oranını kanıt olarak dikkate almayı reddettiler.[8] Peki ama Semmelweiss'in keşfini, onca gereksiz ölümün nedenini bulduğu için kendisine coşkuyla teşekkür ederek neden hemen kabul etmediler?

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Ferdinand Lundberg ve Marynia Farnham *Modern Women: The Lost Sex* (*Modern Kadın: Kayıp Cinsellik*) adlı, içinde 'erkeklerin eylem dünyasında' başarı kazanan kadınların 'büyük ligde' başarılı olmuş gibi görünebileceklerini fakat buna karşılık büyük bir bedel ödeyeceklerini; kadının böyle yapmakla 'en temel içgüdüsel arayışlarını kurban edeceğini, aslına bakılırsa yaradılışı itibarıyla kadının bu tür

itiş kakış gerektiren mücadelelere uygun olmadığını, bunun kendisine, özellikle de duygularına zarar vereceğini," ileri sürdükleri çok satan kitabı yayınladılar. Böyle davranmak kadının frijit olmasına neden olurdu üstelik; "Çok sayıda kadın, her alanda erkeğe meydan okuyarak göreceli olarak bile olsa, itaatkâr bir rol oynamayı reddederek cinsellikten haz alma kapasitelerinin azaldığını görüyordu."[9] İzleyen on yıl boyunca, Minnesota Üniversitesi'nden tıp doktoru olarak mezun olan ve Harvard Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde lisansüstü çalışmalar yapan Dr. Farnham, kadınlara kariyer yapmamalarını söyleyerek kariyer yaptı. Acaba kendisi frijit olmaktan ve temel içgüdüsel arayışlarına zarar vermekten korkmuyor muydu?

Kaliforniya, Kern'de, şerifin bürosu eşini öldürdüğü şüphesiyle, emekli bir okul müdürü olan Patrick Dunn'ı tutuklamıştı. Birbiriyle çelişen hikâyeler anlatan iki ayrı kişiyi sorgulamışlardı. Bunlardan biri, hiçbir sabıka kaydı bulunmayan ve şüpheli hakkında yalan söylemesi için hiçbir sebebi bulunmayan bir kadındı ve anlattığı olaylar patronu ve kayıt defterlerindeki bilgiler tarafından destekleniyordu. Diğeri ise altı yıl hapis yatmak tehdidiyle yüz yüze olan ve savcılarla olan anlaşmasının bir parçası olarak Dunn'ı suçlayan, iflah olmaz bir suçluydu ve kendi ifadesi dışında anlattığı hikâyeyi destekleyen hiçbir kanıtı yoktu. Detektiflerin kadına (ve Dunn'un masumiyetine) inanmakla, suçluya (ve Dunn'un suçlu olduğuna) inanmak arasında bir seçim yapmaları gerekiyordu. Onlar suçluya inanmayı tercih ettiler.[10] Neden?

Kendi kendini haklı çıkarma mekanizmasının iç iş-

leyişini anlayarak bu soruları yanıtlayabilir ve insanların yaptığı akıl sır ermez ya da delice görünen pek çok şeyi anlayabiliriz. İnsanların gaddar diktatörlere, açgözlü kurum BİS'lerine, Tanrı adına cinayet işleyen dindar bağnazlara, çocukları taciz eden rahiplere ve aile mirası konusunda kardeşlerini kazıklayan kişilere bakarak sordukları sorulara cevap bulabiliriz: Bu insanlar aynada kendi yüzlerine nasıl bakabiliyorlar? Cevap şudur: Hepimiz nasıl yapıyorsak öyle!

Kendi kendini haklı çıkarmanın bedelleri ve yararları vardır. Bu ille de -doğası gereği- kötü bir şey değildir. Kendi kendimizi haklı çıkarmayacak olsak, mahcubiyetin vereceği müthiş acıları daha uzun süre çekerdik. Tutmadığımız yollar nedeniyle duyduğumuz pişmanlık yüzünden ya da tuttuğumuz yolda ne denli kötü seyrettiğimiz için kendimize işkence etmeye devam ederdik. Hemen hemen her davranışımızın ardından ıstırap çekerdik: Acaba doğrusunu yaptık mı, doğru kişiyle evlendik mi, doğru evi satın aldık mı, en iyi arabayı seçtik mi, doğru mesleği mi yapıyoruz? Ancak düşüncesizce kendi kendisini haklı çıkarmak, tıpkı bataklık kumu gibi bizi daha beter felaketlere sürükleyebilir. Kendi hatalarımızı düzeltmek bir yana, onları görme yeteneğimizi bile ortadan kaldırır. İhtiyaç duyduğumuz meseleleri açık seçik değerlendirmek için, gereken bilgileri edinmemizi engelleyerek gerçekliği çarpıtır. Arkadaşlar, dostlar ve uluslar arasındaki uçurumları büyütür ve derinleştirir. Sağlıksız alışkanlıklardan kurtulmamıza engel olur. Suçluların, işledikleri suçların sorumluluğundan kaçmalarına imkân verir. Pek çok meslek sahibinin, güncelliğini yitirmiş, kamu için zararlı olabilecek yaklaşım ve işlemleri değiş-

tırmesine engel olur.

Hayatımızı yaşarken kimi acemilikler yapmaktan hiçbirimiz kaçınamayız. Fakat "Bu yöntem burada işe yaramıyor. Bu olanların bir mantığı yok." deme yeteneğimiz vardır. Beşer şaşar fakat insan bir kez şaşıp hata yaptıktan sonra, hatasını örtbas etmekle, kabul edip itiraf etmek arasında bir seçim yapmak zorunda kalır. Yapacağımız seçim, bir sonraki adımda neler yapacağımız konusunda kritik bir önem taşır. Her daim bize hatalarımızdan ders almamız gerektiği söylenir fakat ilk olarak hata yaptığımızı kabul etmezsek, onlardan nasıl ders çıkarabiliriz? Bunu yapabilmek için kendi kendini haklı çıkarmanın 'siren şarkılarını'[ii] tanımak gerekir. Bir sonraki bölümde bilişsel uyumsuzluğu; hepimizde doğal olarak bulunan ve kendi kendini haklı çıkarmayı yaratan, inanışları, özsaygıyı ve kabile bağlarını koruyan psikolojik mekanizmayı tartışacağız. İzleyen bölümlerde ise, kendi kendini haklı çıkarmanın en zararlı sonuçlarını ayrıntılı olarak inceleyeceğiz. Bu mekanizmanın önyargıları ve yolsuzlukları nasıl azdırdığını, profesyonel özgüveni nasıl kabalığa dönüştürdüğünü, adaletsizliklere nasıl yol açtığını ve bunu sürdürdüğünü, sevgiyi nasıl çarpıttığını, düşmanlık ve ayrılıklara nasıl neden olduğunu göreceğiz.

İyi haber şudur: Bu mekanizmanın nasıl çalıştığını anladığımız takdirde, hazırlık aşamasını geçebiliriz. Buna uygun olarak, son bölümde, bir adım geriye çekilerek; bireyler olarak kendimiz için, ilişkilerimiz için

ii ÇN: "Siren şarkısı" terimi sirenlerin çok güzel sesleriyle söyleyip denizcileri büyüleyerek gemilerin kayalara bindirmesine ve denizcileri tuzağa düşürmelerine yarayan şarkılar, anlamını içerir.

ve toplumumuz için ne gibi çözümlerin ortaya çıktığına bakacağız. Değişime ve telafi etmeye giden yolun ilk basamağı durumu kavramaktır. Bu kitabı yazmamızın nedeni de budur.

1

Bilişsel Uyumsuzluk:

Kendi Kendini Haklı Çıkarmanın Motoru

Basın açıklaması tarihi: 1 Kasım 1993

Daha önceki basın açıklamalarımızda New York'un 4 Eylül ve 14 Ekim günlerinde yerle bir edileceğini yazdığımız zaman BİR HATA YAPMADIK. Hata yapmadık, en küçük bir hata bile!

Basın açıklaması tarihi: 4 Nisan 1994

Daha önceki basın açıklamalarımızda verdiğimiz bütün tarihler Kutsal Kitap'ta yer alan, Tanrı tarafından söylendiğine inanılan tarihlerdir. Bu tarihlerin hiçbiri yanlış değildi... Ezekiel, şehrin kuşatılmasından önce toplam olarak 430 gün süre vermektedir ki bu da bizi tam olarak 2 Mayıs 1994 tarihine götürmektedir. Şimdiye kadar bütün insanları önceden uyarmış olduk. Biz üzerimize düşeni yaptık...

Dünyada insanlara, emniyete, güvenliğe ve kurtuluşa giden yolda yalnızca bizler rehberlik ediyoruz!

Biz geçmişimizle kendimizi yüzde yüz kanıtlamış durumdayız![1]

KIYAMET GÜNÜ TAHMİNLERİNİ okumak çok ilginç ve bazen de komiktir ama tahminler fiyaskoyla sonuçlandığı ve her şey olduğu gibi devam ettiği zaman, buna yürekten inananların durumu nasıl mantıklı hâle getirdiklerini izlemek daha da ilginçtir. Dikkat edin, hemen hemen hiçbiri "Rezil oldum! Bu saçmalığa inanacak kadar aptallık ettiğime inanamıyorum ?" demez. Tam tersine, kıyamet kehanetinde bulunanlar çoğu zaman öngörülerinin gücüne daha da derinden inanmaya başlarlar. İncil'in *Vahiyler* kitabının ya da on altıncı yüzyılın kerameti kendinden menkul peygamberi Nostradamus'un, hıyarcıklı vebadan 11 Eylül'e kadar bütün felaketleri önceden haber verdiklerine inanan insanlar, bu belirsiz ve anlaşılması güç kehanetlerin yalnızca olaylar gerçekleştikten sonra anlaşılabildikleri gibi küçük sorunların kendilerini etkilemesine izin vermezler.

Yarım yüzyıl önce, Leon Frestinger adlı genç bir sosyal psikolog ve iki çalışma arkadaşı, 21 Aralık günü dünyanın sonunun geleceğine inanan bir grup insanın arasına sızdılar.[2] Bu kehanet boşa çıktığında (öyle olacağını umuyorlardı) gruba ne olacağını merak ediyorlardı. Grubun araştırmacılar tarafından Marian Keech adı verilen lideri, inananlarına 20 Aralık tarihinde, gece yarısı bir uçan daire tarafından alınıp güvenli bir yere götürüleceklerine dair söz vermişti. Müritlerinin pek çoğu işlerinden ayrılmış, evlerini birilerine vermiş ve tasarruflarını dağıtmış; sonlarının gelmesini bekliyordu. Uzay-

da kimin paraya ihtiyacı olurdu ki? Kimileriyse korku içinde ya da tevekkülle evlerinde oturmuş bekliyordu. (Bayan Keech'in kendi kocası -inanmayan biri olarak- o gece erkenden yatağa girdi ve karısıyla müritleri gece boyunca oturma odasında dua ederken, derin ve rahat bir uyku çekti.) Festinger de kendi adına kehanetlerde bulunmuştu. Ona göre bu kehanete çok bel bağlamayan ve dünyanın sonunu kendi evlerinde bir başına bekleyen ve gece yarısı ölmeyeceklerini uman kesim, sessiz sedasız Bayan Keech'e olan inançlarını yitireceklerdi. Fakat malını mülkünü dağıtmış, kendileri gibi olanlarla uzay gemisini bekleyenlerin Bayan Keech'in mistik güçlerine olan inançları artacaktı. Bununla kalmayacaklar ve diğerlerinin de kendilerine katılması için ellerinden geleni yapacaklardı artık.

Gece yarısı, ön bahçeye uzay gemisi falan inmeyince, grup biraz gerildi. Saat 02.00 olduğunda artık iyiden iyiye endişelenmişlerdi. Saat 04.45'te Bayan Keech yeni bir vahiy aldı: Dünya -söylediğine göre- küçük mürit grubunun etkileyici inancı sayesinde bağışlanmıştı; "Ve Tanrı'nın sözleri kudretlidir." demişti müritlerine "Ve bu sözler sayesinde sizler kurtuldunuz; ölümün ağzından alındınız ve yeryüzünde serbest kalan böylesine büyük bir güç hiçbir zaman olmamıştı. Zamanın başlangıcından beri, Tanrı'nın gücü ve ışığı şu anda bu odaya akmakta olduğu gibi asla akmamıştı."

Grubun ruh hâli değişti, umutsuzluk yerini neşeye bıraktı. 21 Aralık'tan önce dinlerini yaymak için hiçbir çaba göstermemiş bazı grup üyeleri, mucizeyi haber vermek için basına çağrı yapmaya ve çok geçmeden hepsi

sokaklara çıkarak gelen geçenin yakasına yapışıp, onları din değiştirmek için ikna etmeye çalışmaya başlamışlardı. Bayan Keech'in kehaneti gerçekleşmemişti ama Leon Festinger'ın kehaneti gayet isabetli çıkmıştı.

• • •

Kendi kendini haklı çıkarmanın motoru; yaptıklarımızı ve aldığımız kararları (özellikle hatalı olanlarını) haklı hâle getirme ihtiyacı, Festinger'in bilişsel uyumsuzluk olarak adlandırdığı kötü bir duygudur. Bilişsel uyumsuzluk bir insanın "Sigara içmek aptallık çünkü ölümüme yol açabilir." ve "Günde iki paket sigara içiyorum." gibi psikolojik olarak birbirleriyle uyumsuz iki bilişe (düşünceye, yaklaşıma, inanca, görüşe) sahip olduğu durumlarda ortaya çıkan bir gerilim hâlidir. Uyumsuzluk şiddeti ufak tefek acılardan derin ıstıraplara kadar değişen bir zihinsel rahatsızlığa neden olur ve insanlar bunu azaltmanın bir yolunu buluncaya kadar huzur bulamazlar. Bu örnekte; sigara içen kişinin, hissettiği bilişsel uyumsuzluğu azaltmasının en kestirme yolu sigarayı bırakmaktır. Fakat sigarayı bırakmaya çalışır ve başarısız olursa; artık sigara içmenin öyle söylendiği kadar kötü bir şey olmadığına ya da sigara içme riskine girilebileceğine çünkü sigara içmenin kendisini rahatlattığına ya da kilo almasına engel olduğuna (Ne de olsa obezite de sağlık için önemli bir risktir.) kendisini inandırarak hissettiği bilişsel uyumsuzluğu azaltmaya çalışır. Sigara içenlerin çoğunluğu, kendilerini kandırarak bile olsa, bu tür zekice yollarla hissettikleri bilişsel uyumsuzluğu azaltmayı başarırlar.[3]

Bilişsel uyumsuzluk rahatsız edicidir çünkü birbiriyle çelişen iki düşünceye aynı anda sahip olmak absürdlük sınırlarında dolaşmak anlamına gelir ve Albert Camus'nun fark ettiği gibi, biz insanlar hayatımız boyunca kendi kendimizi varoluşumuzun absürt bir şey olmadığına ikna etmeye uğraşan varlıklarız. Festinger'in kuramı özünde insanların nasıl karşıt fikirlere bir anlam vermeye ve en azından kendilerince tutarlı, anlamlı hayatlar sürmeye nasıl çabaladıkları hakkındadır. Bu teori üç bini aşkın deneye ilham vermiş ve bütün bu deneylerden elde edilen sonuçların toplamı, psikologların insan zihninin nasıl işlediğine ilişkin kavrayışlarını dönüştürmüştür. Bilişsel uyumsuzluk kavramı akademik çevrenin dışına taşarak popüler kültüre bile girmiştir. Bu terim bütün alanlarda kullanılmaya başlanmıştır. Biz bu kavramın TV haberlerinde, politik köşe yazılarında, magazin yazılarında, arabaların tamponları üzerindeki yazılarda ve yarışma program *Jeopardy*'de kullanıldığını işittik. Jon Stewart *The Daily Show*'da, özellikle Stewart, spotları en gözde ikiyüzlü siyasetçilerine çevirdiğinde düzenli olarak kullanılır. Bu kavram sağda solda çok fazla kullanılsa da gerçek manasını veya güdüleyici etkisini pek az insan idrak etmiştir.

Bu kitabın iki yazarından biri (Elliot), 1956 yılında psikolojide lisansüstü öğrencisi olarak Stanford Üniversitesi'ne gitti. Aynı yıl Festinger de genç bir profesör olarak aynı üniversitede göreve başladı ve ikisi birlikte bilişsel uyumsuzluk teorisini test etmek ve geliştirmek için deneyler tasarlamaya başladılar.[4] İkilinin düşünceleri psikolojide ve halk arasında hakikat diye kabul edilen; davranışçıların insanların davranışlarını, karşılığında ne

kazanacaklarının belirlediği yönündeki görüşleri, ekonomistlerin insanoğlunun genellikle rasyonel kararlar verdiğine ilişkin tespitleri ve psikanalistlerin, saldırgan davranışların, saldırgan içgüdülerden kurtulmayı sağladığı yönündeki iddiaları türünden pek çok görüş ve yaklaşıma meydan okuyordu.

Uyumsuzluk teorisinin davranışçılığa nasıl meydan okuduğunu bir düşünün. O zamanlar, psikoloji bilimiyle uğraşanların çoğunluğu, insan davranışlarının ödül veya cezaya göre şekillendiği kanısındaydılar. Labirentin öte ucunda kendisine yem vermeniz, farenin labirenti daha çabuk öğreneceği ve köpeğinize size patisini uzattığı zaman bir bisküvi vermeniz, öylece oturup öğrenmesini beklemenize kıyasla bu numarayı daha çabuk öğreneceği şüphesiz doğrudur. Tersi durumda, köpeğiniz halıya çişini yaptığında onu cezalandırmanız hâlinde, bunu yapmaktan vazgeçecektir. Davranışçılar daha da ileri giderek sadece herhangi bir ödül kazandıracak olan her şeyin daha cazip olduğunu (Köpeğiniz patisini uzatmayı ona bisküvi verdiğiniz için sevecektir.) ve ceza getirecek olan her şeyin itici ve istenmeyen bir şey olacağını ileri sürmüşlerdir.

Davranışçı yasalar insanlar için de elbette ki geçerlidir; hiç kimse maaş almadan sıkıcı bir işte çalışmaya devam etmez ve emekleyen bebeğinizin öfke krizini yatıştırmak için ona bir kurabiye verirseniz, ona, bir daha canı kurabiye çektiğinde bir öfke krizine kapılması gerektiğini öğretmiş olursunuz. Fakat öyle ya da böyle, insan beyni bir farenin ya da bir köpeğin beyninden çok daha karmaşıktır. Bir köpek halıya işerken yakalandı-

ğından dolayı suçluluk duyuyor gibi görünebilir fakat hatalı davranışlarını haklı gösterecek gerekçeler bulmaya çalışmayacaktır. İnsanlar düşünür ve düşündüğümüz için de uyumsuzluk teorisi, bizim davranışlarımızın ödül veya cezaların etkilerinin ötesine geçtiğini ve çoğu zaman bunlarla çeliştiğini göstermiştir.

Örneğin; Elliot şöyle bir öngörüde bulunmuştu: İnsanlar bir 'şeyi' elde etmek için ne kadar büyük acıya, üzüntüye ve utanca katlanmışlarsa, o şey kendilerine o kadar mutluluk verir ve kolayca elde ettikleri bir şeyin aynı mutluluğu sağlaması söz konusu değildir. Davranışçılar açısından bu akıl almaz bir öngörüydü. İnsanlar acı çekmelerine neden olan bir şeyden ne diye hoşlansındı? Ama Elliot açısından cevap basitti: Kendi kendini haklı çıkarmak için... "Ben makul ve yetenekli bir insanım." bilgisi ile "Bir şeyi elde edebilmek için acılı bir süreci göze aldım." bilgisi... Diyelim ki 'yararsız ve sıkıcı olduğu anlaşılan' bir gruba katılmak bilgisi uyumsuzdur. O hâlde, kişi gruba ilişkin algılarını, grup hakkında iyi şeyler bulmaya çalışarak ve kötü yönlerini dikkate almayarak olumlu yönde çarpıtır.

Bu hipotezi test etmenin en kolay yolu, üniversitelerdeki kardeşlik derneklerini, derneğe kabul işlemlerinin zorluk derecesine göre sıralamak ve sonra da üyeleriyle mülakatlar yaparak derneklerinden ne denli hoşnut olduklarını sormak gibi görünebilir. Eğer kabul törenleri zorlu olan dernek mensupları, kabul törenleri daha ılımlı olan dernek mensuplarına kıyasla dernek kardeşlerinden daha fazla hoşlanıyorlarsa, bu zorluğun daha fazla değer vermeye neden olduğu anlamına gelir mi? Gelmez! Üste-

lik tam tersini gösteriyor olabilir. Eğer dernek mensupları kendilerini çok cazip ve seçkin buluyorlarsa, önüne gelenin katılmasına engel olmak amacıyla kabul törenlerini zorlu kılabilirler. Sadece zorlu bir katılma töreni olan gruba muhakkak katılmak isteyen kişiler gruba katılmak için, bu törenin gereklerine katlanmayı göze alacaklardır. Belli bir kardeşlik derneği konusunda özel bir heyecan duymayan ama bir derneğin -herhangi bir derneğin- içinde olmak isteyenler daha ılımlı kabul törenleri olan birini seçecektir.

Bu nedenle, kontrollü bir deney yapmak çok önemlidir. Bir deneyin güzelliği, kişileri rastgele konumlara atamasıdır. Kişinin katılacağı gruba başlangıçta duyduğu ilginin derecesinden bağımsız olarak, her katılımcı rastgele bir şekilde, kabul töreni daha zor ya da daha ılımlı olan gruba atanacaktır. Eğer bir gruba katılabilmek için zorlu bir süreçten geçen kişiler daha sonra bu grubu, hiçbir çaba göstermeden katılanlara kıyasla daha cazip bulursalar, o zaman bunun nedeninin başlangıçta duyulan ilgi düzeyindeki değişiklikler değil, gösterilen çaba olduğu sonucuna varabiliriz.

Böylece, Elliot ve meslektaşı Judson Mills, böyle bir deney düzenlediler.[5] Stanford Üniversitesi öğrencileri, cinsellik psikolojisinin tartışılacağı bir gruba katılmaya davet edildiler fakat gruba kabul edilmeden önce katılmak için gerekli koşulları sağladıklarına ilişkin bir elemeden geçmeleri gerekiyordu. Öğrencilerin rastgele bir kısmı son derece utanç verici birtakım kabul işlemlerinden geçmek üzere seçildiler: Araştırmacıya yüksek sesle *Lady Chatterley'nin Aşığı* ve benzeri müstehcen roman-

lardan bölümler okumaları gerekiyordu. (1950'lerdeki ortalama öğrenci için bu işi yapması acı verici ölçüde utandırıcı bir şeydi.) Kalan öğrenciler ise ılımlı ölçüde utandırıcı bir kabul işlemine tabi tutuldular: Sözlükten cinsellikle ilgili sözcükler okumak.

Kabul işlemlerinden sonra, her bir öğrenciye güya katıldıkları grup mensupları tarafından yapılan bir tartışmanın ses kaydı olan, birbirinin eşi bantlar dinletildi. Gerçekte ise kayıtlar önceden hazırlanmıştı; tartışma mümkün olduğu kadar sıkıcı ve kötü tutulmuştu. Tartışmacılar çekingen bir şekilde, uzun esler vererek kuşların ikincil cinsiyet özellikleri hakkında konuşuyorlardı. (Kur yapma döneminde tüy değiştirmek ve buna benzer şeyler.) Kayıttaki tartışmacılar kem küm ediyor, sık sık birbirlerinin sözünü kesiyor ve cümlelerini yarım bırakıyorlardı.

Nihayet, öğrenciler tartışmayı çeşitli boyutlarıyla değerlendirdiler. Ilımlı bir kabul işleminden geçmiş olan öğrenciler, tartışmayı nesnel bir şekilde değerlendirdiler; sonuç olarak, kötü ve anlamsız buldular. Grup üyelerini de yine doğru bir şekilde, cazibesiz ve sıkıcı olarak tanımladılar. Bantta öğrencilerden biri eveleyip geveleyerek ender bulunan bazı kuşların kur yapma biçimlerine ilişkin olarak okuması istenen kaynakları okumadığını kabul etmişti ve ılımlı kabul işleminden geçen öğrenciler bu tartışmacıyı sinir bozucu bulmuşlardı. Ne gereksiz bir konuydu bu böyle! Temel okumaları bile yapmamıştı! Grubu rezil etmişti! Kim onunla aynı grupta olmayı isterdi ki? Ancak eziyetli bir kabul işleminden geçmiş olanlar tartışmaları heyecan verici ve ilginç; grup men-

suplarını da çekici ve zeki bulmuşlardı. Sorumsuz geri zekâlıyı affetmişlerdi: Açık yürekli olması hoş bir şeydi. Kim böylesine dürüst biriyle aynı grupta olmak istemezdi? Aynı ses bandını dinlediklerine inanmak zordu. Bilişsel uyumsuzluğun gücü bu derecedir işte.

Deney; elektrik şokundan, aşırı fiziksel çabaya kadar, çok değişik kabul işlemleri kullanan başka bilim insanları tarafından defalarca yinelendi.[6] Sonuçlar hep aynıydı: Zorlu kabul işlemleri, üyenin gruptan duyduğu hoşnutluğu artırıyordu. Kendi kendini haklı çıkarma çabasının gerçek hayattan çarpıcı bir örneği Mauritius'un çokkültürlü halkı üzerinde yapılan gözlemsel bir araştırmadan gelmektedir.[7] Hinduların her yıl kutladığı Thaipusam bayramı iki ritüel içerir: Fazla çile gerektirmeyen bir ilahi söyleme, toplu dua ritüeli ve ağır çile çekilen bir ritüel olan *kavadi*. 'Ağır' sözcüğü hafif kalır aslında. Katılımcıların etlerine iğneler, çengeller, şişler geçirilir, çok ağır bohçalar taşırlar ve etlerine geçirilmiş çengellere bağlı arabaları dört saatten fazla çekerler. Ardından Murugan Tapınağı'na varmak için çıplak ayakla bir dağa tırmanırlar. Bu ritüellerden sonra, araştırmacılar hem fazla acı gerektirmeyen hem de ağır acı veren ritüelleri yerine getirenlere, tapınağa adları gizli kalmak kaydıyla bağışta bulunma fırsatı vermişlerdir. Ağır acı veren ritüeli yerine getirenler, acı vermeyen ritüeli yerine getirenlere kıyasla çok daha yüksek bağışlarda bulunmuşlardır. Kişinin çektiği acı ne denli fazlaysa, tapınağa bağlılığı da o denli güçlüdür.

Bu bulgular, insanların acı verici tecrübelerden hoşlandıkları ya da bir şeyleri sırf acıyla bağlantılı oldukları

için beğendikleri anlamına gelmez. Bu bulguların gösterdiği şey, insanların herhangi bir amaca ulaşmak ya da herhangi bir şeyi *elde etmek için*, gönüllü olarak zorlu veya acı veren bir sürece katlanmaları hâlinde , bu amaç ya da nesnenin daha cazip hâle geldiğidir. Bir tartışma grubuna giderken bir apartmanın açık penceresinden bir saksı düşerek kafanıza çarptığı için, katılacağınız tartışma grubundan daha fazla hoşlanmazsınız. Fakat gruba üye olabilmek için kafanıza saksı atılmasını gönüllü olarak kabul etmişseniz, gruptan daha fazla hoşlanacağınıza şüphe yoktur.

İnandığımı Görürüm

> Zaten sahip olduğum bir görüşü teyit eden her türlü ilave kanıtı dikkate alırım.
>
> - *Lord Molson, İngiliz politikacı* (1903-1991)

Bilişsel uyumsuzluk kuramı, *Homo Sapiens* türü olarak biz insanların, bilgiyi mantıklı bir şekilde işlemden geçirdiğimiz yönündeki kendimize yontan yaklaşımımızı da boşa çıkarmıştır. Durum tam tersidir: Bilgi bizim inançlarımızla bağdaşıyorsa, bu bilginin sağlam temellere dayalı ve yararlı olduğunu düşünürüz; "İşte, ben de her zaman bunu söyler dururum!" Fakat yeni elde ettiğimiz bilgi bizim inançlarımızla çelişiyorsa; o zaman bu bilginin peşin hükümlere dayalı ve aptalca olduğunu düşünürüz; "Ne salakça bir yaklaşım!" Uyumu sürdürme ihtiyacı öylesine güçlüdür ki insanlar, inançlarının doğru olmadığını gösteren kanıtlara bakmaya zorlandık-

ları zaman; sahip oldukları inancı sürdürmek hatta daha da güçlendirmek için o kanıtı eleştirmenin, çarpıtmanın ya da dikkate almamanın bir yolunu ararlar. Bu zihinsel burkulmaya 'doğrulama sapması'[8] adı verilir.

Bir kez bu sapmanın ayırdına vardınız mı, onu kendiniz dâhil her yerde görürsünüz. Örneğin; dünya çapında bir kemancı olduğunuzu ve en gurur duyduğunuz varlığınızın milyonlarca dolar eden, üç yüz yıllık Stradivarius kemanınız olduğunu hayal edin. Ne kadar güzel bir kemandır o öyle! Ses tonunun yıllanmış sıcaklığı! Rezonansı! Kolay çalınabilirliği! Kaçık bir bilim insanı kalkmış, sizi yalnızca elli bin dolar civarında eden günümüz kemanlarının pek çok açıdan sizin sevgili Stradivarius'unuzdan daha iyi olduğuna sizi ikna etmeye çalışıyor. Bu öylesine akıl almaz bir iddia ki kahkahalarla gülüyorsunuz. "Bir dakika," diyor araştırmacı, "Bir otel odasında gözlerin kapalı olduğu bir deney yaptık; yirmi bir profesyonel kemancının gözlerini bağladık, modern bir kemanı mı, yoksa Stradivarius'u mu çaldıklarını bilmeden iki enstrümanı da çaldılar ve on üç tanesi yeni kemanı daha çok beğendiğini söyledi. Deneyde kullanılan altı enstrümandan *en az* beğenileni bir Stradivarius idi." "Bu mümkün değil." diyorsunuz. "Deney koşulları gerçekçi değil; keman sesini kim bir otel odasında değerlendirebilir?" Bunun üzerine araştırmacı ve çalışma arkadaşları deneyi daha incelikle yapıyorlar. Bu kez altı tane üç yüz yıllık İtalyan kemanı ve altı tane modern keman kullanıyorlar. On profesyonel solo kemancının bu kemanları ilk olarak yetmiş beş dakika boyunca bir prova salonunda, sonra da yetmiş beş dakika boyunca bir konser salonunda denemelerini sağlamışlardır. Kemancılar, modern ke-

manların çalınabilirlik, artikülasyon ve projeksiyon açısından değerlendirmelerini sağlamışlardır; kemancıların eski bir kemanı mı yoksa yeni bir kemanı mı çaldıklarını ancak şans eseri tahmin edebilirlerdi.[9]

Bu çalışma çoğu profesyonel kemancının, Stradivarius'ların belli açılardan modern kemanlardan daha kötü olabileceğine ikna edecek mi? Bu sorunun yanıtı muhtemelen hayırdır; araştırmayı enine boyuna irdeleyecek, kusurlar arayacaklardır. "Mesele sadece enstrüman değil, mesele çalan..." demiştir kendi Stradivarius'u beş milyon dolar değerinde olan Milwaukee Senfoni'nin başkemancısı. "Eğer bir enstrümanla rahat ediyorsanız, bu otomatik olarak bir artıdır ve enstrüman ne kadar yeniyse o kadar kolay tepki verir. Bir Stradivarius ya da Guarneri'yi yeni bir enstrümanla değiştirmek isteyecek herhangi bir büyük kemancı tanımıyorum." 4.950.000 Dolar kâr edecek bile olsa!

Doğrulama sapması siyasi meselelerde özellikle göz batar; kendi tarafımızın yalnızca olumlu özelliklerini, karşı tarafın ise yalnızca olumsuz özelliklerini görürüz. Amerikalı efsanevi mizahçı ve yorumcu Lenny Bruce, Richard Nixon ile John Kennedy'nin 1960 yılında yaptıkları, ülkenin televizyonda yayınlanan ilk başkan adayları tartışması olan tartışmalarını izledikten sonra, bu durumu çok çarpıcı bir şekilde betimlemiştir:

> Tartışmayı bir grup Kennedy hayranıyla birlikte izliyor olsaydım, yorumları, "Kennedy, Nixon'u perişan ediyor." olurdu. Sonra hep birlikte başka bir bölüme geçseydik ve Nixon taraftarlarına sor-

saydık; "Kennedy'nin canına okudu, gördünüz değil mi?" derlerdi. Sonra anladım ki her iki taraf da adaylarını çok seviyorlardı. Öyle ki adam kameralara bakarak "Ben hırsızım, düzenbazım, başkanlık için seçip seçebileceğiniz en berbat aday benim." diyebilirdi ve taraftarlarının tepkisi "İşte, size dürüst bir adam. Bunları itiraf edebilmek büyüklük gerektirir. İşte, başkanlık için ihtiyacımız olan böyle bir adam." olurdu.[10]

Irak'ta kitle imha silahlarının bulunmadığı iyice belli olduktan sonra, 2003 yılında, savaşı ve onu başlatan Başkan Bush'u desteklemiş olan Demokrat ve Cumhuriyetçi Amerikalılar bilişsel uyumsuzluğa sürüklendiler: Başkana inanmıştık ve Başkan'ın (ve bizim) hatalı olduğu(muz) anlaşıldı. Bu nasıl çözümlenebilir? Saddam Hüseyin'in kitle imha silahlarına sahip olduğuna inanmış olan Demokratlar için çözüm görece kolaydı: Cumhuriyetçiler yine yanlış yaptı; başkan yalan söyledi ya da en azından hatalı istihbaratı dinlemeye pek istekli davrandı; ona inandığım için ne kadar aptalım. Ama Cumhuriyetçiler için uyumsuzluk çok daha güçlüydü. Yarısından fazlası, sorunu, ortaya çıkan kanıtları kabul etmeyi reddetmek suretiyle çözdü; Knowledge Networks adlı kurumun yaptığı bir kamuoyu araştırması kimi Cumhuriyetçilerin kitle imha silahlarının *bulunmuş olduğuna* inandıklarını ortaya çıkardı. Araştırmayı yöneten uzman; "Bazı Amerikalıların savaşı destekleme arzuları, kitle imha silahlarının bulunmadığına ilişkin bilgileri göz ardı etmelerine yol açıyor olabilir. Konunun haber bültenlerin-

de yoğun olarak yer aldığı ve halk tarafından dikkatle izlendiği hesaba katılırsa; hatalı bilgilere bu denli çok kişinin inanmaya devam etmesi, bazı Amerikalıların bilişsel uyumsuzluk yaşamaktan kaçınmaya çalıştıklarını düşündürüyor." Hiç şüphen olmasın.[11] Demokratlar da uyumsuzluğu azaltıyorlardı ama farklı bir yolla: Başlangıçta savaşı desteklemiş olduklarını gerçekten unutarak... İşgalden önce Demokratların %46'sı savaşı destekliyordu; 2006 yılına gelindiğinde yalnızca %21'i öyle yaptığını hatırlıyordu. Savaştan hemen önce, Demokratların %72'si Irak'ın kitle imha silahına sahip olduğuna inanıyordu ama sonra, onlardan yalnızca %26'sı buna inandığını hatırladı. Uyumu sürdürmek için, aslına bakılırsa şöyle diyorlardı; "Bush'un bize yalan söylediğini başından beri biliyordum."[12]

Sinirbilimciler, yakınlarda bu yanlı düşünme tarzının, tam da beynin bilgileri işleme biçimiyle bir bütün olduğunu gösterdiler; bütün beyinler, beyni taşıyanın siyasi eğilimlerinden bağımsız bir biçimde böyle işliyor. Örneğin; bir çalışmada denekler George Bush veya John Kerry hakkındaki, birbiriyle uyumlu veya çelişen bilgileri kavramaya çalışırken MRI (Manyetik Rezonansla Görüntüleme) yöntemiyle beyin faaliyetleri gözlemlenmiştir. Drew Westen ve çalışma arkadaşları çelişkili bilgilerin işlenmesi sırasında beynin akıl yürütmeyle ilgili bölümlerinin neredeyse tamamen devre dışı kaldığını ve uyum sağlandığı anda beynin duygu çevrimlerinin (circuit) mutlulukla ışıldamaya başladığını bulgulamışlardır.[13] Bu mekanizmalar, bir kez bir karar verdikten sonra, fikrimizi değiştirmemizin çok zor olduğuna ilişkin gözlemin nörolojik temelini oluşturur.

Düşüncelerinizle çelişen bilgiler okumak bile, aslına bakarsanız, düşüncelerinizde haklı olduğunuz konusunda daha da fazla ikna olmanıza neden olabilir. Bir deney esnasında araştırmacılar, ölüm cezasını destekleyen ve ölüm cezasına karşı olan seçilmiş kişilerden, ölüm cezasının insanları şiddet suçu işlemekten caydırıp caydırmadığı gibi duygusal olarak zorlayıcı bir konuda yazılmış; bilimsel ve kanıtlara dayanan makaleler okumalarını istemişlerdir. Makalelerden biri ölüm cezasının caydırıcı olduğu; diğeri ise olmadığı sonucuna varmıştır. Eğer katılımcılar, verilen bilgileri mantıklı bir şekilde değerlendirmiş olsalardı, en azından, konunun daha önce düşündüklerine kıyasla çok daha karmaşık olduğunu kavrayacaklar ve böylece ölüm cezasının caydırıcılığına ilişkin olarak birbirlerine biraz olsun yaklaşacaklardı. Fakat bilişsel uyumsuzluk teorisi, okuyucuların bu iki makaleyi çarpıtmanın bir yolunu bulacaklarını öngörür. Kendi düşüncelerini onaylayan makaleye sıkı sıkıya sarılmak için bahaneler bulacak ve son derece yetkin bir araştırma olarak nitelendireceklerdir. Kendi düşüncelerini onaylamayan makaleyi ise derinlemesine incelemeyecek, ufak tefek hatalar bularak bunları abartacak ve makalenin neden kendi düşüncelerini etkilememesi gerektiğine ilişkin sebepler olarak kullanacaklardır. Deneyin sonucunda, bu öngörü harfiyen gerçekleşti. Her iki taraf, diğer tarafın gerekçelerine inanmamakla yetinmediği gibi, kendi desteklediklerine görüşe daha da bağlandılar.[14]

Bu sıkça tekrarlanan bulgular, bilim insanları ve sağlık uzmanlarının ideolojik ve siyasi olarak bir inanca -iklim değişimi uydurma bir iddiadır gibi- bağlanmış insanları, fikir değiştirmeleri gerektiğini gösteren kıyamet kadar

kanıt olmasına rağmen, fikir değiştirmeye ikna etmelerinin neden bu denli zor olduğunu açıklar. Görüşlerini teyit etmeyen ve başka hoş olmayan bilgiler edinen insanlar, yalnızca bu bilgelere direnmekle kalmazlar, ayrıca inandıklarını daha da şevkle savunmaya başlayabilirler; buna 'geri tepme tesiri' denir. Bir inanca yatırım yaptıktan ve onun gizemini gerekçelendirdikten sonra, fikrimizi değiştirmek gerçekten zor iştir. O yeni kanıtı, mevcut bir çerçeveye oturtmak ve onu orada tutmak için gerekli zihinsel aklamayı yerine getirmek, çerçeveyi değiştirmekten çok daha kolaydır.[15]

Doğrulama sapması, kanıt yokluğunu bile, inandığımız şeyin doğru olduğu yönünde kanıt olarak kabul eder. FBI ve diğer dedektifler; âyinleri esnasında bebek katleden Satanist kültlerin topluma sızdığı yönünde herhangi bir kanıt bulamadıkları zaman bile bu, kültlere inananları yıldırmadı. Kanıt bulunamamış olması, söylediklerine göre, bu kültlerin liderlerinin ne kadar zeki ve şeytani olduklarının göstergesiydi: Bebekleri, kemikleri de dâhil, tamamıyla yiyorlardı çünkü.

Bu akıl yürütme tarzının tuzağına düşenler yalnızca bu tür uç kültlerin (fringe cult) mensupları ya da pop psikolojinin destekçileri değildir. Franklin D. Roosevelt, İkinci Dünya Savaşı boyunca binlerce Japon kökenli Amerikalıyı yerinden yurdundan ederek toplama kamplarına hapsettiği zaman, bu kararı sırf Japon kökenli Amerikalıların savaşan ABD'ye sabotaj yapacaklarına dair söylentilere dayanarak almıştı. Bu söylentilerin doğruluğuna ilişkin olarak, ne o zaman ne de daha sonra herhangi bir kanıt bulunamamıştır. Üstelik Ordu'nun

Batı Sahilleri komutanı General John DeWitt, tek bir Japon kökenli ABD yurttaşına karşı bile, herhangi bir sabotaj veya vatana hıyanet kanıtı bulunmadığını kabul etmiştir. "Hiçbir sabotajın yapılmamış olması," demiştir General "Bu tür eylemlerin yapılacağını teyit eden huzursuz edici bir göstergedir".[16]

Ingrid'in Tercihi, Nick'in Mercedes'i ve Elliot'un Kanosu

Uyumsuzluk teorisi insanların bilgiyi işlemden geçirirken mantıksız davrandıkları yönündeki mantıklı görüşten çok daha fazlasını açıklığa kavuşturmuştur. Bu teori, insanların önemli kararlar verdikten sonra neden önyargılı olmaya devam ettiklerini de göstermiştir.[17] Sosyal psikolog Dan Gilbert, aydınlatıcı kitabı *Stumbling on Happines*'de, bizlerden Kazablanka filminin sonunda Ingrid Bergman'ın Nazilere karşı savaşan kocasına dönmek yerine Humpherey Bogart'la, Fas'ta kalsaydı neler olmuş olacağını düşünmemizi ister.[17] Bogart'ın o yürek parçalayıcı konuşması esnasında kendisine söylediği gibi pişman mı olurdu (belki bugün değil, belki yarın da değil ama çok yakında ve hayatının sonuna kadar), yoksa Bogart'ı terk ettiği için mi hayatı boyunca pişman oldu? Gilbert her iki sorunun yanıtının da hayır olduğunu ve uzun vadede her iki yanıtın da Ingrid'i mutlu edeceğini göstermek için zengin kanıtlar sıralar. Bogart etkili ve güzel konuşuyordu ama yanılıyordu. Uyumsuzluk teorisi bunun nedenini bize açıklar: Seçimi her ne yönde olursa olsun, Ingird, yaptığı seçimi haklı çıkaracak ve

diğerini seçmediği için mutlu olmasını gerektirecek nedenleri bulacaktı.

Bir kez bir karar verdikten sonra, o kararı desteklemek için kullanabileceğimiz pek çok araç emrimize amadedir. Tutumlu ve gösterişi sevmeyen arkadaşımız sekiz yaşındaki Honda Civic'ini ani bir kararla sattıktan ve yerine yeni ve tüm aksesuar tam olan bir Mercedes aldıktan sonra, tuhaf davranmaya başlamıştı. (Bu davranışlar, Nick için tuhaftı.) Şöyle şeyler söyleyerek arkadaşlarının arabalarını eleştirmeye başlamıştı; "Bu hurdayı satmanın zamanı gelmedi mi? Şöyle mühendislik harikası bir arabayı hak ettiğini düşünmüyor musun?" ve "Biliyor musun, küçük araba kullanmak gerçekten çok güvensiz. Bir kaza yapacak olsan, ölebilirsin. Hayatın için fazladan birkaç bin dolar harcamaya değmez mi? Sağlam bir araba kullandığım için ailemin güvende olduğunu bilmenin bende nasıl bir iç huzuru yarattığını tahmin bile edemezsin."

Nick'in güvenlik takıntısı -gayet makul ve mantıklı bir şekilde- herkesin Mercedes gibi güvenli bir araba kullanmasının ne kadar da iyi olacağı kararına varmış olması olasıklar arasındadır. Fakat bize pek öyle gelmiyor. Hem bütün parasını o lüks arabaya vermiş olması hem de aynı şeyi yapsınlar diye arkadaşlarının başının etini yemesi hiç Nick'e uyan davranışlar değildi. Bu nedenle, bu yaptıklarıyla, anlık bir arzuya kapılarak bir zamanlar 'yalnızca bir araba' diye nitelediği bir şey için, hayatı boyunca yaptığı tasarrufların büyük bir bölümünü harcamış olmaktan duyduğu rahatsızlığı yatıştırmaya çalıştığından şüphelendik. Üstelik bunu tam çocuklarının üniversiteye

başlamak üzere olduğu, bu durumun banka hesabı üzerinde ciddi bir baskı oluşturacağı bir sırada yapmıştı. Bu nedenle Nick kararını mantıklı hâle getirecek gerekçeler sıralıyordu; "Mercedes harika bir araç; hayatım boyunca çok çalıştım ve böyle bir arabaya binmeyi hak ediyorum; üstelik öyle güvenli bir araba ki." Eğer pinti arkadaşlarını bir Mercedes almaya ikna edebilse, yaptıklarının doğruluğundan tam anlamıyla emin olacaktı. Tıpkı Bayan Keech'in müritleri gibi, o da başkalarını da kendi dinine döndürmek için çalışmaya başlamıştı.

Nick'in duyduğu rahatsızlığı giderme ihtiyacı kararının geri dönülemez niteliği yüzünden artıyordu; bu kararından, bir sürü para kaybetmeyi göze almaksızın, dönmesine imkân yoktu. Geri dönülemezliğin gücüne ilişkin birtakım bilimsel kanıtlar, hipodromda bahis oynayan kumarbazların zihinsel manevralarının incelenmesiyle elde edilmiştir. Hipodromlar, kararların geri dönülemezliğini incelemek için ideal yerlerdir çünkü bir kez bahis oynadıktan sonra, gişeye gidip camın arkasında oturan iyi insana fikrinizi değiştirdiğinizi söyleyemezsiniz. Bu araştırmada, araştırmacılar tam iki dolarlık bahislerini yatırmış ve gişeden ayrılmakta olan kişilerle, bahislerini yatırmak üzere gişe önünde kuyrukta bekleyen kişilerin arasına girmişlerdir. Araştırmacılar, herkese seçtikleri atların kazanacağından ne kadar emin olduklarını sormuşlardır. Bahislerini yatırmış olan kumarbazların, hâlâ kuyrukta bekleyenlere kıyasla seçtikleri atların kazanacağından çok daha emin oldukları görülmüştür.[18] Fakat elbette ki bu insanların durumları arasında bahisleri yatırmış olmanın yarattığı kesinlik dışında değişen bir şey yoktur. İnsanlar eğer yaptıkları bir şeyden geriye

dönmeleri mümkün değilse, verdikleri kararın doğru olduğundan çok daha emin olmaktadırlar.

Bilişsel uyumsuzluğun nasıl işlediğini bilmenin size sağlayacağı yararlardan biri budur: Nick'i dinlemeyin. Para, zaman, çaba ve uygunsuzluk bakımından bir kararın maliyeti ne kadar yüksek ve sonuçları ne kadar geri dönüşsüz ise, duyulan bilişsel uyumsuzluk o kadar güçlüdür ve dolayısıyla yapılan seçime ilişkin olumlu şeyleri aşırı şekilde vurgulayarak hissedilen bilişsel uyumsuzluğu azaltma ihtiyacı da o kadar fazladır. Bu yüzdendir ki çok pahalı bir şey satın alacağınız veya çok önemli bir karar vereceğiniz zaman -hangi bilgisayarı yahut arabayı satın alacağınız, bir estetik ameliyatı olup olmayacağınız ya da pahalı bir kişisel gelişim programına kayıt yaptırıp yaptırmayacağınız gibi- fikir almak için o işi daha yeni yapmış olan birine akıl danışmayın. Bu durumdaki biri, o işin yapılacak en akıllıca iş olduğuna sizi ikna etmek için son derece hevesli olacaktır. Örneğin; belli bir terapi yöntemine on iki yıl ve elli bin dolar harcamış birine soracak olursanız; "Doktor Weltschmerz[iii] harikadır! O olmasa gerçek aşkı (ya da yeni bir işi) *asla* bulamaz ya da asla kilo veremezdim." Bütün o zamanı ve parayı harcadıktan sonra, "Evet, Doktor Weltschmerz'e on iki yıl boyunca gittim ama ne zaman kaybıydı yahu!" diyecek hâlleri yoktur. Davranışçı ekonomistler bu *batık masrafları* -insanların bir deneyim ya da ilişkiye yatırım yaparak batırdıkları zaman ve para- kabul etmekte ne kadar gönülsüz olduklarını göstermişlerdir. Zararın neresinden dönsem kârdır diyeceğine, çoğu insan zararını karşıla-

iii ÇN: Bıkkınlık anlamına gelen bir Almanca sözcük.

mak umuduyla parasını sokağa atmaya ve başlangıçtaki kararını haklı görmeye devam etmektedir. Dolayısıyla hangi ürünü alacağınız konusunda tavsiye istiyorsanız, hâlen bilgi toplamaya devam eden ve hâlâ açık fikirli olan birine sorun. Eğer bir kişisel gelişim programının size yardımcı olup olmayacağını bilmek istiyorsanız, insanların söylediklerine kulak vermeyin: Kontrol edilmiş deneylerden derlenmiş verilere bakın.

Bilinçli bir şekilde yaptığımız tercihlerin ardından aldığımız kararı haklı hâle getirme çabası bile, yeterince karmaşıktır ama en azından bunu beklememiz gerektiğini biliriz. Fakat bazı inançlara niye sahip olduğumuz ya da bazı âdetlere neden bağlı kaldığımız konusunda en ufak bir fikrimizin olmadığı ama bunu kabul edemeyecek kadar gururlu olduğumuz durumlarda, bilincinde olmadığımız gerekçelerle yaptığımız şeylerden kendi kendimizi haklı çıkarmaya çabalarız. Örneğin; giriş bölümünde çocuklarının kalıcı dişlerinin birkaçını, gayet acı veren bir işlemle, balık oltası kullanarak çeken Sudanlı Dinka ve Nuer kabilelerinden bahsettik. Antropologlar bu âdetin bir kazıklıhumma salgını sırasında ortaya çıktığını, çekilen ön dişlerin hastanın biraz olsun beslenmesine imkân sağladığını öne sürmektedir. Fakat sebep buysa, tehlike geçtikten sonra köylüler bunu yapmaya ne diye devam etmiş olabilir?

Dışarıdan bakanlara hiçbir mana ifade etmeyen bir uygulama, uyumsuzluk teorisinin merceğinden bakıldığında gayet mantıklı bir hâle gelir. Köylüler salgın hastalık sırasında bütün çocuklarının ön dişlerini çekmeye başlamışlardı; böylece herhangi biri daha sonra tetano-

sa yakalanacak olursa, yetişkinlerin çocuğu beslemesi mümkün olacaktı. Fakat bu bir çocuk için acı veren bir işlemdir, özellikle de aralarından yalnızca bir kısmının hastalığa yakalanacağı hesaba katıldığında... Köylülerin, davranışlarını hem kendilerine hem de çocuklarına karşı daha da haklı göstermek için, asıl olaya yararlar ekleyerek kararlarının doğruluğunu pekiştirmeleri gerekirdi. Örneğin; kendilerini dişleri çekmenin estetik değeri olduğuna ikna edebilirlerdi çünkü çökük çenenin görünümü oldukça çekici olabilir ve bu cerrahi işkenceyi bir erişkinliğe geçiş töreni hâline getirebilirlerdi; olay da tam olarak buydu. Köylüler "Dişsizler güzel görünüyor." der. "Bütün dişleri olan insanlar çirkin görünüyor; yamyama benziyor ve sanki insanı yiyecek gibi görünüyorlar. Eksiksiz dişleri olanlar eşeğe benziyor." Dişsiz görünümün başka estetik avantajları da vardır; "Biri konuşurken oluşan o tıslama sesini seviyoruz." Ve yetişkinler, korkan çocukları şöyle söyleyerek rahatlatıyor; "Bu işlem olgunluğa ulaştığının bir göstergesi."[19] Bu uygulamanın başlangıçtaki sebebi olan tıbbi durum ortadan kalkalı çok olmuş. Psikolojik olarak, kendi kendini haklı çıkarma yerli yerinde duruyor.

İnsanlar; zeki ve mantıklı bireyler olarak, yaptıkları tercihleri niye yaptıklarını bildiklerine inanmak isterler ve bundan dolayıdır ki yaptıklarının gerçek nedenlerini kendilerine söylemeniz, onları her zaman mutlu etmez. Elliot bunu birinci elden, cinsellik psikolojisinin tartışılacağı gruba kabul deneyi sırasında yaşadı. "Her katılımcının kabul işlemleri bittikten sonra..." diye hatırlıyor, "Onlara araştırmayı ayrıntılarıyla açıkladım ve teoriyi dikkatle anlattım. Eziyetli bir kabul işleminden geçmiş

öğrencilerin tamamı, teoriyi ilgi çekici bulduklarını ve pek çok insanın tam benim öngördüğüm şekilde etkileneceğini tahmin edebildiklerini söylediler ama buna rağmen hepsi, kendilerinin grubu tercih etmelerinin, geçtikleri zorlu kabul töreniyle hiçbir ilgisi olmadığına beni ikna etmek için epey uğraştılar. Büyük çoğunluğu, gruptan hoşlanmalarının nedeninin sadece öyle hissetmeleri olduğunu öne sürdü. Buna rağmen, neredeyse tamamı, ılımlı bir kabul işlemine tabi tutulan öğrencilerin herhangi birine oranla gruptan daha fazla hoşlanmıştı."

Teoriyi çok iyi bilenler de dâhil, hiç kimse hissettiği bilişsel uyumsuzluğu azaltma ihtiyacından muaf değildir. Elliot şöyle bir hikâye anlatıyor; "Minnesota Üniversitesi'nde genç bir profesör olduğum sıralarda, karımla birlikte kiralık dairelerde yaşamaktan bıkmıştık ve bu yüzden bir Aralık ayında ilk evimizi almak üzere kolları sıvadık. Aradığımız fiyat aralığı içinde yalnızca iki uygun ev bulabildik. Biri eskice, cazip ve kampüsten yürüme mesafesinde bir evdi. Bu evden çok hoşlanmıştım ve bunun ilk nedeni araştırma toplantıları yapmak, sunum yapmak ve profesör rolü oynamak için öğrencilerimi eve çağırabilmeme olanak verecek konumda olmasıydı. Fakat bu ev bir sanayi bölgesinde bulunuyordu ve çocuklarımızın oynaması için fazla yer yoktu. Diğer ev bir site içinde bulunan, daha yeni ama herhangi bir ayırıcı özelliği olmayan bir evdi. Banliyöde, kampüsten arabayla yarım saatlik mesafede ama bir gölden de yalnızca bir buçuk kilometre kadar uzaktaydı. Uzun uzadıya düşündükten sonra, banliyödeki evi satın almaya karar verdik.

Eve taşındıktan kısa bir süre sonra, gazetede kullanıl-

mış bir kano ilanı gördüm ve eşimle çocuklarıma sürpriz olsun diye hemen satın aldım. Dondurucu, kasvetli bir Ocak günü, arabamın üzerine bağlı kanoyla eve geldiğimde, karım kanoya bir göz attı ve kahkahalarla gülmeye başladı. "Bu kadar komik olan ne?" diye sorduğumda, "Leon Festinger'e sor." dedi. Elbette! Banliyödeki evi satın aldığım için duyduğum uyumsuzluk öylesine fazlaydı ki bu alışverişimi haklı hâle getirecek başka bir şeyi acilen yapma ihtiyacı duymuştum. Her nasıl ettiysem, kışın ortasında olduğumuzu, Minneapolis'te gölün buz tutmuş olduğunu ve buzların eriyip kanonun kullanılabilir duruma gelmesi için aylar geçmesi gerektiğini unutmuştum. Fakat bir bakıma, çok farkında olmaksızın, kanoyu kullanmıştım da. Bütün kış boyunca, garajda öylece durmasına rağmen, varlığı benim evi satın almakla ilgili olarak kendimi daha iyi hissetmemi sağlamıştı."

Şiddet ve Erdem Sarmalları

Kendinizi gergin mi hissediyorsunuz? Bir internet kaynağı size "Gerginliğinizden kurtuluncaya kadar fırlatıp atabileceğiniz, itip kakabileceğiniz, üstünde tepinebileceğiniz hatta boğazını sıkabileceğiniz," size ait bir "Günah Keçisi Bebeği / Damn It Doll"ni nasıl yapacağınızı öğretiyor. Yanı sıra bir de küçük şiir var:

İşler pek yolunda gitmediğinde,

Ve canınız duvarı yumruklayıp bas bas bağırmak istediğinde,

Size bir günah keçisi bebeği gerekir, onsuz olmaz

Tutun bacaklarından sıkıca ve bir güzel çarpın ilk bulduğunuz yere

Çarpmanın etkisiyle içindeki dolgu etrafa saçılırken de bağırın "Kahretsin, lanet olsun, Allah belasını versin!"

Günah Keçisi Bebeği, kültürümüzün en yerleşik yargılarından birini yansıtır ve bu yargıyı katarsisin yararlarına olan psikanalitik inanç da destekler; Buna göre öfkeyi dışa vurmak ya da saldırgan davranışlarda bulunmak öfkeden kurtulmanızı sağlar. O bebeği fırlatıp atın, bir kum torbasını yumruklayın, eşinize bağırın; ondan sonra kendinizi daha iyi hissedeceksiniz. Aslına bakarsanız on yıllar boyunca yapılmış deneysel araştırmalar tam tersini göstermektedir: Duygularını saldırgan bir şekilde dışa vuran insanlar, sonradan kendilerini daha kötü hisseder, tansiyonları yükselir ve üstelik öfkeleri daha da şiddetli bir hâl alır.[20]

Öfke dışavurumu, özellikle kişi bunu doğrudan bir başkasına yönelik olarak yapıyorsa, geri tepmesi çok muhtemel bir durumdur ve bilişsel uyumsuzluk teorisi de tam olarak bunu öngörür. Bir başkasına zarar veren bir şey yaptığınız zaman (Onların başını derde soktuğunuz, sözle taciz ettiğiniz ya da onlara vurduğunuz zaman.) çok güçlü yeni bir etmen oyuna katılır: Yaptığınız şeyi haklı çıkarma ihtiyacı. Bir grup arkadaşına uyan ve onlarla birlikte kendilerinden güçsüz ve kendilerine hiçbir zararı olmayan bir çocuğa zorbalık eden, ona sataşan, yedinci sınıf öğrencisi bir erkek çocuğunu ele alalım. Çocuk grubun üyesi olmaktan hoşnuttur ama zorbalık

ettiği için de içten içe rahatsızdır. Daha sonra yaptığı şey yüzünden bir uyumsuzluk hisseder; "Benim gibi düzgün bir çocuk..." diye merak eder "O kadar iyi, masum ve küçük bir çocuğa nasıl öylesine zalimlik edebildi." Bu uyumsuzluğu azaltmak için, kurbanın ne iyi ne de masum olmadığına kendisini ikna etmeye çalışacaktır; "O da ineğin teki ve anasının kuzusu ama. Üstelik elinde olsa, o da bana aynını yapmaktan geri durmazdı." Çocuk bir kez kurbanı suçlama yoluna girdi mi, eline geçen ilk fırsatta kurbanını çok daha gaddarca hırpalaması olasılığı güçlenir. İlk zararlı davranışını haklı göstermesi, ortamı daha da fazla saldırganlık için hazırlar. Katarsis teorisi bu nedenle hatalıdır.

Bu durumu ortaya çıkaran ilk deney, aslına bakılırsa, deneyi yapan araştırmacı için tam bir sürpriz olmuştur. O sırada Harvard Üniversitesi'nde lisansüstü öğrencisi olan Michael Kahn, katarsisin yararlarını göstereceğinden emin olduğu çok zekice bir deney tasarladı. Bir tıp teknisyeniymiş gibi davranan Kahn, sözde tıbbi bir araştırmanın bir parçası olarak, üniversite öğrencilerini birer birer yalan makinesine bağlayarak tansiyonlarını ölçtü. Bu ölçümleri yaparken Kahn rahatsız olmuş rolü yaptı ve bazı öğrenciler hakkında aşağılayıcı yorumlarda bulundu. (İşin içine annelerini de karıştırarak.) Öğrenciler öfkelendiler ve tansiyonları yükseldi. Deney grubundaki öğrencilere, kendilerini aşağıladığı gerekçesiyle Kahn'ı danışman hocasına şikâyet ederek öfkelerini dışa vurma olanağı sağlanmıştı; böylece öğrenciler Kahn'ın başını büyük belaya soktuklarını düşüneceklerdi. Kontrol grubundaki öğrencilere ise öfkelerini ifade etme olanağı verilmemişti.

Sıkı bir Freud takipçisi olan Kahn, sonuçlar karşısında şaşkınlığa düştü: Katarsis tam bir fiyaskoydu. Öfkelerini ifade etmelerine olanak verilmiş olan öğrencilerin Kahn'a karşı duydukları öfke, böyle bir şans verilmemiş öğrencilerin duyduğundan çok daha güçlüydü. Öfkelerini ifade etmek, zaten yüksek olan tansiyonlarını daha da yükseltmişti; öfkelerini ifade etmelerine olanak verilmeyenlerin yüksek tansiyonları çok geçmeden normale dönmüştü.[21] Bu beklenmedik şablon için bir açıklama arayan Kahn, tam o sıralarda dikkat çekmeye başlamış olan bilişsel uyumsuzluk teorisinden haberdar oldu ve bu teorinin kendi bulgularına gayet güzel bir şekilde açıklama getirebileceğini gördü. Öğrenciler, Kahn'ın başını ciddi şekilde belâya soktuklarını düşündüklerinden; bunu hak ettiği konusunda kendilerini ikna etmeleri ve yaptıklarını haklı hâle getirmeleri gerekiyordu; bu yüzden de ona karşı duydukları husumet güçleniyor ve tansiyonları da yükseliyordu.

Çocuklar saldırgan davranışlarını haklı göstermeyi çok erken yaşta öğrenir: Küçük kardeşlerini döver ve çocuk ağlamaya başlayınca hemen "Ama o başlattı! Bunu hak etti!" derler. Çoğu ebeveyn bu çocukça kendi kendini haklı çıkarmaların önemli sonuçları olmadığını düşünür ve genellikle öyledir. Fakat daha güçsüz çocuklara zorbalık eden çetelerin, çalışanlarına kötü muamele eden patronların, birbirine acı çektiren âşıkların, teslim olduğu hâlde bir şüpheliyi dövmeye devam eden polis memurlarının, etnik azınlıklara işkence eden ve onları hapse atan tiranların ve sivillere zulmeden askerlerin davranışlarının temelinde yatanın da aynı mekanizma olduğunu kavramak önemlidir. Bütün bu sözü edilen

durumlarda bir kısır döngü yaratılır: Saldırganlık kendi kendini haklı çıkarma ihtiyacı yaratır, haklılığına ikna olmak ise daha fazla saldırganlığa neden olur. Fyodor Dostoyevski bu sürecin nasıl işlediğini çok iyi bir şekilde anlamıştır. *Karamazov Kardeşler* adlı romanda, Karamazov Kardeşler'in babası rezil Fyodor Pavloviç, geçmişte kendisine sorulan bir soruyu hatırlar; "Neden bu kadar çok nefret ediyorsunuz ve nefretinizin bunca güçlü olmasının nedeni nedir?" diye sorulmuştur kendisine ve o da cevap vermiştir o utanmaz küstahlığıyla; "Size cevabını söyleyeceğim. Onun bana bir zararı dokunmamıştı. Ama ben ona berbat bir oyun oynadım ve o zamandan beri nefret ediyorum ondan."

Uyumsuzluk teorisi aynı zamanda bir insanın cömertçe davranışlarının nasıl bir iyi niyet ve merhamet sarmalı, bir 'erdemli döngü' yaratabileceğini de gösterir. İnsanlar iyi bir şey yaptıklarında, özellikle de bunu bir anlık bir hevesle ya da şans eseri yapmışsalar, cömertlik gösterdikleri kişiye daha sıcak yaklaşmaktadırlar. Bu kişiye yardım etmek için olağan rotalarından çıkmış olduklarını bilmek, o kişiye ilişkin olarak sahip olabilecekleri herhangi bir olumsuz duyguyla uyumsuzdur. Doğrusu, iyilik yaptıktan sonra, kendilerine şunu sorarlar; "Beş para etmez birine ne diye iyilik yapayım ki? O hâlde, bu sandığım kadar kötü biri değil; aslına bakılırsa, biraz yardıma ihtiyacı olan oldukça iyi biri."

Pek çok deney bu öngörüyü destekleyen sonuçlar vermiştir. Bir deneyde, üniversite öğrencileri hayli büyük bir para ödülü kazandıkları bir yarışmaya katılmıştır. Daha sonra, deneyi yürüten araştırmacı, ödül kazanan

öğrencilerden üçte birine giderek deney için kendi öz kaynaklarını kullandığını ama para sıkıntısı içinde olduğunu, bu gidişle parası yetmeyeceği için deneylere yeterli veri toplayamadan son vermek zorunda kalacağını açıklamıştır. Konuştuğu öğrencilere, "Bana bir iyilik yapar ve kazandığınız para ödülünü bana geri verir misiniz?" diye sormuştur. (Bütün öğrenciler parayı geri vermişlerdir.) İkinci bir gruba da aynı soru yöneltilmiş ama bu kez soruyu psikoloji bölümünün sekreteri, bölümün araştırmaya ayrılan parasal kaynaklarının tükenmekte olduğunu söyleyerek yapmıştır. (Yine de öğrencilerin tamamı parayı geri vermeyi kabul etmişlerdir.) Kalan gruptaki öğrencilerden kazandıkları parayı geri vermeleri istenmemiştir. Nihayet, katılımcıların tümü, içinde deney yapan araştırmacıyı değerlendirecekleri bir bölüm de içeren birer anket formu doldurmuşlardır. Araştırmacıya bir iyilik yapmak istedikleri için parayı veren grubun üyeleri, ondan en çok hoşlanan gruptur; kendilerini onun oldukça iyi, yapılanları hak eden bir adam olduğuna ikna etmişlerdir. Öbür öğrenciler de onun oldukça iyi biri olduğunu düşünmüşler ama ona asla kişisel bir iyilik yaptıklarını düşünen ilk gruptakilerin inandığı kadar, harika biri olduğu konusunda inanmamışlardır.[22]

Erdemli döngü mekanizması erken başlar. Dört yaşındaki çocukları araştıran bir çalışmada, çocukların her birine birer çıkartma verilmiş ve sonra da 'bugün çok üzgün olan' bir köpecik kuklasıyla tanıştırılmışlardır. Çocukların bir kısmına çıkartmayı köpeciğe vermek zorunda oldukları söylenirken, geri kalanlara çıkartmalarını verip vermemeyi seçme hakkı tanınmıştır. Daha sonra çocukların her birine üç çıkartma verilmiş ve bir başka

üzgün kukla olan Ellie ile tanıştırılmışlardır. Üzgün köpeciğe karşı cömertçe davranmalarına *olanak sağlanan* çocuklar, cömertçe davranma *talimatı alan* çocuklara kıyasla Elli ile daha çok çıkartma paylaşmışlardır. Başka bir deyişle çocuklar bir kez kendilerini cömert çocuklar olarak görmeye başladıktan sonra, cömertçe davranmaya devam etmişlerdir.[23]

Erdemli döngüye ilişkin bilimsel araştırmalar yeni olmasına rağmen, genel olarak bilim ve siyasetin yanı sıra, insan doğasını da ciddiyetle araştıran biri olan Benjamin Franklin tarafından iyi anlaşılmış bir kavramdır. Pensilvanya Parlamentosu'nda görev yaparken muhalefetin ve muhalefet mensubu bir parlamenterin düşmanca tavırlarından rahatsız olmuştur. Bunun üzerine adamı kazanmak için işe koyulmuştur. Bu işi, 'kendisine alçakgönüllü saygılarını sunmak suretiyle' değil (yani adama bir iyilik ederek değil) ama hedefinin kendisine bir iyilik yapmasını sağlayarak; kütüphanesinden Franklin'e az bulunur bir kitabı ödünç vermesini rica ederek yapmıştır:

> Kitabı bana hemen gönderdi ve ben de bir hafta kadar sonra, yaptığı iyilikten duyduğum memnuniyeti açıkça ifade eden bir başka notla birlikte kitabı iade ettim. Daha sonra parlamentodaki ilk karşılaşmamızda, benimle konuştu (Bunu daha önce hiç yapmamıştı.) ve bunu son derece nazik bir üslupla yaptı. Bundan böyle her fırsatta bana yardım etti; böylece çok iyi iki arkadaş olduk ve arkadaşlığımız onun ölümüne kadar devam etti. Bu öğrenmiş olduğum ve "Biri eğer size bir iyilik

yaptıysa, başka bir iyilik yapmak için, sizi bir iyilik yapmaya mecbur bıraktıklarınızdan çok daha hazır olacaktır." diyen eski önemli bir kitabın doğru olduğunu anlamamı sağlayan olaylardan biridir.[24]

• • •

Uyumsuzluk her koşulda rahatsız edicidir ama kişinin benlik kavramının önemli bileşenlerinden birinin tehdit edildiği zamanlarda (genellikle kendilerini algılama biçimleriyle çelişen bir şey yaptıkları zamanlarda)[25] özellikle acı verici bir hâl alır. Hayran olduğunuz ünlü, çocuk taciziyle, karısını dövmekle ya da birine tecavüz etmekle suçlandığı zaman bir bilişsel uyumsuzluk acısı yaşarsınız; tıpkı televizyonların ikonik aile babası Bill Cosby'nin yıllar boyunca en az on dokuz kadına uyuşturucu verip tecavüz etmekle suçlandığı zaman ülke çapında Amerikalıların yaşadığı gibi. Bir insandan ne kadar hoşlanır ve kendinizi o kişiyle ne kadar çok özdeşleştirirseniz, o kişi kötü bir şeyle suçlandığında yaşayacağınız uyumsuzluk o kadar fazla olur çünkü kendi benliğinizin çok daha fazlası işin içine karışır. Fakat kendinizi son derece dürüst biri olarak niteliyorsanız ve bir suç işlediyseniz çok daha şiddetli ve kahredici bir uyumsuzluk hissedersiniz. Ne de olsa bir ünlüye olan bağlılığınızdan her an vazgeçebilir ve yerine başka bir kahraman koyabilirsiniz. Fakat kendi değerlerinize ters bir davranışta bulunduysanız, çok daha fazla uyumsuzluk hissedersiniz çünkü son hesapta kendi kendinizle yaşamaya devam etmeye mecbursunuzdur.

Özsaygı ihtiyacının gerçekçi alçakgönüllülüğe nasıl

üstün olduğunun hoş bir ispatı olarak, insanların çoğu kendilerinin 'ortalamadan daha iyi' olduklarını düşünürler. (Buna 'Keder Gölü' etkisi diyebiliriz. Kendilerinin ortalamadan her anlamda daha iyi olduklarını söylerler.) daha zeki, daha iyi, daha ahlaklı, daha komik, daha işinin ehli, daha alçakgönüllü hatta daha iyi şoför.[26] Uyumsuzluğun azaltılmasına yönelik çabalar, pozitif 'ben imgelerini' korumak için tasarlanmıştır.[27] Örneğin; Bayan Keech'in kıyamet günü kehaneti boş çıktığında, sadık takipçilerinin hissetmiş olması gereken o acı verici uyumsuzluğu hayal edin: Kendisi hakkındaki "Ben zeki bir insanım." yargısı, "İnanılmaz aptalca bir şey yaptım: Deli bir kadına uyup evimi ve tasarruflarımı ona buna verdim, işimden ayrıldım." saptamasıyla çatışır. Bu uyumsuzluğu azaltmak için Bayan Keech'in takipçilerinin ya "Ben zeki bir insanım." görüşünü değiştirmeleri ya da yaptıkları 'inanılmaz aptalca' şeyi haklı hâle getirmeleri gerekirdi. Haklı hâle getirme, burun farkıyla değil, açık arayla kazanırdı. Bayan Keech'in gerçek takipçileri, kendilerine olan saygılarını, aptalca bir şey yapmadıklarına; aslına bakılırsa bu gruba katılmakla iyi ettiklerine çünkü inançlarının dünyayı yok olmaktan kurtardığına karar vererek korudular. Doğrusu, başkaları da yeterince zeki olsalardı, onlara katılırlardı. Şöyle kalabalık bir köşebaşı bulmalı da insanları buna ikna etmeli.

Hiçbirimiz bu beladan kurtulmuş değiliz. *Onlara* -tutkuyla kıyamet günü kehanetlerine inanan bu insanlara- bakarak *dalgamızı geçebiliriz* fakat Siyaset Bilimci Philip Tetlock'un *Expert Political Judgment: How Good Is It? How Can We Know (Uzman Siyasi Görüşü: Ne Kadar İyi? Nasıl Bilebiliriz?)* adlı kitabında, işleri siyasi ve eko-

nomik öngörülerde bulunmak olan siyasi 'uzmanlarını' bile, genellikle bu alanlarda eğitim görmemiş sıradan insanlardan (ya da iş oraya gelirse, Bayan Koechten) daha isabetli öngörülerde bulunmadıklarını göstermiştir."[9]

Peki, bu uzmanlar *kendi* kehanetlerinin yanlış çıktığı teyit edildiğinde ne yapıyorlar? 2010 yılında yirmi üç önde gelen ekonomist, fon yöneticisi, akademisyen ve gazeteci ABD Merkez Bankası'nın uzun vade faiz oranlarını baskılama yöntemi olarak uzun vadeli borç almasına itiraz eden bir belge imzalamışlardı. Uzmanlara göre bu uygulama 'paranın değerinin düşmesi ve enflasyon' tehlikesi yaratıyor ve yeni istihdam yaratmayı başaramıyordu; o hâlde "Yeniden değerlendirilmeli ve devam ettirilmemeliydi." Dört yıl sonra enflasyon hâlâ düşüktü (gerçekten de Merkez Bankası'nın hedefi olan %2'den daha düşüktü), işsizlik kayda değer ölçüde düşmüştü, istihdam artıyordu ve borsa hızlı bir yükselişe geçmişti. Dolayısıyla, muhabirler imzacılara gidip sordular: Fikrinizi değiştirdiniz mi? Yirmi üç imzacıdan on dördü yanıt vermedi. Kalan dokuzu görüşlerinin değişmediğini belirtti; hâlâ enflasyon konusunda eskiden olduğu kadar kaygılıydılar. Tıpkı fos çıkan kıyamet kehanetçileri gibi, hatalı hem de çok hatalı olduklarını kabul etmemek için gayet zekice kendilerini haklı çıkarma yolları bulmuşlardı. Bir tanesi ülkede enflasyon *olduğunu* söylemişti; sadece henüz tüketici fiyatlarına yansımamıştı. Bir diğeri, daha sonra düzmece olduğunu kabul ettiği istatistikler kullanarak ülkenin iki rakamlı enflasyon içinde olduğunu öne sürmüştü. Bir başkası ise "Resmî rakamlar hata yapar." demiş ve enflasyonun İş Gücü İstatistikleri Bürosu'nun iddia ettiğinden çok daha yüksek olduğunu

öne sürmüştür. Ve pek çoğu, kıyamet kehanetine devam ederek *tahminlerinin* doğru ama *tarihin* hatalı olduğunu söylemişlerdir; "Yüksek enflasyon bir gün olacak; sadece henüz zamanını söylemedik." [29]

Uzmanlar, özellikle de iddiaların yıllarca süren eğitimleri ve alandaki deneyimleriyle desteklediklerinde, kulağa oldukça etkileyici gelebilirler. Yine de yüzlerce araştırma, uzmanların 'kişisel deneyimlerine' ya da 'yıllarca süren eğitime' dayalı olarak yaptıkları tahminlerin ender olarak, istatistiksel verilere dayalı olarak yapılan tahminlere kıyasla daha isabetli olduğunu göstermektedir. Fakat bu kişilerin öngörüleri hatalı çıktığında, profesyonel kimliklerinin en önemli kısmı tehdit edilmiş olmaktadır. Bu nedenle, bilişsel uyumsuzluk teorisinin öngörebileceği üzere, bu uzmanlar ne kadar kendilerinden emin ve ünlülerse, hatalarını kabul etmeleri olasılığı o kadar zayıftır. Tetlock'un bulguları da tam bunu gösterir. Uzmanlar isabetsiz öngörüleri yüzünden duydukları uyumsuzluğu 'eğer' şunlar şunlar, şöyle şöyle olsaydı; söylediklerinin doğru olacağı şeklindeki açıklamalarla azaltmaya çalışırlar. (Keşke şu beklenmedik felaket yaşanmasaydı; keşke olayların zamanlaması başka türlü olsaydı; keşke...)

Uyumsuzluk azalması, bir sobanın yakma donanımı gibi çalışır; özsaygımızı köpürterek sürdürmemizi sağlar. Bu nedenle kendi kendimizi haklı çıkarmalarımızın; bir hata yaptığımızı ya da aptalca kararlar verdiğimizi kabul etmekten bizi alıkoyan küçük yalanlarımızın farkına varmayız. Fakat bilişsel uyumsuzluk teorisi kendine saygısı az olan, kendilerini salak, düzenbaz, yetersiz diye niteleyen insanlar için de geçerlidir. Davranışları olumsuz

özbenlik algılarını teyit ettiği zaman buna şaşırmazlar. Bu tür insanlar hatalı bir öngörüde bulunduğunda ya da sıkıcı bir gruba katılabilmek için zorlu bir kabul sürecinden geçmeyi kabul ettiğinde sadece "Evet, yine çuvalladım; tam benlik bir durum." der. Dürüst olmadığını bilen bir kullanılmış araba satıcısı, kurtulmaya çalıştığı bir arabanın iç karartıcı onarım kayıtlarını sakladığı zaman bilişsel uyumsuzluk hissetmez; sevilesi olmadığına inanan bir kadın erkekler tarafından reddedildiğinde bilişsel uyumsuzluk hissetmez ve bir dolandırıcı yaşlı bir adamın hayatı boyunca biriktirdiği bütün parayı hileyle elinden aldığında bilişsel uyumsuzluk hissetmez.

Kim olduğumuza ilişkin yargılarımız yaşadığımız sürece bize güç verir ve başımıza gelen her şeyi sürekli olarak bu temel inançlarımızın filtresinden geçirerek yorumlarız. Bu, temel inançlarımıza ters geldiğinde; bu iyi bir deneyim nedeniyle bile olsa, rahatsızlık hissederiz. Kendi kendini haklı çıkarmanın gücünü takdir etmek, kendine saygısı az olan ya da herhangi bir alanda yetersiz olduklarına inanan insanların neden herhangi bir şeyi iyi yaptıklarında mutluluktan uçmadıklarını; neden, tam tersine, kendilerini dolandırıcı gibi hissettiklerini anlamamıza yardım eder. Sevilesi olmadığına inanan o kadın eğer harika bir adama rastlar ve adam ciddi ciddi kadının peşine düşerse, kadın kısa bir mutluluk yaşayabilir fakat bu mutluluk duygusu, büyük ihtimalle, hissedeceği güçlü uyumsuzluk hissi nedeniyle uzun sürmeyecektir; "Bende ne buluyor olabilir ki?" diye sorar kendisine. Varacağı karar, muhtemelen, "Ne kadar güzel; sandığımdan daha çekici biri olmalıyım." olmayacaktır. Daha büyük ihtimalle "Benim gerçekten nasıl biri olduğumu

anlar anlamaz, beni terk edecek." olacaktır. Bu uyumu sağlamak için yüksek bir psikolojik bedel ödeyecektir.

Gerçekten, pek çok deney kendine saygısı az olan ya da yetenekli olmadığını düşünen insanların, bu yargılarıyla uyumsuz başarıları karşısında rahatsızlık duyduklarını ve bu başarıları kaza eseri ya da anormal durumlar diye niteleyerek dikkate almadıklarını göstermektedir.[30] Aile mensuplarının ve arkadaşlarının kendilerini neşelendirme çabalarına öylesine inatla direnmelerinin nedeni budur. "Baksana Pulitzer Edebiyat Ödülü'nü kazandın! *Bu* senin yetenekli olduğunu göstermez mi?" "Evet, tabii ki iyi bir şey ama bu, sadece bir şans. Bir kelime daha yazmayı başaramayacağım, görürsün." Uyumsuzluk azaltma, yüksek özsaygıyı ya da düşük özsaygıyı koruyacaktır; artık hangisi kişinin temel benlik kavramına uygun düşüyorsa.

Tercihler Piramidi

Yaklaşımları, yetenekleri ve psikolojik sağlıkları bakımından özdeş iki genç adam hayal edin. Oldukça dürüst olsunlar ve kopya çekmeye karşı aynı ortalama yaklaşıma sahip olsunlar: Kopya çekmek iyi bir şey değil ama yeryüzünde çok daha ağır suçlar var. Şu anda ikisi de bir lisansüstü programına kabul edilip edilmeyeceklerini belirleyen bir sınavın ortasındalar. Her ikisi de kritik öneme sahip bir soruyu bilemiyor. Başarısızlık ufukta ve tam bu sırada her ikisinin de karşısına, bir başka öğrencinin verdiği yanıtı okuyarak kopya çekme fırsatı çıkıyor. İki genç adam da şeytana uymamak için mücadele veriyor. Uzun bir ıstırap anından sonra, biri kopya çekmeye

diğeri direnmeye karar veriyor. Kararları bıçak sırtında verilmiş; her ikisi de kolayca diğer yönde karar vermiş olabilirdi. Her ikisi de önemli bir şey kazanıyor ama elbette bir bedel karşılığında: Biri, paye için dürüstlükten taviz veriyor; diğeri ise paye almaktan vazgeçmek pahasına dürüstlüğünü koruyor.

Şimdi soru şu: Bir hafta sonra kopya çekmek konusunda kendilerini nasıl hissederler? Her iki öğrencinin de tuttukları yolu haklı çıkarmak için bol bol zamanı oldu. Şeytana uyup kopya çeken, kopya çekmenin o kadar da büyük bir suç olmadığına karar verecektir. Kendi kendine "Aman, herkes kopya çekiyor. O kadar abartılacak bir şey değil. Gelecekteki kariyerim için bunu yapmaya mecburdum." Fakat şeytana uymamakta direnen öğrenci kopya çekmenin başlangıçta düşündüğünden çok daha ahlaksızca olduğuna karar verecektir; "Kopya çekenler gerçekten rezil insanlar. Aslına bakarsanız kopya çekenlerin temelli okuldan uzaklaştırılmaları gerekir. Bu tiplere öyle cezalar verilmeli ki başkalarına örnek olsun."

Bu iki öğrencinin kendilerine gittikçe daha yoğun bir şekilde hak verdikleri bu süreç boyunca, iki şey oldu: İlk olarak, artık birbirlerinden çok uzaklaşmış durumdalar ve ikinci olarak, inançlarını içselleştirdiler ve artık öteden beri böyle hissettiklerinden eminler.[31] Sanki bir piramidin tepesinde, aralarında bir milimetre mesafe varken başlamışlardı. Fakat bu iki öğrenci gittikçe artan bir şekilde yaptıklarına hak verme işleminin sonuna geldiklerinde, piramidin tabanına kaynışlardır ve artık birbirlerine göre tam zıt köşelerde durmaktadırlar. Kopya çekmeyen öğrenci ötekini tamamen ahlaksız; kopya çe-

ken ise, çekmeyeni iflah olmaz bir ahlaksız diye nitelendirmektedir. Bu süreç şeytana uymasına ramak kalmış, mücadele etmiş ve bu mücadeleyi neredeyse kaybetmiş fakat son anda direnmeyi başarmış insanların, aynı başarıyı gösterememiş insanlardan neden hoşlanmadıklarına hatta onları neden aşağıda gördüklerine ışık tutar. İlk taşı atanlar, sırça köşkte yaşamaya karar vermenin *eşiğinden dönenlerdir.*

New York'un çok başarılı, zorlayıcı okulu Stuyvesant Lisesi'nde bir kopya skandalı baş gösterdiğinde -yetmiş bir öğrenci birbirlerine kopya verirken yakalanmıştı- öğrenciler *New York Times*'tan bir muhabire kendilerini dürüst ve zeki öğrenciler olarak görmeye devam etmelerine imkân verecek şekilde kendi kendilerini haklı çıkaran teraneler anlatmışlardır. "Durum 'Dürüstlüğümü korur ve bu sınavdan kalırım.' gibi." demişti biri. "Hayır, kimse sınavdan kalmak istemez. İki saat çalışıp 80 alabilir ya da bir riske girip 90 alabilirdiniz." Kopya çekmeyi, 'bir riske girmek' olarak yeniden tanımlıyordu. Kimileri içinse kopya çekmek 'gerekli bir kötülük'tü. Pek çoğu için 'ihtiyacı olan bir sınıf arkadaşına yardım etmek'ti. Bir kız öğrenci sınıf arkadaşlarının ödevlerini onların yerine yapmasını beklediklerini en nihayet idrak edince, "Onlara saygı duyuyorum ve dürüst olduklarını düşünüyorum... Bazen bir yere varmak için bazı konularda etik ilkelerinizi bir bakıma yüzünüze gözünüze bulaştırırsınız." demiştir. *Bir bakıma etik ilkeleri yüzünüze gözünüze bulaştırırsınız* ha? Etik ihlallerini hafife almak, kendini haklı çıkarmanın gözde bir biçimidir. Hana Beshara filmlerin ve televizyon dizilerinin anında korsan olarak indirilmesini sağlayan bir web sitesi kurdu; bu, telif haklarının

açık bir ihlaliydi. Yakalandığında komplo ve telif hakları ihlali suçlarından on altı aylığına hapsedildi. Peki ama bir hata ya da yanlış bir iş yapmış mıydı? Hayır. "Bunun suç olduğunu asla aklıma getirmedim." dedi bir muhabire. "Bana sorun edilecek bir şeymiş gibi görünmedi. Yanlış bile olsa."[32]

Piramit metaforu ahlâki seçimlerden, hayata ilişkin tercihlere kadar bütün önemli kararlar için geçerlidir. Sınavda kopya çekmenin yerine, şunları koyun: Rastgele bir gönül macerası yaşamaya karar vermek (ya da vermemek), yasadışı bir uyuşturucu kullanmayı denemek (ya da denememek), sportif yeteneklerinizi geliştirmek için steroid kullanmak (ya da kullanmamak), sorunlu bir evliliği devam ettirmek (ya da ettirmemek), Senato Amerika Karşıtı Etkinlikler Komitesi'ne isimler bildirmek (ya da bildirmemek), işinizi ve işvereninizi korumak amacıyla yalan söylemek (ya da söylememek), çocuk sahibi olmak (ya da olmamak), zorlu bir kariyer sürdürmek (ya da evde kalıp çocuklara bakmak) bunların hepsi birer örnektir. Piramidin tepesindeki kişi kararsızsa ve her iki seçeneğin de yararları ve zararları varsa; o zaman kişi yaptığı tercihi haklı çıkarmak için özel bir baskı hissedecektir. Fakat piramidin tabanına eriştiğinde, kararsızlık emin olmaya dönüşecek ve kişi farklı bir yol seçmiş, diğer kişilerden çok uzağa düşmüş olacaktır.

Bu süreç insanların yapmaktan hoşlandıkları 'biz iyi insanlar' ve 'şu kötü insanlar' ayrımını zorlaştırır. Çoğu zaman, piramidin tepesinde dururken siyahla beyaz arasında, gitmekle kalmak arasında bir tercih yapmak zorunda değilizdir; tersine, sonuçları belirsiz ve gri bir seçim

yapmamız gerekir. Bu yol boyunca attığımız ilk adımlar ahlaken çok anlamlıdır ve doğru kararın ne olduğu her zaman bariz değildir. Erken ve görünüşte önemsiz bir karar verir; daha sonra yaptığımız seçimin karmaşıklığını azaltmak için bu seçimi haklı gösteririz. Bu ise duruma odaklanmamızı, bağlılığımızı artıran başlangıçtaki niyet ve ilkelerimizden çok uzakta sona erebilecek bir tuzağa düşme süreci başlatır; davranış, davranışı haklı gösterme ve buna uygun yeni davranışlarda bulunma.

Watergate tesislerindeki Demokrat Parti Ulusal Komitesi genel merkezine yasadışı bir şekilde girilmesi kumpasında önemli bir rolü olan, Beyaz Sarayın bu işte parmağı olduğunu gizleyen ve kendisiyle birlikte diğer sorumluları korumak amacıyla yeminli ifade veren Nixon'ın özel yardımcısı Jeb Stuart Magruder için, işler kesin olarak böyle ilerlemişti. Madruger ilk işe alındığında, Nixon'ın danışmanı Bob Haldeman kendisine yalan yere yemin etmenin, düzenbazlığın ve yasaları ihlâl etmenin, işin bir parçası olduğunu söylememişti. Eğer söylemiş olsaydı, Magruder'in işi reddedeceği neredeyse kesindir. Peki, o hâlde, nasıl oldu da Magruder kendisini Watergate skandalının esas adamlarından biri olarak buldu? "Bilmesi gerekirdi." Ya da "Kendisinden yasadışı bir şey ilk istendiğinde çizgiyi çekmeliydi." demek, dönüp de geriye bakılınca, kolaydır.

Öz yaşam öyküsünde, Magruder, San Clement'da Bob Haldeman ile ilk görüşmesini anlatıyor. Haldeman, ona methiyeler düzerek aklını başından almıştır. "Sen burada sırf şirketine para kazandırmak için değil, çok daha önemli şeyler için çalışacaksın." demiştir. "Bura-

da ülkenin ve dünyanın sorunlarını çözmek için çalışacaksın. Jeb, ilk astronotlar Ay'a ayak basarken, başkanla oturuyordum... Tarihi yapanlar arasındayım." Bir gün süren toplantıların sonunda Haldeman ve Magruder başkanın evine gitmek üzere birleşimden ayrılmışlardı. Golf arabası hazır kendisini beklemediği için Haldeman öfkelenmiş ve asistanını 'acımasızca paylamış' adamı eğer işini doğru düzgün yapmazsa işten atmakla tehdit etmişti. Magruder, bu güzel bir akşam vakti, hedeflerinden yalnızca kısa bir yürüme mesafesinde oldukları sırada, olup biten bu olay karşısında işittiklerine inanamamıştı. İlkin Haldeman'ın tiradını kaba ve haddini aşan bir şey olarak düşünmüştü. Ama çok geçmeden, işi almayı çok isteyen Magruder, Haldeman'ın davranışını haklı çıkarmıştı; "San Clement'da birkaç saat geçirdikten sonra, oradaki hayatın katıksız *mükemmelliği* karşısında şaşkına dönmüştüm... Bir süre böylesine şımartıldıktan sonra, golf arabanızın hazır olmaması türünden minicik bir şey bile, büyük bir hakaret gibi gelebilirdi."[33]

Böylece, Magruder daha akşam yemeği yenmeden hatta daha iş kendisine teklif edilmeden, oltaya takılmıştı. Bu minicik bir ilk adımdır ama Watergate'e giden yola çoktan girmiştir Magruder. Bir kez Beyaz Saray'da çalışmaya başladıktan sonra, hemen hemen her politikacının partisine hizmet yolunda haklı saydığı bütün o ufak tefek ahlâki tavizleri vermeye başladı. Daha sonra, Magruder ve diğerleri Nixon'ın yeniden seçilmesi için çalıştıkları sırada, Magruder'in baş hukuk danışmanlığını yapmak üzere başsavcı tarafından işe alınan G. Gordon Liddy tabloya dâhil oldu. Liddy ne yapacağı kestirilemeyen, James Bond olma heveslisi biriydi. Nixon'ın yeniden se-

çilmesini garanti altına almak için ilk planı göstericilere saldırıp dağıtması, Cumhuriyetçi Parti Kongresi'nde sorun çıkarabilecek aktivistleri zorla kaçırması ve Demokrat Parti kongresine sabotaj yapması için 'saldırı timleri' istihdam etmek; Demokratların önde gelen isimlerini tuzağa düşürmek ve sonra şantaj yapmak için 'lüks' fahişeleri kullanmak, gizlice Demokrat Parti ofislerine girmek, düşman saydıklarını elektronik cihazlarla izlemek ve telefonlarını dinlemekti ve bu iş için bir milyon dolar harcamayı öngörüyordu.

Mitchell bu planın çok aşırı yönlerini onaylamadı ve üstelik çok pahalı bulduğunu söyledi. Bunun üzerine Liddy sadece Watergate tesislerinde bulunan Demokrat Parti Milli Komitesi ofislerine gizlice girilip telefonlarının dinlenmesi için cihaz yerleştirilmesi önerisiyle geri geldi. Bu kez Mitchell planı onayladı ve herkes karara uydu. Yasalara aykırı davranışlarını kendilerine nasıl haklı göstermişlerdi? "Eğer Liddy başlangıçta bize gelse ve 'Larry O'Brien'ın ofisine girip bilgi çalmak ve telefonlarını dinlemek için cihaz yerleştirmek için bir plan yaptım.' deseydi, bu öneriyi derhâl reddederdik." diye yazar Magruder. "Bunun yerine bize çok çok ayrıntılı bir lüks fahişeler/adam kaçırma/saldırı/sabotaj/telefon dinleme planıyla geldi ve biz bu planı, sürekli Liddy'ye birazcık bir şeyler olsun bırakmamız gerektiği duygusuyla, yumuşatmaya koyulduk; ona ihtiyacımız olduğunu düşünüyorduk ve ona hiçbir şey vermeden başımızdan savmayı istemiyorduk." Nihayet, diye ekliyor Magruder, Liddy'nin planı Beyaz Saray'daki paranoid hava yüzünden onaylandı; "Şu anda delice görünen kararlar o sırada makul görünüyordu... Yetersiz önlemler alma ya da cen-

tilmen taktikler gütme noktasını geçmiştik."[34]

Magruder Beyaz Saray'da çalışmaya başladığında, dürüst bir adamdı. Fakat her defasında küçük bir adım atarak dürüstçe olmayan işleri onayladı ve her defasında kendisine bunları haklı göstermenin yollarını buldu. Magruder, sosyal psikolog Stanley Milgram[35] tarafından tasarlanan ünlü bir deneye katılan üç bin kişinin düştüğü aynı tuzağa düşmüştü. Milgram'ın yaptığı orijinal deneyde, katılımcıların üçte ikisi, bir başka insana, hayatını tehdit edebileceğini düşündükleri düzeyde elektrik şokunu, sırf deneyi yapan kişi "Deney devam etmenizi gerektiriyor." dediği için vermişlerdi. Bu deney, hemen hemen her zaman, otoriteye boyun eğmeyi tarif etmek için kullanılmıştır. Kesinlikle öyledir de. Fakat sırf otoriteye itaatten daha fazlasını gösterir: Kendi kendini haklı çıkarmanın uzun vadedeki sonuçlarını da gösterir.[36]

Üzerinde beyaz laboratuvar önlüğü bulunan, seçkin görünümlü genç bir adamın size yaklaştığını ve yirmi dolar karşılığında bilimsel bir deneye katılmak isteyip istemeyeceğinizi sorduğunu hayal edin. "Öğrenmede cezalandırmanın rolünü değerlendirmemiz için bir başkasına inanılmaz acı verici, 500 voltluk bir elektrik şoku vermenizi isteyeceğim." demiş olsa; muhtemelen bunu reddederdiniz, önerdiği para bilim aşkına bile olsa bir başkasına zarar vermeye değmez çünkü. Tabii ki yirmi dolar için bunu yapabilecek az sayıda insan çıkacaktır ve kimi insanlar da yirmi bin dolar bile verilse, yapmayı kabul etmeyecektir ama çoğunluk, araştırmacıya paralarını koyması için bir yer gösterecektir.

Şimdi de bu araştırmacının sizi daha kademeli olarak

tuzağa düşürdüğünü varsayın: Sizden yirmi dolar karşılığında yan odadaki birine, bu işlemin öğrenme yeteneği üzerinde olumlu etki yapıp yapmayacağını anlamak için düşük; on voltluk bir elektrik akımı vermenizi ister. Deneyi yapan kişi on voltluk akımı sizin üzerinizde bile dener ki neler olup bittiğini hissedesiniz ve akımı hissetmezsiniz bile. Bunun üzerine kabul edersiniz. Sonuçta yapılan işlem zararsızdır ve araştırma da oldukça ilginç görünmektedir. (Üstelik öteden beri çocuğunuzun kıçına bir şaplak atmanın onu yola getirmeye yarayıp yaramayacağını merak ediyorsunuz.) O an için kabul edersiniz ve araştırmacı, akım verilen kişinin yanlış cevap vermesi hâlinde , 20 volt akım veren bir sonraki şalteri indirmenizi söyler. Hâlâ, verdiğiniz küçük ve zararsız bir şok. Öğrenen kişiye on voltu zaten vermiş olduğunuz için, yirmi voltu vermekte bir sakınca görmezsiniz. Yirmi voltu verdikten sonra kendi kendinize otuzun yirmiden o kadar da fazla olmadığını söyler ve otuz voltu da verirsiniz. Öğrenen yine hata yapar ve araştırmacı der ki "Lütfen bir sonraki şalteri indirin; kırk volt!"

Sınırı nereye çizersiniz? Ne zaman bu kadarı da yeter artık dersiniz? Dört yüz elli volta kadar çıkar ve ötesine geçerek üzerinde XXX TEHLİKE yazan şalteri indirir misiniz? Başlangıçta insanlara ne kadar ileri gidebileceklerini hayal ettikleri sorulduğu zaman, hemen hemen hiç kimse dört yüz elli volta kadar çıkacağını hayal edemez. Fakat ne zaman ki sahiden işin içine girerler, üçte ikisi tehlikeli olduğunu sandığı sınırın üzerine kadar çıkar. Bunu süreç boyunca, her aşamada, yaptıklarını şu şekilde haklı çıkararak yapar insanlar: Bu küçük şok acıtmıyor bile, yirmi volt, on volttan çok daha kötü değil,

yirmi volt verdiğimize göre otuzu niye vermeyelim ki? Böylece her bir adımı haklı göstererek kendilerini işe iyice adarlar. Güçlü olduğunu sandıkları şokları verme zamanı geldiğinde, deneye katılanların çoğu birdenbire ayrılma kararı almayı haklı çıkarmakta zorlanmıştır. Araştırmanın erken dönemlerinde, yapılan işlemin kendisinin geçerliliğini sorgulayarak direnen katılımcıların, tuzağa düşme ihtimalleri daha düşük ve araştırmadan ayrılma ihtimalleri daha yüksektir.

Milgram deneyi, bize, sıradan insanların nasıl bir davranış ve onu izleyen, kendi kendini haklı çıkarma zincirleme tepkimesi sonucunda ahlaksızca ve zararlı şeyler yapabileceğini gösterir. Bizler, gözlemci olarak, onlara şaşkınlıkla ya da korkuyla bakarken, çoğu kez o piramidin çok uzun ve yavaş bir süreç sonunda ulaşılmış uç noktasına bakmakta olduğumuzu kavramakta yetersiz kalıyoruz. Mahkûm edildiği zaman, Magruder Yargıç John Sirica'ya şöyle demişti; "Neler yaptığımı ben de biliyorum sayın yargıç ve siz de biliyorsunuz. Hırsımla ideallerimin arasında bir yerde, ahlâki pusulamı şaşırdım." Dürüst bir adama ahlâki pusulasını nasıl şaşırtırsınız? Onun küçük adımlar atmasını temin edin, geri kalanını kendi kendini haklı çıkarma mekanizması halledecektir.

• • •

Elliot'un ocak ayında kano satın aldığı zaman öğrendiği üzere, bilişsel uyumsuzluk teorisinin nasıl işlediğini bilmek, hiçbirimizi otomatik olarak kendini haklı çıkarmanın tuzağına düşmekten kurtaramaz. Onun gruba kabul işlemlerinin ardından katılan öğrencilere dediği gibi "Hissettiğiniz bilişsel uyumsuzluğu azaltmak için yap-

tıklarınızı görüyor musunuz?" deyip, onların da anında "Ah! Bu gruptan hoşlanmamın gerçek nedenlerini bana gösterdiğiniz için size çok teşekkür ederim. Şimdi, kendimi kesinlikle daha zeki hissediyorum." demelerini bekleyemezsiniz. Hepimiz, zeki olduğumuza inanmayı sürdürmek kaydıyla, aptalca şeyler yaparız. Buna engel olamayız. Doğamız böyledir.

Fakat bu önce yapıp sonra yaptıklarımızı haklı çıkarmak için çabalamaya mahkûm olduğumuz; Sisifos[iv] gibi, asla kendimizi kabul etme doruğuna ulaşamayacağımız anlamına gelmez (Zihnimizin nasıl ve niçin bu şekilde çalıştığını daha iyi anlamak, kendi kendini haklı çıkarma davranışını kırmanın ilk basamağıdır. Bunu yapabilmek ise, öte yandan, davranışlarımızın farkında olmamızı ve seçimlerimizi hangi gerekçelerle yaptığımızın daha da farkında olmamızı gerektirir. Bunun için zaman ayırmamız, kendimiz hakkında düşünmemiz ve bunu yapmaya istekli olmamız gerekir.

Muhafazakâr köşe yazarı William Safire, bir keresinde, oy kullananların karşı karşıya kaldığı 'psikolojik sorunu' tarif etmişti; "Yaşanan bilişsel uyumsuzluk nasıl halledilmeliydi."[37] Kendisinin böyle bir sorunla yüz yüze geldiği bir hikâyeyle başlamıştı. Anlattığına göre, Clinton yönetimi sırasında Safire, Hillary Clinton'ı sağlık hizmetleri ekibi (health-care task force) üyelerinin adlarını gizlemeye çalıştığı gerekçesiyle eleştirmişti. Hillary Clinton'un gizleme çabalarını kıyasıya eleştirdiği bir köşe

---

iv ÇN: Sisifos Yunan mitolojisinde Tanrılar tarafından bir kayayı iterek bir tepeye çıkarmakla lanetlenmiş bir karakterdir; tepeye çıkardığı kaya her akşam yuvarlanıp geri gelir ve Sisifos her sabah yeniden başlar aynı işi yapmaya.

yazısı yazmıştı. Buraya kadar herhangi bir uyumsuzluk yoktu; bildik rezil Demokratlar, hep aynı bildik berbat işleri yapıyorlardı. Altı yıl sonra, işe bakın ki hayranı olduğu, muhafazakâr Cumhuriyetçi Dick Cheney enerji politikaları grubunun üyelerinin adlarını gizli tutmakta ısrar ettiği zaman bilişsel uyumsuzluğa 'yakalandığını' fark etmişti Safire. Peki, bunun üzerine ne yaptı? Bilişsel uyumsuzluğun ne olduğunu ve nasıl işlediğini bildiği için derin bir nefes aldı, pantolonunu yukarı çekiştirdi ve zor ama erdemli bir şey yaptı: Cheney'nin yaptıklarını eleştiren bir köşe yazısı kaleme aldı. İşin ironik yanı şu ki Safire kamu önünde Cheney'nin yaptıklarını eleştirdiği için liberallerden pek çok övgü mektubu aldı ve bu mektuplar -kendisi de kabul etmiştir- büyük bilişsel uyumsuzluk yarattı zihninde. Aman Tanrım! Bu insanların kendisini onaylamasına yol açacak bir şey mi yapmıştı?

Safire'in yaptığı gibi, kendi hissettiği uyumsuzluğu tanıma ve doğru şeyi yaparak sorunu çözümleme ender görülen bir şeydir. Göreceğimiz gibi, onun, kendi tarafından birinin bir hata yaptığını kabul etmekte gösterdiği gönüllülük, pek az insanın paylaşacağı bir şeydir. Bunun yerine, insanlar durumu kendileri ve kendi ekipleri lehine kılacak şekilde düşünecek, hissettikleri bilişsel uyumsuzluğu azaltmak için aşırı çaba sarf edeceklerdir. Her birimizin kendimize özgü yollarımız vardır. Ancak hepimizin kendi kendimizi haklı çıkarma çabamız; yaptıklarımıza, inandıklarımıza ve kimliğimize ilişkin olarak kendimizi iyi hissetmemizi sağlamak üzere tasarlanmıştır.

2

Gurur ve Önyargı...
Ve Diğer Kör Noktalar

> Kendi *gözündeki merteği* görmezken, nasıl olur da kardeşinin gözündeki çöpü görürsün?
>
> *- Matthew 7:3 (New King James versiyonu)*

Dick Cheney'nin Yüksek Mahkeme'de hâlâ karara bağlanmamış bir davası sürerken Yüksek Mahkeme Yargıcı Antonin Scalia'nın hükümete ait bir uçakla Luisiana'ya, Başkan Yardımcısı Dick Cheney ile ördek avlamaya gittiği ortaya çıktığında, kamuoyunda Scaglia'nın bu davranışına karşı büyük tepki oluşmuştu. Scalia, Cheney'in iddialarının (yani başkan yardımcısının enerji politikaları grubunun (energy task force) ayrıntılarını saklı tutmaya yasal olarak yetkili olduğunun) anayasa uygunluğunu değerlendirme yeteneğinin, ördekler ya da kendisine sağlanan ayrıcalıklarla etkilenebileceğinin öne sürülmesine şahsen çok içerlemişti. Los Angeles Times gazetesine yazdığı ve davadan neden çekilmeyeceğini açıkladığı yazısında Scalia şöyle yazıyordu; "Tarafsızlığımın mantık

çerçevesinde sorgulanabileceği kanısında değilim."

• • •

Nöropsikolog Stanley Berent ve Nörolog James Albers, CSX Taşımacılık ve Dow Kimya şirketleri tarafından, demiryolu işçilerinin maruz kaldıkları kimyasal maddelerin kendilerinde kalıcı beyin hasarı ve başka tıbbi sorunlar yaratıp yaratmadığına dair iddialarını araştırmak üzere tutulmuşlardı. On beş eyalette, altı yüz demiryolu işçisinde, ağır şekilde klorlu hidrokarbon çözücülerine maruz kalınması sonucunda gelişen bir tür beyin hasarı teşhisi edilmişti. Bu iki bilim insanı işçilerin açtığı davaya karşı CSX'i savunan hukuk firması için uzman tanık sıfatıyla görev yapıyorlardı ve araştırmaları esnasında yazılı onaylarını almaksızın işçilerin tıbbi dosyalarını da okumuşlardı. Berent araştırmasını bu biçiminde yürütmekte herhangi bir uygunsuzluk görmemiş ve yaptığı araştırmanın 'çözücüye maruz kalınmasına ilişkin önemli bilgiler sağladığını' iddia etmişti. Berent ve Albert'a, daha sonra, Human Research Protections federal bürosu tarafından, bu davadaki tutumlarının çıkar çatışması yarattığı gerekçesiyle kınama cezası verilmişti.[1]

• • •

Los Angeles'deki Hoşgörü Müzesi'ne girdiğiniz zaman, katlanamadığınız türden insanlarla kendinizi özdeşleştirebilmeniz için tasarlanmış interaktif bir odada bulursunuz kendinizi. Ayrımcılığın alışılmış hedefleri oradadır (siyahlar, kadınlar, Yahudiler, eşcinseller) ama aynı za-

manda kısa boylular, şişmanlar, sarışın kadınlar, engelliler de vardır... Hepimizin en azından birkaç önyargısı bulunduğuna sizi ikna eden, çok çeşitli önyargıları içeren bir video seyrettikten sonra, iki kapıdan birinden asıl müzeye girersiniz: Kapının birinde ÖNYARGILI, diğerinde ise ÖNYARGISIZ yazar. İkinci kapı, bazı insanların meseleyi tam kavrayamamaları ihtimaline karşı kilitlidir; nitekim bazı kişilerin o kapıyı zorladıkları olur. Bir öğleden sonra bu müzeyi ziyaret ettiğimiz sırada, Hasidik Yahudilerin kilitli kapıyı öfkeyle yumruklayarak içeri alınmayı talep etmelerine tanık olacak kadar talihliydik.

• • •

Beynin tasarımında hem optik hem psikolojik kör noktalar bulunur ama beynin en zekice hilelerinden biri, bizim şahsen böyle kör noktalara sahip olmadığımız gibi rahatlatıcı bir yanılsamaya kapılmamızı sağlamasıdır. Bilişsel uyumsuzluk teorisi, bir anlamda, kör noktalar hakkında; insanların davranışlarını ve inançlarını sorgulamalarına yol açacak hayati olayları ve bilgileri görmelerini engellemek için nasıl ve neden kendilerini farkında olmaksızın kör ettikleri hakkında bir teoridir. Beynimiz doğrulama sapmasının yanı sıra, gelen bilgi ve verileri inançlarımızı destekledikleri ölçüde dikkate alan; kendi algılarımızı ve inançlarımızı doğru, gerçekçi ve önyargısız diye kabul etmemizi sağlayan, kendine yontan bir işleyişe de sahiptir. Sosyal psikolog Lee Ross bu fenomeni; nesneleri ve olayları açık seçik ve 'tam oldukları gibi' algıladığımız şeklindeki kaçınılmaz inancımızı, 'naif gerçekçilik' diye adlandırır.[2] Diğer makul insanların da şey-

leri bizim gördüğümüz şekilde gördüklerini varsayarız. Eğer bizimle aynı fikirde değil iseler; bu, pek tabii, olan biteni açık seçik göremedikleri içindir. Naif gerçekçilik iki şeyi önceden varsaydığı için mantıksal bir labirent yaratır: Birincisi, açık fikirli ve adil insanların makul bir görüşe katılmaları gerektiğidir. İkincisi de benim her türlü görüşüm makul ve mantıklı sayılmalıdır eğer öyle olmasalardı, ben öyle düşünmezdim. Bu nedenle, eğer bana karşı çıkanları karşıma oturtup beni dinlemelerini sağlayabilsem ve işin aslını anlatabilsem, bana katılacaklardır. Bunu yapmazlarsa, sebebi önyargılı olmalarıdır.

Ross çok sayıda laboratuvar deneyleri yapmış ve İsrailllilerle Filistinliler arasındaki amansız çatışmayı azaltmak için büyük çaba göstermiş biridir; dolayısıyla, ne hakkında konuştuğunu gayet iyi bilir. Taraflar, karşı tarafın durumu farklı bir şekilde algıladığını her iki tarafın da teslim ettiği zamanlarda bile kendilerinin tarafsız, karşı tarafın ise önyargılı olduğuna ve kendi gerçeklik algılarının anlaşmaya zemin oluşturması gerektiğine inanmaya devam etmektedirler. Ross, İsrailli müzakereciler tarafından hazırlanmış barış önerilerini alarak bunları Filistinlilerin barış önerileriymiş gibi İsrail vatandaşlarına sunduğu ve değerlendirmelerini istediği bir deney yapmıştır. "İsrailliler Filistinlilerin hazırladığı ama İsrailliler tarafından hazırlandığını sandıkları önerileri, Filistinliler tarafından hazırlandığını sandıkları ama aslında İsrailllilerin hazırladığı önerilerden daha çok beğendiler." diyor Ross. "Eğer karşı taraftan geldiği zaman, kendi önerileriniz bile size cazip gelmiyorsa; hakikaten *karşı* tarafın hazırladığı önerilerin cazip gelmesi ihtimali ne olabilir ki?"[3]

Amerika'da, Sosyal psikolog Geoffrey Cohen, Demokratların genellikle Cumhuriyetçi partiye yakıştırılan türden son derece kısıtlayıcı bir sosyal yardım (welfare) tasarısını, Demokrat Parti tarafından hazırlandığını sanmaları koşuluyla desteklediklerini; buna karşılık Cumhuriyetçilerin de kendi partileri tarafından önerildiğini sandıkları takdirde çok cömert bir sosyal yardım tasarısına arka çıktıklarını bulgulamıştır.[4] Bir tasarıyı karşı taraf hazırlamış gibi etiketleyin de bakın bakalım; nasıl sanki Hitler ya da Hun İmparatoru Attila'nın önerdiği politikaları desteklemelerini istiyormuşsunuz gibi tepki gösteriyorlar. Cohen'in araştırmasına katılan hiç kimse bu kör noktalarının destekledikleri partinin tercihlerini etkilediğinin farkında değildi. Bütün bu insanlar kör noktalarının fark edecekleri yerde, inançlarının önerilen politikaları iyice inceledikten sonra, hükümete ilişkin genel felsefeleri ışığında ve mantıklı bir şekilde oluştuğunu ileri sürüyorlardı.

Bu kör noktanın hakkından gelmek, bunu yapmak işiniz olduğunda bile o kadar kolay değildir. Yargıç Oliver Wendell Holmes Jr.'ın söylediği gibi, işleri Birinci Anayasa'nın 'Nefret ettiğimiz düşüncelerin özgürlüğünü' garanti altına almak olan Yüksek Mahkeme üyelerinin karşı karşıya kaldığı zorluğu düşünün bir. Bu, başa çıkılması hayli zor bir uyumsuzluktur; gerçi yargıçların çoğunun bu zorluğun üstesinden geldiklerini düşünmektedirler. Fakat 1953 ve 2011 yılları arasında yapılan beş yüzü aşkın davadaki 4519 oylamayı inceleyen bir çalışmaya göre, Yüksek Mahkeme yargıçlarının görüşlerine katıldıkları kimselerin ifade özgürlüğünü desteklemeleri daha muhtemeldir. Örneğin; Roberts mahkemesinin

muhafazakâr üyeleri, davaların %65'inde muhafazakâr konuşmacılar ve yaklaşık %21'inde liberal konuşmacıların lehinde karar vermişlerdir. Liberal yargıçların oyları arasındaki uçurum bu denli büyük değildir, %10 civarındadır fakat onların da siyasi felsefesini paylaştıkları konuşmacılar lehine karar vermeleri daha muhtemeldir.[5]

Biz kendi değerlendirmelerimizin başkalarınınkine kıyasla daha az önyargılı ve daha bağımsız olduğuna inanırız; bunun sebebi kısmen kendimizin neler duyup düşündüğümüzü bilmemize imkân veren içgözlemler yapabiliyor, başkalarının gerçekte neler düşündüğünü ise bilemiyor oluşumuzdur.[6] Ayrıca ruhumuza ve kalbimize bakarken, bilişsel uyumsuzluktan kaçınma ihtiyacı en iyi ve soylu gerekçelere sahip olduğumuza temin eder bizi. Bir meseleye karışmamızı bir doğruluk ve aydınlanma kaynağı olarak kabul eder. (Silahların kontrolü meselesine yıllardır tarafım; dolayısıyla neden söz ettiğimi biliyorum.) Fakat bizden farklı düşünenlerin bu türlü kişisel duygularını bir önyargı kaynağı olarak görürüz. (O kadın silahların kontrolü konusunda kesinlikle tarafsız olamaz çünkü yıllardır bu konuda taraf.)

Ne düşündüğümüzü ve hissettiğimizi, yaptığımız iç gözlemlere dayanarak bildiğimiz ve öte yandan, başkalarının gerçekten ne düşündüklerini bilmemizin bir yolu bulunmadığı için kendi yargılarımızın başkalarınınkilere kıyasla daha az önyargılı ve daha bağımsız olduğuna inanırız.[6] Ve kendi içimize; kalbimize ve ruhumuza dönüp baktığımız zaman; bilişsel uyumsuzluktan kaçınma ihtiyacı, en yüce ve onurlu gerekçelere sahip olduğumuza bizi inandırır. İşin içinde kendimizin bulunmasını bir

doğruluk ve aydınlanma gerekçesi olarak kabul ederiz. (Silahların denetlenmesi konusuyla yıllardan beri ilgiliyim; neden söz ettiğimi biliyorum.) Fakat başka düşüncelere sahip insanların bu tür kişisel duygularını bir önyargı kaynağı olarak görürüz. (Yıllardır silahların denetlenmesini savunuyor, bu konuda tarafsız olmasına imkân ve ihtimal yok!)

Tıpkı balıkların içinde yüzdükleri suyun farkında olmadıkları gibi, bizler de kendi kör noktalarımızın farkında değilizdir ama ayrıcalık sularında yüzenlerin kör noktalarından habersiz kalmak için özel bir sebepleri vardır.

Hepimiz kör noktalarımızın, balıkların içinde yüzdükleri sudan habersiz oldukları ölçüde farkında değilizdir fakat ayrıcalık sularında yüzenlerin habersiz kalmak için özellikle sebepleri vardır. Marynia Farnham, 1940'lı ve 50'li yıllarda, kadınların evde kalıp çocuk yetiştirmeleri gerektiğini, aksi hâlde frijit olmak, nevrotik rahatsızlıklara yakalanmak ve kadınsılıklarını yitirmek tehlikesiyle yüz yüze kalacaklarını öne sürerek üne ve servete kavuştuğu zaman, kendisinin evde oturup kendi iki çocuğunu yetiştirecek yerde doktorluk yapmasının ayrıcalıklı bir konum olmasında bir tutarsızlık (ya da ironi) görmemiştir. Varlıklı insanlar sosyal imkânları kısıtlı olanlar hakkında konuştukları zaman kendilerini aşırı ayrıcalıklı nitelemek bir yana, ayrıcalıklı konumları nedeniyle ender olarak kendilerini şanslı saymışlardır. Ayrıcalıklı olmak bu tür insanların kör noktasıdır.[7] Ayrıcalıkları onlar için görünmezdir; bu konu hakkında ikinci bir kez düşünmezler bile; sahip oldukları sosyal konumu, hak ettikleri bir konum olarak gerekçelendirirler. Şu ya da bu şekilde,

hepimiz, hayatın bize sunduğu ayrıcalıklara karşı körüzdür; bu ayrıcalıklar geçici bile olsalar durum değişmez. Uçakta ekonomi sınıfında seyahat eden insanlar, birinci sınıfta seyahat edenleri, varsayalım ki imrenilecek ama savurgan züppeler olarak nitelendirirler. Altı saatlik kısa bir uçuş için ödenen onca lüzumsuz para! Fakat sınıf atlayıp da kendileri birinci sınıfta uçmaya başlar başlamaz, bu düşünceler yerini kendini haklı görmeye ve arka tarafta seyahat eden yolcu arkadaşlara karşı bir acıma ve hor görme karışımına bırakır.

Sürücüler görüş alanlarında kör noktaların bulunmasına engel olamazlar ama iyi sürücüler bu kör noktaların farkında olanlardır eğer başka araçlara ya da yangın musluklarına çarpmak istemiyorlarsa geri gitmeleri ya da şerit değiştirmeleri gerektiğini bilirler. Bizim içsel önyargılarımız, iki hukukçu bilim adamının ifadesiyle "İki önemli hususta ve eldeki verilerden hatalı sonuçlar çıkarmamıza yol açan optik yanılmalar gibiler ve hilenin bize gösterilmesi hâlinde bile görünürdeki doğrulukları devam eder."[8] Psikolojik kör noktalarımızdan kaçınamayız ama varlıklarından habersiz olmamız hâlinde , farkında bile varmaksızın gözü kara tutumlar takınabilir, ahlâki sınırları ihlal edebilir ve aptalca kararlar verebiliriz. İçimize dönüp bakmak bir başına görüş açımızı düzeltmemize yardımcı olmayacaktır çünkü bizim kişi olarak yozlaşmamızın, etki altında kalmamızın mümkün olmadığı, başka gruplara yönelik antipati ve nefretimizin mantıksız değil, akla uygun ve haklı olduğu yönündeki kendi kendini haklı çıkaran kişisel inançlarımız buna engel olacaktır. Kör noktalarımız daha kibirli ve önyargılı olmamıza neden olur.

St. Andrews'a Giden Yollar

En büyük hatamız, söylemeliyim ki hatalarımızın hiç farkında olmayışımızdır.

- Tarihçi ve deneme yazarı Thomas Carlyle

New York Times gazetesinin başyazarı Dorothy Samuels, Cumhuriyetçilerin Temsilciler Meclisi'ndeki eski lideri Tom DeLay'in, daha sonra görülen kongreye bir ilişkin yolsuzluk davasında jurnalcilik yapan yozlaşmış ve rüşvetçi Jack Abramoff'dan, İskoçya'daki efsanevi St. Andrews golf sahasına bir seyahat kabul ettiğinin öğrenilmesinden sonra yazdıklarıyla, çoğunluğumuzun düşünce tarzını özetlemiştir; "Güçlü konumlardaki kamu görevlilerinin zaaflarına ilişkin olarak mahkeme kararı olmadan açıklamak istemeyeceğim kadar uzun zamandır yazıyorum." diye yazmıştı Samuels,[v] "Ama buna rağmen hâlâ anlayamıyorum: Bir insan, saygınlığını ve kariyerini nasıl olur da bir lobicinin verdiği lüks bir tatil gibi bir avanta karşılığında riske atar?"[9]

Bu nasıl olmuştu? Bize yanıtı bilişsel uyumsuzluk teorisi verir: Her defasında bir adım atarak. Seçim kampanyasına en büyük bağışı yapanın kuklası hâline gelen, utanıp sıkılmayı unutmuş pek çok yolsuz politikacı da var olmasına rağmen, politikacıların çoğunluğu, kör noktaları sayesinde yolsuzluğa bulaştırılmalarının mümkün olmadığına inanırlar. Politikaya ilk başladıklarında,

---

v ÇN: Samuels yaşını belli edecek bir bilgiyi ancak mahkeme kararıyla açıklayabileceğine ilişkin espri yapıyor.

ilk olarak bir lobicinin ısmarladığı öğlen yemeğini kabul ederler çünkü ne de olsa politika dediğin böyle yürüyen bir şeydir ve askıdaki bir yasa tasarısı hakkında bilgi edinmenin etkili bir yoludur bu, öyle değil mi? "Üstelik..." diye devam eder politikacı, "Lobiciler de diğer yurttaşlar gibi özgürce konuşma haklarını kullanıyorlar. Ben sadece dinlerim; partimin ve seçmenlerimin bu tasarıyı destekleyip desteklemediklerine ve bunun halkımız için yapılması gereken en doğru şey olup olmadığına göre ne yönde oy vereceğime karar veririm."

Ancak bir kez küçük bir rüşveti kabul ettikten ve onu bu şekilde haklı gösterdikten sonra, artık piramidin tepesinden aşağıya doğru kaymaya başladınız demektir. Eğer şu yasa tasarısıyla ilgili olarak bir lobiciyle öğle yemeği yediyseniz, neden gelişmeleri de bir golf sahasında değerlendirmeyesiniz? Arada ne fark var? Üstelik golf sahası fikir alışverişinde bulunmak için çok daha rahat bir ortamdır. Eğer çevredeki bir golf sahasında oturup meseleler üzerinde konuştuysanız, daha güzel bir golf sahasında -diyelim İskoçya'daki St. Andrews sahasında- birlikte golf oynamak için yaptığı dostça bir teklifi niye kabul etmeyesiniz? Bunda ne yanlışlık var? Politikacı piramidin dibine varmış, gittikçe kapsamı genişleyen rüşvetleri kabul etmiş ve haklı hâle getirmişken kamuoyu bağırmaya başlar; "Bunda ne *yanlışlık* mı var? Sen bizimle dalga mı geçiyorsun?" Bir anlamda politikacı dalga falan geçmiyordur. Dorothy Samuels haklıdır: Kim kariyerini ve saygınlığını sırf İskoçya'ya bedava bir seyahat için riske atar? Cevap şudur: Eğer kendisine yapılan ilk teklif bu ise, hiç kimse bunu yapmaz ama öncesinde çok daha küçük pek çok ufak tefek şeyi kabul etmişsek, pek çoğumuz

bunu yapardık. Kendini haklı çıkarmanın ardından gelen gurur, İskoçya'ya giden yolların taşlarını döşer.

Çıkar çatışması ve siyaset, eş anlamlı sözcüklerdir ve herkes politikacıların kişisel güçlerini sürdürebilmek amacıyla, genelin çıkarlarına aykırı düşen samimi işbirlikleri yapmasını anlar. Tam olarak aynı sürecin, yargıçları, bilim insanlarını, doktorları; adalet, bilimsel ilerleme ve kamu sağlığı uğruna entelektüel olarak bağımsız olma yetenekleriyle onur duyan bu mesleklerin mensuplarını da etkilediğini kabul etmek daha zordur. Bu mesleklerin mensuplarının geçmiş oldukları eğitim süreci ve sahip oldukları kültür, tarafsızlığın temel değerini yüceltir. Bu nedenle, sırf ekonomik ya da kişisel çıkarların çalışmalarına bulaşabileceği önermesi karşısında bile, büyük çoğunluğu öfkeye kapılır. Mesleki onurları, kendilerini bu türlü meselelerin üzerinde görmelerine neden olur. Şüphesiz bazıları öyledir; tıpkı diğer uçtaki bazı yargıç ve bilim insanlarının adamakıllı ahlaksız, hırs ve para yüzünden yozlaşmış olmaları gibi. Ender bulunan tam dürüstlük ve bariz ahlaksızlık uçları arasında kalan büyük çoğunluk, insan olmak sebebiyle hepimizin sahip olduğumuz kör noktalara sahiptir. Maalesef, bu kişilerin öyle olmadıklarını düşünmeleri ihtimali yüksektir ve bu durum oltaya takılmak konusunda kendilerini daha da korunmasız kılar.

Bir zamanlar, bilim insanları ticaretin cazibesini dikkate almazdı. Jonas Salk'a 1954 yılında bulduğu çocuk felci aşısının patentini alıp almayacağı sorulduğunda "Güneş'in patentini alabilir misiniz?" diye cevap vermişti. Ne kadar büyüleyici ama ne kadar da naif görünüyor

cevabı bugün; buluşunuzu da, birkaç milyon doları da kendinize ayırmadan, kamu yararına sunduğunuzu hayal edin. Bilim, kültürü araştırma ve ticaretin ayrı tutulmasına değer veriyordu ve üniversiteler her ikisi arasında bir güvenlik kalkanı bulunmasını sağlıyordu. Bilim insanları araştırmaları için gereken mali kaynakları devletten ya da bağımsız kuruluşlardan sağlıyor. Entelektüel ve uygulamadaki sonuçları açısından sonuç versin ya da vermesin, herhangi bir konuyu araştırmak için yıllar harcayabiliyordu. Buluşlarından kâr sağlamaya çalışan, buluşlarını halka arz eden bir bilim insanı şüpheyle karşılanır hatta hor görülürdü. "Bir zamanlar bir biyoloğun, bir yandan temel araştırmalar yaparken, bir yandan da bir tür ticari kuruluş sahibi olmayı düşünmesi yakışıksız bulunurdu." diyor biyoetikçi ve bilim insanı Sheldon Krimsky.[10] "Bu iki alanın birbiriyle uyuşamayacağı düşünülürdü. Fakat biyoloji alanında çalışan önde gelen kişiler gittikçe daha yoğun bir şekilde ticari pazarlar bularak ve küçük yatırımlarla hızla zengin olma imkânları yaratarak, bu alandaki etik değerlerin değişmesine yardımcı oldular. Artık prestij sahibi olanlar, çok sayıda kaynağın yatırım yaptığı bilim insanları.

Yüksek Mahkeme'nin, genetik olarak değiştirilmiş bakteriler için kullanılan geliştirme yönteminden bağımsız bir şekilde patent verilebileceğine dair 1980 yılında verdiği karar, kritik bir dönüm noktasıydı. Bunun anlamı keşfettiğiniz her türlü virüs, genetik olarak değiştirdiğiniz bitkiler, tecrit ettiğiniz genler, bir 'imalat ürünü' olarak üzerinde genetik değişiklik yaptığınız her türlü canlı organizma için patent alabileceğinizdi. Altına hücum başlamış, bilim insanlarının St. Andrews'a giden

yolu açılmıştı. Çok geçmeden, pek çok profesör biyoteknoloji şirketlerinin danışmanlar kurulunda görev almaya ve kendi araştırmalarının sonucunda üretilmiş ürünleri satan firmaların hisse senetlerini uhdelerinde bulundurmaya başladılar. Yeni kaynak arayışları içinde olan üniversiteler, entelektüel mülkiyet büroları kurmaya ve buluşları için patent almak isteyen akademisyenleri için özendirici önlemler almaya başladı. 1980'li yıllar boyunca hava değişti; bilim sırf bilim olduğu ya da kamu yararına olduğu için değer görürken; artık kişisel çıkarlar ve sağlayabileceği kâr yüzünden bilime değer verilmeye başlandı. ABD'de vergi ve patent yasalarında önemli değişiklikler yapıldı; araştırmalara sağlanan federal kaynaklar keskin düşüşler gösterdi ve vergi avantajları, endüstrinin araştırmalara sağladığı kaynaklarda ani bir artışa neden oldu. İlaç endüstrisi üzerindeki kısıtlamalar kaldırıldı ve bu alan, on yıl içerisinde, ABD'de var olan en kârlı iş kolu hâline geldi.[11]

Araştırmacılarla doktorların karıştıkları çıkar çatışmaları içeren skandallar patlak verdi. Big Pharma firması yeni ve hayat kurtaran ilaçlar üretiyordu ama aynı zamanda en iyi ihtimalle gereksiz, en kötü ihtimalle tehlikeli ilaçlar da üretiyordu: Firmanın 1989 ile 2000 yılları arasında onay aldığı ilaçların dörtte üçünden fazlası var olan ilaçlar üzerinde yapılmış önemsiz değişiklikler dışında bir yenilik içermiyor, neredeyse iki katı fiyata satılıyor ve daha yüksek risk taşıyordu.[12] 1999 yılına gelindiğinde, Rezulin ve Lotronex dâhil yedi adet önemli ilaç, güvenlik nedeniyle piyasadan kaldırılmıştı. Bunlardan hiçbiri hayat kurtarmak için gerekli olmadığı gibi (biri mide yanması için, biri diyet ilacı, biri ağrı kesici

ve biri de antibiyotikti), eskilerine kıyasla daha iyi ya da daha güvenli ilaçlar değillerdi. Üstelik bu yedi ilaç, 1002 kişinin ölümüne neden olmuştu ve binlerce kaygı verici komplikasyonun nedeniydi.[13]

Kamu, bu haberlere yalnızca ahlaksız politikacılara karşı göstermelerine alışık olunan bir öfkeyle değil, aynı zamanda şaşkınlık ve korkuyla tepki gösterdi: Nasıl olurdu da bilim insanları ve doktorlar zararlı olduğunu bildikleri bir ilacın tanıtımını yaparlardı? Ruhlarını satılığa çıkarmış olduklarını göremiyorlar mıydı? Bu yaptıklarını kendi kendilerine nasıl haklı gösterebilmişlerdi? Kesin olan, bazı araştırmacıların da tıpkı yolsuzluk yapan politikacılar gibi ne yaptıklarını gayet iyi bildikleriydi. Yapmak için tutuldukları işi yapıyorlardı: İşverenlerinin istedikleri türden sonuçları alıyor ve istemedikleri türden sonuçları sümen altı ediyorlardı, tıpkı yıllar boyunca tütün endüstrisindeki araştırmacıların yaptıkları gibi. Fakat en azından kamu yararına çalışan gruplar; yasadışı, zararlı faaliyetleri izleyen gözlemci kuruluşlar ve bağımsız bilim insanları nihayet kötü veya yanıltıcı araştırmaları ifşa edebiliyorlardı. Halk için en büyük tehlike, hissettikleri bilişsel uyumsuzluğu azaltma ihtiyacı içinde olan ve çalışmalarına mali destek sağlayan şirketlerin etkisi altına girmediklerine içtenlikle inanan, iyi niyetli bilim insanları ve doktorların yaptığı kendi kendini haklı çıkarmalardan kaynaklanır. Çünkü bu kişiler tıpkı güneşe dönen bir bitki gibi, yaptıklarının farkında bile olmaksızın araştırmalarına imkân sağlayanların çıkarlarına doğru dönerler.

Bunu nereden biliyoruz? Bunun yollarından biri uz-

manın yargısı ile bu yargının araştırmayı kimin desteklediğine göre değişip değişmediğini belirleyen deneysel araştırmalardır. Böyle deneylerden birinde, araştırmacılar 108 adli psikolog ve psikiyatra gerçek cinsel saldırganlara ait dört birbirinin eşi dava dosyasını geçerliliği kabul edilen aynı risk değerlendirme ölçütlerini kullanarak incelemeleri ve bu adamların yeniden cinsel saldırıda bulunma ihtimali olup olmadığı konusunda görüş bildirmeleri için rayice göre ücret ödemişlerdir. Uzmanlar bu ölçütleri en iyi çözüme ulaşmak için tarafların işbirliği içinde çalıştığı davalar için kullandıklarında, mutabakat sayısı yüksekti. Fakat bu araştırmada, bazı uzmanlara savunma makamı tarafından işe alındıkları söylendi. Bunun sonucunda değerlendirmeleri kendilerini işe aldığını varsaydıkları işveren lehine eğilim kazandı: Savcılık için çalıştıklarını düşünenler saldırganların yeniden saldırıda bulunma riskini daha yüksek ve savunma için çalıştıklarını düşünenler ise daha düşük buldular.[14]

Sponsorluğun kolay görünmeyen etkilerini ölçmenin bir diğer yolu, bağımsız kaynakların ve endüstrinin desteklediği araştırmaların sonuçlarını kıyaslamaktır ki bu tür çalışmalar sürekli olarak destekçiden yana bir sapma olduğunu göstermektedir.

- İki araştırmacı, aynı altı yıllık dönem içerisinde yapılmış ve dört kimyasal maddenin insan sağlığı üzerindeki muhtemel zararlarını araştıran 161 araştırmayı incelemişlerdir. Endüstri tarafından desteklenen araştırmaların yalnızca %14'ünün; bağımsız kaynaklar tarafından desteklenen araştırmaların ise %60'ının bu kimyasal maddelerin sağ-

lık üzerinde zararlı etkiler yaptığı sonucuna ulaştığı görülmüştür.[15]

- Bir araştırmacı, yeni bir ilacın ileri yaştaki kişiler üzerinde ne denli etkili olduğunu belirlemek üzere yapılan yüz adet kontrollü klinik deneyi incelemiştir. Geleneksel olarak kullanılagelen ilacı destekleyen araştırmaların %13'ü ilaç firmaları ve %87'si ise kâr amacı gütmeyen kurumlar tarafından finanse edilmişti.[16]
- İki Danimarkalı araştırmacı 1997 ile 2001 yılları arasında, araştırmacıların araştırmadaki olası çıkar çatışmalarını da belirtmeleri koşulu koyan *British Medical Journal*'da yayınlanmış olan klinik deneylere ilişkin 159 yayını incelemişlerdir. Böylece araştırmacılar, çıkar çatışmasının söz konusu olduğu ve olmadığı araştırmaları birbiriyle kıyaslama olanağı bulmuşlardır. Araştırmanın kâr amacı güden bir kuruluş tarafından desteklenmesi hâlinde bulgular 'deneysel müdahale yönünde kayda değer ölçüde lehte' (örneğin; daha eski bir ilaca kıyasla yenisinin kullanımı) çıkmaktadır.[17]

Eğer endüstrinin desteklediği bilim insanlarının çoğu bilinçli bir şekilde hile yapmıyorsa, bulgulardaki bu taraflılığı yaratan nedir? Yeni ilaçlara ilişkin olarak yapılan klinik deneyler; tedavi süresi, hastanın hastalığının ağırlık derecesi, yan etkiler, yeni ilacın dozajı ve tedavi edilen hastalardaki değişkenlikler gibi pek çok etmen tarafından karmaşık bir hâle getirilir. Sonuçların yorumu ender olarak açık ve kesindir; bu nedenle bütün bilimsel

çalışmaların tekrarlanması ve düzeltilmesi gerekir. Bulguların çoğu, yine bu yüzden meşru şekilde farklı yorumlara açıktır. Eğer tarafsız bir bilim insanıysanız ve yeni bir ilaç hakkındaki araştırmanız endişe verici ama çeşitli anlamlara gelebilecek sonuçlar verdiyse, örneğin; kalp krizi veya felç riskinde çok hafif bir artışa neden oluyor gibi görünüyorsa "Bu durum rahatsız edici; daha fazla araştırma yapmalıyız. Risk tesadüfen mi arttı, ilaç yüzünden mi yoksa bu hastalar mı alışılmadık ölçüde hastalar?" diyebilirsiniz.

Öte yandan, yeni ilacın eskilere kıyasla daha etkili ve iyi olduğunu göstermeye güdülenmişseniz, endişelerinizi hafife almak ve bu belirsizliği ilaç şirketinin lehine çözümleme eğiliminde olursunuz. "Önemli bir şey değil, daha fazla araştırmaya gerek yok." "O hastalar da zaten çok hastaydılar." "Gelin tersi kanıtlanana kadar ilacın güvenli olduğunu kabul edelim." Bunlar, milyonlarca dolar kâr sağlayan ağrı kesici ilaç Vioxx'un risklerine ilişkin kanıtlar bağımsız bilim insanları tarafından ortaya çıkarılıncaya kadar, ilacı üreten Merck firması adına çalışma yapan araştırmacıların söyledikleri sözlerdi.[18]

Siz de yalnızca kendi hipotezinizi destekleyen ve çalışmalarınıza mali kaynak sağlayanların arzuladıkları kanıtları dikkate almaya eğilimli olursunuz. 1998 yılında bir grup bilim insanı seçkin tıp dergisi *Lancet*'de otizm ile çocuklukta yapılan aşılar arasında olumlu bir bağıntı bulduklarını bildiren bir makale yayınladı. Doğal olarak bu durum ebeveynler arasında öfke yarattı ve pek çok ebeveynin çocuklarına aşı yaptırtmayı bırakmasına neden oldu. Altı yıl sonra, bu çalışmaya dâhil olan on üç

araştırmacıdan onu, bu sonucu geri çekti ve makalenin birinci yazarı Andrew Wakefield'in dergiye açıklamaktan kaçınmış olduğu bir çıkar çatışmasının olduğunu açıkladı: Wakefield, otistik çocukların ebeveynlerini temsil eden avukatlar adına bir araştırma yürütüyordu. Kendisine bir hukuk davası açmak için gerekçe oluşturacak nedenler olup olmadığını belirlemesi için sekiz yüz bin dolardan fazla para ödenmişti ve daha yayın yapılmadan önce, Wakefield avukatlara araştırmanın "Evet." yanıtını vermişti. Bu gelişmelerden sonra Richard Horton, *Lancet*'in editörü, "Bütün bu bilgilerin makalenin uygunluğu, inandırıcılığı ve geçerliliğine ilişkin kararlarımız üzerinde belirleyici etkisi olmuş olacağını anlıyoruz." diye yazdı.[19]

Wakefield, buna rağmen, makalenin geri çekilmesi için imza vermemiş ve durumda bir uygunsuzluk görmemişti. "Çıkar çatışması..." diye yazmıştı savunmasında, "Bir projede yer almanın bir başka projenin amacıyla aktif olarak çatıştığı ya da çatışma ihtimalinin bulunduğu ve sonuçlarını değerlendirme sürecinde serinkanlılık ve tarafsızlığın korunamadığı durumlarda ortaya çıkar. Klinik yönlendirme ve araştırmalarının sonucuna göre, bundan zarar görmüş çocukların daha sonra hukuk davası açacakları bilgisinin, bizim (daha önce yayınlanmış) makalemizin içeriğini ve niteliğini etkilemiş olabileceğini kabul edemeyiz... Biz bunun bilimsel bir makale değil, bir klinik çalışma raporu olduğunu vurguluyoruz."[20] Ha. Tamam o zaman, zaten bilimsel bir makale değilmiş.

Elbette, Andrew Wakefield'in araştırması hakkındaki gerçek gerekçelerini ve düşüncelerini bilmiyoruz. Fakat

tıpkı girişte anlattığımız hikâyedeki Stanley Berent gibi onurlu davrandığına, işini iyi yaptığına ve avukatların kendisine ödemiş olduğu sekiz yüz bin doların üzerinde herhangi bir etki yapmamış olduğuna inandığından şüphe ediyoruz. Ancak tamamen bağımsız bilim insanlarının tersine, aşılarla otizm arasında olumlu bir bağıntı olduğunu teyit etmeyen bulguları araması için kendisini güdüleyen sebepleri olmadığı gibi, farklı açıklamaları dikkate almaması için her türlü sebebi de vardı. Gerçekten de beş kapsamlı çalışma, otizm ile aşıların içindeki koruyucular (Ki bu uygulamaya bağlı olarak otizm oranlarında herhangi bir düşüş kaydedilememesi nedeniyle, 2001 yılında aşılara koruyucu eklenmesine son verildi. arasında hiçbir görünür ilişki bulamadı. Bulunan olumlu bağıntı tesadüfiydi çünkü çocuklara otizm tanısı genellikle aşı oldukları yaşlarda konuluyordu.[21]

Fakat 'aşı otizme neden oluyor' korkusu trajik ve süreğen etkiler yarattı. Kapsamlı bir epidemiyolojik araştırma, 1924'den beri çocuklara yönelik aşı uygulamalarının yüz milyondan fazla ciddi bulaşıcı hastalığı önlediğini ve üç ile dört milyon hayatı kurtardığını ortaya koydu. Fakat bazı ebeveynler çocuklarını aşılatmayı bıraktıklarında, kızamık ve boğmaca oranları artmaya başladı. (1959'dan beri yaşanan en kötü boğmaca salgını 2012'de çıktı; ABD çapında 38000 vaka rapor edildi.) "Amerikalılar boğmaca, kızamık, kabakulak ve bakteriyel menenjit gibi hastalıklar nedeniyle hastaneye yatış ve ölümler gördü." diye yazıyor Philadelphia Çocuk Hastanesi, Aşı Eğitim Merkezi, Bulaşıcı Hastalıklar Bölümü müdürü Paul Offit, "Çünkü bazı ebeveynler aşılardan, onların önlediği hastalıklardan korktuklarından daha çok korkar

hâle gelmişlerdi."[22]

Birinci Bölüm'de, insanların mantıklarıyla bunun yanlış olduğunu anladıktan sonra bile, uzun süre bir inancı sürdürdüklerinin altını çizmiştik; piramidin tepesinden aşağı doğru, bu yanlış inanç yönünde pek çok adım atmış olmaları hâlinde bu, özellikle doğrudur. O zaman, kuvvetli bir inançla çelişen bilgiler edinmek gerçekten ters tepebilir, kişiyi o hatalı inanca daha da sıkı yapışır hâle getirebilir. Brendan Nyhan ve çalışma arkadaşları ABD halkını temsil eden bir ebeveynler grubuna, aşılar konusundaki kaygılarını giderecek bilimsel malumat vermişlerdir: Hastalık riskleri, bir çocuğun aşılanmaması durumunda olabileceklere dair dramatik bir hikâye hatta hasta çocukların dramatik fotoğrafları. Aşılara karşı karışık ya da negatif duyguları olan ebeveynlerin, çocuklarını aşılatacaklarını söylemeleri ihtimali aslında *azalmıştır*. Aşıların otizme neden olmadığına ikna edilmişler fakat aşılamaya dair gönülsüzlüklerini haklı gösteren başka kaygılar yahut muğlâk tedirginlikler öne sürmüşlerdir.[23] (Nyhan aynı sonuçları her yıl binlerce ölümün önüne geçen grip aşısı olmayan insanlardan da elde etmiştir çünkü bu insanlar hatalı bir şekilde aşının grip olmalarına yol açacağına inanmaktadırlar.)

Kendini haklı çıkarmanın süreğen mirasıdır bu çünkü ortalığı telaşa veren aşı karşıtlarının çoğu, hiçbir zaman, "Hata yaptık ve bakın nelere yol açtık." demediler. İngiltere'deki tıp otoritelerince lisansı iptal edilen Andrew Wakefield, aşının otizme yol açtığı görüşünde ayak diremektedir. "Beni yıldıramazlar." demiştir bir basın açıklamasında, "Bu ziyadesiyle önemli bir mesele."[24] 2015

yılında, Disneyland'da başlayan yaygın bir kızılcık salgınının ertesinde, bir aşı karşıtı örgütün yöneticisi olan Barbara Loe Fisher, bütün kaygıların düpedüz 'abartı' olduğunu, bunların aşı konusundaki başarısızlıkları örtbas etmek için tezgâhlandığını söylemiştir. Web sitesinin Fantezi Ülkesi'nde olduğunu sanıyoruz.[25]

Hep Vermeye Devam Eden Armağan

Doktorlar da bilim insanları gibi, dürüstlüklerine gölge düşürülemeyeceğine inanmak ister. Buna rağmen, bir doktor belli tahlilleri ve işlemleri yapmak için, bazı hastalarını klinik deneylere yöneltmek için bir ücret ya da ödül kabul ettiği her defasında; yeni, pahalı ama eskisine kıyasla daha iyi veya güvenli olmayan bir ilacı her yazdığında, kendi maddi çıkarlarını hastasının iyiliği aleyhine dengeliyor demektir. Kör noktaları, dengeyi kendi çıkarlarına kurmalarına ve sonra da bunu haklı göstermelerine olanak sağlar; "Eğer bir ilaç firması bize kalemler, bloknotlar, takvimler, öğlen yemekleri, hizmetlerimize karşılık ya da danışmanlık yaptığımız için küçük meblağlar vermek istiyorsa, bunları almamızda ne sakınca olabilir ki? Bizi ıvır-zıvırla, pizzalarla satın alamazlar." Araştırmalara bakılırsa, doktorlar ufak tefek armağanları kabul etmeyi değerli armağanlar almaya kıyasla, ahlâki olarak daha kabul edilebilir buluyorlar. Amerikan Tıp Derneği de tek bir hediyenin değeri yüz doları aşmadıkça, ilaç firmalarının temsilcilerinden hediye kabul edilmesini onaylayarak, buna katılıyor. Kanıtlar ise, öte yandan, doktorların küçük armağanlardan büyük armağanlara kıyasla daha çok etkilendiklerini gösteriyor.[26]

İlaç firmaları bunu biliyor. Rastgele örnekler seçilerek pratisyen ve uzman hekimler üzerinde yapılmış ulusal çapta bir araştırma, bu doktorların %84'ünün ilaç endüstrisinden şu ya da bu biçimde ödenek aldıklarını bildirdiğini göstermektedir; ilaç numunesi, yiyecek ve içecek, masraflarının karşılanması, hizmetlerine karşılık ödemeler.[27] Tıbbi Bakım ve Tıbbi Yardım Hizmetleri Merkezi'ne göre 2013 yılı Ağustos ve Aralık ayları arasındaki beş aylık dönemde ilaç firmaları; tıbbi alet yapımcıları sağlık mesleği mensupları ve eğitim hastanelerine toplam 3.5 milyar dolar ödemişlerdir. Bu toplamın içinde 546.000 doktora ödenen 380 milyon Dolar, konuşma ve danışma ücreti vardır. Üstelik bu erken tahminin 1 milyar dolar eksik olduğu ortaya çıktı.[28] Bu doktorlardan bazıları hizmetleri için yarım milyon dolardan fazla para alıyorlardı fakat çoğunluğuna ofislerde kullanılan ıvır zıvırlar, bedava gezi ve yeme içme, 'sürekli tıbbi eğitim' programları (Verilen tek 'eğitim' firmanın yeni ilacı hakkındadır.) ve 'tasdiklenmemiş eğitimler' verilir.

Büyük ilaç şirketlerinin ufak armağanlar için bunca para harcamasının nedenlerini pazarlamacılar, lobiciler ve sosyal psikologlar gayet iyi bilir: Bir hediye almak, kişide içkin olarak bulunan karşılık verme yönündeki arzuyu harekete geçirir. On yıllar önce kapı kapı dolaşarak satış yapan ve 'ayağını kapının arasına koyma' tekniğini geliştiren öncü temizlik malzemesi satıcıları bu ilkenin farkındaydılar: Bir ev kadınına küçük bir fırçayı armağan olarak verin, kapıyı yüzünüze kapatmasın. Bir kez kapıyı yüzünüze kapatmadıysa, sizi içeriye davet etmeye ve nihayetinde pahalı fırçalarınızdan satın almaya daha

eğilimli olacaktır. Etkileme ve ikna teknikleri hakkında yıllarca araştırma yapmış olan Robert Cialdini, Hare Krişna taraftarlarının sürekli olarak havaalanlarında para topladığına şahit olmuş.[29] Bezgin yolculardan bağış talep etmek işe yaramıyormuş ve yolcuları kızdırmakla kalıyorlarmış. Bunun üzerine Krişnacılar daha iyi bir fikir bulmuşlar: Hedef seçtikleri yolcuya yaklaşıyor ve eline bir çiçek tutuşturuyor ya da yakasına bir çiçek iğneliyorlarmış. Eğer hedef reddeder de çiçeği geri vermeye çalışırsa Krişnacı itiraz ediyor ve "Bu size bir hediyemiz." diyormuş. Ancak ondan sonra bağış yapmasını istiyormuş. O zaman talebi hoş karşılanıyor ve kabul ediliyormuş çünkü çiçeğin hediye edilmesi yolcuda bir borçluluk ve zorunluluk duygusu yaratıyormuş. Hediyeye nasıl karşılık vermeli? Küçük bir bağışta bulunarak ve belki *Bhagavad Gita*[vi]'nın cazip ve pahalı bir nüshasını satın alarak.

Yolcular karşılıklılık ilkesinin davranışlarını nasıl etkilediğinin ve gücünün farkında mıydılar? Kesinlikle değildiler. Fakat bir kez karşılıklılık ilkesi işledi mi, ardından kendini haklı çıkarma gelir; "Bir tane *Bhagavad Gita* satın almayı hep istemiştim zaten, tam olarak nedir bu?" Çiçeğin gücünün farkında değildir. "Sadece bir çiçek." der yolcu; "Sadece bir pizza." der uzman. "Eğitimle ilgili bu sempozyumu yapmak için ihtiyaç duyduğumuz küçük bir bağış.." der doktor. Ama buna rağmen, doktorun daha sonra yazdığı ilaçların tutarı ilaç firmalarının temsilcileriyle kurduğu temasla doğru orantılıdır ve durumun böyle olmasının nedenlerinden biri, çiçeğin gücüdür. "Şu represant var ya yeni ilaca ilişkin olarak feci

vi ÇN: Bhagavad Gita, Krişnacıların "kutsal" kitabıdır.

ikna ediciydi. Neredeyse kendim deneyecektim; hastalarıma iyi gelebilir." Bir kez hediyeyi kabul ettiyseniz, ne kadar küçük bir hediye olduğu hiç önemli olmaksızın, süreç başlayacaktır. Karşılığında bir şey vermek ihtiyacı duyacaksınız; başlangıçta bu yalnızca hediyeyi verene dikkatinizi verme, onu dinleme arzusu, ona duyduğunuz sempati olabilir. Önünde sonunda reçeteyi yazmak için, onun lehine karar vermek için, ona oy vermek için de daha istekli hâle geleceksiniz. Davranışlarınız değişir ama kör noktalarınız ve kendi kendinizi haklı çıkarmanız sayesinde, entelektüel ve mesleki dürüstlüğünüze bakışınız aynı kalır. Bir arkadaşımıza uzun bir yan etkiler listesi olan bir ilaç yazılmıştı. Bağımsız bir web sitesinden arama yaptığında bu ilaç üzerindeki bütün araştırmanın ilacı geliştiren firma tarafından yapıldığını öğrendi ve bunu doktoruna söyledi. Doktorun tepkisi, "Ne fark eder ki?" oldu.

Aynı zamanda doktor olan filozof ve biyoetikçi Carl Elliot, küçük armağanların onları alanları nasıl tuzağa düşürdüğüne ilişkin olarak enine boyuna yazmıştır. Psikiyatrist olan kardeşi Hal, kendisini nasıl büyük bir ilaç firmasının konferans salonunda bulduğunu anlatmış Elliot'a: İlkin bir derneğin mensuplarına depresyon hakkında bir konuşma yapmasını istemişler. "Niye olmasın?" diye düşünmüş, "Ne de olsa bir kamu hizmeti sayılır bu." Daha sonra aynı konu hakkında bir hastanede konuşma yapmasını istemişler. Bir sonraki aşamada konuşmasının içeriğine ilişkin önerilerde bulunmaya; depresyon hakkında değil, depresyon karşıtı ilaçlar hakkında konuşması için ısrar etmeye başlamışlar. Daha sonra 'asıl paranın bulunduğu' ulusal bir konferansçılar

ağına katılmasını sağlayabileceklerini söylemişler. En sonunda da kendi ürettikleri yeni depresyon ilacı hakkında konuşmasını istemişler. Geriye dönüp bakarak, Hal, kardeşine şöyle demiş:

> Bu bir kadının patronuyla bir partiye gitmesine benziyor bir bakıma; ilk olarak, patron size "Lütfen bana bir iyilik yap ve şu adama iyi davran." der. Siz de bakarsınız adam fena değildir, sizin de o sırada bir sevgiliniz yoktur, bunun üzerine "Neden olmasın? Ona iyi davranabilirim." dersiniz. Çok geçmeden kendinizi isimsiz bir uçağın içinde Bangkok genelevlerine giderken bulursunuz ve "Hey, ben bunu yaparım dememiştim ki!" dersiniz. İşte, o anda kendinize şunu sormanız gerekir; "Fahişelik aslında nerede başladı? Bu iş, patronla ilk gittiğim şu partide başlamadı mı?"[30]

Günümüzde, artık profesyonel etikçiler bile partilere gitmekteler: Gözlemci kuruluşlar, yolsuzluklarını gözlemlemekle sorumlu oldukları tilkiler tarafından evcilleştirilmekteler.[vii] İlaç firmaları ve biyoteknoloji endüstrisi; başka şeylerin yanı sıra, tam da kendilerini ilgilendiren konularda; doktorlarla ilaç firmaları arasındaki çıkar çatışmalarının tehlikeleri konusunda kalem oynatan etikçilere danışmanlık ücreti, sözleşme ve hizmet bedelleri kisvesinde ödemeler yapmayı öneriyorlar. Carl Elliot, meslektaşlarının bu paraları kabul etmeyi nasıl

vii ÇN: Yazar İngilizce gözlemci kuruluş anlamına gelen watchdog/bekçi köpeği terimini kullanarak "Bekçi köpekleri, yakalasınlar diye eğitildikleri tilkiler tarafından evcilleştirilmektedir." diyerek kelime oyunu yapıyor.

haklı çıkardıklarını tarif ediyor; "Şirketlere danışmanlık yapmayı savunanların, endüstrideki şirketlerden para almanın tarafsızlıklarını riske attığı veya kendilerini ahlâki bir eleştiri yaparken daha az nesnel kıldığı önermesi karşısında bile tüyleri diken diken olur. Biyoetikçi Evan De Renzo, bana, düşüncesini desteklemek için feminist felsefeden de bir sürü argüman ileri sürerek 'Nesnellik bir mit.' dedi, 'Herhangi bir işe dâhil olan ve işin gidişatından hiçbir şekilde çıkarı olmayan bir kişi bile bulunduğunu sanmam.'" İşte size yaşadığınız bilişsel uyumsuzluğu azaltmak için kullanabileceğiniz çok zekice bir iddia; "Mükemmel tarafsızlık diye bir şey yok nasılsa; o yüzden, şu danışmanlık ücretini cebime indirmemde bir sakınca olmasa gerek."

Pensilvanya Üniversitesi Warthon Okulu'nun müdürü olan Thomas Donaldson bu uygulamayı şirketlerin hesaplarını incelesinler diye tuttukları bağımsız hesap denetim firmalarıyla karşılaştırmak suretiyle haklı göstermiştir. Firmaların etik açıdan denetlensinler diye birine para ödemesinde ne sakınca vardı? Fakat kendi kendini haklı çıkarmanın bu türü de Carl Elliot'un gözünden kaçmamıştır; "Etik analiz yapmanın, hesapların denetlenmesine benzeyen hiçbir yanı yoktur." diyor. Bir hesap uzmanının yaptığı kural ihlâlleri tespit edilebilir ve kanıtlanabilir ama etikçi bir danışmanın yaptığı bir kural ihlâlini nasıl tespit edersiniz? "Geçerli sebeplerle fikrini değiştiren bir etikçiyle, bunu para için yapmış olanını birbirinden nasıl ayırırsınız? Dürüstlüğü nedeniyle işe alınmış bir danışmanla, şirketin yapmak istediklerini desteklediği için işe alınmış olanı birbirinden nasıl ayırt edersiniz?"[31] Yine de diyor Elliot, alaycı bir şekilde:

Amerikan Tıp Derneği'nin Etik ve Adli Meseleler Kurulu'na doktorları ilaç firmalarından hediye kabul etmenin içerdiği etik sorunlar konusunda eğitmek için başlattığı çalışma için müteşekkir olmalıyız. Bu eğitim çalışması Lilly, GloxoSmithKline, Pfizer, US Pharmaceutical, AstraZeneca, Bayer, Procter & Gamle ve Wheth-Ayerst ilaç firmalarının hediye ettiği 590.000 Dolar kullanılarak başlatılmıştı.

Beyin Sürçmesi

> Al Campanis çok iyi hatta tatlı bir adamdı ama aynı zamanda 81 yıllık ömründe bir kez muazzam bir hata yapmış, kusurlu bir adamdı ve sonsuza dek yaptığı o hatayla anılacak.
>
> *- Campanis'in 1998 yılında ölümü üzerine spor yazarı Mike Lettwin'in yazdıkları.*

Nightline programının 6 Nisan 1987 akşamı yayınlanan bölümü tamamen Jackie Robinson'un Büyük Lig'de ilk kez sahaya çıkışının kırkıncı yıldönümüne ayrılmıştı. Ted Koppel Los Angeles Dodgers takımının yöneticisi olan Al Campanis'le bir röportaj yapmıştı. Campanis 1946 yılında Montreal Royals beyzbol takımında Robinson'la birlikte oynamıştı ve 1943 yılından beri Dodger müessesesi için çalışmaktaydı. 1946 yılında Robinson'a hakaret eden ırkçı bir oyuncuyu yumruklamış ve daha sonra da siyah oyuncuların Birinci Beyzbol Ligi'ne kabul edilmesi için mücadele etmişti. Nihayet Campanis, Koppel ile konuşurken beynini otomatik pilota devretmişti. Koppel

Campanis'e Jackie Robinson'un eski bir arkadaşı olarak beyzbol sahasında niçin siyah yöneticilerin, klüp başkanlarının ve klüp sahiplerinin bulunmadığını sormuştu. Campanis, başlangıçta kaçamak cevaplar vermişti; aşağı kademelerden başlayarak bunu hak etmeniz gerekirdi ama bu süreç boyunca fazla bir kazanç sağlayamazdınız fakat Koppel ısrar etmişti:

Koppel: Evet fakat içten içe siz de biliyorsunuz... Bütün bunlar hikâye. Demek istediğim, bir sürü çok iyi siyah beyzbol oyuncusu var, beyzbolla ilgilenen ve yönetici konumunda olmaktan kesinlikle mutlu olacak bir sürü siyah insan var ve sanırım benim size asıl sormak istediğim, bütün bunların altında yatan şeyler. Sizce bu durumun nedeni nedir, bana onu söyleyin. Beyzbol dünyasında hâlâ çok fazla önyargı mı var?

Campanis: Hayır, ben bunun önyargı olduğuna inanmıyorum. Ben gerçekten siyahların, diyelim saha yöneticisi ya da belki kulüp başkanı olmak için gereken bazı nitelikleri taşımıyor olabileceklerine inanıyorum.

Koppel: Buna gerçekten inanıyor musunuz?

Campanis: Yani hepsi öyle demek istemiyorum ama siyahların bu konumlara gelebilmelerine engel eksiklikleri kesinlikle var. Beyzbolda kaç tane siyah oyun kurucu, kaç tane siyah atıcı var?

Bu röportajdan iki gün sonra, kamuoyu ayağa kalkmış ve Dodgers, Campanis'in işine son vermişti. Bir yıl sonra, röportajın yapıldığı sırada 'çok yorgun ve stresli' olduğunu ve bu nedenle tam anlamıyla kendisinde olmadığını söyledi.

Gerçek Campanis hangisiydi? Bir ırkçı mı, yoksa bir siyasi doğruculuk kurbanı mı? İkisi de değil. Tanıdığı siyah oyuncuları seven ve onlara saygı duyan; bunun kendisinden beklenmediği ve üstelik böyle davranmanın pek de revaçta olmadığı günlerde Jackie Robinson'ı savunan ama kör noktası olan bir adamdı: Siyahların mükemmel sporcular olabileceklerine inanıyordu, yalnızca yönetici olabilecekleri kanısında değildi. Ve Koppel'e, büyük bir içtenlikle yaklaşımında nasıl bir sorun göremediğini söylüyordu; "Bunun önyargı olduğuna inanmıyorum." diyordu. Campanis yalan söylüyor ya da çekimserlik gösteriyor değildi. Üstelik, yönetici olarak, siyah bir yöneticinin işe alınmasını tavsiye edebilecek durumdaydı ama kör noktası böyle bir olasılığı dikkate almasına bile engel olmuştu.

Tıpkı kendimiz dışında herkes yaptığında ikiyüzlülüğü tespit edebildiğimiz gibi, tıpkı bizim dışımızda herkesin parayla etkilenebileceğine inandığımız gibi önyargıları da başkalarında tanır ama kendimiz önyargılı olduğumuzda farkına varamayız. Benliğimizi korumamızı sağlayan kör noktalarımız sayesinde başka bir grubun üyelerine yönelik kötü niyetli ve nedensiz duygular olan önyargılara kapılmadığımıza inanırız. Çünkü biz kötü kalpli ve mantıksız değilizdir; başkalarına dair kapıldığımız her türlü olumsuz duygunun haklı sebepleri vardır; hoşlanmadığımız her şeyin sağlam temelleri ve mantıklı nedenleri vardır. Bastırmamız gereken başkalarının duygularıdır. Tıpkı Hoşgörü Müzesi'ndeki Önyargısızlar kapısını yumruklayan Hasidik Yahudiler gibi, biz de kendi önyargılarımıza karşı körüzdür.

Önyargılar, insan zihninin bilgiyi kategoriler hâlinde algılayan ve işleyen yapısından kaynaklanır. '*Kategoriler*', 'şablonlar'dan daha güzel ve tarafsız gibi görünmekle birlikte ikisi aynı anlama gelir. Bilişsel psikologlar şablonları, geçmiş deneyimlerimize dayanarak enerji tasarrufu sağlayacak bir şekilde, hızlı ve verimli kararlar almamıza olanak veren, yeni bilgiyi hızlı bir şekilde işlememize ve anılarımızı hatırlamamıza, gruplar arasındaki hakiki farklılıklardan anlam çıkarmamıza ve çoğu zaman oldukça doğru bir şekilde karşımızdakilerin nasıl davranacaklarına ya da ne düşüneceklerine ilişkin öngörülerde bulunmamıza yardım eden araçlar olarak nitelendirirler.[32] Akıllıca, şablonlardan ve tehlikeden uzak durmak, olası yeni arkadaşlara yaklaşmak, seçenekler arasından bir işi ya da okulu seçmek veya kalabalık odanın öteki ucundaki *şu* kişinin hayatımızın aşkı olacağına karar vermek için bize sağladıkları hızlı bilgilere güveniriz.

Bu meselenin olumlu yönü. Olumsuz yönü ise baktığımız kategori içindeki farklılıkları tekdüzeleştirmesi ve kategoriler arasındaki farklılıkları abartmasıdır. ABD'deki Demokrat Parti'yi ve Cumhuriyetçi Parti'yi destekleyen eyaletlerde yaşayanlar genellikle birbirleriyle hiçbir ortak yanları bulunmadığını sanırlar ama buna rağmen Cumhuriyetçileri destekleyen Kansaslıların çoğu okullarında evrim teorisinin okutulmasını ister ve Demokratları destekleyen Kaliforniyalıların pek çoğu da eşcinsel evliliğine karşıdır. Hepimiz kendi cinsiyetimizden olan, kendi partimizi destekleyen, kendi etnik grubumuza ve kendi ulusumuza mensup kişiler arasındaki farklılıkları teslim ederiz ama başka kategorilerden olan insanlarla yaşadığımız birkaç karşılaşmayı genelleştirme ve hepsini

onlar diye bir grupta toplama eğilimindeyizdir. Bu alışkanlık çok erken yaşlarda başlar. Şablonların doğası hakkında uzun yıllardan beri çalışmalar yürüten sosyal psikolog Mariynn Brewer bir gün küçük kızının kreşten eve 'oğlan çocuklarının sulu gözlü olduklarından'[33] yakınarak döndüğünü söylüyor. Çocuğun bu konudaki kanıtı şuydu: Evden uzakta, kreşteki ilk günlerinde ağlayan iki erkek çocuk görmüştü. Ezeli bilim insanı Brewer kızına hiç ağlayan kız çocuğu görüp görmediğini sormuş. "Oo, tabii..." demiş çocuk "Ama sadece *bazı* kızlar ağlıyor. Ben ağlamamıştım."

Brewer'ın küçük kızı dünyayı, herkesin yaptığı gibi, biz ve onlar diye ayırmaya başlamıştı bile. 'Biz' beynin organizasyon sistemi içindeki en temel sosyal kategoridir ve bu kavramla donanmış olarak doğarız. Hepimizin kullandığı 'biz' ve *onlar* zamirleri bile güçlü duygusal işaretlerdir. Katılımcıların sözel becerilerinin test edildiğini sandıkları bir deney sırasında; *xeh, yof, laj* ya da *wuh* gibi anlamsız heceler grup içi (biz, bize veya bizim gibi) veya grup dışı (onlar, onlara veya onların gibi) ve kontrol grubu olmak üzere de başka zamirlerle (o, onun veya sizin) rastgele eşleştirilmiştir. Daha sonra herkesten bu anlamsız hecelerin ne kadar hoş/hoş olmayan olduklarını değerlendirmeleri istenmiştir. Herhangi bir insanın *xeh* ya da *laj* gibi anlamsız bir heceyi *yof* ya da *wuh*'a kıyasla niçin daha sevimli bulacağını, bu sözcüklere karşı nasıl olup da bir duygu besleyeceğini merak edebilirsiniz. Buna rağmen katılımcılar bu anlamsız hecelerden, en fazla grup içi zamirlerle eşleştiklerinde hoşlanmışlardı.[34] Hiçbiri bunun nedenini anlayamamıştı; hiçbiri sözcüklerin nasıl eşleştirilmiş olduklarının farkına varmamıştı.

İnsanlar 'biz' diye bir kategori yarattıkları andan itibaren, şaşmaz bir şekilde geri kalan herkesi 'biz' *değil* şeklinde algılamaktadır. 'Biz' kavramının kendine özgü içeriği göz açıp kapayıncaya kadar değişebilir: Biz mantıklı kara insanlarına karşı siz gösterişçi deniz kıyısı insanları; biz *Boston Red Sox* taraftarlarına karşı siz *Los Angeles Angels* taraftarları... (Bu basketbol sezonu boyunca bizim ikimizin ait olduğu gruplar oluyor.) 'Bizlik', Henri Tajfel ve arkadaşlarının İngiliz erkek öğrencilerle yaptıkları klasik deneyde gösterildiği üzere, laboratuvarda bir an içinde üretilebilir.[35] Tajfel, öğrencilere üzerinde değişik sayıda noktalar bulunan slaytlar gösterdi ve slaytlar üzerinde kaçar tane nokta bulunduğunu tahmin etmelerini istedi. Keyfi bir şekilde bazılarına nokta sayılarını olduğundan çok ve bazılarına da olduğundan az tahmin ettiklerini söyledi ve daha sonra çocuklardan başka bir görev üzerinde çalışmalarını istedi. Bu aşamada öğrencilerin her birinin noktaları olduğundan çok ve az tahmin ettikleri söylenen öğrencilere not verme şansları vardı. Her öğrencinin bir başına kendi bölmesinde oturarak çalışmasına rağmen; iş not vermeye gelince, hemen hemen hepsi kendisiyle aynı gruptan olduğunu düşündüğü çocuklara, diğerlerine kıyasla daha yüksek notlar verdi. Çocuklar odalarından çıktıkları vakit, birbirlerine sordular "Sen hangi gruptaydın?" Cevapları kendileriyle aynı 'gruptan' olanların sevinç nidaları ve karşı 'gruptan' olanların yuhalamalarıyla karşılandı.

Açıkça görülüyor ki cinsiyet, cinsel yönelim, din, politik görüşler, etnik köken ve milliyet başta olmak üzere ki belli 'biz' kategorileri ne tür bir araba kullandığımıza ya da bir slaydın üzerinde kaç nokta bulunduğuna iliş-

kin tahminimize kıyasla kimliğimiz açısından çok daha kritik bir önem taşır. Hayatımıza bir anlam, kimlik ve amaç sağlayan gruplarla aidiyet bağı kuramadığımız zaman, kendimizi tesadüfî bir evrende dolanıp duran serseri birer mayın gibi hissetmek türünden katlanılmaz duygulara kapılırız. Bu nedenle, bu tür bağları korumak için ne gerekirse yaparız. Evrimsel psikologlar etnosantrizmin (kendi kültürümüzün, ulusumuzun veya dinimizin bütün kültürlere, uluslara ya da dinlere üstün olduğu inancı), asıl sosyal gruplarımızla aramızdaki bağları güçlendirerek ve böylece grubumuz için çalışma, savaşma ve arada bir de onlar uğruna ölme arzumuzu artırarak hayatta kalmamıza yardımcı olduğunu ileri sürer. İşler yolunda gittiği sürece insanlar başka kültürlere ve dinlere karşı oldukça hoşgörülü olurlar (Hatta karşı cinse karşı bile bayağı hoşgörülü olurlar!) ama öfkeli, endişeli ya da tehdit edilmiş olduklarında hemen kör noktalar devreye girer. Biz, zekâ ve derin duygular gibi insani nitelikleri taşırız ama *onlar* aptaldır, *onlar* sulu gözlüdür, *onlar* sevmenin, utanmanın, kederin ve vicdan azabının ne demek olduğunu bilmezler.[36]

Onların bizim kadar zeki ve mantıklı olmadıklarını düşünme eyleminin ta kendisi bize benzeyen insanlara karşı daha fazla yakınlık duymamıza neden olur. Yakınlık duymamızı sağlamaktan başka ve aynı ölçüde önemli olmak üzere, *onlara* karşı gösterdiğimiz davranışları haklı çıkarmamıza olanak verir. Genellikle şablonlara göre düşünmenin ayrımcılığa neden olduğu düşünülür: Al Campanis, siyahların yönetici olmanın 'gereklerinden' yoksun olduklarına inandığı için, bir siyahi yönetici olarak işe almayı reddeder. Fakat bilişsel uyumsuzluk teorisi

yaklaşımlar ve davranışlar arasındaki yolun çift yönlü olduğunu gösterir. Çoğu zaman, kendini haklı çıkarmayı sağlayan şablonun oluşumuna yol açan, ayrımcılıktır. Campanis, Dodger müessesesi içinde bir siyah yöneticiyi işe alan ilk kişi olma iradesine ya da cesaretine sahip değildir ve bu davranışını haklı hâle getirmek için kendisini siyahların zaten bu işi beceremeyeceklerine ikna eder. Aynı şekilde eğer bir başka grubun mensuplarını köleleştirmişsek, onları doğru düzgün eğitim ve iş imkânlarından mahrum etmişsek, profesyonel sahalarımıza girmelerine engel olmuşsak veya insan haklarını ihlal etmişsek, onlara yaptıklarımızı haklı hâle getirmek için onlar hakkında klişeler üretiriz. Kendimizi onların değersiz, eğitilemez, yetersiz, doğuştan matematikte yetersiz, ahlaksız, günahkâr, aptal hatta insandan aşağı düzeyde olduklarına inandırarak onlara yaptıklarımız yüzünden kendimizi suçlu ya da ahlaksızca davranmış hissetmekten kurtuluruz. Ayrıca önyargılı olduğumuz duygusunu da bertaraf ederiz. Ne olmuş yani yerlerini bildikleri sürece -ki yerleri kesinlikle bizim kulübümüz, üniversitemiz, mahallemiz değildir- aralarından bazılarından hoşlanırız bile. Kısacası -şablonları- aksi hâlde nasıl bir insan olduğumuzu veya ne biçim bir ülkede yaşadığımızı düşünerek kendimizi kötü hissetmemize neden olacak davranışları haklı hâle getirmek için kullanırız.

Peki, herkes kategorilere göre düşündüğüne göre, nasıl oluyor da yalnızca bazı insanlar diğer gruplara karşı daha acımasız, daha şiddetli önyargılara sahip oluyor? Al Campanis siyahlara karşı güçlü duygusal antipati beslemek anlamında önyargılı biri değildi; sanırız ki siyah oyuncuların iyi yönetici olamayacakları yönündeki gö-

rüşünden vazgeçirilebilirdi. Bir şablon, aleyhteki kanıtların ağırlığı altında eğilebilir hatta darmadağın olabilir ama bir önyargının alamet-i farikası hiçbir akıl yürütmeden, deneyimden, karşıt örnekten etkilenmemesidir. Sosyal psikolog Gordon Allport, 1954 yılında yazdığı ama güncelliğini asla kaybetmeyen *Önyargının Doğası* adlı kitabında, inançlarıyla çelişen kanıtlarla yüz yüze kalan önyargılı bir insanın karakteristik davranışlarını tanımlamıştır:

Bay X: Yahudilerle ilgili sorun şu ki yalnızca kendilerinden olanları gözetiyorlar.

Bay Y: Fakat yardım derneklerinin kayıtları Yahudi iş adamlarının ve çalışanların; sayılarına oranla, Yahudi olmayanlardan daha cömert bağışlarda bulunduklarını gösteriyor.

Bay X: Bu yalnızca onların böyle yaparak kendilerini iyi göstermeye ve Hıristiyanların işlerine karışmaya çalıştıklarını gösterir. Onlar sadece para düşünür, bu yüzden bu kadar çok Yahudi banker var.

Bay Y: Fakat son araştırmalar bankacılık alanında çalışan Yahudi sayısının ihmal edilebilecek kadar az olduğunu gösteriyor; Yahudi olmayan bankacıların oranından çok daha az.

Bay X: İşte, bu tam onlara göre! Asla saygın işlere girmezler; sadece sinema endüstrisinde iş yapar ya da gece kulübü işletirler.[37]

Allport Bay X'in düşünme biçimini mükemmel bir şekilde tespit etmiştir: Bay X, Bay Y'nin öne sürdüğü kanıtlara cevap vermeye bile çalışmaz; sadece Yahudilerden niçin hoşlanmadığına dair yeni bir sebep ileri sürer. İnsanlar bir kez bir önyargıya kapıldı mı, tıpkı bir kez bir ideolojiye sahip olduklarında olduğu gibi; isterse temelden hatalı oldukları kanıtlarla inkâr edilemez bir şekilde gösterilsin, kolayca vazgeçmezler. Aksine, inançlarını korumalarını veya yaptıklarına devam etmelerini sağlayacak başka gerekçeler öne sürerler. Mantıklı Bay Y'mizin size böceklerin harika bir protein kaynağı olduklarını ve Salyangoz ve Böcek Restoran'daki yeni şefin tırtıl püresi dâhil pek çok leziz meze sunduğunu söylediğini varsayın. Bu yemek macerasına hemen atılır mıydınız? Eğer böcek yemeye karşı bir önyargınız varsa, muhtemelen bunu yapmazsınız; isterse bu şef en prestijli yemek sayfalarında manşet olmuş olsun. Siz de tıpkı bağnaz Bay X gibi, birbiri ardına bu yaptığınızı haklı kılacak nedenler ileri sürerdiniz. "Böğğğ!" derdiniz Bay Y'ye "Böcekler çirkin ve yumuşaktır." O da "Tabii ki." derdi size, "Peki söyleyin bakalım ıstakozları ve çiğ istiridyeleri neden yiyorsunuz?"

Edinilmiş bir önyargıdan kurtulmak zordur. Büyük hukukçu Oliver Wendell Halmes Jr.'ın dediği gibi "Bir bağnazı eğitmeye çalışmak, gözbebeğine ışık tutmaya benzer; iyice büzülür." Çoğu insan, önyargısından kurtulmak yerine onu sürdürmek için büyük zihinsel çaba sarf edecek; aksi yöndeki kanıtları 'kaideyi geçerli kılan istisnalar' diyerek dikkate almayacaktır. (Kaideyi geçersiz kılacak olan nedir merak ediyoruz?) "En yakın arkadaşlarımdan bazıları..." diye başlayan ve şimdilerde topla-

dığı tepkiyi fazlasıyla hak eden cümleler yıllar boyu kullanılmıştır çünkü bir önyargı, bir istisna ile kafa kafaya geldiği zaman oluşan bilişsel uyumsuzluğu çözümlemenin en etkili yolu budur. Elliot yıllar önce Minnesota Üniversitesi'nde ders vermek üzere Minniapolis'e taşındığı zaman, bir komşusu kendisine "Siz Yahudi misiniz? Ama siz onlardan çok daha..." demiş ve durmuş. "Çok daha neyim?" demiş Elliot. "Yani Yahudilerin olmasını beklediğimden daha iyisiniz." demiş. Kadın Elliot'un Yahudilere ilişkin şablonuna uymadığını kabul etmek suretiyle, bir yandan bütün Yahudilere karşı hissettiği temel önyargıyı koruyor ama aynı zamanda kendisini açık fikirli ve cömert hissedebiliyordu. Kendi düşüncelerine göre, Elliot'a iltifat ediyordu; "Elliot, bütün o... kendi ırkından olanlardan daha iyiydi."

Jeffrey Sherman ve arkadaşları çok önyargılı kişilerin, her türlü aleyhte bilgi ve veriye rağmen, önyargılarını sürdürmelerine olanak sağlayan bir uyum kurabilmek için her türlü çabayı göstermeye hazır olduklarını gösteren bir dizi deney yapmışlardır. Aslına bakılırsa, insanlar önyargılarıyla çelişen bilgilere, onları destekleyenlerden daha çok dikkat ederler çünkü tıpkı Bay X ve Minnesotalı komşu gibi önyargılarıyla uyumlu olmayan bilgiyi açıklamanın bir yolunu bulmak ihtiyacı duyarlar. Bir deneyde, heteroseksüel öğrencilerden, eşcinsel şablonuna uyan (Örneğin; yorumsal dans eğitimi almıştı.) ve uymayan (Örneğin; bir Pazar günü bir futbol maçı seyretmişti.) sekiz şey yapmış bir kişi olarak tarif edilen eşcinsel bir adamı, "Robert"i değerlendirmeleri istenmişti. Eşcinsel karşıtı öğrenciler Robert hakkındaki verileri çarpıtmış ve daha sonra, eşcinsellere karşı önyargılı olmayan öğren-

cilere kıyasla, olduğundan çok daha 'feminen' biri gibi göstermiş ve böylece önyargılarını korumayı sürdürmüşlerdir. Eşcinsellere ilişkin şablonlarıyla uyumlu olmayan olguların neden olduğu bilişsel uyumsuzluğu çözümleyebilmek için, bu gibi olguları hatalı derlenmiş veriler sayarak endişelerini gidermişlerdir. Tamam, Robert bir futbol maçı izlemişti ama sırf kuzeni Fred onu ziyarete geldiği için.[38]

Bugünlerde herhangi belli bir gruba karşı utanmazca önyargılı Amerikalıların büyük bölümü bir doktrin kokan herhangi bir şey söylemeleri hâlinde cezalandırılacakları, aşağılanacakları ya da işten atılacakları ortamlarda çalıştıklarından, kendileriyle aynı görüşte insanların bulunduğu güvenli ortamlar dışında böyle şeyler söylememeleri gerektiğini bilirler. Buna rağmen, tıpkı aksi yöndeki bütün kanıtlara rağmen -aleyhte bilgilere rağmen- bir önyargıyı korumak konusunda olduğu gibi; olumsuz duyguları bastırmak için de zihinsel bir çaba gerekir.

Sosyal psikologlar Chris Crandall ve Amy Eshelman, önyargı hakkındaki muazzam literatürü gözden geçirdikten sonra, insanların duygusal olarak tükenmiş oldukları hâllerde (Örneğin; uykusuz, hüsrana uğramış, öfkeli, endişeli, sarhoş yahut gergin oldukları zamanlarda.) bir başka gruba ilişkin önyargılarını ifade etmeye daha meyilli olduklarını bulgulamışlardır. Mel Gibson sarhoş araba kullanırken yakalandığı zaman ve Yahudi karşıtı bir tirat döktürmesinin ardından, ertesi gün kaçınılmaz olarak yaptığı özür açıklamasında şunları iddia etti; "Alçakça ve doğru olduğuna inanmadığım şeyler söyledim.

Söylediğim şeyler yüzünden derin bir utanç içindeyim... İçkiliyken bulunmuş olabileceğim her türlü yakışıksız davranış için özür dilerim." Tercümesi: Ben demedim, alkol dedirtti. İyi bir deneme bu fakat araştırmalar içkili olmanın insanların önyargılarını dile getirmesini kolaylaştırdığını açıkça gösteriyor ve her şeyden önce, bu fikirleri insanların aklına sokan içki değil. O hâlde, insanlar "Söylemiş olduğum şeylere gerçekten inanmıyorum; çok yorgundum/kaygılıydım/kızgındım/sarhoştum." ya da Al Campanis'in dediği gibi "Gergin ve yorgundum, tükenmiştim." diyerek özür dilediklerinde, aslında söylediklerine inandıklarından oldukça emin olabiliriz.

Fakat pek çok insan bu inançları yüzünden mutsuzdur ve bu durum bilişsel uyumsuzluk hissetmelerine neden olur; "Bu insanlardan hoşlanmıyorum." cümlesi; aynı ölçüde güçlü olan, böyle söylemenin ahlaken ya da sosyal olarak doğru olmadığı inancıyla çatışır. Bu uyumsuzluğu hisseden insanlar, Crandall ve Eshelman'ın açıklamasına göre, gerçek inançlarını ifade etmelerine olanak veren ama aynı zamanda kendilerini ahlâklı ve iyi hissetmelerini de sağlayacak her türlü kendini haklı çıkarmaya dört elle sarılır. "Haklı çıkarma..." diyor Crandall ve Eshelman, "Baskılamayı ortadan kaldırır, inançlar için kılıf temin eder ve aynı zamanda eşitlikçi ve önyargısız bir benlik imgesinin korunmasını sağlar."[39] Bu kadar revaçta bir bilişsel uyumsuzluk giderici olmasına şaşmamalı.

Örneğin; karakteristik deneylerden birinde, görünürde bir biyolojik geri bildirim (biofeedback) araştırması kapsamında beyaz öğrencilerden; beyaz ya da siyah olduğunu bildikleri bir başka denek öğrenciye elektroşok

vermeleri söylenmiştir. Öğrenciler, başlangıçta belki de önyargılı olmadıklarını kanıtlama çabasıyla, siyah öğrencilere beyaz öğrencilere verdiklerinden daha düşük şiddette şoklar vermişlerdir. Daha sonra şok veren öğrenciler, denek öğrencilerin kendileri hakkında hakaret içeren sözler söylediklerini işitmiş ve bu da doğal olarak öfkelenmelerine neden olmuştur. Daha sonra deneklere yeniden elektrik şoku uygulama imkânı verilen öğrenciler arasından siyah öğrencilere şok uygulayanların beyaz öğrencilere şok verenlere kıyasla daha şiddetli şoklar uyguladığı görülmüştür. Aynı sonuçlar İngilizce konuşan Kanadalıların Fransızca konuşan Kanadalılara; heteroseksüellerin eşcinsellere; Yahudi olmayanların Yahudilere ve erkeklerin kadınlara karşı olan davranışlarında da görülür.[40] Katılımcılar normal koşullar altında olumsuz duygularını denetim altında tutarlar ancak öfkelendikleri veya hüsrana uğradıkları ya da zayıf noktalarına dokunulduğu andan itibaren, önyargılarını doğrudan ifade ederler çünkü artık bunu haklı gösterebilirler; "Ben kötü ya da önyargılı biri değilim ama bakın, beni aşağıladı."

Önyargı, böylece etnomerkezciliğin enerjisi hâline gelir. Etnomerkezcilik kirli işleri yerine getirsin ve biz iyi insanların arada bir yapmak istediğimiz kötü şeyleri haklı kılsın diye göreve çağırıncaya kadar orada pusuya yatıp uyuklar. Örneğin; on dokuzuncu yüzyılda Çinli göçmenler, beyazların muhtemel işlerini elinden alarak, Amerika'nın Batısında altın madenlerinde çalıştırılmak üzere istihdam ediliyordu. Beyazların yönetimindeki gazeteler, onları 'ahlâksız ve tehlikeli' 'açgözlü görgüsüzler' 'kana susamış ve gayrı insani' diye tanımlayarak Çinlilere karşı önyargıları kışkırttı. Ardından, üzerinden sadece on

yıl geçtikten sonra, kıtayı kateden tren yolunun beyazların çalışmak istemedikleri tehlikeli ve meşakkatli olan inşaatında çalışmaya gönüllü olduklarında, kendilerine yönelik yaygın önyargılar azaldı ve yerini Çinlilerin ağırbaşlı, çalışkan ve yasalara saygılı insanlar olduğu görüşüne bıraktı. Demiryolu sahibi Charles Crocker "Çinliler beyazların en iyileri kadar iyidir." diyordu. "Çok güvenilir ve zeki insanlar olmalarının yanı sıra, imzaladıkları sözleşmelere harfiyen uyuyorlar." Demiryolu inşaatının tamamlanmasından sonra, işsizlik yeniden baş gösterdi ve sona eren Amerikan İç Savaşı zaten sıkıntılı olan iş piyasasına savaş gazilerinin akın etmesine neden oldu. Çinli karşıtı önyargılar geri geldi ve basın onları yeniden 'suça eğilimli' 'suça göz yuman' 'hilekâr' ve 'aptal'' diye nitelendirmeye başladı.

Önyargılar başkalarına göstermek istediğimiz kötü muameleyi haklı gösterir ve biz de başkalarına kötü muamele etmek isteriz çünkü onlardan hoşlanmayız. Peki, niçin hoşlanmayız onlardan? Çünkü işsizliğin yaygın olduğu bir piyasada, aynı işler için bizimle rekabet ederler. Çünkü varlıkları dinimizin tek doğru din olduğundan kuşkuya düşmemize neden olur. Çünkü sahip olduğumuz konumu, gücü ve ayrıcalıkları korumak isteriz. Çünkü *birilerinden* iyi olduğumuzu hissetmeye ihtiyaç duyarız. Çünkü ülkemiz onlarınkine savaş açmıştır. Çünkü biz onların adetlerinden rahatsızlık duyarız, özellikle de şu önüne gelenle yatan sapıkların cinsellikle ilgili âdetlerinden. Çünkü bizim kültürümüzle kaynaşmayı reddederler. Çünkü bizim kültürümüzle kaynaşmak için aşırı çaba gösterirler. Çünkü biz *birilerinden* daha iyi olduğumuzu hissetmeye ihtiyaç duyarız.

Önyargıların kendi kendimizi haklı çıkarmamızı sağlayan bir hizmetkâr olduğunu anlamakla, bazı önyargıları ortadan kaldırmanın neden bu denli zor olduğunu daha iyi görebiliriz: Önyargılar bir yandan insanların en önemli sosyal kimliklerini; ırklarını, dinlerini ve cinsel tercihlerini doğrulamalarına ve savunmalarına olanak sağlarken, öte yandan "Ben iyi bir insanım." ve "Bu insanlardan hiç hoşlanmıyorum." arasındaki bilişsel uyumsuzluğu da azaltır. Neyse ki artık önyargıların hangi koşullar altında azaldığını daha iyi anlayabiliyoruz; ateşkes imzalandığında, ekonomik rekabet ortadan kalktığında, meslek sistemle bütünleştiğinde, *onlar* daha tanıdık ve birlikte olunması daha rahat hâle geldiklerinde, onların bizden o kadar da farklı olmadıklarını kavrayacak duruma geldiğimizde önyargılarımızdan kurtulmamız kolaylaşıyor.

• • •

"Olağan koşullarda..." diye yazmıştı Hitler'in sağ kolu Albert Speer anılarında, "Gerçekliğe sırtını dönen insanlar, çok geçmeden çevrelerindekilerin, itibarlarını yitirdiklerini anlamalarını sağlayan alay ve eleştirileri sayesinde doğru yola yöneltilirler. Üçüncü Reich sırasında bu tür düzelmeyi sağlayıcı eleştiriler ortadan kalkmıştı, özellikle üst sınıf mensuplarından bu tür tepkiler gelmiyordu. Tam tersine, her türlü kendini kandırma bir çarpıtan aynalar salonunda çoğalıyor ve artık dışarıdaki acımasız gerçek dünya ile hiçbir ilişkisi olmayan, delice bir rüyalar âlemine ait hayaller, tekrar tekrar onaylanıyordu. Bu aynalarda defalarca çoğalan kendi yüzüm dışında, hiçbir

şey göremiyordum."[12]

Kendimizi düzeltmek için en büyük umudumuz, içinde kendi arzularımızın ve inançlarımızın çarpıtılmış yansımalarını gördüğümüz aynalı bir odada yaşamadığımızdan emin olmaktır. Hepimizin hayatında kendi kendimizi haklı çıkarmanın koruyucu balonuna bir iğne batırmakta sakınca görmeyen ve bizi çok uzak düştüğümüz gerçekliğe doğru geriye çeken güvenilir birkaç hayır diyen insana ihtiyaç vardır. Böyle insanların varlığı güçlü konumlardaki insanlar için özellikle önemlidir.

Tarihçi Doris Kearns Goodwin'e bakılırsa, Abraham Lincoln, çevresinde kendisiyle görüş ayrılığı içinde olmaktan kaçınmayan insanların bulunmasının önemini anlamış ender başkanlardan biriydi. Lincoln; üçü Cumhuriyetçi Parti'nin 1860 yılındaki başkan adayı olmak için kendisiyle yarışmış ve yarışmayı görece tanınmamış bu taşralı avukat karşısında yitirdikleri için hayli sarsılmış ve öfkeli dört siyasi rakibini kabinesine almıştı: William H. Seward (Lincoln tarafından dışişleri bakanlığına atanmıştı), Salmon P. Chase (maliye bakanı) ve Edward Bates (adalet bakanı). Birleşik Devletler'i korumak ve köleliği sona erdirmek her ne kadar Lincoln'le ortak amaçları olsa bile, bu 'rakipler takımı' (Goodwin'in kendilerine verdiği adla) bunun nasıl yapılacağı konusunda aralarında şiddetli anlaşmazlıklar yaşıyorlardı. İç Savaş'ın başlarında, Lincoln politik olarak vahim durumdaydı. Sadece köleliğin kaldırılmasından yana olan ve kaçak kölelerin özgürlüğünün tanınması isteyen Kuzeylileri yatıştırması yetmemiş, üstelik Missouri ve Kentucky gibi sınır eyaletlerindeki köle sahiplerinin de gönüllerini

alması gerekmişti. Çünkü her an Konfederasyon'a katılmaları tehlikesi vardı ve bunu yapmaları Birlik taraftarları için felaket anlamına gelirdi. Akabinde, her iki tarafın da nasıl hizada tutulacağı hakkında birbiriyle çelişen görüşlere sahip danışmanlarıyla yaptığı tartışmalar neticesinde, Lincoln bütün kararların grubun oybirliğiyle alınabileceği gibi bir yanılgıya düşmemek gerektiğine karar vermişti. Seçeneklerini değerlendirme yeteneği vardı ve bu sayede, sonunda, sabık rakiplerinin saygısını ve desteğini kazanmıştı.[43]

Kendimizin nesnel, yolsuzluk yapmayacak ve önyargılardan azade biri olduğuna inandığımız sürece; çoğumuz arada bir kendimizi şahsi St. Andrews yollarımıza düşmüşken ve bazılarımız da Bangkok'a giden uçakta bulabiliriz. Watergate skandalının politik yozlaşmasının tuzağına nasıl düştüğünü önceki bölümde anlattığımız Jeb Stuart Magruder, Nixon'ın siyasi düşmanlarını, *onları*, yenilgiye uğratmak için ne gerekirse yapılması gerektiğine olan inancı tarafından kör edilmişti; yapılacaklar, yasadışı faaliyetler içerse bile. Fakat yakalandıktan sonra, Magruder kendi kendisiyle yüzleşecek cesareti gösterdi. Bu bir insan için son derece sarsıcı ve acı verici bir deneyimdir; ádeta birden aynada kendi yansımanıza denk gelmiş de alnınızda kocaman mor bir yumru olduğunu görmüşsünüz gibi. Magruder, çoğumuzun yapmaya daha eğilimli olduğumuz şeyi yapabilirdi: Sıkı bir makyaj yapmak ve şöyle demek; "Hangi mor yumru?" Ama Magruder bu güdüye karşı koydu. Son hesapta, kimsenin ne kendisini ne de diğerlerini yasalara aykırı davranmaya zorlamadığını söyledi Magruder; "Bizler olan bitene itiraz edebilir ve protesto etmek için istifa edebilirdik." diye

yazdı, "Fakat bunun yerine, kendimizi yanlışın doğru olduğuna inandırdık ve balıklama daldık."[44]

"Bir yeri soymanın, telefonlarını dinlemenin, yalancı şahitlik etmenin ve örtbasın bütün diğer unsurlarını haklı göstermenin bir yolu yok... Ben ve diğerleri yasa dışı faaliyetlerde bulunduk ve bunları 'Siyaset böyle." "İstihbarat toplamak lazım.' ya da "Ulusal güvenlik konusu." diyerek makul gösterdik. Tamamen hatalıydık ve ancak hatamızı kabul etmemiz ve bedelini ödememiz koşuluyla, geniş halk kitlelerinin hükümetimize ve siyasal sistemimize güvenmesini bekleyebiliriz."

3

Hafıza: Kendi Kendini Haklı Çıkaran Tarihçi

> Bizim sürekli olarak hafıza diye atıfta bulunduğumuz şey, zihinde sürekli olarak devam eden bir tür hikâye anlatıcılığıdır ve genellikle her anlatışta değişir.
>
> *- Biyografi yazarı ve editör William Maxwell*

Yıllar önce, Jimmy Carter yönetimi esnasında, *Today/* Bugün programında, programın sunucusu Tom Brokaw, Gore Vidal ile söyleşi yapmıştı. Vidal'e bakılırsa, Brokaw konuşmasına "Siz biseksüellik hakkında epey yazdınız..." diye başlamış fakat Vidal onun sözünü keserek "Tom..." demişti, "İzin ver sana bu sabah programları hakkında bir şey söyleyeyim. Cinsellikten söz etmek için saat henüz çok erken. Hiç kimse bu saatte cinsellik konuşulduğunu duymak istemez ve duymak isteyenler zaten sevişiyorlardır. Bu konuyu açma." "Evet, eee fakat Gore, eee sen de biseksüellik hakkında bayağı yaz..." Vidal yine araya girmiş ve yine kitabının biseksüellikle ilgisi olmadığını ve siyasetten bahsetmeyi tercih edeceğini söylemişti. Brokaw bir kez daha denemiş ve Vidal "Gel şimdi Carter hakkında konuşalım... Sanki her biri birer özgürlük aşığıymış gibi şu Brezilyalı diktatörlerle neler yapıyor öyle?"diyerek reddetmişti. Böylece söyleşinin

kalan kısmında Carter hakkında konuşulmuştu. Aradan birkaç yıl geçtikten ve Brokaw *Nightly News* adlı programın asıl sunucusu olduktan sonra, *Time* dergisi kendisi hakkında uzun bir makale yayınlamış ve yaptığı özellikle zor bir söyleşiyi anlatmasını istemişti. Brokaw Gore Vidal ile yaptığı söyleşiyi seçmişti; "Ben politika hakkında konuşmak istiyordum." diye hatırlamıştı Brokaw "Ama o ille de biseksüellikten bahsetmek istiyordu."

Vidal, "Bu beni hikâyenin kötü adamı yapmak için, olayı tam anlamıyla tersyüz etmekti."[1] diyor.

Tom Brokaw'ın niyeti Gore Vidal'i hikâyenin kötü adamı mı yapmaktı? Vidal'in imâ ettiği gibi yalan mı söylüyordu Brokaw? Bu pek olası değil. Ne de olsa, hikâyeyi *Time* muhabirine anlatmak için seçen Brokaw'ın kendisi. Süslemesini ya da yalan söylemesini gerektiren bir söyleşi yerine, uzun kariyeri boyunca yapmış olduğu herhangi başka bir söyleşiyi seçebilirdi anlatmak için ve elbette ne kadar bilse de orijinal metni yeniden kontrol edebilirdi. Brokaw bu tersyüz etmeyi Vidal'i kötü göstermek için değil, bilinçsiz bir şekilde, kendisini iyi göstermek için yapmıştı. *Nightly News* programının asıl sunucusu olarak kendisinin biseksüellik hakkında sorular sorması yakışıksız olurdu; en doğrusu daima politikanın entelektüel yolunu seçmiş olduğuna inanmak (ve öyle hatırlamak)tı.

İki insan aynı olayı birbirlerinden tamamen farklı biçimlerde hatırladıkları zaman, gözlemciler genellikle aralarından birinin yalan söylediğini varsayar. Bazı insanlar, elbette, dinleyenleri bile isteye yönlendirmek ve kandırmak için James Frey'in *A Million Pieces (Bir Milyon Kü-*

çük Parça)[viii] adlı çok satan kitabında açıkça yaptığı gibi olayları uydurabilir ve olanları süsleyebilir. Fakat çoğunluğumuz, çoğu zaman ne tamamen doğruyu söyleriz, ne de kasıtlı olarak insanları kandırırız. Yalan söylemeyiz; kendimizi haklı çıkarmaya çalışırız. Hepimiz, hikâyelerimizi anlatırken ayrıntılar ekler ve uygunsuz detayları dâhil etmeyiz; hikâyeye ufak, kendimizi daha iyi gösteren bir falso veririz; bu falso öylesine iyi gelir ki bir daha sefere hafifçe dramatik bir süsleme yaparız; şu minik beyaz yalanı, hikâyeyi daha iyi ve anlaşılır hâle getirmesi nedeniyle haklı gösteririz. En nihayet olaya dair hatırladıklarımız bizi gerçekte olanlardan çok uzaklara düşürebilir.

Böylece, hafızamız bizim kişisel, yerleşik, kendi kendimizi haklı çıkaran tarihçimiz hâline gelir. Sosyal psikolog Anthony Greenwald, benliği, duymak istemediği her türlü bilgiyi insafsızca yok eden ve bütün faşist liderler gibi, tarihi kazananın gözünden yeniden yazan 'totaliter bir ego' tarafından yönetilen bir şey olarak tarif etmişti.[2] Fakat totaliter yöneticiler tarihi gelecek kuşakları kandırmak için yeniden yazarken, totaliter ego tarihi kendisini kandırmak için yeniden yazar. Tarih kazananlar tarafından yazılır ve bizler de kendi tarihimizi yazarken, bunu tıpkı ulusların fatihleri gibi yaparız: Yaptıklarımızı haklı çıkarmak ve kendimizi iyi göstermek; yaptığımız ve yapamadığımız şeyler yüzünden kendimizi iyi hissetmek için. Eğer hatalar yapılmışsa, hafızamız hataların başkaları tarafından yapıldığını hatırlamamız için bize yardım eder. Eğer hatalar yapılırken ordaysak, yalnızca kenarda duran masum insanlarızdır.

---

viii *A Million Pieces/Bir Milyon Küçük Parça*: Artemis Yayınları, çeviren: Mehmet Karaosmanoğlu

En basit düzeyde, hafıza, önyargıları haklı çıkaracak gerekçeleri arayıp bularak ve önem verdiğimiz inançlarımızla çelişen ve onlardan farklı verileri seçip unutmamızı sağlayarak bilişsel uyumsuzluğun yarattığı kırışıklıkları düzeltir. Örneğin; mükemmel, mantıklı varlıklar olsaydık, zekice ve makul düşünceleri hatırlar ve aptalca olanları hatırlamak için zihnimizi sıkıntıya sokmazdık. Ama uyumsuzluk teorisi rakibimizin öne sürdüğü iyi gerekçeleri, kendimizin öne sürdüğümüz aptalca iddiaları unuttuğumuz kolaylıkla unutacağımızı öngörür. İnsanın kendi lehine yaptığı konumunu korumaya yönelik aptalca bir savunma bilişsel uyumsuzluğa neden olur çünkü bu konumda bulunmanın akıllıca olup olmadığına veya bu savunmayla görüş birliği içinde olan insanların zekâ düzeyine ilişkin şüphelere neden olur. Aynı şekilde, karşı tarafın öne sürdüğü makul bir gerekçe de uyumsuzluğa neden olur çünkü karşı tarafın, Tanrı korusun, haklı olduğu veya dikkate alınması gereken bir şey söylediği gibi ihtimal ortaya çıkarır. Kendi tarafımızdan öne sürülen saçma ya da karşı tarafın öne sürdüğü iyi bir gerekçe bilişsel uyumsuzluğa neden olduğu için, bilişsel uyumsuzluk teorisi ya bunları çok iyi öğreneceğimiz ya da hızla unutacağımızı öngörür. Bu tam olarak Edward Jones ve Rika Kohler'in Kuzey Karolina'da 1958 yılında yaptıkları ırk ayrımına son verilmesine yönelik tutumlar hakkındaki klasik deneyde[3] gösterdikleri şeydir. Her iki taraf da kendi tutumlarını destekleyen mantıklı görüşlerle, karşı tarafın tutumunu destekleyen mantıksız görüşleri hatırlamaya eğilimli çıkmışlardı ve kendi tutumlarını destekleyen mantıksız görüşlerle, karşı tarafın tutumunu destekleyen mantıklı görüşleri unutmuşlardı.

Elbette ki hatıralarımız ayrıntılı ve doğru da olabilir. İlk öpüşmemizi ve en sevdiğimiz öğretmenlerimizi hatırlarız. Aile hikâyelerini, filmleri, tarihleri, maç sonuçlarını, çocukluğumuzda yaşadığımız aşağılanmaları ve kazandığımız zaferleri hatırlarız. Hayat hikâyelerimizin önemli olaylarını hatırlarız. Ama hatalı hatırladığımız zamanlarda, hatalarımız tesadüfi değildir. Hafızanın gündelik, uyumsuzluk azaltıcı çarpıtmaları dünyaya ve içindeki yerimize bir anlam yüklememize, kararlarımızı ve inançlarımızı sürdürmemize yardım eder. Kendi benlik kavramımızı kalıcı kılmak ihtiyacı; haklı olmak, özsaygımızı korumak, hatalarımız ve kötü kararlarımız için mazeret bulmak, şu anda yaşadığımız sorunları açıklamak için tercihen geçmişte güvenilir bir açıklama bulmak ihtiyacıyla harekete geçirildiği zaman çarpıtmalar daha da güçlü hâle gelir.[4] Uydurma, çarpıtma ve düpedüz unutma hafızanın piyade erleridir ve totaliter egomuz, bulunduğumuz ve kendilik imgemizin özüyle çelişen davranışlar yüzünden yaşayacağımız acı ve utançtan bizi korumak istediği zaman ön saflara sürülen onlar olur; "Öyle mi yapmışım?" Bu yüzden hafıza üzerinde çalışan araştırmacılar Nietzsche'den şu alıntıyı yapmayı sever; "Hafızam 'Bunu yaptım.' diyor. 'Bunu yapmış olamam.' diyor gururum ve boyun eğmiyor. Nihayet hafızam baş eğiyor."

Hafızanın Önyargıları

İkimizden birinin (Carol) en sevdiği çocuk kitabı, babasının çocukken kendisine verdiğini hatırladığı, James *Thurber'ın The Worderful O*/*Harika O* adlı kitabıdır. "Bir

grup korsan bir adamın yönetimini ele geçirir ve yerli halka içinde O harfi bulunan herhangi bir sözcük kullanmayı ve adında O geçen herhangi bir araç kullanmayı yasaklar."[ix] diye hatırlıyor Carol. "Babamın kitabı okuduğuna ve birlikte utangaç Ophelia Oliver'ın adını içinde O'lar olmaksızın söylediğini düşünerek birlikte güldüğümüze dair çok canlı anılarım var. İşgal altındaki adalıların yanı sıra; unutulmaması gereken ve içinde O olan dördüncü sözcüğü (love/sevgi, hope/umut ve valor/cesaret) yiğitçe tahmin etmeye çalışmamı ve babamın şakacı tahminlerini hatırlıyorum: Oregon? Orangutan? Oftalmolog? Ve sonra, daha yakınlarda, *The Wonderful O*/Harika O kitabımın ilk baskısını buldum. Kitap ilk kez 1957 yılında basılmıştı; babamın ölümünden bir yıl sonra. O tarihe inanamayarak ve dehşet içinde baktım. Belli ki kitabı bana başka biri vermiş, onu benimle başka biri okumuş ve Phelia Liver'ı düşünerek benimle başka biri gülmüş, başka biri dördüncü sözcüğün freedom/özgürlük olduğunu anlamamı istemişti. Hatıralarımda kaybolan başka biri."

Bu küçük hikâye hafıza hakkındaki üç önemli şeyi gösterir: Canlı bir anının, duygularla ve ayrıntılarla dolu bir anının, kesin olarak hatalı olduğunu anlamanın ne denli kafa karıştırıcı olduğunu; bir anının doğru olduğundan kesin ve tam olarak emin olmanın, onun doğru olmasını gerektirmediğini ve anılarımızdaki hataların bugünkü duygu ve inançlarımızı ne denli etkilediğini.

---

ix ÇN: İngilizce sevgi, umut, cesaret ve özgürlük sözcüklerinin tümünde O harfi vardır ve öyküye göre korsanların yasağı bu sözcüklerin unutulmasına neden olabilir kaygısına kapılan insanlar onları unutmamak için önlemler alır.

"Babamın nasıl biri olduğuna ilişkin bir dizi inancım var." diyor Carol, "Onun ne kadar sıcak biri, beni kitapçıların altını üstüne getirmeye götüren, bana kitap okuyan çok eğlenceli ve fedakâr bir baba olduğu ve kelime oyunları yapmaya bayıldığı gibi. Dolayısıyla, benim için bana *The Wonderful O* 'yu okuyanın o olduğunu varsaymak (hayır hayır, *hatırlamak*) mantıklıydı."

Hafıza metaforları zamanımıza ve teknolojimize uyar: Yüzyıllar önce, felsefeciler hafızayı, üzerine kaydedilen her şeyi koruyan yumuşak bir mum tablete benzetirlerdi. Matbaa makinesinin kullanılmaya başlamasının ardından, insanlar hafızayı; olayları ve gerçekleri daha sonra erişilmek üzere depolayan bir kütüphane gibi görmeye başladı. (Belli bir yaşın üstünde olanlarımız hâlâ bu şekilde düşünür ve bilgileri karışık zihinsel dolabımızın hangi 'dosyalarında' sakladığımızdan bahseder.) Filmlerin ve ses kayıt makinelerinin icadıyla, insanlar hafızayı bir video kamera gibi düşünmeye başladı; sanki bu kamera doğumla kayıt yapmaya başlıyor ve ondan sonra hep kayıtta kalıyordu. Bugünlerde hafızaya ilişkin olarak bilgisayar kavramlarıyla konuşuyoruz ve bazılarımız daha fazla RAM özlemi çekiyor olsak da başımıza gelen her şeyin 'kaydedildiğini' varsayıyoruz. Beyniniz bütün bu hatıraları ekranda göstermeyi yeğlemese de oradadırlar, dilediğiniz zaman patlamış mısırlarınızı çıkarıp izlemeye başlayabilirsiniz.

Hafızaya ilişkin bu metaforlar revaçta, rahatlatıcı ama yanlıştır. Anılarımız arkeolojik bir sahadaki kemikler gibi beynimizin bir yerlerine mükemmel şekilde korunmuş olarak gömülü değildir. Başımıza gelen her şeyi

hatırlamayız; sadece en önemlilerini seçeriz. (Eğer unutmasaydık, zihinlerimiz etkili bir şekilde işlev göremezdi çünkü zihinsel çöple dolu ve karmakarışık olurdu; geçen Çarşamba hava sıcaklığının kaç derece olduğu, otobüste yaptığımız sıkıcı bir konuşma, hayat boyu çevirmiş olduğumuz her telefon numarası...) Üstelik bir anıyı hatırlamak, bir dosyayı açmaya ya da bir ses bandını yeniden dinlemeye hiç benzemez; hatırlamak, bir filme ait alakasız birkaç kareyi seyrederek kalan sahnelerin ne olabileceğini kestirmeye çalışmaya benzer. Şiirleri, fıkraları ve başka bilgileri ezberden söyleyebiliriz fakat karmaşık bilgileri anımsarken, onu bir hikâye dizisi hâlinde şekillendiririz.

Hafıza yeniden inşa edildiğinden boşlukların doldurulması kaçınılmazdır; başka birinin başına gelmiş bir olayı karıştırıp kendi başınıza gelmiş sanır ya da aslında hiç olmamış bir olayı hatırladığınıza inanırsınız. İnsanlar bir hatırayı yeniden kurarken pek çok kaynaktan yararlanırlar. Beşinci doğum gününüzü hatırladığınız zaman, küçük erkek kardeşinizin parmağını doğum günü pastanıza batırdığını ve doğum gününüzü mahvettiğini hatırlayabilirsiniz ama aynı zamanda daha sonra aile hikâyelerinden, fotoğraflardan, video çekimlerinden ve televizyonda gördüğünüz doğum günü partilerinden edindiğiniz bilgileri de hatırladıklarınızla harmanlarsınız. Bütün bu unsurları birlikte dokuyarak birleşik bir hatıra hâline getirirsiniz. Biri sizi hipnotize edecek olsa, beşinci doğum gününüze geri gider ve size müthiş gerçek gelen çok canlı bir hikâye anlatabilirsiniz ama anlattıklarınız aslında asla olmamış olan ve sonradan eklenmiş parti sonrası ayrıntıları da içerecektir. Bir süre sonra, gerçek

anınızı başka kaynaklardan gelerek içine sokulan sonraki bilgilerden ayıramaz olursunuz. Bu olguya 'kaynak karmaşası', bir başka deyimle 'bunu nereden duymuştum' sorunu[5] denir. Bunu okumuş muydum, görmüş müydüm yoksa biri mi bundan söz etmişti bana?

Mary McCarthy boşlukları doldurmaktan ne anladığını *Memories of a Catholic Girlhood*/*Katolik Bir Genç Kızın Hatıraları* adlı kitabında çok zekice kullanmıştır ve bu durum hikâyelerimizi anlatma tarzımıza ilişkin ender bir istisnadır. Her bölümün sonunda McCarthy, anılarını lehte ve aleyhteki kanıtlarla test eder; kanıtlar hatırladığı güzel bir hikâyeyi tamamen yalanlasa bile... "Teneke kelebek" adlı hikâyede McCarthy gayet canlı bir şekilde, anne-babaları öldükten sonra kendisi ve kardeşinin bakımını üstlenen ve onları sık sık cezalandıran akrabaları Myers Amca ve Margaret Yenge'nin, kendisini kardeşine çerez paketinden çıkan armağanı, bir teneke kelebeği çalmakla suçladıkları zamanı hatırlar. Teneke kelebeği çalmamıştır ve evin altını üstüne getirmesine rağmen bulamaz. Fakat bir akşam yemeğinden sonra, masa örtüsünün altında, Mary'nin oturduğu yere yakın bir yerde, teneke kelebek bulunur. Amcası ve yengesi, biri kayışla, öteki saç fırçasıyla Mary'yi bir temiz döverler ama oyuncağın başına neler geldiği bir muamma olarak kalır. Yıllar geçtikten ve kardeşler büyüdükten sonra, hep birlikte geçmişi hatırlar ve korkunç Myers Amca hakkında konuşurken, diyor McCarthy, "Kardeşim Preston bana o meşhur gece Amca Myers'in yemek odasına gizlice girdiğini ve elinde teneke kelebek bulunduğu hâlde masa örtüsünü kaldırdığını gördüğünü anlattı."

Bölüm sonu. Harika! Harikulade anlatılmış, dramatik bir son. Daha sonra McCarthy bir dipnot ekler. Hikâyeyi yazarken, "Birden hatırladım ki üniversitedeyken bu konu hakkında bir tiyatro oyunu yazmaya başlamıştım. Acaba kelebeği örtünün altına amcamın koymuş olabileceği fikrini bana hocam vermiş olabilir miydi? Âdeta hocamın bana 'Bunu amcan yapmış olmalı!' diyen sesini duyuyordum." diyor. McCarthy erkek kardeşlerini arar ama Preston dâhil, aralarından olayı kendi hatırladığı şekilde hatırlayan kimse çıkmaz; o sırada sadece yedi yaşında olan Preston, Myers amcayı kelebekle gördüğünü de daha sonraki buluşmada ablasına böyle bir şey söylediğini de hatırlamamaktadır. McCarthy şu sonuca varıyor; "Muhtemelen iki hikâyeyi birleştirmiştim." Kaybolan kelebek ve hocasının neler olmuş olabileceğine dair sonradan yaptığı açıklamaları birleştirmiştir.[6] Bu durum psikolojik açıdan da anlamlıdır: Myers amcanın kelebeği masa örtüsünün altına saklamış olması, onun geneldeki kötücüllüğüyle uyumluydu ve McCarthy'nin haksız yere cezalandırıldığı için duyduğu öfkeyle haklı hâle getirilmişti.

Ancak insanların çoğu hatıralarını yazarken ya da geçmiş deneyimlerini tarif ederken Mary McCarthy'nin izlediği yolu izlemezler. Bunu hikâyelerini bir terapiste anlatırken yapacakları şekilde yaparlar; "Doktor, işte böyle böyle oldu." Dinleyicinin "Gerçekten mi? Öyle olduğuna emin misin? Annenin senden nefret ettiğinden emin misin? Babanın o kadar zalim biri olduğuna emin misin? Hazır konu buraya gelmişken, gelin o korkunç eski eşinizle ilgili anılarınızı inceleyelim biraz. *Kendi* yaptığınız birazcık sinir bozucu bir şeyi anlatmayı

ihmal etmiş olabilir misiniz; şu Bugtussle, Oklahoma'da yaşayan avukatla yaşadığınız macerayı mesela?" gibi sorular sormayacağına güvenirler. Tam tersine, hikâyelerimizi karşımızdakinin itiraz etmeyeceğine ya da aleyhte kanıtlar ileri sürmeyeceğine güvenerek anlatırız ve bu da anlattıklarımızın doğruluğunu mercek altına almamız için ender olarak sebebimiz bulunduğu anlamına gelir. Babanıza ilişkin, size bariz gelen anılarınız vardır ve bu babanızın nasıl bir adam olduğunu ve onunla nasıl bir ilişkiniz olduğunu temsil eder. Neyi unuttunuz? Söz dinlemediğiniz ve size bu yüzden vurduğu ama neden sizi cezalandırdığını açıklamadığı zamanları hatırlıyorsunuz. Peki, siz babasının yaptığı açıklamalara hiç kulak asmayan, sabırsız, düşüncesizce hareket eden ve söz dinlemeyen türden bir çocuk olabilir miydiniz acaba? Bir hikâye anlatırken, kendimizi işin dışında tutma eğilimindeyizdir: Babam böyle böyle yaptı ve bunların nedeni onun nasıl biri olduğuydu; yoksa benim nasıl bir çocuk olduğum değil. Bu hatıralarda kendi kendini haklı çıkarmadır. Bir anımızın yanlış olduğunu öğrendiğimiz zaman, şaşırmamızın, kafamızın karışmasının, sanki ayağımızın altından yer çekiliyormuş gibi hissetmemizin nedeni budur. Bir bakıma sahiden de ayağımızın altındaki zemin çekilmiştir. Bu anıdaki rolümüzü yeniden düşünmek zorunda bırakılmışızdır.

Her ebeveyn, asla kazanamazsın oyununun en az bir kez gönülsüz bir katılımcısı olmuştur. Kızınızın piyano dersi almasını istersiniz ama o daha sonra sizi piyano sevgisini mahvetmekle suçlar. Kızınızın dersleri bırakmasına izin verirsiniz çünkü çalışmak istemiyordur ama sonra sizi kendisini devam etmeye zorlamadığınız için şikâyet

eder çünkü şimdi hiç piyano çalamıyordur. Oğlunuzdan öğleden sonraları Yahudi okuluna gitmesini istersiniz sonra sizi kendisini ikinci bir Hank Greenberg[x] olmaktan alıkoyduğunuzu ileri sürer. Oğlunuzun Yahudi okulunu bırakmasına izin verirsiniz ama sonra kültürel mirasıyla yeterince bağ kuramadığı gerekçesiyle sizi suçlar. Betsy Petersen, *Dancing With Daddy* adlı anılarında yakınmanın kitabını yazmıştır; ebeveynlerini kendisine yüzme dersleri, tramplen dersleri, binicilik dersleri ve tenis dersleri aldırdıkları ama piyano dersi aldırmadıkları gerekçesiyle suçlar. "İstediğim tek şeyi benden esirgediler." diye yazmıştır. Anne babasını suçlamak herkesin kendi kendisini haklı çıkarmak için kullandığı, hayli revaçta ve kullanışlı bir yöntemdir çünkü insanlara kusurları ve pişmanlıklarıyla daha az rahatsız edici bir şekilde yaşama imkânı sağlar. Hatalar yapıldı, onlar tarafından. Benim derslere gitmemek için kıyameti kopardığımı, inatla derslerden yarar sağlamayı reddettiğimi boş verin. Demek ki hafıza bizim sorumluluklarımızı azımsar ve başkalarınınkini abartır.

Hafızamızdaki en önemli çarpıtma ve boşluk doldurmalar, açık arayla, yaşadıklarımızı haklı göstermeye ve açıklamaya yarayanlardır. Zihin, anlamlandırma organı olarak, deneyimlerimizi birbirinden ayrı cam parçalarıymışçasına yorumlamaz; onları birleştirip bir mozaik yapar. Yılların yarattığı mesafeden bakarız o mozaiğin desenlerine. Bize gerçekmiş, değiştirilemezmiş gibi gelir; bu parçaları nasıl başka bir desen oluşturmak üzere tekrar bir araya getirebileceğimizi hayal bile edemeyiz. Fakat bu

x ÇN: Ünlü bir beyzbol oyuncusu

durum hikâyemizi yıllarca anlatmamızın; kahramanları ve kötü kişileriyle, nasıl olup da böyle biri olduğumuzu açıklayan tam bir hayat anlatısı hâline getirmemizin sonucudur. Bu anlatı bizim dünyayı ve onun içindeki yerimizi anlama yolumuz olduğundan, hikâyeyi oluşturan parçalardan daha büyük bir şeydir. Eğer bir parçanın, bir anının hatalı olduğu gösterilirse, kişi sonuçta oluşan bilişsel uyumsuzluğu azaltmak ve hatta temel zihinsel kategoriyi yeniden düşünmek zorunda kalacaktır: Yani Babam (Annem) o kadar kötü biri değil miydi diyorsunuz? Sizce Babam (Annem) karmaşık bir insan mıydı? Hayat hikâyesi temelde doğru olabilir; babanız ya da anneniz hakikaten nefret edilesi veya aziz gibi insanlar olmuş olabilir. Sorun, hikâyenin kişinin kendi kendini haklı çıkarmasını sağlayan asıl kaynak hâline geldiği; anlatanın hatalarını ve başarısızlıklarını mazur göstermek için dayanak aldığı bir şey hâline geldiği zaman, hafızanın yerine getirdiği işlevin çarpılmasıdır. Hikâyeyi anlatan yalnızca ebeveynlerinin kötü olduklarını teyit eden örnekleri hatırlar ve onların iyi özelliklerini gösteren uyumsuz anıları hatırlamaz. Zaman içinde hikâye katılaşır, ebeveyni bütün hâlinde ; iyi ve kötünün, güçlü ve zayıf yanların, iyi niyet ve talihsiz yanlışların bir karışımı olarak görmek gittikçe zorlaşır.

Hatıralarımız, hikâyelerimizi oluşturur ama aynı zamanda anlattığımız hikâyeler de hatıralarımızı oluşturur. Bir kez bir hikâye anlatmaya başladıktan sonra, anılarımızı da ona uyacak şekilde yeniden biçimlendiririz. Barbara Tversky ve Elizabeth Marsh bir dizi deneyle 'hayat hikâyelerimizi nasıl çarpıttığımızı' göstermişlerdir. Bu deneylerden birinde denekler ilk olarak iki oda arkadaşı

hakkında, her ikisinin de sinir bozucu ve hoş birer davranışta bulunduklarını anlatan bir hikâye okurlar. Daha sonra kendilerinden bu kişiler hakkında bir mektup yazmaları istenir; ya bir sosyal kulüp için tavsiye mektubu ya da bina yöneticisine bir şikâyet mektubu. Katılımcılar bu mektupları yazarken, asıl hikâyede bulunmayan ayrıntılar eklemişler. Örneğin; bir tavsiye mektubu yazıyorsalar "Rachel şen şakrak biridir." demişlerdir. Daha sonra asıl hikâyeyi mümkün olduğu kadar aslına uygun bir şekilde hatırlamaları istendiğinde, hikâyeleri yazdıkları mektup doğrultusunda taraflı bir şekilde anlatmışlardır.[7] Kendi ekledikleri sahte detayları hatırlamış ama bahsetmedikleri, durumla uyumsuz bilgileri unutmuşlardır.

Hafızanın hikâyemize uyum sağlamak konusunda nasıl değiştiğini göstermek için, psikologlar anıların zaman içinde nasıl evrimleştiğini inceler: Eğer aynı kişiler hakkındaki anılarınız değişiyor ve hayatınızda neler olup bittiğine bağlı olarak, bir olumlu bir olumsuz hâle geliyorsa bu sizinle ilgili bir meseledir, onlarla değil. Bu öylesine yavaş yavaş gelişen bir süreçtir ki bir zamanlar başka türlü hissetmiş olduğunuzun farkına varmak sizi sarsabilir. Dear Amy[xi]'ye "Birkaç yıl önce ergenlik çağımda tutmuş olduğum bir günlüğü buldum." diye yazar bir kadın, "Özgüven eksikliği ve öfke doluydu. Bir zamanlar öyle hissetmiş olduğumu okuyunca şoke oldum. Annemle olan ilişkimizi çok yakın diye tanımlarım ve günlüğüm tersinin doğru olduğu fikri yaratsa bile aramızda herhangi bir ciddi sorun olduğunu hatırlamıyorum."

Bu mektubun yazarının annesiyle aralarında 'herhan-

xi ÇN: Güzin Abla'nın Amerikan eşdeğeri.

gi bir ciddi sorun olduğunu hatırlamamasının' nedenleri, Brooke Feeney ve Jude Cassidy tarafından yapılan ve ergenlerin anne ve babalarıyla yaptıkları kavgaları nasıl (yanlış) hatırladıklarını gösteren iki deneyle ortaya konulmuştur. Ergenlik çağındaki çocuklar ve ebeveynleri laboratuvara gelmiş ve ana tartışma konularının bir listesini veren formlar doldurmuşlardır: Kişisel görünüm, dışarı çıkma yasakları, kardeşler arasındaki kavgalar vb. bilinen şeyler. İkinci aşamada, her ergen en önemli anlaşmazlıklarını çözmek için, ebeveynlerinin her biriyle ayrı ayrı onar dakikalık birer seans yapmıştır. Son olarak, ergen çocuklar anlaşmazlık hakkında neler hissettiklerine, duygularının ne denli güçlü olduğuna, ebeveynlerine karşı tutumlarının nasıl olduğuna vs. dair değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Altı hafta sonra anlaşmazlık konusunu ve bu konuda hissettikleri tepkileri yeniden hatırlamaları istenmiştir. Ebeveynleriyle yakın olan ergenler anlaşmazlığı vaktiyle bildirdiklerinden daha az şiddetli bir çatışma olarak hatırlamışlardır. Kendilerini ebeveynlerinden uzak ve kararsız hisseden ergenler ise daha önce bildirdiklerinden daha öfkeli ve acılı hissettiklerini hatırlamışlardır.[8]

Tıpkı ebeveynlerimize karşı şimdi hissettiklerimizin bize nasıl davrandıklarına dair anılarımızı şekillendirmesi gibi, bugünkü benlik imgemiz de geçmiş hayatımıza ilişkin anılarımızı etkiler. 1962 yılında, o zamanlar genç bir psikiyatrist olan Daniel Offer ve arkadaşları on dört yaşındaki 73 erkek çocukla ev hayatı, cinsellik, din, ebeveynler, ebeveynlerin verdiği cezalar ve duygusal açıdan etkili başka konularda mülakatlar yapmışlardı. Offer ve arkadaşları bu çocukların hemen hemen hepsiyle otuz

dört yıl sonra, bu kişiler artık kırk sekiz yaşındayken, yeniden mülakatlar yapmışlar ve ergenliklerine ilişkin neler hatırladıklarını sormuşlardır. "Dikkate değer husus şuydu." diyor araştırmacılar, "Adamların ergenlik çağında kendileri hakkında neler söylemiş olacaklarına dair tahminleri hemen hemen tesadüfiydi." Kendilerini cesur, dışadönük ergenler olarak hatırlayanların çoğu on dört yaşındayken kendilerini utangaç diye tanımlamışlardı. 1970'lerin ve 80'lerin cinsel devrimini yaşamış olan bu erkekler ergenlik çağında cinsel açıdan olduklarından çok daha özgürlükçü ve maceracı olduklarını hatırlamışlardır. Yaklaşık yarısı on dört yaşındayken cinsel ilişkide bulunmanın olağan olduğuna inandıklarını hatırlamış olmasına rağmen, vaktiyle sadece %15'i bu kanıda olduğunu belirtmiştir. Adamların şimdiki benlik kavramları, geçmişteki kendilerini bugünkü durumlarıyla uyumlu bir hâle getirecek şekilde anılarını bulanıklaştırmıştır.[9]

Anılar kişinin kendisini iyi hissetmesini sağlayacak şekilde çeşitli doğrultularda çarpıtılır. Erkekler ve kadınlar benzer şekilde gerçekte olduğundan daha az kişiyle cinsel birliktelik yaşadıklarını; bu eşlerle gerçekte olduğundan daha canlı bir cinsel yaşamları olduğunu ve gerçekte olduğundan daha sık prezervatif kullandıklarını hatırlarlar. Ayrıca oy kullanmadıkları seçimlerde oy kullandıklarını, asıl oy verdikleri kişi yerine, kazanan adaya oy verdiklerini, gerçekte yaptıklarından daha çok bağışta bulunduklarını ve çocuklarının gerçekte olandan daha erken yaşta daha konuştuğunu ve yürüdüğünü hatırlamaktadırlar... Meseleyi kavramışsınızdır.[10]

Eğer bir anı kimliğinizin özünün bir parçası ise, işi-

nize gelen çarpıtmalar yapmanız ihtimali çok daha güçlüdür. Ünlü bir bilişsel psikolog olan Ralph Haber, annesinin itirazları üzerine nasıl Stanford Üniversitesi'nde ihtisas yapmaya başladığının hikâyesini anlatmaya bayılır. Annesi Ralph'ın eğitimine Michigan Üniversitesi'nde devam etmesini istiyormuş hatırladığına göre; böylece eve yakın olacakmış ama o daha uzağa gitmeyi ve daha bağımsız olmayı seçmiş. "Stanford Üniversitesi beni kabul edip burs önerdiği zaman bu fırsatın üstüne büyük keyifle atladım ve batıya doğru yola çıktım; hep böyle hatırlıyordum. Böyle olup bitmişti!" Yirmi beş yıl sonra, Haber annesinin sekseninci doğum günü münasebetiyle Michigan'a döndüğü zaman, annesi yıllar boyu birbirlerine yazdıkları mektuplarla dolu bir ayakkabı kutusu vermişti kendisine. Kutudan alıp okuduğu ilk birkaç mektuptan, Michigan'da kalmaya kararlı olduğunu ve geri kalan bütün teklifleri reddetmeye niyetli olduğunu öğrenmiş. Bize "Fikrimi değiştirmem ve oradan ayrılmam için bana hararetle yalvaran annem olmuş." diye anlattı, "Bu çelişkili seçimin hikâyesini, anılarımla uyumlu bir hâle gelebilmeleri için yeniden yazmış olmalıyım." Haber şimdi "Yuvamın güvenliği terk etmekle, aslında tam olarak ne yaptığımla ve kendimi nasıl görmek istediğimle..." diyor, "Yuvasından ayrılmaya muktedir biri olmaya ve beni yanı başında isteyen sevgi dolu bir anneye duyduğum ihtiyaçla uyumlu bir hâle getirmiş olmalıyım." Haber'in mesleki uzmanlık alanı, bu arada, otobiyografik hafızadır.

Ralph Haber'ın durumunda, anılarında yaptığı çarpıtmalar her zaman bağımsız bir karakter olduğu yönündeki benlik algılamasını korumasını sağlamıştır. Fakat

çoğu insan için benlik algılaması değişime, ilerlemeye ve büyümeye dayalıdır. Bazılarımız için, benlik algılamamız tamamen değiştiğimiz inancıyla ilişkilidir; hakikaten geçmişte tamamen bambaşka biri gibi görünürüz. İnsanlar din değiştirdiklerinde, bir felaketten canlı çıktıklarında, kanseri yendiklerinde veya bir bağımlılıktan kurtulduklarında çoğu kez başkalaşmış hissederler; önceki ben, deyim yerindeyse, *ben değildir*. Bu tür dönüşümlerden geçmiş insanlara, hafıza, geçmişteki ve şimdiki benleri arasındaki uyumsuzluğu gidermek için bakış açılarını gerçekten de değiştirmeleri için yardım eder. İnsanlara bugün kendilerini nasıl gördükleriyle uyumlu olmayan edimleri hatırlatıldığı zamanlarda; örneğin, dindar insanlara ibadet etmeleri gerektiğini düşündükleri hâlde etmedikleri zamanlara ya da din karşıtı insanlara eskiden ibadet ettikleri zamanlara ilişkin sorular sorulduğunda, hatıralarını sanki kendileri tarafsız üçüncü bir kişiymişler gibi gözlerinin önüne getirirler. Fakat şimdiki kimlikleriyle uyumlu bir anı söz konusu olduğunda, geçmişteki kendilerine kendi gözleriyle bakarcasına birinci tekil şahsın ağzından anlatırlar hikâyeyi.[11]

Peki ya sadece geliştiğimizi ama gerçekte hiç değişmediğimizi düşünüyorsak? Yine hafıza imdadımıza yetişir. Bir deneyde, Michael Conway ve Michael Ross 106 lisans öğrencisinin bu türden çoğu programda alışılmış olduğu üzere verebileceğinden çok daha fazlasını vaat eden bir araştırma becerilerini geliştirme programına kayıt yaptırmalarını sağlamışlardır. Gördükleri eğitim öğrencilerin araştırma becerileri ve aldıkları notlar üzerinde kesinlikle hiçbir etki yapmıyormuş. Peki, o hâlde, öğrenciler boşa harcanan onca zamanı ve çabayı nasıl akla ya-

kın hâle getirmişler? Üç hafta sonra başvuru sırasında bu becerilerini nasıl değerlendirdiklerini mümkün olduğu kadar doğru bir şekilde hatırlamaları istendiğinde hatalı bir şekilde becerilerini başlangıçta tanımladıklarından çok daha kötü diye hatırlamış ve böylece aslında hiçbir kazanımları olmadığı hâlde kendilerini geliştirdiklerine inanmanın bir yolunu bulmuşlardır. Altı ay sonra o kurstaki notlarını hatırlamaları istendiğinde, bunu da hatalı hatırlamışlar ve notlarının aslında olduğundan yüksek olduğunu söylemişlerdir. Aynı programın bekleme listesinde halen beklemekte olan öğrenciler herhangi bir şekilde zaman, çaba ve enerji harcamamış olduklarından bir bilişsel uyumsuzluk hissetmemiş ve herhangi bir şeyi akla yakın hâle getirmek zorunda kalmamışlardır. Anılarını çarpıtmaya ihtiyaçları olmadığından, becerilerini ve son zamanlardaki notlarını doğru şekilde hatırlamışlardır.[12]

Conway ve Ross hatıraları bu şekilde, işine geldiği gibi değiştirme işlemine "Elinde olanı elden geçirip istediğini elde etmek." Adını verir. Hayat döngüsünün daha geniş çevrimi içinde çoğumuz tam olarak şunu yaparız: Şu anki hâlimizle kendimizi iyi hissedebilmek için geçmişimizi olduğundan daha kötüymüş gibi hatırlar ve böylece ne kadar aşama kaydettiğimize ilişkin algımızı değiştiririz.[13] Şüphesiz hepimiz dönüşüyor ve olgunlaşıyoruz ama genellikle bu sandığımız kadar çok olmuyor. Bu zihinsel önyargı her birimizin neden kendimizi köklü bir şekilde değişmiş hissettiğimizi açıklar ama dostlarımız, düşmanlarımız ve sevdiklerimiz hep aynı; değişmeyen, eski dostlar, düşmanlar ve sevgililerdir. Mezunlar toplantısında sınıf arkadaşımızla karşılaşırız ve o okul

günlerinden beri ne kadar çok şey öğrendiğini ve değiştiğini anlatırken, bir yandan başımızı onaylayarak sallarken içimizden söyleniriz; "Aynı okul günlerindeki gibi, azıcık daha şişman, azıcık saçları dökülmüş, o kadar!"

Eğer hayatımızı nasıl yaşayacağımıza, insanlar hakkında nasıl düşüneceğimize, hangi felsefeyi rehber belleyeceğimize ve hikâyemizi nasıl anlatacağımıza genellikle doğru ama aynı zamanda çoğu zaman son derece hatalı olan anılarımıza dayanarak karar veriyor olmasaydık, hafızanın bu kendine yontan işleyişine insan doğasının bir başka büyüleyici ve çoğunlukla insanı çileden çıkartan yönü diye bakabilirdik. Hatırlamadığımız şeylerin varlığı yeterince sinir bozucuyken, hiç olmamış şeyleri hatırlamamız düpedüz korkutucudur. Hatalı anılarımızın pek çoğu, *Harikulade O* hikâyesini bize kimin okuduğu türünden, zararsız şeylerdir ama kimi zaman yalnızca bizim için değil, aynı zamanda ailelerimiz, arkadaşlarımız ve daha geniş ölçekte toplumumuz için çok daha önemli sonuçlara yol açar.

Sahte Anıların Gerçek Hikâyeleri

Binjamin Wilkomirski, 1995 yılında, Almanya'da, Majdanek ve Birkenau toplama kamplarında geçen korkunç çocukluk deneyimlerini anlattığı *Fragments*/Parçalar adlı anılarını yayınladı. Küçük bir çocuğun Nazilerin gaddarlıklarına dair gözlemlerinin, nihayet toplama kampından kurtarılışının ve İsviçre'ye gidişinin hikâyesini anlatan *Parçalar*, büyük övgüyle karşılandı. Eleştirmenler kitabı Primo Levi ve Anne Frank'ın eserleriyle kıyasladılar. Ki-

tabı *New York Times* gazetesi "Müthiş!" ve *Los Angeles Times* gazetesi "Soykırımın birinci elden anlatıldığı birinci sınıf bir eser." diye niteledi. *Parçalar* ABD'de özyaşamöyküsü ve anılar için Ulusal Yahudi Kitap Ödülü'nü kazandı ve Ortopsikiyatri Derneği Wilkomirsky'ye soykırım ve Yahudi Soykırımı çalışmalarına verilen Hayman Ödülü'nü verdi. Kitap İngiltere'de Quarterly Literary Ödülü'nü ve Fransa'da Prix Mémoire de la Shoah'ı kazandı. ABD'deki Holocaust Memorial Müzesi, Wilkomirski'yi altı şehri kapsayan bir bağış turuna yolladı.

Daha sonra, *Parçalar*'ın baştan sona uydurma olduğu anlaşıldı. Asıl adı Bruno Grosjean olan yazarı Yahudi değildi ve ataları arasında da Yahudiler yoktu. 1941 yılında Yvonne Grosjean adlı bekâr bir annenin çocuğu olarak doğmuş ve birkaç yıl sonra çocuksuz bir İsviçreli çift olan Dössekkerler tarafından evlat edinilmiş bir müzisyendi. Bir toplama kampına adım atmışlığı yoktu. Hikâyesini okuduğu tarih kitaplarından, gördüğü filmlerden ve Jerzy Kosisnsky'nin Yahudi soykırımı esnasında küçük bir erkek çocuğunun maruz kaldığı gaddarlıkları anlatan gerçeküstü romanı *Boyalı Kuş* adlı kitabından yararlanarak yazmıştı. [14] (İroniktir; daha sonra, Jerzy Kosinsky'nin Boyalı Kuş'un özyaşamöyküsel olduğuna ilişkin iddialarının da düzmece olduğu ortaya çıkmıştı.)

Gelin, İsviçre'den, Will Andrews'ın yaşadığı Boston'ın zengin banliyölerine geçelim. (Bu ad kendisiyle görüşmeleri gerçekleştiren psikolog tarafından verilmişti kendisine.) Will ağzı laf yapan, yakışıklı, kırklı yaşlarında, evli bir adamdır. Will uzaylılar tarafından kaçırıldığına inanmaktadır ve en az on yıl boyunca uzaylıların kendisi

üzerinde tıbbi, psikolojik ve cinsel deneyler yaptıklarına ilişkin çok canlı anıları vardır. Aslına bakılırsa, demektedir, uzaylı rehberi kendisinden hamile kalmış, şimdi sekiz yaşında olan ikiz oğlan çocukları doğurmuştur ve onları asla göremeyecek olmasına rağmen çocukları hayatında çok önemli bir duygusal rol oynamıştır. Uzaylıların kendisini kaçırmaları korkutucu ve çok acı verici deneyimlermiş ama son hesapta 'seçildiğine'[15] memnunmuş.

Bu iki adam sahtekâr mıdır? Bruno-Binjamin Grosjean-Dössekker-Wilkomiski hikâyesini dünyaca ün kazanmak için mi uydurmuş, Will Andrews, uzaylılar tarafından kaçırıldığı hikâyesini Oprah Winfrey'in programına çıkmak için mi tezgâhlamıştı? Öyle olduğunu sanmadığımız gibi yalan söyledikleri kanısında da değiliz; onlar Tom Brokaw'ın söylediğinden daha fazla yalan söylüyor değildiler. Peki, öyleyse bu adamlar akıl hastası mıydı? Hiç de değil. Gayet makul bir şekilde hayatlarını sürdürebilmiş, normal bir şekilde işlevlerini yerine getirmiş, iyi işlerde çalışan, ilişkileri olan, faturalarını ödeyen insanlar ikisi de. Aslına bakılırsa, onlar çocukluklarında veya yetişkinliklerinde yaşadıkları müthiş acıları hatırlayan ama daha sonra hatırladıkları bu olayların başlarına hiç gelmemiş olduğu asla şüpheye yer bırakılmayacak şekilde kanıtlanan binlerce insandan ikisidir. Bu gibi pek çok insanı tahlil eden psikologlar şizofreni ya da herhangi bir psikotik hastalıktan muzdarip olmadıkları sonucuna varmışlardır. Bu kişilerin akıl sağlığı ile ilgili sorunları eğer varsa, depresyon, endişe, yeme bozukluğu, yalnızlık ya da varoluşsal ümitsizlik gibi olağan insani durumlar alanına düşen türdendir.

Bu nedenle, Wilkomirski ve Andrews deli ya da sahtekâr değildirler; sadece hatırladıkları hatalıdır ve kendi kendilerini haklı çıkaran özel nedenlerle hatalıdır hatırladıkları. Bu iki adamın hikâyeleri görünüşte son derece farklı olmalarına rağmen, gayet canlı bir şekilde hatırlanan ve duygusal olarak gerçek olduğuna inanılan sahte anıları yaratan aynı psikolojik ve nörolojik mekanizmalar tarafından yaratılmışlardır. Bu tür anılar öyle bir gecede, bir anda oluşmaz. Bu anıların oluşması aylar, bazen yıllar alır ve ortaya çıkış aşamaları artık psikoloji bilimi mensupları tarafından gayet iyi bilinmektedir.

Wilkomirski'nin kendisi, arkadaşları, akrabaları, eski eşi ve hikâyeyle bağlantısı olan hemen herkesle mülâkat yapan İsviçreli tarihçi Stefan Maechler'e göre, Bruno Grojean'i harekete geçiren şey hesaplı kitaplı bir şekilde kişisel çıkar sağlamak değil, kendi kendisini ikna etmekti. Grosjean kendisini Wilkomirski'ye dönüştürmek için yirmi yıl harcamıştı; *Parçalar*'ı yazmak bu yeni kimliğe dönüşümün son adımıydı, hesapçı bir yalanın ilk adımı değil. "Video kayıtları ve görgü tanıklarının 'nin sunumlarına dair ifadeleri adamın kendi anlattıklarının coşkusuna kapılan biri olduğu izlenimi yaratıyor" diye yazıyordu Maechler. "Bir toplama kampı kurbanı olarak oynadığı rolde son derece başarılıydı çünkü bu rolde nihayet kendini bulmuştu."[16] Wilkomirski'nin Yahudi soykırımından kurtulmuş biri olarak yeni kimliği, sayısız başka insanın hayranlığı ve desteğinin yanı sıra, güçlü bir anlam ve amaç katmıştı varlığına. Başka türlü nasıl madalyalar alabilir, davetlerde konuşabilirdi? İkinci sınıf bir klarnetçi olarak bunu yapabilmesine imkân yoktu.

Bruno Grosjean adıyla bilinen Binjamin Wilkomirski, hayatının ilk dört yılını oradan oraya atılarak geçirdi. Annesi onu görmeye düzensiz aralıklarla geliyordu ve sonunda onu tamamen terk ederek bir çocuk bakımevine verdi. Dössekkerler tarafından evlat edinilinceye kadar burada yaşadı. Wilkomirski, ilk çocukluk döneminde yaşadıklarının şimdiki sorunlarının nedeni olduğuna erişkinliğinde karar verdi ve belki de hakikaten öyleydi. Fakat görünüşe bakılırsa çocuğuna bakmaktan aciz bekâr bir annenin çocuğu olmak ve nihayet iyi fakat resmî insanlar olan bir çift tarafından evlat edinilerek büyütülmek gibi fazla sıradan bir hikâye, yaşadığı zorlukları yeterince dramatik bir şekilde açıklamaya yetmemişti. Peki ya evlat edinilmiş olmasaydı da savaştan sonra toplama kampından kurtarılmış olsa ve yetimhanedeki Bruno Grosjean ile değiştirilmiş olsaydı? Yaşam öyküsünü yazan kişi "Wilkomirski başka ne sebeple bir anda kendisini perişan eden panik ataklar yaşıyor olabilirdi?" diyor. "Ya da şu başının arkasındaki şekilsiz şişlik ve alnındaki yara izi nasıl açıklanabilirdi? Ya sürekli gördüğü karabasanlar?"[17]

Başka ne sebeple olabilirdi? Panik ataklar, gerilime karşı hassas insanların gerginlik anlarında hissettikleri olağan tepkilerdir. Tıpkı herkesin kafasında şöyle ya da böyle bir şişlik ve yara izi bulunması gibi; işin aslı, Wilkomirski'nin kendi öz oğlunun başının arkasında da bu gizeme genetik bir açıklama getirecek şekilde, aynı yerde ve aynı şekilde bir şişlik vardı. Karabasanlar toplumun genelinde yaygındır ve şaşırtıcı bir şekilde, gerçek deneyimleri yansıtmaları şart değildir. Travmalar yaşamış pek çok çocuk ve erişkin karabasan görmezken, herhangi bir

travma yaşamamış pek çok çocuk ve erişkin karabasanlar görür.

Ancak Wilkomirski bu açıklamalarla ilgilenmiyordu. Hayatı için bir anlam arayışı içinde, şimdiki sorunlarının asıl sebeplerini hayatının ilk dört yılında bulacağı inancıyla yola çıktı. Başlangıçta, ilk çocukluğuna ilişkin travmatik deneyimler hatırladığı falan yoktu ve anılarını takıntı hâline getirdiği ölçüde hatırlaması güçleşiyordu. Yahudi Soykırımı hakkında okumaya başladı; okudukları arasında soykırımdan kurtulanların anıları da vardı. Kendisini Yahudilerle özdeşleştirmeye başladı, kapısının üzerine bir *mezuzah*[xii] iliştirdi ve üzerinde Yahudi yıldızı taşımaya başladı. Otuz sekiz yaşında Zürih'te yaşayan İsrailli bir psikolog olan Elitsur Berstein ile tanıştı; bu adam geçmişine yaptığı yolculukta kendisine rehberlik edecek ve en yakın arkadaşı olacaktı.

Wilkomirski aralarında Bernsteinlerın da bulunduğu bir grup arkadaşıyla anılarının peşinde Majdanek'e gitti. Oraya vardıklarında Wilkomirski ağladı "Burası benim evim! Çocukların karantinada tutuldukları yerdi burası!" Grup kampın arşivindeki tarihçileri ziyaret etti ve Wilkomirski onlara çocukların karantinada tutulmasıyla ilgili sorular sorduğunda ona güldüler. Çok küçük çocuklar ya ölür ya da öldürülürdü dediler. Naziler çocuklar için özel barakalarda kreş mi açacaklardı? Wilkomirski kimlik arayışında çok ileri gitmişti artık ve kanıtlar aksini gösteriyor diye vazgeçecek değildi. Bu nedenle

xii ÇN: İçinde Tevrat'tan bölümlerin yazılı olduğu bir rulonun bulunduğu, kapı çerçevesine iliştirilen ve evde Yahudilerin yaşadığını gösteren simge.

yaşadığı uyumsuzluğu azaltmak için tarihçileri dikkate almayarak tepki gösterdi; "Beni aptal konumuna düşürdüler. Bu yaptıkları rezilceydi." diye anlattı Maechler'e. "O andan itibaren, araştırmaları sırasında çocukları bir kez bile akıllarına getirmeyen sözde tarihçilerdense kendi hafızama daha çok güvenebileceğimi biliyordum."[18]

Wilkomirski'nin bir sonraki adımı, gördüğü karabasanlar, yaşadığı korkular ve panik ataklar için yardım almak üzere terapi görmekti. Psikodinamik yöntemden yana ve rüyalarını analiz eden Monika Matta adlı bir psikanalist buldu. Matta 'vücudun hissettiklerine ilişkin farkındalığı' artıran, resim yapmak ve benzeri sözel olmayan teknikler kullanıyordu. Matta, Wilkomirski'yi anılarını yazmaya teşvik etti. Travmatik ya da gizli bir deneyimi daima anımsayan insanlar için yazmak hakikaten yararlı olabilir; çoğu zaman kurbanın yaşadıklarına yeni bir ışık altında bakmasını ve onları ardında bırakmasını sağlar.[19] Fakat asla olmamış şeyleri hatırlamaya çalışan kişiler için yazmak, rüyalarını çözümlemek ve resimler yapmak -pek çok psikoterapistin kullandığı başlıca araçlar- hayal ürünü şeyleri, gerçekliğe hızla karıştırmayı sağlayan yöntemlerdir.

Hafıza konusunda önde gelen bilim insanlarından biri olan Elizabeth Loftus, bu süreci 'hayal enflasyonu' olarak adlandırır çünkü bir şeyi ne kadar fazla hayal ederseniz, bu süreç boyunca yeni ayrıntılar ekleyerek şişirip gerçek bir anı saymanız olasılığı o kadar artar.[20] (Bilim insanları hayal enflasyonunun, fonksiyonel MRI kullanmak suretiyle nöronlar düzeyinde nasıl işlediğini göstererek beyinde bile izlemişlerdir.[21]) Örneğin; Giuli-

ana Mazzoni ve arkadaşları yaptıkları çalışmaya katılan kişilerden kendilerine bir rüyalarını anlatmalarını istemiş ve karşılığında her birine 'kişiselleştirilmiş' (sahte) bir rüya analizi yapmışlardır. Katılımcılardan yarısına üç yaşından önce, kendilerinden güçlü bir zorba tarafından sindirildikleri, umuma açık bir alanda kayboldukları veya benzeri türden üzücü bir erken çocukluk deneyimi yaşamış olduklarını söylemişlerdir. Rüyalarına yorum yapılanların, rüyaları için bu tür yorumlar yapılmamış olan kontrol grubundakilere kıyasla, söylenenlerin gerçekten olduğuna inanmaları olasılığı daha fazla çıkmıştır ve yaklaşık yarısı, sonunda bu olayı ayrıntılı şekilde hatırlamışlardır. Bir başka deneyde ise, katılımcılardan okul hemşiresinin ulusal bir sağlık taraması için küçük parmaklarından bir deri örneği aldığı zamanı hatırlamaları istenmiştir. (Böyle bir test asla yapılmamıştı.) Sırf bu alışılmadık senaryoyu hayal etmek bile, katılımcıların bu olayın başlarına gelmiş olduğuna daha çok inanmalarına neden olmuştur. Ve hakikaten olduğundan emin oldukça, bu sahte anıya o kadar fazla duyumsal ayrıntılar eklemişlerdir. (Oda kötü kokuyordu.)[22] Bu deneylerde araştırmacılar insanlara olmuş olması pek mümkün olmayan bir olayın nasıl olmuş olabileceğini sorarak da hayal enflasyonunu dolaylı bir şekilde oluşturmuşlardır. Bilişsel psikolog Maryanne Garry insanların bir olayın nasıl olmuş olabileceğini anlatırken, aslında öyle olabileceğine inanmaya başladıklarını bulgulamıştır. Çocuklar bu konuda özellikle hassastırlar.[23]

Yazmak, gelip geçici bir düşünceyi geçmişe ait bir gerçeğe dönüştürür ve Wilkomirsky için anılarını yazmak onları teyit eden bir şey hâline gelmiştir. "Hastalığını,

oturup her şeyi kendim için yazmam gerektiğini gösterdi bana." demiştir Wilkomirski, "Tam hafızamda saklandıkları gibi, her bir ipucunu sonuna kadar izleyerek."[24] Tıpkı anılarına karşı çıkan Majdanek'deki tarihçilere aldırmadığı gibi hafızanın böyle çalışmadığını söyleyen bilim insanlarına da kulak asmadı.

Parçalar basım aşamasındayken yayıncı birinden Wilkomirski'nin hikâyesinin gerçek olmadığını iddia eden bir mektup almıştı. Bunun üzerine telaşa kapılan yayıncı Wilkomirski ile temas edip hikâyenin doğruluğunu teyit ettirmişti. Elitsur Bernstein ve Monika Matta, Wilkomirski için destek mektupları yazmışlardı. Bernstein, yayıncıya "Bruno'nun yazdıklarını okurken, yazılanların iddia edildiği üzere 'sahiciliğinden' asla kuşkuya düşmedim." diye yazmıştı. Monika Matta bir anlamda kendi kendisini haklı çıkarma çabasıyla, aynı şekilde, Wilkomirski'nin yazdıklarının sahiciliğinden kuşku duymadığını bildirdi; "Anlayışınıza sığınarak, bunları yalnızca yaşamış birinin bu şekilde yazabileceği kanısında olduğumu söyleyeceğim." Matta'ya göre Wilkomirski "Olağanüstü bir kusursuzlukla işleyen bir hafızaya sahip." yetenekli ve dürüst bir adamdı ve çocukluğunda yaşadığı deneyimler kendisi üzerinde derin izler bırakmıştı. "Bu ipe sapa gelmez şüphelerin giderileceğini," umduğunu yazıyordu; çünkü kitabının basılması Wilkomirski'nin akıl sağlığı açısından çok önemliydi. Dileğinin kaderin ona "Hiç kimse olduğunu ona bir kez daha göstererek,"[25] kalleşçe önüne çıkmaması olduğunu yazıyordu. Uzmanların tanıklıkları ve güvenceleriyle ikna olan yayıncı, kitabı basım programına aldı. 'Hiç kimse' nihayet 'biri' oluyordu.

• • •

Michael Shermer, 8 Ağustos 1983 günü Nebraska kırlarında bisikletle giderken uzaylılar tarafından kaçırılmıştı. Büyük bir uzay gemisi inmiş ve Shermer'ı yolun kıyısına çekilmeye zorlamıştı. Gemiden uzaylılar inmiş ve kendisini doksan dakika süreyle kaçırmışlardı ve olaydan sonra olanlara dair hiçbir şey hatırlamıyordu. Shermer'ın deneyimi hiçbir şekilde sıra dışı değildi; milyonlarca Amerikalı UFOlar ya da uzaylılarla, şöyle ya da böyle, çeşitli tecrübeler yaşadıklarına inanır. Bazılarının başına bu çevrede pek az şeyin değiştiği yollarda ve uzun saatler boyunca araba kullandıkları sırada gelir; 'kendilerinden geçer' zaman ve mesafe kavramını yitirirler ve sonra bütün bu süre ya da mesafe boyunca neler olduğunu merak ederler. Aralarında profesyonel pilotların da bulunduğu bazı insanlar, gökyüzünde hareket eden açıklanamayan ışıklar görürler. Büyük çoğunluğu bu deneyimleri uyku ile uyanıklık arasındaki o zihinsel bulanıklık anında; yataklarında hayaletler, uzaylılar, gölgeler veya ruhlar görmenin şaşkınlığıyla uyandıkları sırada yaşarlar. Genellikle kendilerini fiziksel olarak felç olmuş ve hareket yeteneğinden yoksun hissederler.

Bisikletçiler, araba kullananlar ve uyuyanlar piramidin tepesindedirler: Esrarengiz ve ürkütücü bir şeyler olmuştur fakat ne? Bugün neden huysuz bir ruh hâliyle uyandığınızı anlamadan yaşayabilirsiniz ama uyandığınızda neden yatağınızın üzerinde oturmuş bir cin gördüğünüzü anlamadan yaşayamazsınız. Eğer bir bilim insanı ya da bir şüpheci iseniz bazı araştırmalar yapar ve bu korkutucu olayın rahatlatıcı açıklamalarının olduğunu anla-

yabilirsiniz: Beyin, en derin uyku durumundayken yani rüya görmenizin en muhtemel olduğu sırada, rüyanızda kaplanları kovalarken yatağın içinde dönüp durmayasınız diye bazı vücut hareketlerini devre dışı bırakır. Uykunun bu aşamasındayken vücudunuzdan önce uyanacak olursanız, bir anlığına hakikaten felç olursunuz; beyniniz hâlâ rüya imgelerini meydana getirmeye devam ediyorsa, uyanıkken birkaç saniye süreyle rüya görebilirsiniz. Bu yüzden yatağınızın üzerinde oturan o figürlerin rüyaları, karabasanları andıran bir havası vardır; *rüya görmektesinizdir* ama gözleriniz açıkken. Harvard Üniversitesi'nde psikoloji alanında, hafıza ve travma konularında çalışan bir bilim insanı olan Richard J. McNally, "Uyku felci..." diyor, "Hıçkırık tutmasından daha kötü bir şey değildir." McNally'nin söylediğine göre, "Özellikle vardiyalı çalışma, jetlag ya da aşırı yorgunluk yüzünden uyku düzenleri bozulan kişilerde," uyku felci oldukça yaygın görülen bir durum. Nüfusun yaklaşık yüzde otuzu uyku felci durumunu yaşamasına rağmen ancak %5'i aynı zamanda uyanma halüsinasyonları da görmektedir. Uyku felcinin yanı sıra uyanma halüsinasyonu gören hemen herkes, bu bileşimin uyandırdığı duygunun dehşet olduğunu söylemektedir.[26] Bu da tahminimizce alışılmadık bir histir.

Michael Shermer karakteri ve mesleği gereği şüpheci biriydi ve başına neler geldiğini anında anladı; "Yaşadığım uzaylılar tarafından kaçırılma deneyimi, aslında aşırı uykusuzluk ve fiziksel yorgunluğun tetiklediği bir şeydi." diye yazdı daha sonra.[27] "*Hiç Durmadan Bir Uçtan Bir Uca Amerika Yarışması*'nın açılış gününde bisiklet sürmeye başlamış ve 83 saat aralıksız bisiklet sürerek 5 bin kilometrelik mesafenin 2 bin kilometresini kat etmiştim.

Uykulu bir şekilde zikzaklar çizerek yol aldığım sırada destek karavanım uzun farlarını yakarak yolun kenarına çekmiş ve ekibim bir mola verip uyumam için ısrar etmişti. O anda 1960'lı yılların bir televizyon dizisi olan *The Invaders* uyanık gördüğüm rüyaya sirayet etti... Birden destek ekibimin üyeleri uzaylılara dönüştü."

Shermer gibi insanlar başka dünyalara ilişkin bu tür yaşantılara şöyle tepki gösterirler doğrusu; "Of be ne acayip bir hayaldi, beyin büyüleyici bir organ değil mi?" Fakat Will Adrews ve dünya dışı varlıklarla bir tür karşılaşma yaşadıklarına inanan üç milyondan fazla başka Amerikalı, olaya bambaşka bir şekilde bakıyor. Böyle deneyimler yaşadıklarına inanan yüzlerce insanla görüşmeler yapan klinik psikolog Susan Clancy, uzaylılar tarafından kaçırılma olasılığının gittikçe daha inanılabilir hâle gelmesiyle birlikte sürecin boyuna ilerlediği sonucuna varmıştır. "Görüştüğüm bütün insanlar..." diye yazmıştır "Aynı rotayı izliyorlardı: Bir kez uzaylılar tarafından kaçırıldıklarından şüpheye düştükten sonra geriye dönüş olmuyordu artık... İnancın tohumu bir kez ekildikten, uzaylılar tarafından kaçırılmış olduğundan bir kez şüpheye kapıldıktan sonra, 'kaçırılan kişi' bu yönde kanıtlar aramaya başlıyordu. Ve bu arayış bir başladı mı kanıtlar mutlaka bulunuyordu."[28]

Burada tetikleyici olan şey, korkutucu bir deneyimin yaşanmış olmasıdır. "Bir gece, geç saatlerde uyandım ve hareket edemediğimi gördüm." diyordu görüşülen kişilerden biri. "Dehşet içindeydim ve evde, içeri zorla girmiş birilerinin bulunduğunu düşünüyordum. Bağırmak istiyordum ama gırtlağımdan herhangi bir ses çıkmıyor-

du. Bütün her şey bir an sürdü ama bu kadarı da yeniden uyumaktan korkmam için yeterliydi." Gayet anlaşılır bir şekilde bunu yaşayan kişi hem olanları anlamlandırmaya çalışır hem de sürüp giden sorunlarını da izah edebilecek bir açıklama arar: "Kendimi bildim bileli depresyondayım." diyordu Clancy'nin araştırmasına katılanlardan biri. "Bende ciddi bir bozukluk var ve bunun ne olduğunu bilmek istiyorum." Diğer katılımcılar da cinsel sorunlar, şişmanlıkla mücadele, kendilerini şaşırtan ya da endişelendiren tuhaf deneyimler veya arazlardan söz etmişlerdi: "Uyandığımda pijamamın neden yerde olduğunu merak etmiştim." "Durmadan burnum kanıyordu, daha önce hiç kanamazdı." "Sırtımdaki yuvarlak çürüklerin neden olduğunu merak etmiştim."[29]

Bütün bu insanlar, neden bu arazlarını ve kaygılarını açıklamak için uzaylılar tarafından kaçırılmayı seçiyorlar? Neden: "Çünkü gece sıcaklamış ve pijamamı çıkarmıştım" "Göbek salıyorum; daha fazla egzersiz yapmam lazım." veya "Belki de depresyon ilacı almanın ya da çift terapisine gitmenin zamanıdır." gibi daha makul açıklamalar yapmayı düşünmüyorlar? Uyku sorunları, depresyon, cinsel işlev bozuklukları ve sıradan fiziksel ârazlar için elimizin altında çok çeşitli açıklamalar bulunmasına rağmen diye düşünüyordu Clancy, insan neden tutup en inanılmaz olanı, uzaylılar tarafından kaçırılmayı seçer? Cevap kısmen Amerikan kültüründe ve kısmen de uzaylılar tarafından kaçırıldıklarına inananların kendilerine verdikleri adla 'yaşayanlar'ın kişilik yapılarında yatar.

Yaşayanlar, bu konudaki hikâyeleri okuyarak ve işiterek uzaylılar tarafından kaçırılmanın kendi sorunları

için de makul bir açıklama olduğuna inanmaya başlarlar. Herhangi bir hikâye yeterince sık tekrarlandığı takdirde öylesine alışılmış bir hâl alır ki kişiyi çocukluğunda birinin içine şeytan girdiğine tanık olduğuna inandırmaya çalışan olmayacak bir hikâye bile olsa, başlangıçta kişide mevcut şüphe kırıntılarını süpürüp atar.[30] Şüphesiz, uzaylılar tarafından kaçırılma hikâyeleri Amerikan popüler kültürünün her alanında son derece yaygındır; kitaplarda, filmlerde, televizyon kanallarında ve talk showlarda. Öte yandan, bu hikâyeler yaşayanların ihtiyaçlarına uygundur. Clancy, görüştüğü kişilerin çoğunluğunun geleneksel dinsel inançlarla yetişmiş ve sonradan dinini reddederek yerine ruhlarla/uzaylılarla iletişim kurmayı ve alternatif tedavi yöntemlerini içeren 'zamane dinleri'nden birini koymuş insanlar olduklarını keşfetmişti. Bu insanlar vehimlere ve önerilere kapılmaya ve çeşitli kaynaklardan gelen şeyleri birleştirerek hatırlamaya diğer insanlara kıyasla daha meyillidirler, üzerinde düşündükleri ve doğrudan yaşadıkları şeyleri, okudukları hikâyeler ve televizyonda gördükleri şeylerle karıştırma eğilimindedirler. (Tam tersine Shermer 'gördüğü' uzaylıların 1960'lardaki bir televizyon dizisinden geldiklerini fark etmişti.) Belki de en önemlisi, uzaylılar tarafından kaçırılma açıklamasının yaşayanların uyku/uyanıklık arasında gördükleri dehşet verici rüyaların duygusal yoğunluğu ve dramatik önemini yansıtmasıdır. Clancy, uzaylılar tarafından kaçırılma açıklamasının bu insanlara bildik 'uyku felci'nin asla görünmediği kadar gerçek göründüğünü söylüyor.

Yaşayanların uzaylılar tarafından kaçırılma ve sorunları arasındaki uyum üzerine hissettikleri "Evreka!" anı

ferahlatıcıdır; tıpkı Wilkomirski'nin kendi yaşadığı zorluklar ve Yahudi soykırımından kurtulması arasındaki uyum nedeniyle rahatlaması gibi. Kaçırılma hikâyesi yaşayanlara psikolojik sıkıntılarını açıklama olanağı verdiği gibi; hataları, pişmanlıkları ve sorunları için sorumluluk almaktan kaçınmalarına da imkân sağlar. "Dokunulmaya tahammülüm yoktu." diye anlatmıştı kadınlardan biri Clancy'ye, "Nazik ve yumuşak bir adam olan kocamın dokunmasına bile. Kırk beş yaşında olup cinselliğin nesinin güzel olabileceğini bilmemeyi hayal edin bir! Şimdi anlıyorum ki bunların sebebi uzaylıların bana yaptıkları. Çok erken yaşlardan itibaren onların cinsel deneylerine konu olmuştum." Clancy'nin görüştüğü insanların hepsi, yaşadıkları deneyimler yüzünden değiştiklerini, daha iyi birer insan hâline geldiklerini, yaşamlarının iyi yönde geliştiğini ve her şeyden önemlisi hayatlarının artık bir anlam kazandığını söylemişlerdir. Will Andrews "Her şeyden vazgeçmeye hazırdım. Sorunun ne olduğundan emin değildim ama bir şeylerin eksik olduğunu biliyordum. Bugün her şey çok başka. Kendimi harika hissediyorum. Oralarda bir yerde bizden daha büyük, daha önemli bir şeylerin olduğunu biliyorum ve her ne sebeple bilmem varlıklarından haberdar kılmak için beni seçtiler. Onlarla bir bağlantım var... Bu varlıklar bizden, biz de onlardan bir şeyler öğreniyoruz ve bunların sonucunda yeni bir dünya yaratılıyor. Benim de o dünyada yerim olacak; doğrudan ya da ikizler aracılığıyla." Karısının (bu gezegendeki) hüzünle Will'e sorduğu şu soru, onun görünmeyen uzaylılardan çocuğu olduğunu uydurması için ilave gerekçeleri olduğunu düşündürdü bize; "Eğer çocuğumuz olabilseydi, her şey daha farklı mı olurdu?"[31]

Son aşamada, sorunlarına açıklama olarak uzaylılar tarafından kaçırılma teorisini kabul ettikten ve anılarını 'hatırlamaya' başladıktan sonra yaşayanlar kendileri gibi olan başka insanları arayıp bulurlar ve yalnızca bu yeni açıklamalarını teyit eden öyküleri okurlar. Bilişsel uyumsuzluk yaratan her türlü kanıtı ve başlarına gelenlere dair her türlü başka açıklamayı kararlılıkla reddederler. Clancy'nin görüştüğü kişilerden biri "Biri bir kez daha bana uyku felcinden bahsedecek olursa, yemin ederim kusacağım. O gece odamda bir şey vardı! Fırıl fırıl dönüyordum... Uyumuyordum. Uzaylılar beni ele geçirmişti,"[32] demiştir. Clancy'nin görüştüğü insanların her biri bilimsel açıklamalardan haberdardı ve bu açıklamaları öfkeyle reddediyordu. Birkaç yıl önce Boston'da McNally ile kaçırılanların hikâyelerini doğru kabul eden bir psikiyatrist olan John Mack arasında bir tartışma düzenlenmişti.[33] Mack yanında bu olayı yaşayan birini getirmişti. Kadın tartışmayı ve McNally'nin uzaylılar tarafından kaçırıldıklarına inanan insanların hayal kurmaya eğilimli olduklarına ve uykuda yaşanan olağan bir deneyimi nasıl uzaylıları görmekle karıştırdıklarına ilişkin kanıtları dinlemişti. Daha sonraki tartışmalar esnasında kadın McNally'ye şunları söylemişti; "Biri kalkıp da bana yaşadıklarımın mantıklı bir açıklamasını yapsa, kaçırıldığıma inanmayacağımı görmüyor musunuz?" McNally "Biz de tam bunu yaptık işte." demişti.

Yaşayanlar bu sürecin sonunda Michael Shermer gibi şüphecilerden çok farklı bir şekilde sahte anılarını içselleştirir ve artık gerçek anılarından ayıramaz olurlar. Laboratuvara çağrılıp uzaylılar tarafından kaçırılma konusundaki travmatik deneyimlerini anlatmaları istendi-

ğinde, travma sonrası stres bozukluğu geçirmekte olan hastalarınkiyle aynı, abartılmış psikolojik tepkiler verirler. (Kalp atışları hızlanır ve tansiyonları yükselir.)[34] Kendi uydurdukları hikâyelere kendileri inanmışladır artık.

• • •

Sahte anılar kendimizi affetmemize ve hatalarımıza mantıklı açıklamalar bulmamıza yarar ama bazen çok da pahalıya mal olur: Hayatımızın sorumluluğunu alma yeteneğimizi yitiririz. Hafızanın çarpıtmalarını kavramak ve son derece iyi hatırladığımız anıların bile yanlış olabileceğini anlamak, bizi anılarımıza daha az anlam yüklemeye teşvik edebilir; anılarımızın her zaman doğru olduğundan emin olmaktan vazgeçmemizi ve hâlihazırdaki sorunlarımızı geçmişe dayanarak aklamak yönündeki cazip dürtüye karşı koymamızı sağlayabilir. Ne dilediğine dikkat et, gerçek olabilir derler. Fakat aynı zamanda hayatımızı açıklamak için hangi anıları seçeceğimize de dikkat etmeliyiz çünkü mecburen onlarla yaşayacağız.

Mağdur anlatısı elbette ki birçok insanın yaşamayı istediği en etkili hikâyelerden biridir. Hiç kimse uzaylılar tarafından kaçırılmamıştır (yaşayanlar bizimle kıran kırana tartışacaklardır elbette) ama milyonlarca insan çocukluğunda zulüm görmüştür: İhmal edilmiş, cinsel istismara uğramış, ebeveynlerin alkolikliği yüzünden sorunlar yaşamış, şiddet görmüş, terk edilmiş ve savaşın dehşetini yaşamıştır. Çok sayıda insan ortaya çıkıp bu tür hikâyeler anlatmıştır: Yaşadıklarıyla nasıl başa çıktıklarını, nasıl dayandıklarını, yaşadıklarından neler öğrendik-

lerini ve hayatlarına nasıl devam ettiklerini. Travma ve bunların üstesinden gelme hikâyeleri, insanın zorluklarla başa çıkma yeteneğine dair ilham verici örneklerdir.[35]

Binlerce insanı bu hikâyelerin 'ben de' versiyonlarını kurgulamaya cezbeden şey tam da bu hikâyelerin duygusal olarak bunca etkileyici oluşudur. Mağdur olduğunu düşünen insanların küçük bir kısmı Yahudi soykırımından kurtulduğunu iddia etmişti, binlercesi uzaylılar tarafından kaçırıldığını öne sürmüştü ve on binlercesi güya ensest veya cinsel travmalara maruz kalmıştı ve hepsi de bu konudaki anılarını yetişkinliklerinde terapi görmeye başlayıncaya kadar bastırmışlardı. Eğer başlarına gelmemiş olsa neden bu kadar acı verici şeyler yaşamış olduklarını hatırlasınlardı; hele de bu hatıralar aileleri ve arkadaşlarıyla aralarında uçurumlar açılmasını neden olacakken? Anılarını çarpıtmak suretiyle, bu kişiler *ellerinde olanı değiştirerek sahip olmak istediklerini elde edebilirler* ve yapmak istedikleri, yaşadıkları şanssızlıklar aracılığıyla şimdiki alelade veya iç karartıcı hayatlarını göz kamaştırıcı bir zafere dönüştürmektir. Taciz anıları ayrıca "Ben yetenekli ve zeki bir insanım." ve "Hayatım şu anda çok kötü durumda." arasındaki bilişsel uyumsuzluğu gidermeye; kişinin kendisini iyi hissetmesini ve sorumluluğu üzerinden atmasını sağlayan bir açıklama bulmasına yarar; "Hayatımın bu hâlde olması sadece benim suçum değil. Bana ne kadar korkunç şeyler yaptıklarına bir baksanıza!" Ellen Bass ve Laura Davis bu mantığı *The Courage to Heal* adlı kitaplarında apaçık gösterirler. İki yazar çocukluklarında cinsel tacize uğramamış okurlarına şöyle seslenirler; "Tacize uğradığınızı ilk kez hatırladığınız veya üzerinizde yaptığı etkileri kabul

ettiğiniz zaman, müthiş bir rahatlama hissedebilirsiniz. Nihayet bütün sorunlarınıza bir sebep bulmuşsunuzdur. Artık suçlayacak biri veya bir şey vardır."[36]

Çocukluğunda çektiği büyük acılara dair sahte anılar yaratan insanların çoğunun, tıpkı uzaylılar tarafından kaçırıldıklarına inananlar gibi böyle yapmasına ve bu yeni açıklamayı sürdürebilmek için her yola başvurmasına şaşmamak gerekir o hâlde. Üniversitede bir yıl okuduktan sonra depresyon ve bulimia yüzünden terapiye başlayan Holly Ramona adlı genç kadının hikâyesini düşünün: Terapisti kendisine bu belirtilerin genellikle çocukken tacize uğramış kişilerde görüldüğünü söylemişti ve Holly başına böyle bir şey geldiğini asla kabul etmemişti. Buna rağmen zaman içinde terapistin ısrarlarıyla ve kendisine sodyum amital (Daha çok 'gerçek serumu' diye bilinir.) veren bir psikiyatristin çabalarıyla Holly beş ile on altı yaşları arasında defalarca babasının tecavüzüne uğradığını hatta babası tarafından ailenin köpeğiyle cinsel ilişkide bulunmaya zorlandığını hatırlamaya başladı. Holly'nin babası her iki terapisti de hatalı tedavi uyguladıkları ve "Holly'yi çocukken taciz ettiğine ilişkin sahte anıları kafasına soktukları ya da pekiştirdikleri," için dava etti. Jüri bu iddiaları haklı buldu; babayı akladı ve terapistleri suçlu buldu.[37]

Bu karar Holly'yi iki yolla çözebileceği bir bilişsel uyumsuzlukla baş başa bıraktı: Kararı kabul edebilir, anılarının sahte olduklarını anlayabilir, babasından af dileyebilir ve suçlamaları yüzünden paramparça olan ailesiyle barışmaya çalışabilirdi. Bu kararı adaletin haksız tecellisi olarak kabul eder; babasının kendisini taciz etti-

ğine her zamankinden daha çok inanır ve anılarını hatırlamasını sağlayacak terapiye sadık kalabilirdi. Babasına ve ailesinin diğer üyelerine yaşattığı şeyleri haklı gösterme ihtiyacı içinde olduğundan, ikincisini seçmesi çok daha muhtemeldi. Bu aşamada fikrini değiştirmesi, dar bir ırmakta buharlı bir geminin yönünü tersine çevirmeye çalışmaya benzerdi; manevrayı yapmak için fazla alan bulunmadığı gibi ne yana dönse riske girmiş olacaktı; en doğrusu aynı rotada devam etmekti. Gerçekten de Holly Ramona, yalnızca karara hararetle itiraz etmekle kalmadı; psikoterapist olmak üzere lisansüstü eğitime de başladı. Nedense uzmanlık alanı olarak hafıza bilimini seçtiğinden şüphe ediyoruz.

Yine de arada bir bunu yapmak kendisini haklı çıkarmasını sağlayan hikâyeye engel bile olsa biri ortaya çıkıp gerçeği söyler. Bunu yapmak kolay değildir çünkü hayatımızı kolaylaştıran anımıza yeni bir bakış açısıyla bakmamızı, mantıklı olup olmadığını iyice incelememizi ve ardından yaşayacağımız bilişsel uyumsuzluk ne denli güçlü olursa olsun ondan vazgeçmemizi gerektirir. Örneğin; yazar Mary Carr, erişkin ömrü boyunca henüz masum bir ergen olduğu sıralarda babası tarafından nasıl terk edildiğini hatırlamıştı. Bu hatıra ona babasının ihmaline rağmen ayakta kalmayı başarmış bir kahraman olduğu duygusu veriyordu. Fakat anılarını yazmak üzere oturduğunda, hikâyesinin doğru olamayacağı gerçeğiyle yüzleşmek durumunda kaldı.

"Sadece gerçek olayları araştırarak ve gerekçelerinizi sorgulayarak karmaşık içsel gerçeklerinizin karanlıktan aydınlığa çıkmasını sağlayabilirsiniz." diye yazdı.

Fakat anılarını yazan birinin gerçek olmayan olaylar aracılığıyla hayatının gerçeklerini ortaya çıkarabilmesine imkân var mıdır? Bir noktada alkol bağımlısı kovboy babamın, daha yeni ergenliğe girmişken beni nasıl başından attığına dair bir vedalaşma sahnesi yazdım. Bunu kanıtlamak için ergenlik hatıralarımı gözden geçirdiğim zaman, olgular bambaşka bir hikâye ortaya koydu: Babam beni almaya hep zamanında gelmiş, bana kahvaltı hazırlamış, beni avlanmak ve balık tutmak için seyahatlere çağırmıştı. Kabul etmeyen ben olmuştum. Bir grup uyuşturucu satıcısının peşine takılıp onu terk ederek Meksika'ya ve Kaliforniya'ya gitmiş, sonra da üniversiteye başlamıştım.

Bu başlangıçta aklımda bulunan ve çizgi film karakterlerini andıran kendi imgelememe kıyasla daha üzücüydü. Eğer varsayımlarıma yapışsaydım ve dramımın asla üstesinden gelmem gerekmemiş engellerden kaynaklandığını düşünmeye -kendimi hiç olmamış zalimliklerin üstesinden gelmiş biri gibi görmeye- devam etseydim neler olup bittiğini asla öğrenemezdim. Tanrı gerçektedir derken, işte bunu kastediyorum.[38]

4

İyi Niyet, Kötü Bilim

Klinik Yargının Kapalı Döngüsü

> Varsayımınızın ne kadar harika olduğu fark etmez. Ne kadar zeki olduğunuz, varsayımda bulananın kim olduğu ya da adının ne olduğu önemli değildir; deney, sonuçlarıyla doğrulanmıyorsa yanlıştır. Mesele bu kadar basittir.
>
> *- Fizikçi Richard Feynman*

Holly Ramona, terapistlerinin aklına gerçek olmayan anılar soktukları için mahkûm olmaları nedeniyle bilişsel uyumsuzluk hissettiyse, sizce terapistleri nasıl hissetmiş olmalıdır? "Aman tanrım, Holly, depresyonunu ve yeme bozukluğunu tedavi etmeye çalışırken yaptığımız bu korkunç hata yüzünden çok özür dileriz. Bizim okula dönüp hafıza hakkında biraz daha bir şeyler öğrenmemiz lazım galiba?" diyebilirler miydi? Bir başka psikiyatristin tepkisi, korkarız daha tipiktir. Adına Grace diyeceğimiz bir kadın panik atak geçirmesi üzerine terapiye başladı. Patronu olan adamla sorunları vardı ve hayatında ilk kez durumu kontrol edemediğini düşünüyordu. Fakat pski-

yatristi, Grace'i panik atak için tedavi edecek ve işinde yaşadığı güçlükleri çözmesine yardım edeceği yerde, rahatsızlıklarının çocukken babasının tecavüzüne uğradığı anlamına geldiğine karar verdi. Başlangıçta Grace psikiyatristinin yorumunu benimsedi; ne de olsa bu konuların uzmanı olan psikiyatristti. Zaman içinde o da tıpkı Holly gibi babasının kendisine cinsel tacizde bulunduğuna inandı. Grace doğrudan babasını suçladı, anne-babası ve kız kardeşleriyle ilişkisini kesti ve kocasıyla oğlunu bir süre için terk etti. Buna rağmen bu yeni anılar kendisine bir türlü doğru gibi gelmiyordu çünkü bütün bunlar bir bütün olarak geçmişiyle ve babasıyla arasında var olan sağlam ve sevgi dolu ilişkiyle çelişiyordu. Günün birinde psikiyatristine babasının kendisini taciz ettiğine artık inanmadığını söyledi.

Grace'in psikiyatristi hastasının söylediklerini kabul edebilir ve onun sorunları için daha iyi bir açıklama bulmaya çalışabilirdi. En son araştırmaları okuyarak panik atak tedavisi için hangi terapi yöntemlerinin seçildiğini araştırabilirdi. Vaka hakkında meslektaşlarıyla konuşarak gözden kaçırdığı bir şey olup olmadığını anlamaya çalışabilirdi. Fakat Grace'in terapisti bunların hiçbirini yapmadı. Grace, hatırlaması sağlanan bu anıların sahiciliğinden şüphe ettiğini söylediği zaman, terapistin yanıtı şu oldu; "Şu anda, daha önce hiç olmadığın kadar hastasın."[1]

• • •

1980'li ve 1990'lı yıllarda, kadınların ve çocukların uğra-

dığı cinsel tacizlere ilişkin yeni yeni su yüzüne çıkan kanıtlar, sosyal bilimcilerin 'ahlâki panik' dedikleri türden kasıtlı olmayan iki tür salgına yol açtı. Birincisi kurtarılan hafıza terapisi olgusuydu; yetişkin insanlar çocukluklarında yaşadıkları herhangi bir travmaya ilişkin anılar sahip olmaksızın terapiye başlıyor ve terapi sürecinde -o zamanlar hiç farkına varmaksızın- bazen yıllar boyunca ebeveynlerinin cinsel tacizine uğradıklarına veya Satanist ayinlerde kendilerine işkence edildiğine inanmaya başlıyorlar ama bu olaylar kardeşleri, arkadaşları veya doktorları tarafından teyit edilmiyordu. Anlattıklarına göre hipnoz altındayken, terapistleri emekleme çağında, beşikte bebek ve bazen daha önceki hayatlarında yaşadıkları korkunç deneyimleri hatırlamalarını sağlamıştı. Kadının biri bebekken annesinin vajinasına örümcekler koyduğunu hatırlamıştı. Bir başkası beş yaşından yirmi üç yaşına kadar babasının tecavüzüne uğradığını hatta düğününe günler kala bile babasının kendisine tecavüz ettiğini söylüyordu; bütün bu hatıralarını terapiye başlayıncaya kadar bastırmıştı. Kimileri, vücutlarında hiçbir yanık izi bulunmamasına rağmen yakıldıklarını hatırlamışlardı. Bazıları, vücutlarında bu yönde hiçbir bulgu olmamasına rağmen, gebe kaldıklarını ve kürtaj olmaya zorlandıklarını hatırlamışlardı. Mahkemelere başvurarak sözde tacizcilerini dava edenlere, klinik psikoloji ve psikiyatri alanlarında etkileyici sicillere sahip uzmanlar tanıklık ettiler ve kurtarılmış anıların, davacıların tacize uğradıklarına dair geçerli kanıt oluşturduklarını öne sürdüler.[2]

Psikiyatristlerin iddiasına göre, travma özellikle korkunçsa mağdurun kişiliği ikiye, üçe, ona hatta yüze

bölünebilirdi ve çoklu kişilik bozukluğundan mustarip olmasına yol açabilirdi. 1980 yılından önce yalnızca bir avuç bu tür vaka kaydedilmişti ve bu vakalarda iki kişilik olduğu iddia ediliyordu. ("Eve" vakası bunu üçe çıkardı.) Derken, 1973'de *Sybil* yayınlandı. On altı ayrı kişiliği olduğunu söyleyen ve daha da diyecekleri bitmemiş Sybil ulusal bir fenomen hâline geldi. Sybil'in psikiyatristi Cornelia Wilbur'ın anlattıklarına dayanan kitap beş milyondan fazla sattı ve 1976 yapımı, başrollerinde Joanna Woodward ve Sally Field'ın oynadığı iki bölümlük özel televizyon filmini kırk milyon Amerikalı izledi. 1980 yılında Amerikan Psikiyatri Derneği çoklu kişilik bozukluğunu meşru bir tanı kabul ederek resmen tasdik etti ve bunun üzerine vakalar çoğalmaya başladı. Ülkenin her yerinde artan sayıdaki mağdurları tedavi etmek üzere çoklu kişilik bozukluğu klinikleri açıldı ve 1990'ların ortasına gelindiğinde, çeşitli tahminlere göre, kırk bini aşkın insan terapiye başlamış ve süreçten düzinelerce hatta yüzlerce 'başka kişilikleri' olduğuna inanarak çıkmışlardı.[3]

İkinci büyük salgın, çocukların kreşlerde cinsel tacize uğradığı yönünde yaşanan panikti. 1983 yılında, California, Manhattan Beach'de bulunan McMartin Anaokulu'ndaki öğretmenler bakımından sorumlu oldukları emekleme çağındaki çocuklara bodrumdaki odalarda yapılan Satanist ayinlerde işkence etmek, önlerinde tavşan kesmek, cinsel ilişkiye zorlamak gibi çirkin davranışlarda bulunmakla suçlandılar. Bazı çocuklar, öğretmenlerinin kendilerini bir uçağa bindirip gezdirdiklerini söyledi. Davacı taraf jüriyi çocukların tacize uğradığına inandırmaya başaramadı ama bu dava ülke çapında anaokulu

öğretmenlerine yönelik aynı tür suçlamalar yapılmasına neden oldu. Massachussetts'de yaşayan eşcinsel bir genç öğretmen, Bernard "Bee" Baran, hatalı bir şekilde mahkûm edilen ilk kişi oldu; yeniden yargılama sonucu serbest bırakılmadan önce hapishanede yirmi bir yıl geçirdi. Anaokuluna şikâyette bulunan baba, çocuğuna "bir homonun öğretmenlik yapmasını istemediğini," söylemiş ve karısı da ifadesinde eşcinsellere "kamusal alanda izin verilmemesi,"[4] gerektiğini söylemişti.

Baran'ın davasını çok geçmeden başka anaokulu öğretmenlerine karşı suçlamalar izlemişti: Kuzey Karolina'da Little Rascals Anaokulu, New Jersey'de Kelly Michaels, Massachusetts'de Amirault ailesi, San Diego'da Dale Akiki'ye yönelik davalar ve Jordan, Minnesota; Wenatchee, Washington; Niles, Michigan; Miami, Florida ve düzinelerce başka yerdeki davalar. Her yerde çocuklar tuhaf hikâyeler anlatıyordu. Kimileri bir robotun saldırısına uğradığını, kimileri de palyaçolar ve ıstakozlar tarafından taciz edildiklerini yahut kurbağa yemeye zorlandıklarını anlatıyordu. Bir erkek çocuğu çırılçıplak bir şekilde, bütün çocukların ve öğretmenlerin gözü önünde, okul bahçesindeki bir ağaca bağlandığını söylüyordu ama böyle bir şey ne gelip geçen kimsenin dikkatini çekmişti ne de anlatılanlar diğer çocuklar tarafından doğrulanmıştı. Çocukların anlattığı hikâyeleri değerlendirsinler, çocuklara terapi uygulasınlar ve olup biteni anlatmalarına yardım etsinler diye sosyal hizmet uzmanları ve psikoterapistler çağrılmıştı. Bu uzmanların çoğu, daha sonra mahkemede, klinik akıl yürütmelerine dayanarak anaokulu öğretmenlerinin suçlu olduğundan emin olduklarını söylediler.[5]

Bu tür salgınlar etkilerini yitirdiklerinde nereye gider? Nasıl oluyor da son zamanlarda ünlüler artık talk showlarda boy gösterip çocukken nasıl işkence gördüklerini anlatmıyor? Bütün sadist pedofiller anaokullarını mı kapattı? Anaokulu davalarında mahkûm edilen öğretmenlerin büyük çoğunluğu temyizde beraat etti ama pek çok öğretmen ve ebeveyn hapse girdi veya ev hapsiyle cezalandırıldı ya da kalan ömürlerini tescilli cinsel saldırganlar olarak geçiriyor. Kurtarılmış anılar hareketinin altın çağı geçtiyse de pek çok insanın hayatı mahvoldu, sayısız aile dağıldı ve asla yeniden bir araya gelemedi. Yine de arada bir mahkemelerde, haberlerde, filmlerde ve popüler kitaplarda bu tür davalara rastlanıyor.[6] Bu hikâyelere daha yakından bakarsanız pek çoğunda kişiye anılarını 'kurtarması' için yardım etmiş bir terapistin işin içinde olduğunu görürsünüz.

Çoklu kişilik bozukluğuna gelince; hassas hastalarını bu rahatsızlıktan muzdarip olduğuna inandıran psikiyatristlere açılan başarılı davaların sonunda bu klinikler nihayet kapatıldı ve çoklu kişilik bozukluğu kültürel sahneden çekilmeye başladı. 2011 yılında araştırmacı gazeteci Debbie Nathan, Sybil'in bir biyografisini yayınladı ve Cornelia Wilbur'un bütün bu hikâyeyi kendisini tanıtmak ve kitap satmak üzere tezgâhladığını gösterdi. Sybil'in çocukluk travmaları, kişiliğinin parçalanmasına yol açmamıştı; sözde kişiliklerini memnun etmeyi son derece arzu ettiği ve kendisini artık bağımlı hâle geldiği ilaçları yazmamakla tehdit eden Wilbur'ın incelikli ve zorlayıcı baskılarına tepki olarak üretmişti.[7]

Salgınlar yatışırken onları ateşleyen varsayımlar popü-

ler kültüre sinerek varlıklarını sürdürür: Eğer çocukluğunuzda tekrar tekrar travmalar yaşamışsanız, buna ilişkin anılarınızı muhtemelen bastırmışsınızdır. Eğer anılarınızı bastırmışsanız, hipnoz yeniden hatırlamanızı sağlayabilir. Eğer hatırladıklarınızın doğru olduğuna iyice ikna olduysanız, o zaman doğrudur. Eğer hiçbir şey hatırlamıyorsanız ama tacize uğradığınızı düşünüyorsanız; büyük ihtimalle uğramışsınızdır. Eğer geçmişten sahnelerin gözünüzde canlandığı anlar yaşıyor veya taciz rüyaları görüyorsanız; gerçekten uğradığınız tacizleri hatırlamaya başladınız demektir. Eğer çocuğunuz kâbuslar görüyor, yatağını ıslatıyor, gece lambası açık uyumak istiyor ya da mastürbasyon yapıyorsa; bunlar çocuğunuzun taciz edildiği anlamına gelen işaretler olabilir.

Bunlar kültürel ortamda bir anda, mantar misali belirmiş inançlar değildir. Bunlar konferanslar, mesleki yayın organları, medya ve çok satan kitaplar aracılığıyla ve çocukluğunda cinsel tacize uğramış kişileri teşhis etmek, kurtarılmış anıların geçerliliğini belirlemek konularında uzman olduklarını iddia eden ruh sağlığı profesyonelleri tarafından yaygınlaştırılmıştır. Bu iddialar büyük ölçüde bu profesyonellerin bastırma, hafıza, cinsel travma ve rüyaların anlamlarıyla ilgili Freudiyen (ve pseudo-Freudiyen) görüşlerinden ve kendi klinik kavrayış ve teşhislerine duydukları güvenden beslenmiştir. Bu terapistlerin öne sürdükleri bütün iddialar, o zamandan beri bilimsel araştırmalara konu olmuştur ve hepsinin de hatalı olduğu anlaşılmıştır.

• • •

Bunu kabul etmek acı verici ama McMartin olayı ilk kez haberlerde yer aldığında, ikimiz de birbirimizden habersiz bir biçimde, anaokulu öğretmenlerinin suçlu olduklarına inanmak eğilimindeydik. Suçlamaların ayrıntılarından habersiz bir şekilde, "Ateş olmayan yerden duman çıkmaz." klişesini düşünmeden kabul etmiştik. İki bilim insanı olarak daha iyisini yapabilmeliydik; bazen duman çıkan yerde yalnızca duman vardır. Dava sona erdikten aylar sonra hikâyenin tamamı açığa çıktığında, ilk suçlamalarda bulunan duygusal açıdan sorunlu annenin suçlamaları dava boyunca gittikçe daha çılgınca bir hâl aldığında ve savcılar artık kendisini dikkate almaktan vazgeçtiklerinde bile, buna devam ettiklerinde; ahlâki bir haçlı seferi başlatmış olan sosyal hizmet uzmanlarının çocukları aylar boyunca 'konuşmaya' nasıl zorladığı anlaşıldığında ve çocukların anlattığı hikâyeler gittikçe daha tuhaf hâller almaya başladığında, kendimizi aptal gibi hissettik ve bilimsel şüpheciliğimizi öfkenin sunağına kurban ettiğimiz için utanç duyduk. Başlangıçtaki kolayca kanmış olmamız büyük bilişsel uyumsuzluk hissetmemize neden oldu ve hâlâ da olmaya devam ediyor. Fakat kendilerini yetenekli birer uzman olarak gören pek çok psikiyatrist, psikoterapist, sosyal hizmet uzmanı ve çocuk hakları savunucuları gibi, kamuoyu önünde taraf tutmuş pek çok insanın yaşadığı bilişsel uyumsuzlukla kıyaslandığında, bizimkinin önemi yoktu.

Hatalı olduğumuzu; hatırladıklarımızın çarpıtılmış veya uydurma olduğunu veya utanç verici mesleki hatalar yaptığımızı anlamak hiçbirimizin hoşuna gitmez. Tedavi içeren mesleklerin mensupları için bu tür hataların bedeli özellikle ağır ve risklidir. Uygulamalarınıza

rehberlik eden bir dizi inanca sahipseniz ve bunların bir kısmının yanlış olduğunu öğrenirseniz ya hatalı olduğunuzu kabul etmeniz ve yaklaşımınızı değiştirmeniz ya da hatalı olduğunuzu gösteren yeni kanıtları kabul etmeniz gerekir. Eğer yaptığınız hatalar kendi yeterliliğinize ilişkin inancınızı çok fazla tehdit etmiyorsa ve bu hataları savunmak için kamu önünde taraf olmadıysanız muhtemelen daha iyi bir yaklaşım bulduğunuza mutlu olur ve gönüllü olarak yaklaşımınızı değiştirirsiniz. Fakat bu inançlarınızın bazıları hastanızın sorunlarını daha da kötüleştirdi, ailesini darmadağın etti veya masum insanların hapse girmesine neden olduysa; o zaman siz de tıpkı Grace'in terapisti gibi halletmeniz gereken büyük bir bilişsel uyumsuzluk yaşayacaksınız demektir.

Bu, giriş bölümünde anlattığımız Semmelweis ikilemidir. Semmelveis tıbbiyedeki öğrencilerinin doğum yapan kadınlara müdahale etmeden önce ellerini yıkadıklarında, daha az kadının lohusalık ateşinden öldüğünü keşfetmişti. Meslektaşları Semmelweis'e neden "Ignac hastalarımızın gereksiz yere trajik şekilde ölmesine neden olan şeyi bulduğun için çok teşekkür ederiz." dememişlerdir? Doktorların bu basit, hayat kurtaran önlemi kabul edebilmeleri için ilkin bakımından sorumlu oldukları bütün o kadınların ölümüne sebep olduklarını da kabul etmeleri gerekirdi. Bu kabul edilmesi güç bir kavrayıştı çünkü bu insanların tıp uzmanı ve bilgili birer doktor olarak kendi kendilerine bakışlarının özünü hedef alıyordu ve bu nedenle Sommelweiss'e, esas itibarıyla, aptalca fikirlerini alıp defolup gitmesini söylediler. Bütün bunlar hatalı tedaviler için hastaların doktorları dava edebildiği dönemden çok önce olduğu için, Som-

melweiss'in kanıtlarının -doktoru elini yıkayan hastalar arasında ölüm oranı daha düşüktü- meslektaşları tarafından inatla yadsınmasının nedeninin maddi kayba uğramak değil, egolarını korumak olduğunu güvenle söyleyebiliriz. O günlerden beri tıp ilerledi ama insanın kendi kendini haklı çıkarma ihtiyacı yerli yerinde duruyor.

Mesleklerin çoğu sonuç olarak, yavaş da olsa, kendi kendisini geliştirir ve hatalarını düzeltir. Bugün doktorluk yapıyorsanız ellerinizi yıkar ve lastik eldivenlerinizi giyersiniz; olur da bunları yapmayı unutacak olsanız, meslektaşlarınız, hemşireler veya hastalarınız size anımsatacaklardır. Bir oyuncak şirketini yönetiyorsanız ve yeni ürettiğiniz bebeklerin Barbie bebeklerden daha çok satacağını öngörmek türünden bir hata yaparsanız; piyasa size neyin ne olduğunu göstermekte gecikmeyecektir. Bir bilim insanıysanız klonladığınız koyunla ilgili sahte veriler uydurup sonra da meslektaşlarınızın kanmasını bekleyemezsiniz; sizin sonuçlarınızı aynen elde edemeyen ilk laboratuvar durumu bütün dünyaya ilan etmekte gecikmeyecektir. Deneysel psikologsanız ve deneyinizi tasarlarken ya da sonuçları değerlendirirken bir hata yaptıysanız, meslektaşlarınız ve eleştirmenler sizi, bilimsel camianın kalanını ve eski gezegen Pluton'daki herkesi bundan haberdar etmek için yarışacaklardır. Doğal olarak bütün bilim insanları bilimsel -yani açık fikirli ve köklü- inançlarından vazgeçmeye niyetli değildirler veya çıkar çatışmalarının araştırmalarında sorun çıkarabileceğini kabul etmezler. Fakat tek tek bilim insanları kendi hatalarını düzeltemiyor olsa bile, bilim önünde sonunda bu hataları düzeltir.

Akıl sağlığıyla uğraşan meslekler farklıdır. Bu alanlarda çalışan uzmanlar, genellikle birbirleriyle pek az ilişkisi olan çok çeşitli uzmanlık belgelerine, eğitimlere ve yaklaşımlara sahiptirler. Hukuk mesleğinin hukuk fakültesine gitmiş, hukuk alanındaki bütün konularda eğitim görmüş ve baronun meşakkatli sınavından geçmiş kişilerin yanı sıra ucuz bir hafta sonu kursuna katılarak mahkeme salonlarında uyulması gereken kuralları öğrenmiş kişiler tarafından da icra edildiğini hayal edin. Sorunun boyutlarını kavramanıza faydası olacaktır. Peki, sizi hangi avukat savunsun isterdiniz?

Psikoterapi mesleğinde, klinik psikologlar diplomalı avukatların en yakın eşdeğeridir. Çoğunluğu doktora yapmıştır ve diplomalarını bağımsız bir terapi atölyesinden değil de büyük bir üniversiteden almış iseler temel psikolojik keşiflerden haberdardırlar. Aralarından bazıları başarılı bir terapinin unsurları veya duygusal bozuklukların kökenleri gibi konularda şahsen araştırma yaparlar. Fakat şahsen araştırma yapıyor olsunlar ya da olmasınlar, psikoloji bilimleri konusunda birikimli ve hangi tür terapinin hangi sorunlar için bariz şekilde daha etkili olduğundan haberdardırlar. Örneğin; bilişsel ve davranışsal yöntemler panik atak, depresyon, yeme bozuklukları, uykusuzluk, kronik öfke ve diğer duygusal rahatsızlıkları tedavi etmekte kullanılan psikolojik tedavi yöntemleridir. Bu yöntemler, bu rahatsızlıkların tedavisinde genellikle en az ilaçla tedavi kadar, bazen daha da etkili yöntemlerdir.[8]

Tam tersine, tıp diplomasına sahip çoğu psikiyatrist, ilaçla tedavi ve tıp hakkında bilgi edinmişlerdir ama

bilimsel yöntemler veya psikolojideki temel araştırmalardan ender olarak haberdardırlar. Yirminci yüzyıl boyunca, psikiyatristler genellikle Freudiyen psikanaliz yöntemlerini ya da onun yan dallarını uygulamışlardır; bir psikanalitik eğitim kuruluşuna kabul edilmek için tıp diplomanızın olması gerekir. Psikanaliz gözden düşmeye ve rahatsızlıkların biyolojik/tıbbi tedavileri daha gözde olmaya başlayınca, çoğu psikiyatrist hastalarını herhangi tür bir konuşma terapisi yerine ilaçla tedavi etmeye başladı. Üstelik psikiyatristler beyin hakkında bilgi sahibi olurken; büyük çoğunluğu hâlâ psikoloji ya da bilimin şüpheci özü olan sorgulama hakkında hemen hemen hiçbir şey öğrenmiyorlar. Antropolog Tanya Luhrmann, psikiyatri ihtisası yapan doktorları incelemek için dört yıl harcamış; onlarla derslere girmiş, kongrelere katılmış, kliniklerde ve acil servislerde onları izlemiştir. Luhrmann'ın bulgularına göre psikiyatri asistanlarından çok fazla okumaları beklenmiyor, bunun yerine kendilerine verilen dersleri sorgulamadan ve tartışmaya girmeden kabul etmeleri isteniyor. Aldıkları dersler uygulama becerileri kazandırmaya yönelik, entelektüel bir içerik taşımıyor; dersi veren hoca terapinin neden yarar sağladığından ya da belli sorunlar için hangi tür terapileri kullanmanın en doğrusu olacağından değil, terapi süresince yapılması gerekenlerden bahsediyor.[9]

Son olarak psikoterapinin çok çeşitli yöntemlerini uygulayan pek çok insan vardır. Bazılarının psikoterapi, rehberlik ve psikolojik danışmanlık ya da klinik sosyal hizmetler konusunda yüksek lisans dereceleri vardır; evlilik ya da aile terapisi gibi uzman oldukları alanda yetkilidirler. Ancak bazılarının psikoloji alanında hiçbir

eğitimleri olmadığı gibi kimileri üniversite mezunu da değildir. 'Psikoterapist' sözcüğü büyük ölçüde denetimden yoksundur; çoğu zaman herhangi bir konuda herhangi bir eğitimi olmayan insanlar bile terapist olduklarını söyleyebilir.

Geçtiğimiz otuz yıllık dönem içinde akıl sağlığı alanında çalışan her türlü uzman sayısında hızlı bir artış kaydedilirken, çoğu psikoterapi eğitimi programı üniversitelerin psikoloji bölümlerinde bilimsel eğitim görmüş kuzenleriyle olan bağlarını kopardılar.[10] "Araştırma ve istatistikleri niye bilmemiz gerekiyor?" diyordu bu programlardan çoğundan mezun olanlar. "Tek bilmemiz gereken nasıl terapi yapacağımız ve bunun için de daha çok klinik tecrübeye ihtiyacım var, düşüncesi." Bazı açılardan haklıydılar da. Terapistler sürekli terapinin gidişatıyla ilgili kararlar verirler: Şimdi ne yararlı olabilir? Hangi yönde ilerlememiz gerekir? Danışanımın hikâyesini sorgulamanın tam sırası mı, yoksa tam o odadan çıkmak üzereyken mi yapmalıyım bunu? Bütün bu kararları vermek, insan ruhunun sonsuz çeşitlilikteki tuhaflıkları ve ihtiraslarına; karanlığın ve sevginin kaynaklarına ilişkin olarak deneyimli olmayı gerektirir.

Üstelik, psikoterapi doğası gereği hasta ile terapist arasındaki özel bir etkileşimdir. Hiç kimse muayenehanenin mahremiyeti içinde yanlış bir şey yapacak mı acaba diye terapistin omuzu üzerinden olanları izlemez. Ancak etkileşimin doğasından kaynaklanan mahremiyet, bilim ve şüphecilik konularında eğitim görmemiş terapistleri hepimizin muzdarip olduğu kendimizi korumaya yönelik bilişsel yanılgıları düzeltme olanağından yoksun bıra-

kır. Bu terapistlerin gördükleri inandıklarını teyit eder ve inançları da neler göreceklerini belirler. Bu kısır bir döngüdür. Hastam iyileşti mi? Mükemmel şekilde iyileşti; o hâlde yaptıklarım işe yaradı demektir. Hastamda bir değişiklik olmadı ya da daha mı kötüye gitti? Ne şanssızlık. Fakat bu hasta da terapiye dirençli ve çok problemli biri; ayrıca bazen iyileşmeden önce hastanın kötüleşmesi gerekir. Cinsel sorunları bastırılmış öfkenin yarattığına mı inanıyorum? Hastamın sertleşme sorunu, annesine ya da karısına duyduğu öfkeyi yansıtıyor olmalı. Cinsel tacize uğramış olmanın yeme bozukluklarına mı yol açtığına inanıyorum? Hastamın bulimiadan muzdarip olması, çocukken cinsel tacize uğradığı anlamına geliyor olmalı.

Terapistlerin çoğunluğunun yeterli olduğu; bazı hastaların terapiye hakikaten direnç gösterdikleri ve gerçekten çok sorunlu oldukları kanısında olduğumuzu açıkça ifade etmek isteriz. Bu bölüm terapiye yönelik bir suç duyurusu değil; tıpkı hafızanın yaptığı hatalar hakkında yazmanın hafızanın bütünüyle güvenilmez olduğu veya bilimsel çalışmalardaki çıkar çatışmaları hakkında yazmanın, bütün bilim insanlarının yaptığı araştırmaların çıkar çatışmalarıyla gölgelendiği anlamına gelmediği gibi. Bizim niyetimiz, klinik uygulamaların kapalı döngüsünün ne gibi hatalara neden olabileceğini incelemek ve kendi kendini haklı çıkarmanın, bu hataların devam etmesine nasıl yol açtığını göstermek.

Özel muayenehanesi olan bütün terapistler için bilim ve şüphecilik bu kapalı döngüyü kırmanın yollarıdır. Şüphecilik, terapistlere hastalarının söylediği her şeyi olduğu gibi kabul etmek konusunda dikkatli olmayı öğre-

tir. Eğer bir kadın hasta terapistine annesinin kendisi üç yaşındayken vajinasına örümcekler koyduğunu söylerse, terapist bu olayın hakikaten söylendiği şekilde gerçekleştiğine inanmaksızın da hastasıyla duygudaşlık kurabilir. Eğer bir çocuk öğretmeninin kurbağalar ve palyaçolarla dolu bir uçağa bindirip kendisini gezdirdiğini söylerse, şüpheci bir terapist öğretmenlerin (bütün maaşlarını yatırarak daha azına olmaz çünkü) özel bir uçak tutarak bunu hakikaten yaptıklarına inanmaksızın da hikâyenin büyüsüne kapılabilir. Eğer hipnoz kullanacaksanız, hipnozun hastalarınıza rahatlamak, ağrılarıyla baş etmek ve sigarayı bırakmak için yardımcı olabileceğini ama hastanızın geçmişi hatırlamasına yardım etmek üzere hipnozu asla kullanmamanız gerektiğini bilmenizde yarar vardır çünkü hevesli ve hassas hastanız genellikle güvenilmez anılar *hatırlayacaktır*.[11]

Bütün bunlara rağmen günümüzde binlerce psikiyatrist, sosyal hizmet uzmanı, rehber ve psikoterapist serbest terapistlik yapmaya kendilerine yol gösterecek şüphecilikten ve kanıtlardan yoksun bir şekilde başlamaktadır. Hem klinik çalışmalarda uzmanlaşmış biri hem de bilimsel araştırmalar yapan bir bilim insanı olarak büyük ün kazanmış olan Paul Meehl, daha öğrenciyken bütün psikologların eğitimindeki ortak faktörün şu olduğunu gözlemlemiş; "Kimseyi kandırmamak ve kandırılmamak konusundaki genel bilimsel kararlılık: Klinik uygulamalar alanında olan kimi şeyler beni bu açıdan endişelendiriyor. Bu şüphecilik -kimseyi kandırmamak ve kimse tarafından kandırılmamak konusundaki bu tutku- artık elli yıl önce olduğu kadar psikologların zihinsel ekipmanlarının asıl parçalarından biriymiş gibi görünmü-

yor... Mahkeme salonlarında kendi gözümle öyle psikolojik tanıklıklar gördüm ki bu eleştirel düşünce yapısının büyük ölçüde eksik olduğu apaçıktı."[12]

Meehl'in korktuğu sorunların bir örneği, önde gelen psikiyatristlerden biri olan ve sık sık bastırılmış anılar konusundaki davacılar adına tanıklık eden Bessel van der Kolk'un ifadesinde görülebilir. Van der Kolk bir psikiyatrist olarak tıp öğrenimi görmüş ve psikiyatride uzmanlaşmış ama deneysel psikoloji konusunda asla, tek bir ders bile almamış olduğunu açıklamıştır:

Soru: Klinik yargıların güvenilirliği veya görüşmelere dayalı olarak yapılan klinik tahminlerin güvenilirliği konusundaki araştırmalardan haberdar mısınız?

Cevap: Hayır.

Soru: Güncel "aleyhte/yanlış olduğunu gösteren kanıt" kavramından ne anlıyorsunuz?

Cevap: Sanırım bu insanların sahip olduğu değerli kavramların aleyhinde olan kanıt anlamına geliyor.

Soru: İnsanların bastırılmış hafızalara sahip olduğu veya bir dizi travmatik olayı farkındalık alanlarının dışına ittikleri, bunların hafızada saklandığı ve yıllar sonra doğru bir şekilde hatırlayabildikleri konusundaki teoriye ilişkin olarak bildiğiniz en güçlü aleyhte kanıt nedir?

Cevap: Buna karşı en güçlü kanıt neymiş?

Soru: Evet. En güçlü aleyhte kanıt nedir?

Cevap: Bunun yanlış olduğunu gösteren iyi bir kanıt hiç aklıma gelmiyor doğrusu...

Soru: Hipnoz altında var olmayan anıları hatırlama kavramı ile ilgili olarak herhangi bir bilimsel yayın okudunuz mu?

Cevap: Hayır.

Soru: Klinik çalışmalar yapan psikolog ve psikiyatristlerin geçen yıllar içinde daha doğru klinik yargılara ulaşıp ulaşmadıkları konusunda araştırmalar var mı?

Cevap: Varsa bile, doğrusu, bilmiyorum...

Soru: Gerçek ve sahte anıları birbirinden ayırmak için kullandığınız bir yöntem var mı?

Cevap: Bizler, insan olarak, daima bir başkasının bizi kandırıp kandırmadığını anlamaya çalışırız ve hepimiz her zaman belli yargılara varırız. İçsel tutarlılık diye bir şey vardır ve inanlar size içsel olarak tutarlı bir şey anlatıyorsa ve buna uygun etkileri görebiliyorsanız, anlattığı hikâyenin doğru olduğuna inanmak eğilimi gösteriyorsunuz tabii ki.[13]

Bu ifadeyi verdiği sırada van der Kolk sahte anılar ve hipnozun nasıl sahte anıların oluşmasına neden olabileceği konusunda yazılmış ciltler dolusu araştırma literatürünü okumamış olduğu gibi, 'görüşmelere dayalı klinik tahminlerin' güvenilmezliğinin belgelendiğinden de habersizdi. Travmatik anıların genellikle bastırıldığı yönündeki inancının doğru olmadığını gösteren araştırma-

ların da hiçbirini okumamıştı. Ama buna rağmen sık sık ve gayet kendinden emin bir şekilde bastırılmış anılarla ilgili davalarda, davacılar adına tanıklık ediyordu. Klinik çalışmalar yapan pek çok uzman gibi o da bir hastasının gerçeği söyleyip söylemediğini ve bir anının gerçek mi, yoksa sahte mi olduğunu klinik tecrübesine dayanarak bileceğinden şüphe duymuyor; hastanın anlattığı hikâyenin 'içsel tutarlılığı' olup olmadığına ve hastanın hikâyeyi uyumlu duygularla anlatıp anlatmadığına bakarak anlıyor yani hasta hikâyenin doğru olduğunu *hissediyorsa* hikâyeyi doğru sayıyor. Ancak bu akıl yürütmeyle ilgili sorun şudur: Önceki bölümde gördüğümüz gibi binlerce akıl sağlığı yerinde insan, uzaylılar tarafından kaçırıldıklarına inanıyor ve maruz kaldıklarına inandıkları tuhaf deneyimlere uygun duygular eşliğinde, içsel olarak tutarlılığı olan hikâyeler anlatıyorlar. Bir araştırmacı psikolog olan John Kihstrom şu gözlemde bulunur; "Doğruluk ve kendinden emin olma arasındaki ilişkinin zayıflığı, 100 yıllık tarih içindeki görgü tanıklarının hatırladıkları konusunda yapılan araştırmalar sayesinde son derece iyi belgelenmiş olgulardan biridir."[14] Ama van der Kolk neredeyse Psikolojiye Giriş dersi almış her lisans öğrencisinin haberdar olduğu bu bulgulardan habersizdi.

Hafızanın yanılabilirliği ve kurtarılmış hafıza vakalarının uydurduğu hikâyelere dair kanıtlar biriktikçe, bu kavramın destekçileri bir hata olduğunu kabul etmediler; sadece travmatik anıların sözde kayboluşuna dair fikirlerini değiştirdiler. Artık işbaşında olan bastırma değildi, ayrılmaydı; nasıl yapıyorsa, zihin travmatik anıyı ayırıyor ve başka yerlere sürgün ediyordu. Bu değişiklik hiç istiflerini bozmadan, gözlerini kırpmadan davalarda

kurtarılmış anılar konusunda bilimsel uzmanlığı olan kişiler olarak tanıklık etmeye devam etmelerine olanak sağladı.

Otuz yılı aşkındır kurtarılmış anılar terapisini destekleyen Christine Courtois'ın 2014 yılında yaptığı tanıklığı düşünün. Bir hukuk davasında küçük bir oğlan çocuğuyken davalı tarafından taciz edildiğini iddia eden bir davacı için tanıklık etmek üzere uzman olarak çağrılmıştı. Ancak davacı tacizi ancak yenilerde hatırlamaya başladığı için, bu iddianın bilimsel bir dayanağı olup olmadığının anlaşılması amacıyla tanıkların dinlenmesi için dava görülmeden önce duruşma yapılmıştı. Çocuk tacizi dâhil hukuk davalarında genellikle zaman aşımı vardır. Fakat pek çok mahkeme davacı ilkin kendisine zarar verildiğinden haberdar değilse ya da daha sonra olanları hatırladıysa, hatırlamadığı sürece zaman aşımı saatinin durduğuna karar vermiştir. Örneğin; mahkemeler kişinin komada olmasının saati durduracağı yargısına varmıştır fakat bastırılmış anıların saati durdurup durdurmadığı konusunda görüş birliği yoktur. Karar travmatik anıların bastırılabileceği ya da ayrılabileceği iddiasın bilimsel değerine dayanmaktadır. Eğer anılar bastırılabiliyor ya da ayrılabiliyorsa, o hâlde hukuk ve suç davaları, davacı tacize uğradıktan değil uğradığını *hatırladıktan* belli bir süre sonra açılabilmektedir.

İşte bu yüzden, bu gibi davalarda davacının avukatı bulabildiği en etkili klinikçileri bastırmanın -ya da bugünlerde ayırmanın- var olduğu yönünde tanıklık etsinler diye mahkemeye getirmektedir. Sinirbilim ve beyin araştırmalarının son derece revaçta olması sayesinde,

bastırılmış anıların mevcudiyeti konusunda yıllarca tanıklık etmiş bu uzmanlar şimdi Dr. Courtois'ın tutarsız ifadesinde görülebileceği gibi ayrılmış anılara dair yeni inançlarını desteklemek için beynin kimi kısımlarına anlaşılmaz atıflarda bulunmaktadırlar.

> A. Bu da kişinin beyninde stres travmasına verilen aşırı baskılama tepkisiyle ilgilidir ve beynin farklı kısımları ışıyarak ya da kendini kapatarak ayrımlı tepki gösterir. Böylece ayrılmayla ilgili bölüm deneyimden kendini ayırmayla gerçeklik yitimiyle ilgilidir ve bu tür mekanizmalar o bilgiyi yalıtmayı kolaylaştırır. Anlaşıldığı kadarıyla bu bilgi kaybolmaz ve daha sonra erişilebilir kalır fakat beyinde yalıtılmıştır.
>
> Travma geçirmiş çocukların beyniyle ilgili bazı araştırmalar göstermektedir ki travma geçirmiş çocukların beyinleri farklı deneyimleri nedeniyle travma geçirmemiş çocukların beyinleriyle karşılaştırıldığında -ki bunlar genellikle çok erken yaşta başlar- beyinler birbirinden farklıdır ve beyin gelişimi farklıdır, beyin işlevleri, beyin yapısı farklıdır. Bu da anıların korunmasıyla, anıların kodlanmasıyla ve daha sonra bu anıların geri kazanılmasıyla ilgili anlamlar taşıyabilir.[15]

Etkilendiniz mi? Eğer öyleyse, yalnız değilsiniz. Bu ciddi ve bilimsel görünen ama yakından incelendiğinde boş laftan ileri gitmediği anlaşılan türden bir konuşmadır. Beynin farklı bölümleri ne yapıyormuş? Hangi bölümleri? Beyin yapısı travma mağdurlarında farklıymış,

öyle mi? Nasıl farklıymış? "Hafıza ile ilgili anlamlar taşıyor." tam olarak ne demek? "Beyinde yalıtılmış mı?" Neresinde? Corpus callosum'un oralarda küçük bir dolapta filan mı? Deena Weisberg ve çalışma arkadaşları "Sinirbilim Açıklamalarının Baştan Çıkarıcı Cazibesi" adlı makalelerinde bir grup sıradan insana bir davranışın açıklamasını doğrudan yaptığınızda ve bir başka gruba aynı açıklamayı ama beyinle ilgili birtakım muğlâk laflar ortaya atarak ("Beyin taraması göstermektedir ki..." ya da "Beynin ön lob devrelerinin işin içinde olduğu bilinmektedir.") yaptığınızda, insanların ikincisini daha bilimsel ve böylece daha ciddi kabul ettiklerini göstermişlerdir. Psikoterapistler dâhil pek çok zeki insan, bu cazip söylemin tuzağına düşer fakat sıradan insanlar bunun ne anlama geldiğini anlatsınlar diye mahkemeye çağrılmazlar.[16]

Terapilerin mahremiyetinin BM gözlemcileri tarafından bozulması gerektiğini veya bütün terapistlerin kendi araştırmalarını yapmaya başlamalarını öneriyor değiliz. Bilimsel düşünme biçiminden haberdar olmak, varoluşsal sorulara yanıt arayan birine yardım ederken bir terapistin işine yaramayabilir. Fakat terapistin doğrulanmamış klinik yargılarının başkalarının hayatını mahvedebileceği alanlarda uzmanlık ve kesinlik iddia ettiği zamanlarda, bunun çok büyük önemi vardır. Bilimsel yöntem tahminlerimizin ve hipotezlerimizin doğru olduğunu değil, *hatalı olabileceğini* göstermeye yarayan işlemlerin kullanımını içerir. Bilimsel akıl yürütme her türlü işi yapan bütün insanlar için yararlıdır çünkü hata yaptığımız olasılığıyla hatta yalın gerçeğiyle yüzleşmemizi sağlar. Kendi kendimizi haklı çıkardığımız durumlarla

yüzleşmemizi ve bunları kamu önünde teşhir ederek başkalarının eleştirisine sunmamızı sağlar. Özünde, bilim kibir denetiminin bir biçimidir.

İyi Kalpli Yunus Problemi

Ara sıra, gemisi batan ve dalgalı denizde boğulmasına ramak kalan bir denizciye dair yürek ısıtan bir haber duyarız. Birdenbire yanında bir yunus belirmiş, nazikçe ama kararlı bir şekilde iterek denizciyi güven içinde kıyıya getirmiştir. Yunusların, insanlardan onları boğulmaktan kurtaracak kadar çok hoşlandıkları sonucuna varmak işten bile değildir. Fakat bir dakika, yunuslar insanların da kendileri kadar iyi yüzücü olmadıklarının farkındalar mı? Gerçekten yardım etmeye mi çalışıyorlar? Buna cevap verebilmek için gemisi batan kaç denizcinin yunuslar tarafından itelenerek açık denize götürüldüğünü, orada boğulduğunu ve bir daha kendisinden haber alınamadığını bilmemiz gerekir. Bu olaylardan haberdar değiliz çünkü artık hayatta olmayan o denizciler bize kötü yunuslara ilişkin hikâyelerini anlatamazlar. Eğer bu bilgiye sahip olsaydık; yunusların ne iyi ne de kötü, sadece oyuncu oldukları sonucuna varabilirdik.

Sigmund Freud'un kendisi iyi kalpli yunus problemindeki akıl yürütmeye kurban gitmiştir. Meslektaşı olan psikanalistler bütün erkeklerin iğdiş edilme korkusu yaşadıklarına ilişkin düşüncesini sorguladıklarında, buna gülüp geçmişti. Şöyle yazmıştı; "On yıllardır mesleklerini ifa ettikleri hâlde iğdiş edilme kompleksinin var olduğuna dair hiçbir emare bulamadıklarını böbürlene-

rek anlatan psikanalistleri duyuyoruz. Gözden kaçırma ve hata yapma sanatında virtüözlük gerektiren bu eser karşısında başımızı eğmeli ve selama durmalıyız."[17] Demek ki bir psikanalist hastalarında iğdiş edilme korkusu görüyorsa, Freud haklıydı; yok görmüyorsa, gözden kaçırıyordu ve Freud hâlâ haklıydı. Erkeklerin kendisi size iğdiş edilme korkusu yaşadığını söyleyemezdi çünkü bu bilinçsiz bir korkuydu ama böyle bir korku hissettiğini reddediyor ise o zaman şüphesiz inkâr ediyordu.

Ne olağanüstü bir teori! Yanlış çıkmasına imkân yok. Fakat Freud uygarlığa ve uygarlığın neden olduğu doyumsuzluklara ilişkin aydınlatıcı gözlemlerine rağmen, işte tam bu yüzden bilim yapmıyordu. Herhangi bir teorinin bilimsel olabilmesi için doğru olduğu kadar, yanlış olduğunun da gösterilebileceği bir şekilde ifade edilmesi gerekir. Eğer ortaya çıkan her türlü sonuç erkeklerin iğdiş edilme korkusu yaşadıklarına, akıllı tasarım diye bir şeyin var olduğuna, evrimin gerçek olduğuna, türlerin çeşitlendiğine, en sevdiğiniz medyumun o sabah duş alıyor olmasa 11 Eylül'ü doğru bir şekilde öngöreceğine ya da yunusların insanlara yardım ettiğine ilişkin hipotezinizi onaylıyorsa bu, sizin için bir inanç meselesidir; bilimsel bir yaklaşım değildir. Bütün bunlara rağmen, Freud kendisini mükemmel bir bilim insanı olarak görürdü. 1934 yılında Amerikalı psikolog Saul Rosenzweig, Freud'a yazarak psiknalitik iddialarını deneysel olarak test etmesini önermiştir. "Bu iddiaların dayandığı güvenilir gözlemlerin zenginliği, onları deneysel olarak doğrulanma ihtiyacından bağımsız kılar." diye yanıtlamıştır azametle Freud, "Yine de (deneylerin) bir zararı olmaz."[18]

"Güvenilir gözlemler" kişinin yalnızca kendi yargılarını destekleyen gözlemlerini dikkate alma eğilimi nedeniyle güvenilir değildir. Klinik sezgi yani "Ben görünce tanırım." düşüncesi pek çok psikiyatrist ve psikoterapist için konuşmanın sonudur ama bilim, insan için konuşmanın başlangıç noktasıdır; "İyi de gördüğün şey tam olarak neydi ve haklı olduğundan nasıl bu kadar eminsin?" Gözlem ve sezgi, bağımsız olarak doğrulanmadıkça, güvenilmez rehberlerdir; turistleri hatalı yönlendiren amatör yerel rehberlik meraklılarına benzerler, zaman zaman insanları çok yanlış yönlere gönderirler.

Artık pek az ortodoks Freudiyen terapist kalmış olmasına rağmen, çok sayıda psikodinamik terapi okulu vardır; psikodinamik terapi okulu diye adlandırılmalarının nedeni Freud'un tanımladığı bilinçaltı zihinsel dinamiklere vurgu yapmalarıdır. Bu programların çoğu üniversitelerin psikoloji bölümleriyle ilintisizdirler. (Gerçi bazıları hâlâ psikiyatride ihtisas yapanların eğitiminin bir parçasıdır.) ve bu programların öğrencileri bilimsel yöntemler ve temel psikolojik bulgular hakkında ya çok az şey bilir ya da hiçbir şey öğrenmezler. Bir de diplomalı olmayan, psikodinamik teoriler hakkında fazla bir şey bilmeyen ama her şeye rağmen, eleştirmeden, kültüre sirayet etmiş Freudiyen dili -regresyon, inkâr ve bastırma gibi kavramları- benimseyen terapistler vardır. Bu klinik uygulayıcıları, gözlemlerinin gücüne duydukları hatalı güven ve bunun yarattığı kapalı döngü birleştirir. Gördükleri her şey inançlarını teyit eder.

Bu kısır döngünün tehlikelerinden biri, uygulayıcılarını hatalı mantık yürütmelere açık bir hâle getirme-

sidir. Meşhur "Bütün insanlar ölümlüdür; Sokrates de bir insandır; o hâlde Sokrates de ölümlüdür." tasımını düşünün. Buraya kadar her şey yolundadır. Fakat bütün insanların ölümlü olması, bütün ölümlülerin de insan olmasını gerektirmediği gibi bütün insanların Sokrates olduğu anlamına da gelmez. Buna rağmen, bastırılmış anıları geri kazanma hareketi, bir kadının çocukluğunda cinsel istismara uğramış olması hâlinde depresyon, yeme bozukluğu ve panik atak geliştireceği; depresyon, yeme bozukluğu ve panik atak yaşayan bütün kadınların cinsel olarak istismar edilmiş olması gerektiği şeklindeki hatalı bir mantık yürütmeye dayanıyordu. Buna uygun olarak pek çok psikodinamik klinisyen mutsuz hastalarını bu teoriyi destekleyecek kanıtlar bulmak üzere geçmişlerini didik didik etmeleri için sıkıştırmaya başladı. Fakat ilk sorulduğunda hastalar cinsel istismara uğradıklarını inkâr ettiler. Bilişsel uyumsuzluğa neden olan bu tepkiye karşılık ne yapmalı? Cevap Freud'un bilinçaltının etkin bir şekilde travmatik deneyimleri, özellikle de bunlar cinsel içerikli ise, bastırdığına ilişkin düşüncesinden geldi. Hah, işte bu durumu açıklıyordu! Bu Holly Ramona'nın babasının kendisine on bir yıl boyunca tecavüz ettiğini nasıl unutabileceğini açıklar!

Bu terapistlerden bazılarının, hastalarının yaşadıkları travmatik cinsel tacizleri hatırlamamalarının nedenin bu anıları bastırmış olmaları olduğuna bir kez inandıktan sonra; hastanın bastırdığı anıları yeniden hatırlaması için, ellerinden gelen her şeyi yapmaya hakları olduğuna, dahası profesyonel olarak kendilerini buna mecbur olduklarına inandırmalarını anlayabilirsiniz. Hastalar inkâr etmekte ne kadar diretirse, bu bastırma yönünde

daha güçlü bir kanıt oluşturacak ve dolayısıyla, daha etkili yöntemlere başvurulması gerekecektir. Eğer hipnoz yetmiyorsa gelin sodyum amitali (gerçek serumu) kişiyi rahatlatan ve sahte anılar hatırlaması olasılığını artıran bir başka müdahalede bulunmayı deneyelim.[19]

Elbette ki pek çoğumuz dikkatimizi başka tarafa yönelterek veya üzerinde düşünmemeye çalışarak acı veren bir anıdan bilinçsiz olarak kaçınmaya çalışırız ve yine çoğumuz, çok unuttuğumuzu sandığımız acı verici bir anımızı, o anıyı çağrıştıran koşullarda birdenbire hatırlarız. Bu gibi durumlar hafızayla uğraşan bilim insanlarının hatırlatıcı ipuçları dedikleri, o anıyı hatırlamamızı sağlayan tanıdık işaretleri temin eder.[20]

Ancak psikodinamik terapistler bastırmanın olağan unutma ve hatırlama mekanizmalarından tamamen farklı olduğunu iddia ederler. Bunun bir insanın yıllar boyunca tekrar tekrar tecavüze uğramak gibi travmatik bir deneyimi nasıl unutabileceğini açıkladığını düşünürler. Buna rağmen, deneysel araştırmalar ve klinik kanıtları titizlikle değerlendirdiği *Remembering Trauma* adlı kitabında klinik psikolog Richard McNally şu sonuca varır; "Zihnin travmalara ilişkin anıları bastırarak veya ayırarak, bilincin ulaşamayacağı bir hâle getirerek kendisini koruduğu düşüncesi inandırıcı deneysel destekten yoksun bir psikiyatrik folklor konusudur."[21] Kanıtlar ezici bir üstünlükle tam tersini göstermektedir. Travmatik deneyimler yaşamış insanların büyük çoğunluğunun sorunu bu yaşadıklarını unutmaları değil, unutamamalarıdır: Bu anılar istenmese de sürekli hatırlanır durur.

O hâlde, insanlar işkenceye uğradıklarına, savaştıkla-

rına, doğal bir felakete kurban gittiklerine ilişkin anılarını (o sırada beyin hasarı görmemeleri koşuluyla), bu korkunç deneyimlerin ayrıntıları bütün anılarda olduğu gibi zaman içinde değişikliklere uğrasa bile, bastırmazlar. "Hakikaten travmatik olaylar; korkutucu ve hayatı tehdit eden yaşantılar asla unutulmazlar, hele tekrar tekrar yaşanmışlarsa buna olanak yoktur." diyor McNally. "Temel ilke şudur: Eğer istismar olay, gerçekleştiği sırada travmatik idiyse, unutulması olasılığı yoktur. Eğer unutulmuş ise travmatik olması olasılığı yoktur. Ve unutulmuş bile olsa, bastırılıp engellendiğine ve ulaşılamaz bir hâlde zihinsel duvarların arkasına atıldığına ilişkin kanıt yoktur."

Bu bilgi, yıllar boyu gaddarlığa maruz kalmış insanların anılarını bastıracaklarına sonuna kadar inanan terapistlere muhakkak ki hatalı gelecektir. Bu düşüncedeki terapistler haklı olsaydı, Yahudi soykırımından kurtulanların anılarını bastırmak için en başta gelen adaylar olacağı muhakkaktı. Fakat bilindiği kadarıyla ve NcNally'nin de belgelediği üzere Yahudi soykırımından sağ kurtulan hiç kimse başına gelenleri ne unutmuş ne de bastırmıştır. Anıların bastırılıp sonradan hatırlanacağını savunanların bu kanıta karşılık bir cevapları da vardır; konuyu çarpıtırlar. Savaştan kırk yıl sonra yapılan bir araştırmada, bir Nazi toplama kampı olan Erika Kampı'ndan sağ kurtulanlara, kampta kendilerine yapılanları hatırlamaları istenmiştir. Bu araştırma esnasında anlattıkları şeyler, kamptan ilk kurtarıldıkları esnada anlattıklarıyla kıyaslandığı zaman, soykırımdan sağ kurtulanların olanları hayli doğru bir şekilde hatırladıkları anlaşılmıştır. Herhangi tarafsız bir gözlemci bu araştırmayı okuduktan

sonra "Nasıl inanılmaz bir şey! Bu insanlar aradan kırk yıl geçmiş olmasına rağmen bütün bu ayrıntıları nasıl da hatırlıyorlar." diyecektir. Buna rağmen, bastırılmış anıların hatırlanacağına inanan bir grup bu araştırmaya "Nazilerin yaptığı Yahudi soykırımından sağ kurtulanlarda da unutkanlıklar rapor edilmiştir." şeklinde atıf yapmıştır. Araştırmada rapor edilen şeylerin unutmakla ilgisi yoktur. Kamptan kurtulanlardan bazıları, benzer pek çok şiddet olayı arasından birkaçını hatırlayamamış veya sadist gardiyanın adı gibi bazı ayrıntıları unutmuşlardır. Bu bastırma değildir; bu olayların üzerinden yıllar geçtikçe hepimizin başına gelen, olağan, ayrıntıları hatırlayamama durumudur.[22]

Bastırmaya inanan terapistler, her yerde onu görürler; başka hiç kimse görmese bile. Fakat klinik deneyimleriniz süresince gördüğünüz her şey inançlarınızı destekleyen kanıtlar hâline geliyorsa, aksi yönde kanıt olarak neyi kabul edeceksiniz? Peki, hastanızın istismara uğradığına dair anılarının olmamasının nedeni, anılarını bastırmış olması değil de asla istismara uğramamış olmasıysa ne olacak? Sizi düştüğünüz kapalı döngüden kurtaracak olan nedir? Bilim insanları kendi doğrudan gözlemlerimizin peşin yargısından korunalım diye kontrol grubu denen şeyi icat etmişlerdir: Yeni terapi metoduyla *terapi görmeyen*, yeni ilacı *içmeyen* insanların oluşturduğu grup. Çoğu insan yeni bir ilacın etkili olup olmadığına ilişkin bir araştırmada kontrol grubunun önemini anlar çünkü bir kontrol grubu olmaksızın, insanların gösterdikleri tepkinin ilaca mı, yoksa ilacın olumlu etki yapacağına dair genel beklentiye yani plasebo etkisine mi bağlı olduğunu kestiremezsiniz. Örneğin; cinsel sorunları oldu-

ğunu söyleyen kadınlar üzerinde yapılan bir araştırmada, kadınların %41'i Viagra aldıktan sonra libidolarının güçlendiğini söylemişlerdir. Ancak şeker hapı alan kontrol grubundaki kadınların da %43'ü libidolarının güçlendiğini ifade etmiştir.[3] (Bu çalışma kesin bir şekilde göstermişti ki en fazla cinsel heyecan yaratan organ beyindir.)

Elbette ki psikoterapistseniz, hastalarınızı rastgele ayırıp bir kısmını bekleme listesine yazıp kalan kısmını tedavi edemezsiniz; bekleme listesindekiler derhâl kendilerine başka bir terapist bulacaklardır. Ancak iyi kalpli yunus meselesinden haberdar olacak şekilde eğitilmemişseniz; kendi görüşlerinizin doğru olduğundan ve klinik becerilerinizin doğruluğundan şüphe edilemeyeceğinden yüzde yüz, yüzde bin beş yüz eminseniz, ciddi hatalar yapabilirsiniz. Bir klinik sosyal psikolog bir çocuğun vesayetini annesinin elinden alma nedenini şöyle açıklamış: Anne çocukluğunda fiziksel tacize uğramış ve "Hepimiz biliyoruz ki..." demiş sosyal hizmet uzmanı hâkime, "Bu durum günün birinde bu annenin kendi çocuğunu taciz edeceğine dair büyük bir risk unsurudur." Tacizin döngüsel olduğuna ilişkin bu varsayım, durumun öyle olduğunu teyit eden gözlemlerden kaynaklanıyordu: Çocuklarına kötü muamele etmek, tacizde bulunmak yüzünden hapiste bulunan ya da terapi gören ebeveynler kendi ebeveynleri tarafından acımasızca dövüldüklerini veya cinsel olarak taciz edildiklerini söylemişlerdi. Ama bunlar eksik olan durumun öyle olmadığını teyit eden vakalardı: Büyüdüğünde tacizciye dönüşmeyen ama çocukluğunda tacize uğramış insanlar. Bu kişiler sosyal hizmet uzmanları veya akıl sağlığıyla uğraşan başka sağlık

mesleği mensupları için görünmezdirler çünkü tanım gereği, bu kişileri bu nedenlerle hapiste ya da terapide görmezsiniz. Çocukları yıllar boyunca izleyerek uzun erimli araştırmalar yürüten araştırmacı psikologlar, çocukken şiddet görmüş çocukların şiddet uygulayan birer ebeveyn olacakları yönündeki yaygın kanıya rağmen, tacize uğramış çocukların büyük bir çoğunluğunun (yüzde yetmişi) ebeveynlerinin zulümlerini yinelemediklerini bulmuşlardır.[24] Eğer ebeveynlerinden şiddet görmüş kişilere ya da çocuklarına kötü muamele eden ebeveynlere terapi yapıyorsanız, bu bilgiden haberdar olup olmamanız çok önemli olmayabilir ama bir ebeveynin çocuğunun velayetine sahip olup olmayacağı türünden kararları etkileyecek varsayımlarda bulunabilecek bir konumdaysanız, bunları kesin olarak bilmeniz gerekir.

Benzer şekilde, cinsel olarak taciz edilmiş çocuklara terapi yaptığınızı varsayın. Durumları içinize dokunmaktadır ve gösterdikleri belirtileri dikkatle not alırsınız: Korku içindedirler, yataklarını ıslatırlar, gece lambası açık uyumak isterler, karabasanlar görürler, mastürbasyon yaparlar veya cinsel organlarını diğer çocuklara gösterirler. Büyük bir ihtimalle, bir süre sonra bu belirtileri kılavuz olarak kullanmak suretiyle, bir çocuğun cinsel tacize uğrayıp uğramadığını tespit edebileceğinizden oldukça emin bir hâle gelirsiniz. Çok küçük bir çocuğa, sözlerle anlatamadığı şeylerin oyun sırasında ortaya çıkacağına dayanarak cinsiyeti belli olacak şekilde tasarlanmış bebeği oynasın diye verirsiniz. Bu küçük çocuklardan bir tanesi bebeğin vajinasına bir çubuk sokar. Bir başkası dört yaşındaki bir çocuktan beklenmeyecek bir dikkatle bebeğin penisini inceler.

Bilimsel yöntemle düşünmek üzere eğitim görmemiş olan terapistler, muhtemelen görünmeyen durumları, kendilerine terapi için getirilmeyen çocukları merak etmeyeceklerdir. Büyük bir ihtimalle genel çocuk nüfusu içinde yatak ıslatma, cinsel içerikli oyunlar ve korkunun ne kadar yaygın olduğunu öğrenmek üzere sorular sormayı düşünmeyeceklerdir. Araştırmacılar bu soruları sordukları zaman cinsel tacize uğramamış çocukların da mastürbasyon yapma olasılığının bulunduğunu, cinsel konuları merak ettiklerini; sinirli ve korkan çocukların aynı zamanda yataklarını ıslatma ve karanlıktan korkma ihtimallerinin yüksek olduğunu bulmuşlardır.[25] Üstelik bilim insanlarının bu tür çocuklarla bir iki kez klinikte görüşme yaparak değerlendirmek yerine, onları uzun süre gözlemleyerek cinsel olarak taciz edilmiş çocukların bile, önceden tahmin edilebilen belli belirtiler göstermediklerini düşünürler. Cinsel olarak taciz edilmiş çocukları, on sekiz aya ulaşan sürelerle izlemiş kırk beş araştırma gözden geçirildiğinde, bu çocukların başlangıçta tacize uğramamış çocuklara kıyasla daha çok korktuğu ve cinsel eylemlerde bulunduğu anlaşılmıştır ve eklenmiştir; "Cinsel olarak tacize uğramış çocukların çoğunluğunu simgeleyen belli bir gösterge yoktu ve kurbanların yaklaşık üçte biri herhangi bir belirti göstermiyordu... Bulgular cinsel olarak taciz edilmiş çocuklara özgü belirli göstergelerin var olmadığına işaret ediyor."[26]

Üstelik cinsel tacize uğramamış çocuklar, cinsiyeti belli olacak şekilde üretilmiş oyuncak bebeklerle oynama tarzları açısından, tacize uğramış çocuklardan fark edilebilir bir değişiklik göstermezler; bebeklerin o belirgin cinsel organları hepsinin oldukça ilgisini çeker. Bazı ço-

cuklar acayip şeyler yaparlar ve bu gözlemler oyuncak bebek testinin tanı koymak açısından güvenilmez olduğu dışında herhangi bir anlam taşımaz.[27] Saygın gelişimsel psikologlar Maggie Bruck ve Stephen Ceci yönetiminde yapılmış bir araştırma esnasında, bir kız çocuğu -sözüm ona- o gün doktor muayenesi sırasında kendisine neler olduğunu anlatmak için bebeğin vajinasına bir çubukla vurmuştur.[28] Doktor (Muayene süresince filme çekilmişti.) böyle bir şey yapmış değildi ama çocuğunuzun bebekle nasıl vahşice oynadığını gördükten ve bir psikiyatrist size vakur bir şekilde bunun kızınızın taciz edildiği anlamına geldiğini söyledikten sonra neler hissedebileceğinizi hayal edebilirsiniz. Doktorun cezalandırılmasını istersiniz.

Seksenli yıllarda çocuk tacizi konusunda uzmanlaşmaya başlayan pek çok terapist genellikle bir çocuğun tacize uğrayıp uğramadığını belirlemek konusundaki yeteneklerinden son derece emindi; ne de olsa, yargılarını dayandıracak uzun yıllar sürmüş klinik tecrübeye sahiptiler. Fakat art arda yapılan araştırmalar bu güvenin hatalı olduğunu gösteriyor. Örneğin; Klinik psikolog Thomas Horner ve çalışma arkadaşları, üç yaşındaki kızını taciz etmekle suçlanan bir babanın yargılandığı dava esnasında bir grup uzman klinisyenin değerlendirmelerini incelemişlerdir. Uzmanlar belgeleri gözden geçirmiş, çocukla yapılmış görüşmelerin kayıtlarını ve çocuk-ebeveyn diyalogunu içeren videoyu izlemişler ve klinik bulguları gözden geçirmişlerdir. Birbirinin tıpkısı bilgilere dayanarak karar verdikleri hâlde bir kısmı tacizin gerçekleştiğinden son derece eminken, bir kısmı da taciz olmadığından aynı ölçüde emin olmuştur.

Daha sonra araştırmacılar 129 başka akıl sağlığı uzmanı tutarak kendilerinden bu davadaki kanıtları değerlendirmelerini, küçük kızın babası tarafından taciz edilmiş olma olasılığı konusunda hüküm vermelerini ve velayetle ilgili olarak tavsiyede bulunmalarını istemişlerdir. Bir kez daha çocuğun kesin olarak tacize uğradığından, kesin olarak tacize uğramamış olduğuna kadar çeşitlenen kararlara varılmıştır. Bazı uzmanlar babanın çocuğunu bir daha görmesinin kesin olarak yasaklanmasını tavsiye ederken, bazıları velayetin tamamen babaya verilmesini önermişlerdir. Ailelerde cinsel tacizin yaygın olduğuna inanma eğiliminde olan uzmanlar belirsiz kanıtları kendi inançlarını destekleyecek bir şekilde yorumlamışlar; bu konuda şüpheci olanlar ise başka türlü yorumlamışlardır. Şüpheci olmayan uzmanlar için araştırmacılar "Gördüklerine inanıyorlar."[29] demişlerdir.

Günümüze kadar yüzlerce araştırma klinik tahminlerin güvenilmezliğini göstermektedir. Bu kanıt özgüvenli uzman olarak yaptıkları değerlendirmelerin son derece doğru olduğu inancına dayanan akıl sağlığı profesyonelleri açısından bilişsel uyumsuzluk yaratan bir haberdir.[30] Bilimin bir tür kibir denetimi yöntemi olduğunu söylerken, işte bunu kastediyorduk.

• • •

"Gördüğüme inanırım." ilkesi 1980'li ve 1990'lı yıllardaki kreş skandallarının her birini yaratan ilkeydi. Tıpkı McMartin davasında olduğu gibi, her defasında sorunlu bir ebeveynin suçlamasıyla veya bir çocuğun kaprisli yo-

rumlarıyla başlayarak soruşturma açılmış ve bu da paniğe yol açmıştır. New Jersey'deki Wee Care Çocuk Yuvası'nda -örneğin- doktor muayenehanesinde dört yaşındaki bir çocuğun rektum yoluyla ateşi ölçülürken, çocuk "Öğretmenim (Kelly) de okulda bana böyle yapıyor."[31] demiştir. Çocuğun annesi çocuk esirgeme kurumuna haber vermiştir. Kurum, çocuğu savcının bürosuna getirmiş ve çocuğa oynaması için cinsel organı olan oyuncak bir bebek verilmiştir. Çocuk parmağını bebeğin rektumuna sokmuş ve başka iki çocuğun da bu şekilde ateşlerinin ölçüldüğünü söylemiştir. Yuvaya giden çocukların ebeveynlerine çocuklarında tacize uğradıklarını ilişkin emareler olup olmadığına dikkat etmeleri söylenmiştir. Çocuklarla görüşmeler yapmaları için profesyoneller çağrılmıştır. Çok geçmeden çocuklar Kelly Michaels'ın başka şeylerin yanı sıra, cinsel organlarına sürdüğü fıstık ezmesini yaladığını, kendilerini idrarını içmeye ve dışkısını yemeye zorladığını, bıçaklar, çatallar ve oyuncaklarla kendilerine tecavüz ettiğini anlatmaya başladılar. Bütün bu olayların yedi ay boyunca, okul saatleri boyunca gerçekleştiği söyleniyordu ama ebeveynler bu saatler arasında diledikleri gibi okula girip çıkabiliyordu, çocukların hiçbiri herhangi bir yakınmada bulunmamıştı ve ebeveynlerin hiçbiri çocuklarında herhangi bir sorun fark etmemişlerdi.

Kelly Michaels 115 adet cinsel tacizden hüküm giymiş ve kırk yedi yıl hapse mahkûm edilmişti. Beş yıl sonra, temyiz mahkemesi çocukların verdikleri ifadelerin, ifadelerin alınma tarzı nedeniyle güvenilmez olduğuna karar vermesiyle serbest bırakılmıştı. Peki, bu nasıl olmuştu? Kendi kendini teyit etme almış yürümüştü ve onu dizginleyecek bir bilimsel önlem yoktu: Bu tür çocuk yuvası

davalarının tamamında çocuklarla yapılan görüşmelerin alamet-i fârikası olan ölümcül bileşim. İşte, bu davaların bir kısmında çocuklarla görüşmeler gerçekleştiren çocuk hemşiresi Susan, Kelly'nin, çocukların olanları hatırlamasına 'yardım' etmek için Bert ve Ernie adlı bebekleri nasıl kullandığını gösteren bir konuşma:

Kelly: Ernie'ye anlatır mısın?

Çocuk: Hayır.

Kelly: Ama hadi (yalvaran ses tonu). Lütfen Ernie'ye anlat. Lütfen anlat bana. Lütfen anlat bana. Anlat ki sana yardım edebilelim. Lütfen... Hadi Ernie'ye fısılda olanları... Hiç kimse tam şurana dokundu mu? (Bebeğin cinsel organına dokunarak.)

Çocuk: Hayır.

Kelly: (Bebeğin poposunu işaret ederek) Hiç kimse popona dokundu mu?

Çocuk: Hayır.

Kelly: Bert'e anlatır mısın?

Çocuk: Bana dokunmadılar.

Kelly: Kim sana dokunmadı?

Çocuk: Öğretmenim de dokunmadı, başka kimse de.

Kelly: Büyük birileri, herhangi bir yetişkin popona dokundu mu?

Çocuk: Hayır.[32]

"Kim sana dokunmadı?" Burada, Joseph Heller'ın

müthiş romanı *Catch-22*'nin bölgesine giriyoruz; romanda pala bıyıklı Albay Clevinger'e şöyle der; "Seni cezalandıramayacağımızı söylerken ne demek istedin?" Clevinger cevap verir; "Beni cezalandıramazsınız demedim efendim." Albay; "Seni cezalandıramayacağımızı ne zaman söylemedin?" Clevinger; "Beni cezalandıramayacağınızı hiç söylemedim efendim."

O zamanlar, çocuklarla görüşme yapmak üzere çağrılan psikoterapistler ve sosyal hizmet uzmanları, çocukların korktukları veya utandıkları için ısrarla yönlendirici sorular sorarak ısrar etmedikçe başlarına gelenleri anlatmayacaklarına inanırdı. Araştırmaların yokluğunda bu makul bir varsayımdı ve bazen doğru olduğuna da şüphe yoktur. Fakat ısrar ne zaman baskıya dönüşür? Psikolojiyle uğraşan bilim insanları, çocukların hatıralarının ve tanıklıklarının her açıdan incelenmesi için deneyler yaptılar: Çocuklar yetişkinlerin kendilerine sordukları soruları nasıl anlıyor? Verdikleri cevaplar yaşlarına mı, sözel ifade becerilerine mi yoksa yetişkinlerin onlara nasıl sorular sorduğuna göre mi değişiyor? Çocukların gerçeği söylemesi hangi koşullar altında mümkün ve ne zaman olmamış şeyleri olmuş gibi anlatmaları, etki altında kalmaları söz konusu?[33]

Örneğin; okul öncesi yaştaki çocuklarla yapılan bir deneyde, Sena Garven ve çalışma arkadaşları; McMartin davasında çocukların sorgulanmasını gösteren gerçek belgelerine dayanan görüşme teknikleri kullanmışlardır. Genç bir erkek, çocukları yuvada ziyaret etmiş, onlara bir masal okumuş ve yiyecek ikram etmiştir. Saldırganca, uygunsuz ya da şaşırtıcı hiçbir şey yapmamıştır. Bir hafta

sonra deneyi yapan araştırmacı, çocukları bu adamın ziyaretine ilişkin olarak sorgulamıştır. Araştırmacı bir gruba "Adam öğretmeninizi itti mi? Konuşan çocuklara boya kalemi fırlattı mı?" gibi yönlendirici sorular sormuştur. İkinci gruba ise aynı soruları McMartin davasında kullanılan etkileme yöntemlerini de kullanarak sormuştur. Örneğin; çocuklara -sözüm ona- diğer çocuklar tarafından söylenmiş şeyleri aktarmış, cevapların olumsuz olması durumunda hayal kırıklığına uğradığını belli etmiş ve ithamlarda bulunan çocukları övmüştür. Birinci grupta çocukların yüzde on beş kadarı adamın ziyaretine ilişkin hatalı iddialar öne sürerek "Evet, öyle oldu." demişlerdir ki bu çok yüksek bir rakam değildir ama dikkate alınmayacak kadar önemsiz de değildir. İkinci grupta ise, üç yaşındaki çocukların yüzde sekseninden fazlası kendilerine önerilen yalan iddialara "Evet, öyle oldu." diye cevap vermişler ve dört ile altı yaş arasındaki çocukların da yaklaşık yarısı yalan iddialara evet yanıtı vermişlerdir. Ve bu sonuçlar sadece beş ile on dakika arasında süren görüşmeler esnasında ortaya çıkmıştır; gerçek mahkeme soruşturmalarında uzmanlar çocukları tekrar tekrar haftalar ve aylar boyunca sorgulamışlardı. Benzer bir başka araştırmada, bu kez beş ile yedi yaş arasındaki çocuklarla görüşme yapan araştırmacılar çocukların "Paco sizi uçağa bindirip gezmeye götürdü mü?" türünden mantıksız sorulara olumlu yanıt verecek şekilde, kolaylıkla etki altında kalabildiklerini bulgulamışlardır. Bütün bunların daha da rahatsız edici boyutu şuydu: Kısa süre içinde, çocukların yanlış ifadeleri, kalıcı ama gerçek olmayan anılar hâline gelmiştir.[34]

Bu tür araştırmalar psikologların tacize uğramamış

çocukların telkin etkisiyle olmamış şeyleri olmuş gibi anlatmaları ihtimalini artırmaksızın, tacize uğrayan çocukların başlarına gelenleri anlatmalarına yardım etmelerine olanak verecek şekilde çocuklarla görüşme yaparken kullandıkları teknikleri iyileştirmelerini sağladı. Bilim insanları beş yaşın altındaki çocukların, kendilerine söylenen şeylerle, gerçekten başlarına gelen şeyleri dahi birbirinden ayıramadıklarını bulgulamışlardır. Eğer okul öncesi yaştaki çocuklar yetişkinlerin herhangi bir olay hakkındaki söylentilere ilişkin konuşmalarını duyarlarsa, çoğunluğu bir süre sonra duydukları bu olayları kendilerinin bizzat yaşadıklarına inanmaya başlıyorlar.[35] Bütün bu araştırmalarda elde edilen en önemli bulgu şudur: Eğer bir yetişkin çocukla görüşme yapmaya başlarken, çocuğun tacize uğradığından zaten eminse görüşmeyi yönlendirmesi ve hatalı sonuçlara ulaşması olasılığı hayli yüksektir. Böyle durumlarda, yetişkin çocuğa gerçeği söyle dediği zaman kabul etmeye hazır olduğu tek bir 'gerçek' vardır. Susan Kelly'nin yaptığı gibi, çocuğun verdiği 'hayır' yanıtlarını asla kabul etmezler; 'hayır' çocuğun olanları inkâr ettiği ya da bastırdığı veya dile getirmeye korktuğu anlamına gelir. Çocuğun, yetişkini tacize uğramadığına ikna etmek için yapabileceği hiçbir şey yoktur.

Yetişkin, çocuğun ebeveyni de olabilir. McMartin'in davasından yirmi bir yıl sonra, anaokulu öğretmenlerinin aleyhine ifade veren çocuklardan biri olan Kyle Zirpolo, *Los Angeles Times* gazetesinde kamu önünde özür diledi. O zaman da yalan söylediğini bildiğini fakat anaokulu öğretmenlerinin pedofili olduğundan emin olan, ceza vermeyi seven polis memuru üvey babasını

memnun etmek için öyle yaptığını söylüyordu. Zirpolo'nun sözleriyle:

> Fakat yalan söylemek beni gerçekten rahatsız etti. Özellikle bir gece zihnimde bir şeyler canlandı. Belki on yaşlarındaydım ve anneme hiçbir şey olmadığını anlatmaya çalışıyordum. Yatağa yatmış deli gibi ağlıyordum; söyleyip kurtulmak istiyordum, gerçeği söylemek istiyordum. Annem lütfen sorun neyse söyle diyordu. Bana asla inanmayacağını söyledim. Israr etti; "Söz veriyorum, sana inanacağım! Seni çok seviyorum! Lütfen derdin neyse söyle bana!" dedi. Bu uzun bir süre devam etti: Ben bana inanmayacağını söyledim, o da inanacağı konusunda bana güvence vermeye devam etti. Sonuç olarak, ona şöyle söylediğimi hatırlıyorum; "Hiçbir şey olmadı! Okulda bana asla hiçbir şey olmadı."
>
> Annem bana inanmadı.[36]

Zirpolo annesinin gerçeği -çocukken tacize uğramadığını- kabullenemediğini çünkü kabul ederse "Ailenin bütün o sorunlarını nasıl açıklayacaktı?" Annesi ve üvey babasının kendisini asla dinlemediklerini, zarar görmediği için rahatladıklarını asla ifade etmediklerini ve savcılığın davayı yürütme biçimine dair filmlerin hiçbirini görmediklerini, kitapların hiçbirini okumadıklarını söylüyordu.

Bütün Susan Kelleylerin, savcıların ve ebeveynlerin en kötüsünü varsaymakta neden bunca aceleci davran-

dıklarını anlayabiliriz; hiç kimse bir çocuk tacizcisinin serbest dolaşmasını istemez. Fakat hiç kimse masum bir yetişkinin mahkûm edilmesine de katkıda bulunmak istememelidir. Çocuklarla yapılan deneysel çalışmaların yıllardır ortaya koyduğu bilgilerle donanan Ulusal Çocuk Sağlığı ve İnsan Gelişimi Enstitüsü, çocuklarla görüşme yapan sosyal hizmet uzmanları, polis dedektifleri ve başka ilgililer için yeni model protokol taslakları hazırlamıştır.[37] Bu protokoller doğrulama sapmasının zararlarına vurgu yapar; görüşme yapanların olası istismar varsayımlarını test etmeleri ve neler olduğunu bildikleri zannına kapılmamaları talimatı verir. Kılavuz ilkeler çoğu çocuğun, gerçek istismarı kolayca ifşa edeceği ve bazılarının ise teşvik edilmeye ihtiyaç duyacağına dikkat çeker; kılavuz ilkeler ayrıca sahte raporlar ürettiği bilinen tekniklerin kullanılmaması yönünde uyarıda bulunur.

Eleştirel olmayan 'çocuğa inanın'dan daha kavramaya dönük 'çocuğu anlayın'a doğru bu değişim, akıl sağlığı meslekleri mensuplarının bütün kanıtları adil bir şekişde değerlendirerek ve şüphelerinin temelsiz olabileceği olasılığını dikkate alarak daha çok bilim insanı gibi ve daha az yandaş gibi davranması gerektiği kabulünün bir yansıması olarak görülmelidir. Eğer böyle davranmazlarsa, adaletin yerini bulmasına değil, kendi kendilerini haklı çıkarmaya hizmet etmiş olurlar.

Bilim, Şüphecilik ve Kendi Kendini Haklı Çıkarma

Psikiyatrist olan Judith Herman 1981 yılında *Father-Dauhter Incest* adlı kitabını yayınladığında, kitapta

tarif ettiği hastalar başlarına gelenleri fazlasıyla net bir şekilde hatırlıyorlardı. O sıralarda Herman ve onun gibi feminist klinisyenler tecavüz, çocuk tacizi, ensest ve ev içi şiddet gibi konularda kamunun farkındalığını artırmaya çalışıyorlardı. Onlar hastalarının anılarını bastırdığını iddia etmiyorlardı; tersine, bu kadınlar korktukları ya da utandıkları için ve kimsenin kendilerine inanmayacağını düşündüklerinden sessiz kalmayı yeğlediklerini söylüyorlardı. *Baba-Kız Ensesti*'nin dizininde *bastırma* kavramı bulunmaz. Buna rağmen, on yıl içinde Herman bir geri kazanılmış anılar yandaşına dönüştü: 1992 yılında yayınladığı *Travma ve İyileşme/Trauma and Recovery* adlı kitabın birinci cümlesi şöyledir; "Zulüm karşısında gösterilen olağan tepki olanları bilinçten kovmaktır." Herman ve onun gibi son derece deneyimli klinisyenler nasıl olmuştu da travmatik deneyimlerin ender olarak unutulduğuna veya asla unutulmadığına inanmaktan, bastırmanın 'olağan' tepki olduğuna inanma noktasına varmışlardı? Her defasında bir adım atarak elbette.

Kadınların ve çocukların haklarına ve güvenliğine gerçekten çok önem veren bir terapist olduğunuzu hayal edin. Kendinizi yetenekli ve müşfik bir doktor olarak görüyorsunuz. Kamunun ve politikacıların, kadın ve çocukların sorunlarına ciddiyetle kulak vermesini sağlamanın ne kadar zor bir süreç olduğunu biliyorsunuz. Şiddet görmüş kadınların başlarına gelenleri dile getirmesinin ne kadar zor olduğunu biliyorsunuz. Şimdi de yeni bir olguyla ilgili şeyler duyuyorsunuz: Terapi sürecinde kadınlar hayatları boyunca bastırmış oldukları olaylara, dehşet verici olaylara ilişkin anılarını birdenbire hatırlamaya başlıyorlar. Bu vakalarla televizyon programla-

rında, katıldığınız konferanslarda, başta son derece rağbet gören *Courage to Hell* adlı kitap olmak üzere birbiri ardına basılan sayısız kitapta rastlıyorsunuz. *Courage to Hell* adlı kitabın yazarları Ellen Bass ve Laura Davis'in rahatça kabul ettikleri üzere, kendilerinin bilim bir yana, psikoterapi konusunda bile herhangi bir eğitimleri yoktur. "Burada sunulan şeylerin hiçbiri psikoloji teorilerine dayalı değildir." diye vurgular Bass önsözde ama psikoloji konusundaki bu cehaletleri bu ikiliyi yürüttükleri atölye çalışmalarına dayanarak kendilerini cinsel taciz konusunda şifacı ve uzmanmış gibi tanımlamalarına engel olmaz.[38] Bass ve Davis bir belirtiler listesi yaparak bu belirtilerden herhangi birini gösteren kadının ensest kurbanı olabileceğini öne sürmüşlerdir. Bu belirtiler arasında şunlar vardır: Kadının kendisini güçsüz ve bir şey yapmaya hevessiz hissetmesi, yeme bozukluğunun veya cinsel sorunlarının olması, içten içe kendisinde bir sorun olduğuna inanması, mükemmel olması gerektiğini düşünmesi, kendisini kötü veya kirli hissetmesi, utanç duyması. Diyelim ki bu belirtilerden bazılarını gösteren kadınlarla çalışan bir terapistsiniz. Bu belirtilerin nedeninin, yıllar sürmüş ensestin bastırılmış anıları olduğunu mu varsaymanız gerekir?

Buyurun bakalım, piramidin tepesindesiniz ve bir karar vermeniz gerek. Ya bastırılmış anılar yaklaşımını benimsersiniz ya da şüpheci davranırsınız. Akıl sağlığı profesyonellerinin büyük çoğunluğu ikincisini seçti ve bu yaklaşımı desteklemedi. Ancak epey terapist (çok sayıda araştırmanın gösterdiğine göre dörtte biri ile üçte biri kadarı[39]) inanmak yönünde ilk adımları attı ve klinik uygulamaların kapalı döngüsünü bilindiğinde, bunu

yapmanın ne denli kolay olduğunu görebiliriz. Terapistlerin çoğu 'kanıtlarını görmem lazım' türünden bir şüphecilik gösterecek şekilde eğitilmemişlerdi. İnsanların kendi önyargılarını destekleyen şeyleri dikkate alıp aleyhteki verileri görmezden gelme eğiliminde olduğunun farkında değillerdi, bu yüzden Bass ve Davis'in bir kadının gösterdiği her türlü belirtide hatta herhangi bir belirti göstermemesinde bile ensestin kanıtlarını gördüklerini anlayamadılar. Kontrol gruplarının öneminin ne kadar mühim olduğunu hiçbir şekilde kavrayamadıklarından, çocukluğunda cinsel tacize uğramamış kaç kadının yeme bozukluğu olduğunu, kendisini güçsüz ve isteksiz hissettiğini merak etmiyorlardı.[40] Kadın danışanların cinsel problemler yaşamasına ensest dışında başka nelerin sebep olabileceğini düşünmek için duraksamıyorlardı.

Şüpheci meslek erbabının bir bölümü dahi meslektaşlarını veya hikâyelerini dile getiren kadınları eleştirecek herhangi bir şey söyleyerek bu gidişatı yavaşlatmakta gönülsüz davranıyorlardı. Bazı meslektaşlarınızın aptalca ya da tehlikeli şeyler yaparak mesleğinize leke sürdüklerini kabul etmek rahatsız edicidir. (Ve bilişsel uyumsuzluk yaratır.) Özellikle siz, taciz kurbanı kadınları konuşmaya ve bütün dünyanın çocukların cinsel tacize uğradığını anlamasını sağlamaya ikna etmek için o kadar çaba gösterdikten sonra, kadınların ve çocukların söyledikleri şeylerin hepsinin doğru olmadığını kabul etmek utanç vericidir. (Ve bilişsel uyumsuzluk yaratır.) Bazı terapistler bastırılmış anıların yeniden hatırlanmasının olabilirliğini kamu önünde sorgulamaktan, hakikaten tacize uğramış ve tecavüz edilmiş kadınların inandırıcılığını sarsabileceği gerekçesiyle endişe etmişlerdi. Bazıları ise kurtarılmış

anılar akımını eleştirmenin cinsel tacizcilere ve feminizm karşıtlarının eline koz vermek ve onlara ahlâki destek sağlamak anlamına gelebileceğinden korkmuşlardı. Başlangıçta, ulusal çapta bir cinsel taciz paniği patlaması olacağını; suçlu arayışı sürecinin pek çok masum insanı önüne katıp sürükleyeceğini öngörememişlerdi. Nihayet, bütün bunlar olduğu hâlde sessiz kalmaya devam ederek mesleki piramit içerisinde kendi düşüşlerini de hızlandırmışlardı.

• • •

Kurtarılmış anılar terapisinin ve travmatik deneyimlerin genellikle bastırıldığı yönündeki temel varsayımının günümüzdeki konumu nedir? Sansasyonel davalar halkın dikkatinden kaçtıkça sorunlar çözülmüş, aklıselim ve bilim galip gelmiş gibi görünebilir. Fakat bilişsel uyumsuzluk kuramının öngördüğü gibi hatalı bir görüş bir kez şöhret kazanmışsa ve özellikle de bu görüş yaygın zarara yol açmışsa, ender olarak unutulup gider. Tetikte bekler ve aşının otizme neden olduğu hatalı inancında olduğu gibi taraftarlarının baştan beri haklı olduklarını iddia etmelerini sağlayacak her fırsatta yeniden belirir. Daha önce Dr. Courtois'ın ifadesini anlatırken belirttiğimiz gibi hâlâ davalar açılmakta ve aileler hâlâ terapide cinsel istismara uğradıklarını hatırlayan kimselerce dağıtılmaktadır. Amerikan Psikiyatri Derneği, çoklu kişilik bozukluğu yerine kişilik çözülmesi bozukluğu terimini kullanıyor. Yıllarca her iki adıyla da bu teşhisin tanıtımını yapmış profesyonel bir travma psikiyatristleri ve terapistleri derneği hâlâ Cornelia Wilbur Ödülü vermektedir.

2014 yılında yapılan bir araştırmada "bugün şüpheciliğin 1990'larda olduğundan daha fazla olduğuna dair işaretler bulunmasına rağmen," bilim insanı-uygulamacı uçurumunun 'ciddi bir ayrım' olarak kalmayı sürdürdüğü kaydedilmektedir. Araştırmacılar pek çok profesyonel psikolog ve psikoterapisti incelemiş ve ne kadar fazla bilimsel eğitim görmüşlerse, hafıza ve travma konusundaki inançlarının da o kadar gerçekçi olduğunu bulgulamışlardır. Örneğin; Klinik Psikoloji Bilimi Derneği üyelerinin yalnızca %17.7'si 'travmatik deneyimlerin genellikle bastırıldığına' inanmaktadır. Genel psikoterapistler arasında bu oran %60; psikanalistler arasında %69 ve nöro-linguistik programlama terapistleri ve hipnoterapistler arasında %81 olarak tespit edilmiştir ve bu da ortalama yurttaş için bulunan değerle aşağı yukarı aynıdır.[41]

Uçurumun yerinde durduğuna şaşmamalı çünkü aksi için kurtarılmış anılar ve çoklu kişilik vakaları salgınını yaratan psikoterapist ve psikiyatristlerin tamamının piramidin tepesine geri tırmanması gerekirdi. Bir kısmı yıllar boyunca yaptıklarını yapmaya devam ediyor; danışanlarına 'bastırılmış' anılarını kurtarmaları için yardım ediyor.[42] Bir kısmı ise danışanlarının sorunlarının önemli bir açıklaması olarak, bastırılmış enseste odaklanmaktan sessizce vazgeçti; onlar açısından artık modası geçmişti, tıpkı penis kıskançlığı, frijitlik ve mastürbasyon deliliğinin modasının on yıllar önce geçtiği gibi. İstimi azaldıkça bir hevesi bırakıp yenisine geçer ve bütün o bastırılmış ensest vakalarının nereye gittiğini merak etmek için ender olarak ara verirler. Bir çelişki olduğunun belli belirsiz farkındadırlar fakat her zaman yaptıklarını

yapmaya devam etmek ve belki yanına daha yenice bir teknik eklemek kolay olandır. Bazı terapistler kurtarılmış anılar varsayımına ve yöntemlerine nasıl hevesle inandıklarını unutup artık kendilerini bütün bu tartışmada ılımlı tavır almış kimseler olarak görürler.

Şüphe yok ki çözümlenmesi gereken en büyük bilişsel uyumsuzluğu duyan meslek erbabı, en başında kurtarılmış anılar akımının başını çekmiş olan klinik psikologlar ve psikiyatristlerdir. Çoğunluğu etkileyici özgeçmişlere sahiptir. Bu akım onlara büyük başarı ve ün kazandırmıştır. Profesyonel konferansların yıldız konuşmacılarıdırlar. Bir çocuğun cinsel tacize uğrayıp uğramadığına veya bir davacının kurtarılmış anılarının gerçek olup olmadığına dair mahkemelerde tanıklık etmek için mahkemelere çağrılmış olan ve hâlâ çağrılmaya devam edenler onlardır ve görmüş olduğumuz üzere genellikle kendilerinden çok emin yargılarda bulunmuşlardır. Hatalı olduklarını gösteren bilimsel kanıtlar çoğaldıkça, hafızaya ve çocukların tanıklıklarına ilişkin araştırmalara, çalışmalarını daha iyi hâle getireceği için şükran duyarak bunu kolayca kabullenmeleri ne derece mümkündü? Bunu yapmak için, yardım etmeye çalıştıkları çocuk ve kadınlara bizzat kendilerinin zarar verdiklerini idrak etmeleri gerekirdi. Bu bilimsel verilerin klinik uygulamalarla alakasız olduğunu öne sürüp reddederek eski görüşlerine bağlı kalmaları çok daha kolay olurdu. Bu kendi kendini haklı çıkaran adımı bir kez attıktan sonra, son derece büyük psikolojik zorluklar yaşamadan geri dönmeleri mümkün olmazdı.

Bugün mesleki piramidin dibinde yer alan, bilimsel

yöntemleri kullanan meslektaşlarından çok ırak düşmüş bulunan ve Richard McNally tarafından "Lobotomi çağından beri akıl sağlığı sahasında vukubulmuş olan en kötü felaket."[43] olarak nitelendirilen bir terapi biçimini yirmi yıl boyunca kullanan ve geliştiren terapistlerin çoğunluğu inançlarına eskisi kadar bağlıdırlar. Peki, yaşadıkları bilişsel uyumsuzluğu azaltmayı nasıl becerdiler?

Bunun en gözde yollarından biri sorunun boyutlarını ve neden olduğu hasarı azımsamaktır. Kurtarılmış anılar terapisinin ilk destekçilerinden biri olan klinik psikolog John Briere, nihayet bir konferans esnasında 1980'li yıllarda o kadar çok sayıda hastanın bastırılmış anılarını hatırlamalarının nedeninin 'aşırı hevesli' terapistlerin uygunsuz bir şekilde 'hastalarının beyinlerinden anıları söküp çıkarmaya' çalışmış olmaları olabileceğini kabul etmiştir. Hatalar yapılmıştı; başkaları tarafından. Ama yalnızca küçük bir kısmı tarafından diye de eklemişti alelacele. Kurtarılmış sahte anıların ender olduğunu söylemişti; bastırılmış gerçek anılar çok daha yaygındı.[44]

Kimileriyse yaşadıkları uyumsuzluğu, kurbanı suçlayarak azaltma yolunu seçer. Cinsel tacize ilişkin bastırılmış anıların, çoklu kişilik bozukluğuna yol açtığını iddia ederek büyük ün ve para kazanmış bir psikiyatrist olan Colin Ross, nihayet "Kolayca etki altında kalan bireylerin kötü tedavi teknikleri nedeniyle çoğunlukla gerçek olmayan ve hayal gücünün etkisiyle gerçekleştiği düşünülen anılara sahip olabileceklerini," kabul etmiştir. Fakat "normal insan hafızasının hata yapmaya çok müsait olmasıi" nedeniyle, "sahte anıların biyolojik olarak normal olduğu ve bu nedenle, bu durumun ille de terapistin

hatasından kaynaklanmadığı," sonucuna varmıştır. Terapistler, hastalarında sahte anılar yaratmazlar çünkü terapistler yalnızca *danışmandır*.[45] O hâlde bir danışan, olmayan şeyleri hatırlıyorsa, bu danışanın kendi hatasıdır.

Düşünsel olarak en adanmış olan klinisyenler uyumsuzluğu azaltmak için elçiye zeval verdiler. D. Corydon Hammond, 1990'lı yılların sonunda psikiyatrist ve psikoterapistlerin zorlayıcı yöntemler kullanarak hatalı tedavi uyguladıkları gerekçesiyle mahkûm edildikleri ve mahkemelerin sözde kurtarılmış anılara ilişkin davaların aleyhine kararlar verdiği sırada, bir kongrede, meslektaşlarına şunları söylemiştir; "Sanıyorum birinin akademisyenler ve araştırmacılara saldırılması için çağrı yapmasının tam sırasıdır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da sahte anılarla ilgili olaylar öylesine uç noktalara vardı ki bence klinisyenlerin de araştırmacılara ve dergi editörlerine karşı -ki bu kişilerin çoğunluğunun bu tür davalara karşı sigortalarının bulunmadığına da dikkat çekmek isterim- görev suiistimali nedeniyle etik suçlamalarda bulunarak dava açmaları gerekir."[46] Bazı psikiyatrist ve klinik psikologlar Hammond'ın tavsiyesine uyarak araştırmacılara ve dergi editörlerine taciz mektupları gönderdi; hafıza ve çocuk tanıklığı konusunda araştırma yapan bilim insanlarının etik kuralları ihlal ettiklerini öne süren düzmece iddialarda bulundu ve önemli makalelerin ve kitapların basımını engellemek için saçma sapan davalar açtılar.[47] Bu çabaların hiçbiri bilim insanlarını susturmaya yetmedi.[48]

Bilişsel uyumsuzluğu azaltmanın son bir yolu vardı: Bütün bilimsel araştırmaları cinsel taciz kurbanı çocuk-

lara ve ensest mağdurlarına karşı tepkilerin bir parçası sayıp dikkate almamak. İyileşme *Courage to Heal*'in üçüncü baskısının sonuç bölümünün adı şöyleydi; "Gerçeği Onurlandırmak: Tepkilere bir Cevap" kitapta "Gerçeği Onurlandırmak: Bazı Büyük Hatalar Yaptık" adlı bir bölüm yer almıyordu.[49]

• • •

Kurtarılmış anı terapisini uygulamış olan psikoterapistler, düzinelerce Bernad Baran'ı hapse yollamış çocuk uzmanları arasından hemen hiçbiri hatalı olduğunu kabul etmemiştir. Gerçi hatasını kamu önünde kabul eden az sayıdaki terapist ve uzmanın durumundan, kendi kendini haklı çıkarmanın koruyucu kozasından çıkmalarının ne gerektirdiğini görebiliriz. Linda Ross'un özel terapi seanslarının kapalı döngüsünden çıkması ve yetişkin çocuklarının suçlamaları yüzünden hayatı mahvolmuş ebeveynlerle yüzleşmeyi göze alması gerekmişti. Danışanlarından biri Ross'u suçlanan ebeveynlerin bir toplantısına götürmüştü. Ross, danışanının terapide anlattığı sırada kendisine biraz tuhaf ama mümkün görünen hikâyenin bir oda dolusu benzer hikâye arasında hayali göründüğünü bir anda fark etmişti. "Kadınları ve bastırılmış anılarını öyle desteklemiştim ki..." diyordu, "Fakat bir kez olsun, bunun ebeveynler açısından ne anlama geldiğini düşünmemiştim. Artık kulağa ne kadar saçma geldiğini idrak ediyordum. Yaşlıca bir çift kendilerini tanıttı ve kadın, kızlarının babasını üç kişiyi öldürmekle itham ettiğini söyledi... Bu ebeveynlerin yüzündeki acı öylesine barizdi ki. Ve bütün mesele kızlarının kurtarılmış anılar

terapisine gitmiş olmasıydı. O gün kendimle ve mesleğimle pek gurur duyduğumu söyleyemem."

Ross'un söylediğine göre, o toplantıdan sonra kozası çatlarken gece vakti sık sık 'korku ve ıstırapla' uykusundan uyanmıştı. Dava edilmekten korkmuştu ama çoğu kez *sadece çocuklarını geri isteyen o anneleri ve babaları düşünüyordu.* Sebep olduğu hasarı düzeltme çabasıyla eski danışanlarını geri çağırmış ve terapi yöntemini değiştirmişti. National Public Radio'nun Alix Spiegel ile *This Amerikan Life* adlı programında, Ross bir kadın hastasına ebeveynleriyle buluşmasında eşlik edişini anlatmıştı; bu kadın, terapi sırasında babasının birini öldürdüğünü hatırladığını iddia etmiş ve ebeveynlerinin evi cinayetin kanıtlarını bulmaya çalışan polis tarafından tahrip edilmişti.[50] Ceset filan yoktu; tıpkı McMartin Anaokulu'nda yer altı işkence odaları olmadığı gibi. "Böylece onlara kendi oynadığım rolü anlatma imkânı buldum." diyordu Ross. "Ayrıca kendilerine hayatlarının geri kalanında beni affetmekte zorlanacaklarını gayet iyi anladığımı ama beni affetmelerine ihtiyaç duyduğumun da gayet farkında olduğumu söyledim."

Söyleşinin sonunda Alix Spiegel şunları söylemişti; "Linda Ross gibisi; kamu önüne çıkıp deneyimleri hakkında konuşan, suçunu kabul eden yahut bunun nasıl olduğunu anlamaya çalışan terapistler yok denecek kadar az. Uzmanlar tuhaf bir şekilde sessizler."

5

Yasa ve Kargaşa

> Sanırım herhangi bir savcı için (hatasını kabul ederek) şöyle demek hakikaten zordur; "Hay Allah, adamın hayatından 25 yıl çaldık. Yeter artık!"
>
> *- Dale M. Rubin, Thomas Lee Goldstein'in avukatı*

Üniversite öğrencisi ve eski bir denizci olan Thomas Lee Goldstein, işlemediği bir cinayet yüzünden 1980 yılında mahkûm edildi ve 24 senesini hapiste geçirdi. Tek suçu yanlış zamanda yanlış yerde bulunmaktı. Cinayet kurbanına yakın oturmasına rağmen polis, Goldstein'ı cinayetle ilişkilendirecek hiçbir maddi kanıt bulamamıştı: Ne silah ne parmak izi ne de kan. Cinayeti işlemek için hiçbir sebebi yoktu. Edward Fink adıyla tanınan kişi, otuz üç kez tutuklanmış, üç kez ağır suçlardan hüküm giymiş, eroin bağımlısı ve on ayrı davada, aynı hücreyi paylaştıkları sırada davalının suçunu kendisine itiraf ettiğine dair tanıklık etmiş bir hapishane ispiyoncusunun ifadesine dayanılarak mahkûm edilmişti. (Hapishanede görev yapan danışmanlardan biri Fink'i "Her şeyi eğip bükerek işine geldiği gibi kullanan bir üçkâğıtçı." olarak

tanımlamıştı.) Fink yeminliyken yalan söylemiş, tanıklık etmesine karşılık cezasında indirim yapılacağını inkâr etmişti. Savcılık makamının davadaki diğer desteği Loran Campbell adlı bir görgü tanığıydı; polis kendisini -yanlış bir şekilde- Goldstein'ın yalan makinesi testinden başarısız olduğu konusunda temin ettikten sonra, Goldstein'ı katil olarak teşhis etmişti. Görgü tanıklarından kalan hiç kimse Goldstein'ı teşhis etmemişti ve aralarından dördü katilin 'siyahi veya Meksikalı' olduğunu söylemişti. Campbell daha sonra ifadesinden caymış ve polise duymak istediklerini söylemek ve yardımcı olmak için 'aşırı heyecanlı' davrandığını söylemişti. Ama bunun için artık çok geçti. Goldstein cinayet için en az 27 yıldan başlayan müebbet hapis cezasına çarptırılmıştı.

Geçen yıllar boyunca beş federal yargıç, savcılık makamının Fink ile yaptığı anlaşmayı Goldstein'ın avukatlarına söylemeyi ihmal ederek Goldstein'ın adil yargılanma hakkını ihlal ettiklerini kabul etmişler ama buna rağmen, Goldstein hapishanede tutulmaya devam edilmiştir. Nihayet 2004 yılında Kaliforniya Yüksek Mahkemesi yargıçlarından biri kanıt yetersizliğine, davanın 'kanserli doğasına' ve yalancı tanıklık yapan profesyonel bir ispiyoncunun ifadesine dayanarak hareket edildiğine atıf yaparak 'adaletin sağlanması' için davanın düşmesine karar vermiştir. Bu olaydan sonra bile Los Angeles Bölge Savcılığı Ofisi hata yapmış olabileceklerini kabullenmeyi reddetmiştir. Birkaç saat içinde Goldstein'a karşı yeni suçlamalarda bulunmuş, kefaleti bir milyon dolar olarak belirlemiş ve kendisini cinayet nedeniyle yeniden yargılayacaklarını duyurmuştur. Bölge savcısı vekili Patrick Connolly "Doğru kişiyi yakalamış olduğumuzdan çok

eminim." demiştir. İki ay sonra bölge savcılığı Goldstein'a karşı bir suçlama yapılamayacağını kabul etmiş ve kendisini serbest bırakmıştır.

• • •

Daha sonra Central Park Koşucusu olarak tanınacak olan bir kadın 19 Nisan 1989 gecesi tecavüze uğramış ve vahşice darp edilmişti. Polis hızlı bir şekilde, parkta 'vahşice' gelen geçene rasgele saldıran ve onları taciz eden beş siyahi ve Hispanik ergeni yakalamıştı. Polis pek de mantıksız sayılamayacak bir şekilde bu çocukları koşucu kadına saldıran olası şüpheliler olarak görüyordu. Polis çocukları gözaltına almış ve on dört ile otuz saat arası sürelerle yoğun olarak sorguya çekmişti. Yaşları on dört ile on altı arasında değişen çocuklar nihayet suçlarını itiraf etmişler ama sadece suçlamayı kabul etmekle kalmamışlardı; yaptıklarına ilişkin dehşet verici ayrıntılar anlatmışlardı. Çocuklardan biri kadının pantolonunu nasıl çekip çıkardığını tarif etmişti. Bir diğeri kadının gömleğini bir bıçakla nasıl kestiğini ve çete üyelerinden birinin kadının kafasına bir taşla defalarca nasıl vurduğunu anlatmıştı. Bir başkası 'ilk tecavüzünden' duyduğu büyük pişmanlığı dile getirmiş; diğer çocukların baskısıyla bunu yapmaya mecbur kaldığını söyleyerek bir daha asla böyle bir şey yapmama sözü vermişti. Çocukları suçla ilişkilendiren herhangi bir maddi kanıt bulunmamasına rağmen (Onlara uyan bir meni, kan veya DNA bulgusu yoktu.) itirafları polisi, jüriyi, adli uzmanları ve kamuoyunu saldırganların yakalandığına ikna etmişti. Donald Trump seksen bin dolar harcayıp gazete ilanları vererek

çocuklara ölüm cezası verilmesini talep etmişti. [1]

Fakat her şeye rağmen bu çocuklar masumdular. On üç yıl sonra, Matias Reyes adlı üç ayrı tecavüz, soygun ve bir tecavüz, cinayet davası yüzünden hapiste bulunan bir cani, bu suçu kendisinin tek başına işlediğini kabul etti. Başka hiç kimsenin bilmediği ayrıntıları anlattı. DNA'sı kurbanın vajinasında ve çorabında bulunmuş olan meninin DNA'sı ile uyumlu çıktı. Robert M. Morgenthau yönetimindeki Manhattan Bölge Savcılığı Ofisi yaklaşık bir yıl boyunca araştırmayı yürütmesine rağmen Reyes ile mahkûm edilen çocuklar arasında herhangi bir bağlantı bulamadı. Bölge Savcılığı Ofisi çocukların mahkûmiyetlerinin iptali konusunda savunma makamını destekledi ve 2002 yılında talep kabul edildi. New York şehrinin Central Park Beşlisi ile kırk bir milyon dolara, hatasını kabul etmeksizin anlaşması için on bir yıl daha geçmesi gerekti.

Fakat Morgenthau'nun kararı, ofiste daha önce görev yapan savcılar ve başlangıçtaki soruşturmayı yürütmüş olan polis memurları tarafından öfkeyle kınanmıştı; çocukların masum olduklarına inanmayı reddediyorlardı.[2] Ne de olsa çocuklar suçlarını itiraf etmişlerdi. Davanın savcısı ve Savcılık Ofisi cinsel suçlar biriminin yöneticisi olan Linda Fairstein, pek çok çirkin davayı başarıyla yürütmüştü ve Central Park Beşlisi'nin masum olduğunu düşünmeye eğilimli değildi. Fakat ergen çocuklardan zorla itiraf almaya öylesine azimle uğraşmıştı ki bir temyiz mahkemesi yargıcı görüşünü yazarken Fainstein'ı ayrı tutmuş, şu notu düşmüştü; "15 yaşındaki zanlıyı düşünüp tasarlayarak itiraf etmeye zorlayan savcı Linda Fairs-

tein'ın yaptıklarını hoş gören bir ceza yargılama sistemi beni endişelendirdi." 2004 yılında, Matias Reyes'in tartışmasız bir şekilde tecavüzcü olarak tespit edilmesinden ve beş genç adamın hapishaneden salıverilmesinden iki yıl sonra, Fairstein bir muhabire başlangıçtaki mahkûmiyetlerin doğru olduğundan emin olduğunu söylemişti; "Savcılık ekibi olarak bizler hep altıncı adamı aradık." diyordu. "Beşi salındı çünkü siyasi olarak uygun olanı öyle yapılmasıydı."[3] Fairstein, suçluyu daima ele geçiren gözükara bir savcının (Benim daha genç, daha zayıf ve daha sarışın hâlim, diyordu.) baş karakter olduğu romanlar yazmak üzere emekli oldu. Bilişsel uyumsuzluğu azaltmak için gerçekten yaratıcı bir yol.

• • •

Yale Üniversitesi hukuk profesörlerinden Edwin Borchard 1932 yılında *Convicting the Innocent: Sixty-five Actual Errors of Criminal Justice* adlı kitabını yayınladı. Borchard'ın incelediği bu altmış beş davadan sekizinde, sözde kurban daha sonra gayet kanlı canlı biçimde ortaya çıkmasına rağmen, davalılar cinayetten mahkûm edilmişlerdi. Bunun polislerin ve savcıların bazı ciddi hatalar yaptığını gösteren yeterince ikna edici bir kanıt olduğunu düşünebilirsiniz ama bir savcı Borchard'a şunları söylemiştir; "Masum insanlar asla mahkûm edilmemişlerdir. Bu asla olmamıştır; bu yüzden kaygılanmayın... Öyle olmasına fiziken imkân yok."

Derken DNA keşfedildi ve 1989 yılında DNA testleri, masum bir mahkûmun serbest bırakılmasını sağladı.

Fakat kamuoyu, masumların mahkûm edilmesinin imkânsız olması bir yana, korkulandan çok daha yaygın olduğu gerçeğiyle defalarca yüzleşti. Barry Scheck ve Peter J. Neufeld tarafından kurulan Masumiyet Projesi, web sitelerinde cinayet veya tecavüz suçlamasıyla hapse atılan fakat DNA testleri ya da hatalı görgü tanığı teşhisleri gibi başka türlü kanıtlar tarafından adları temize çıkan yüzlerce insanın kaydını tutmaktadır.[4] Ölüm cezası aldıktan sonra ve ceza infaz edilmeden önce masum oldukları açığa çıkan insanlar büyük bir ilgi çekmektedir fakat önemsiz suçlar yüzünden mahkûm edilenlerin sayısı da endişe verici boyutlardadır. Profesör Samuel R. Gross ve çalışma arkadaşları mahkûm edilen kişilerin tartışmasız bir şekilde aklandığı ceza davalarını ayrıntılı bir şekilde inceledikten sonra şu yargıya varmışlardır; "Eğer ölüm cezalarına gösterdiğimiz dikkatle, verilmiş olan hapis cezalarını incelemiş olsaydık geçtiğimiz 15 yıl boyunca toplam 255 kişi değil, *ölüm cezası almamış* 28.500'ü aşkın kişi aklanmış olacaktı."[5]

Profesör Gross ve Northwestern Üniversitesi Hatalı Mahkûmiyetler Merkezi Yöneticileri Rob Warden, Michigan Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Northwestern Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin işbirliği ile "Ulusal Beraatlar Sicili" adlı bir ortak proje başlattı. İki yıl içinde bin dört yüzü aşkın beraat kaydettiler; DNA testleri sonucu serbest bırakılan masum insanların dört katından fazla. Sicil yalnızca 'bir suçtan mahkûm edilmiş ve masum olduğunu gösteren yeni kanıtlara dayanılarak resmen aklanmış kişilerin' davalarındaki beraatları dikkate alıyor. Gross, "Pek çok davada mahkûm olmalarına neden olan suçtan aklanmış olmasına rağmen, davalıyı masum olma

olasılıklarından bağımsız bir şekilde Sicil'in dışında tuttuk ve bunun tek nedeni masumiyetlerini gösteren yeni kanıtların olmayışıydı." diyor. Web sitesinin de belirttiği üzere, "Hakkında bilgi sahibi olduğumuz beraatlar, gerçekleşenlerin yalnızca bir bölümüdür."[6]

Bu sistemin işlediğine inanan herkes için büyük bilişsel uyumsuzluk yaratan bir bilgidir.[7] Bu uyumsuzluğu çözümlemek ortalama vatandaş için yeterince zordur ama adalet sisteminin bir parçasıysanız kendi hatalarınız bir yana, sistemin hatalarını bile haklı çıkarmak için çok güçlü gerekçeleriniz olacak demektir. Sahte itirafların psikolojisi konusunda uzman bir kişi olan sosyal psikolog Richard Ofshe, yanlış kişiyi mahkûm etmenin 'birinin yapabileceği en kötü mesleki hata; bir doktorun yanlışlıkla sağlıklı kolu kesmesine denk'[8] olduğunu söylemiştir.

Düşünün ki size hatalı kolu kesmenin hukuksal olarak eşdeğeri gösterildi: Yani yanlış kişiyi hapse attığınız kanıtlandı. Ne yaparsınız? İlk tepkiniz belli ki işinizi, saygınlığınızı ve çalışma arkadaşlarınızı kaybetmemek için hatanızı inkâr etmek olacaktır. Bunların yanı sıra daha sonra ciddi suçlar işleyecek olan birini ya da masum olan ama yanlışlıkla çocuk tacizi gibi tiksinç bir suçtan mahkûm edilmiş birini serbest bırakacak olursanız öfkeye kapılan kamuoyu size bu yüzden büyük tepki gösterebilir.[9] Sizi, hata yaptığınızı kabul etmekten alıkoyan çok sayıda dışsal güdüleyici bulunur ama güdülerin en büyüğü kendi içinizde olandır: Kendinizi asla yanlış kişinin mahkûm edilmesine yardım etmeyecek onurlu ve işinin ehli bir kişi gibi görmek istersiniz. Fakat tersini

gösteren bütün o kanıtlar karşısında doğru kişiyi yakaladığınızı nasıl olur da düşünebilirsiniz? Çünkü kendinizi yeni kanıtların geçersiz olduğuna ikna edersiniz, üstelik zaten yakaladığınız adam kötü biridir; bu suçu işlememiş bile olsa, hiç şüphesiz başka bir suç işlemiştir. Masum bir insanı on beş yıllığına hapse yollamış olmanız, işinizin ehli olduğunuz yönündeki düşüncenize öylesine aykırıdır ki böyle bir yanlışa düşmenizin mümkün olmadığına kendinizi ikna etmek için olmadık zihinsel oyunlar çevirirsiniz.

DNA testleri sayesinde yıllarca hapis cezası çekmekten kurtulan her masum insanla birlikte kamuoyu, yaşadıkları bilişsel uyumsuzluğu çözümlemeye çalışan savcıların, polislerin ve yargıçların çevirdiği zihinsel dolapların sesini duyar. Stratejilerden biri, bu vakaların çoğunda hatalı *mahkûmiyetlerin* değil, hatalı *afların* söz konusu olduğunu ileri sürmektir: Bir mahkûmun beraat etmiş olması, tek başına, masum olduğunu göstermez. Kişi gerçekten masumsa bu durum tabii ki çok üzücüdür ama çok az kişi hatalı şekilde mahkûm edilmektedir ve bu da hâlihazırdaki tıkır tıkır işleyen sistem için ödenmesi gereken makul bir bedeldir. Asıl sorun şudur: Pek çok suçlu teknik ayrıntılar yüzünden cezadan kurtulmaktadır veya kendilerini savunacak pahalı avukatlar tutabilecek kadar zengin oldukları için ceza almamaktadır. Oregon'da bölge savcısı ve bir tür ceza yargılama sisteminin profesyonel savunucusu olan Joshua Marquis'in sözleriyle; "Amerikalılar yanlış yere cezalandırılanlar için değil, yanlış yere serbest bırakılanlar için kaygılanmalıdır."[10] Marquis, tarafsız bir kurum olan Kamusal Dürüstlük Merkezi (Center for Public Integrity) 2.012 adet vakada belgelenmiş

savcılık hatalarına ilişkin raporunu yayınladığında, sayıların ve raporun ima ettiği üzere sorunun 'salgın bir hastalık' hâline gelmiş olabileceğini reddetmiştir. "Aslında bu tür hatalar seyrek olarak gerçekleşir." diye yazmıştır; "Bu az sayıdaki vakalar mahkemelerin ve medyanın büyük ilgisini çekecek ölçüde seyrek gerçekleşir."

Ne yazık ki pek öyle değil. Centre for Prosecutor Integrity (Savcı Dürüstlüğü Merkezi) 2014 yılında kurulmuştur ve 1970 yılından bu yana 16.000 savcılık hatasından kaynaklanan dava olduğu tahmin edilmektedir; bunların %2'sinden daha azı kusurlu savcıların cezalandırılmasıyla sonuçlanmıştır. Kaliforniya'da 1997 ile 2009 yılları arasında teyit edilmiş 707 savcılık suistimali davasının kapsamlı bir analizi, mahkemenin mahkûmiyet ya da cezayı bir yana koyduğu davaların yalnızca %20 kadarında hatalı yargılama yapıldığını açıkladığı sonucuna varmıştır. Suistimalle yargılanan savcıların yalnızca %1'i eyalet barosu kararınca kamuya açık şekilde cezalandırılmıştır. Rapor, 'savcılar suistimallere devam etmekte, kimi zaman bunu defalarca yapmakta ve hemen hemen hiçbir zaman bunun sonuçlarına katlanmak zorunda kalmamaktadır. Ayrıca mahkemelerin savcılık suistimallerini bildirmekteki ve eyalet barosunun bu edimleri cezalandırmaktaki gönülsüzlüğü' savcıların insan öldürüp ceza çekmekten kurtulmasına olanak sağlamaktadır; hatalı bir şekilde masum insanları mahkûm etmeleri hâlinde, kelimenin gerçek anlamıyla bunu yapmaktadırlar.[11]

Bu kanıt mevcut durumun savunucularını caydırmıyor. Hatalar ve suistimaller olduğunda sistemin bunları derhâl düzeltecek kendi kendini iyileştirme yöntemleri-

ni iddia ederler. Aslında Marquis, hatalı mahkûmiyetlerin oranını azaltmak amacıyla tasarlanmış, çok sayıda düzeltme yaparak sistemle oynayacak olursak bunun sonucunda daha fazla sayıda suçluyu aklamaya başlayacağınızdan endişe ediyor. Bu iddia kendi kendini haklı çıkarmanın çarpık mantığını yansıtıyor. Masum bir insan yanlışlıkla mahkûm edildiği zaman, *gerçek* suçlu sokaklarda serbest dolaşıyor demektir. Marquis'in iddiasına göre "Hukuk mesleği içinde savcılar, bunu yapmak kendi davalarına karşı bile olsa, gerçeğe sadık kalırlar."[12] Bu temelde yatan sorunu Marquis'in kavrayabileceğinden de açık bir şekilde gösteren bir uyumsuzluk azaltıcı düşüncedir. Savcılar tam da gerçeğin peşinde olduklarına inandıkları için bunu yapmaları gerektiği zaman bile, kendi savunduklarını yanlış çıkaracak şeyler yapmazlar çünkü kendi kendini haklı çıkarma mekanizması sayesinde, buna ihtiyaçları olduğunu ender olarak akıllarına getirirler.

Böyle düşünmek için yoldan çıkmış, aşağılık bir savcı olmanıza gerek yoktur. Northwestern Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hatalı Mahkûmiyetler Merkezi müdürü olan Rob Warden, 'özünde iyi' ve doğru şeyi yapmak isteyen onurlu insanlar olarak nitelediği savcılar arasında uyumsuzluğun nelere yol açtığını gözlemlemiştir. Bir salıverme olayı sırasında, davanın savcısı Jack O'Malley, Warden'a şunları söyleyip durmuştur; "Bu nasıl olabilir? Bunun olduğuna inanamıyorum." Warden, "Olanları kavrayamıyordu ve anlayamıyordu. Hakikaten anlayamıyordu ve Jack O'Malley iyi biriydi." demiştir. Her şeye rağmen savcılar kendilerini ve polisleri iyi adamlar ve davalıları da kötü adamlar olarak görmekten kendile-

rini alamamaktadırlar. Warden şöyle diyor; "Bir kez sistemin içine girdiniz mi artık son derece kuşkucu olmaya başlıyorsunuz. İnsanlar size her yerde yalan söylemeye başlıyor. Sonra bir suç teorisi geliştiriyorsunuz ve bu da bizim tünel görüşü dediğimiz şeye yol açıyor. Yıllar sonra kişinin suçsuz olduğu hâlde mahkûm edildiğini gösteren çok güçlü kanıtlar ortaya çıkıyor. Ve siz de oturup düşünüyorsunuz; "Bir dakika! Ya bu güçlü kanıtlar hatalı ya da ben hata yaptım ama ben hata yapmış olamam çünkü ben iyi biriyim." Bu, defalarca gördüğüm psikolojik bir olgu."[13]

Bu olgunun adı kendi kendini haklı çıkarma. Biz ikimiz, Amerikan tarihi boyunca yapılmış hatalı yargılamalara ilişkin araştırmaları okudukça kişinin yakalanmasından mahkûm edilmesine kadar geçen sürecin her aşamasında, kendi kendini haklı çıkarmanın adaletin yerini bulmama olasılığını ne denli artırdığını tekrar tekrar gördük. Polis ve savcılar şüpheliyi teşhis etmek ve mahkûmiyetle sonuçlanacak bir dava yürütmek için hayat boyu edindikleri deneyimlerden süzdükleri yöntemleri kullanırlar. Genellikle de haklı çıkarlar. Maalesef bu gibi yöntemler, yanlış şüphelinin peşine düşmeleri ve bir başkasını işaret ediyor olabilecek kanıtları dikkate almamaları riskini de artırarak hatalı karar vermelerine, yanlış kişiyi hapse atmalarına ve ardından da hatalarını kabul etmek istememelerine neden olabilir. Dava süreci ilerledikçe başlangıçta yakalanan şüpheliyi mahkûm etmek çabasına kendilerini kaptıranlar, genellikle suçluyu yakaladıklarına daha çok ikna olurlar ve onu mahkûm ettirmek için daha çok çaba gösterirler. Bu kişi bir kez hapse atıldıktan sonra, kişinin hapiste olduğu gerçeği

onu oraya göndermek için yaptıklarımızı başlı başına haklı çıkarır. Üstelik hâkim ve jüri de aynı fikirdeydi, öyle değil mi? Kendi kendini haklı çıkarmak yalnızca masum insanları hapse atmakla kalmaz, onları orada tutmaya da sebep olur.

Polis Dedektifleri

On iki yaşındaki Stephanie Crove, 21 Ocak 1998 günü, California, Escondido'daki yatak odasında bıçaklanarak öldürülmüş hâlde bulunmuştu. Önceki gece komşular acil yardım hattını arayarak mahallede tuhaf davranışlar gösteren bir kişinin dolaştığını ihbar etmişlerdi; adamın adı Richard Tuite'ti, bir şizofrendi; genç kadınları takip etmek ve evlerine zorla girmekten sabıkaları bulunuyordu. Escondido detektifleri ve FBI'ın Davranış Analizleri Birimi'nden bir ekip, hemen olayın evin içinden kaynaklandığı yargısına varmışlardı. Cinayet kurbanlarının çoğunun akli dengesi yerinde olmayan yabancı kişiler tarafından değil, kendi yakınları tarafından öldürüldüğünü biliyorlardı.

Bu düşünce biçimine uygun olarak dedektifler, başta Ralph Clayton ve Chris McDonough olmak üzere dikkatlerini Stephanie'nin on dört yaşındaki ağabeyi Michael'a yönelttiler. O sırada hasta ve ateşi olan Michael, ebeveynlerinin bilgisi dışında aralıksız olarak üç saat süreyle ve daha sonra bir kez de altı saat süreyle hiç ara verilmeksizin sorgulandı. Dedektifler kendisine yalan söylediler: Güya onun odasında Stephanie'nin kanını, ellerinde de Michael'ın saçlarından kopmuş tutamlar

bulmuşlardı ve Stephanie evin içinden biri tarafından öldürülmüş olmalıydı çünkü bütün kapılar ve pencereler kilitliydi. Ayrıca Michael'ın giysileri Stephanie'nin kanına bulanmıştı ve üstelik Michael bilgisayarlı Ses Gerilimi Çözümleyicisi'nde (Bu güya seslerindeki mikro titreşimleri ölçerek yalancıları tespit eden bir sözde bilimsel yöntemdir. Seste mikro titreşimlerin olduğunu veya bu yöntemin geçerliliğini hiç kimse bilimsel olarak göstermiş değildir.[14]) başarısız olmuştu. Michael'ın defalarca bu suçu işlediğini hatırlamadığını söylemesine, cinayet silahını nereye koyduğuna dair hiçbir ayrıntı vermemesine rağmen, nihayet, kıskançlık yüzünden öfkeye kapılıp onu öldürdüğünü itiraf etmişti. Birkaç gün içinde, polis Michael'ın arkadaşları, her ikisi de on beş yaşında olan Joshua Treadway ve Aaron Houser'i de tutuklamıştı. Yirmi dört saat süren iki sorgulamanın ardından Joshua Treadway, üçünün Stephanie'yi öldürmek için nasıl plan yaptıklarına dair ayrıntılı bir hikâye uydurmuştu.

Dava akşamı, olaylar dramatik bir şekilde yön değiştirmiş; şüpheli Richard Tutite'nin cinayet gecesi giydiği giysinin üzerinde Stephanie'nin kanı bulunmuştu. Bu kanıt, Bölge Savcısı Paul Pfingst'i çocuklara yöneltilen suçlamaları düşürmek zorunda bırakmıştı. Buna rağmen kendisi çocukların itirafları nedeniyle suçlu olduklarına inanmaya devam ettiğini ve bu yüzden Tutite aleyhine dava açmayacağını söylemişti. Çocukların peşine düşen dedektifler Clayton ve McDonough, gerçek katilleri enselemiş olduklarından asla şüpheye düşmediler. Kendi imkânlarıyla takip ettikleri süreci ve inançlarını haklı göstermek amacıyla bir kitap yayınladılar. Kitapta, Tutite'in bir şamar oğlanı, bir günah keçisi ve bir serseri ol-

duğunu; sadece politikacılar, medya, ünlüler, çocukların ailelerinin tuttuğu ve 'müvekkillerinin suçunu Tuite'in üzerine atan' avukatlar tarafından kullanılan bir kukla olduğunu ileri sürüyorlardı.[15]

Çocuklar serbest bırakıldı ve dava kapatılması için bölümdeki bir başka dedektife, Vic Caloca'ya devredildi. Polisin ve bölge savcılarının itirazlarına rağmen, Caloca kendi başına soruşturmayı yeniden açtı. Diğer polisler kendisiyle konuşmayı kestiler; bir yargıç sorun yarattığı gerekçesiyle Caloca'yı azarladı ve bölge savcıları yardım taleplerini görmezden geldiler. Aradığı ve bir polis laboratuvarında bulunan kanıtları elde edebilmek için mahkeme emri çıkartmak zorunda kaldı. Caloca ısrarla çabaladı ve nihayet davada Michael Crowe ve arkadaşlarına karşı kullanılan 'spekülasyonları, hatalı hükümleri ve yetersiz kanıtları' sıralayan 300 sayfalık bir rapor hazırladı. Caloca başlangıçtaki soruşturmayı yapan ekibin bir üyesi olmadığı için hemen yanlış bir sonuca varmamış, Tuite'in suçlu olduğuna işaret eden kanıtlar kendisinde herhangi bir bilişsel uyumsuzluk yaratmamıştı. Bunları sadece kanıt olarak görmüştü.

Caloca yerel bölge savcılığı ofisini atlayarak kanıtları Sacramento'daki Kaliforniya Eyaleti Başsavcısı'nın ofisine götürdü. Orada, savcı yardımcısı David Druliner, Tutie'e karşı dava açmayı kabul etti. Mayıs 2004'de, soruşturmayı yapan dedektifler tarafından beceriksiz bir serseri yerine konulup göz ardı edildikten altı yıl sonra Richard Tuite, Stephanie Crowe'u öldürmekten mahkûm edildi. Druliner, başlangıçtaki soruşturmayı yürüten Escondido dedektiflerine ağır eleştiriler yöneltti; "Herkese zarar

veren bir şekilde tamamen yanlış bir yöne saptılar. Bay Tuite'e hiçbir şekilde odaklanılmamış olmasını hiçbir şekilde anlayamıyoruz."[16] dedi.

Oysa artık çoğumuz bunu anlayabiliyoruz. Stephanie'nin kanının Tuite'nin giysisi üzerinde bulunmasına rağmen, dedektiflerin fikir değiştirmemiş veya en azından bir an için bile olsa şüpheye kapılmamış olmaları saçma görünüyor. Fakat dedektifler bir kez kendilerini Michael ve arkadaşlarının suçlu olduğuna inandırdıktan sonra, karar piramidinde dibe vuruncaya kadar, her aşamada kendi kendilerini haklı çıkaracak yargılara varmaya devam etmişlerdi.

Gelin en tepeden, bir şüpheliyi teşhis etmekte kullanılan ilk işlemlerden başlayalım. Pek çok dedektif, bir suçu ilk duyduğunda hepimizin yapma eğiliminde olduğu şeyi yapar: Fazla düşünmeden neler olduğunu bildiğimize karar vermek ve vardığımız yargıyı destekleyen kanıtları dikkate alıp onunla çelişen kanıtları görmezlikten gelmek. Sosyal psikologlar bu olguyu insanlara jüri üyesi rolü vererek ve kararlarını hangi etmenlerin etkilediğini belirleyerek ayrıntılı bir şekilde incelemişlerdir. Bir deneyde, jüri üyeleri gerçek bir cinayet davasının canlandırmasının ses kaydını dinlemişler ve nasıl karar vereceklerini, hangi gerekçelerle bu karara vardıklarını açıklamışlardır. Kanıtların ışığında olası hükümler üzerinde düşünüp taşınmak ve değerlendirmek yerine, insanların çoğu hemen neler olup bittiğine dair bir hikâye kurgulamış ve yargılama oyunu esnasında kanıtlar sunuldukça yalnızca neler olduğuna dair önceden belirledikleri hikâyeyi destekleyen kanıtları dikkate almışlardır. Bir

karara en erken varmış olanlar aynı zamanda verdikleri karardan en emin olanlardı ve aşırı bir karar yönünde oy kullanarak bu yargılarını haklı çıkarma olasılığı en fazla olan kişilerdi.[17] Böyle olması normaldir; aynı zamanda endişe vericidir.

Bir şüpheli ile yaptıkları ilk görüşmede dedektifler hemen bir karar vermek eğiliminde olurlar: Bu kişi suçlu mudur, yoksa masum mu? Zaman içinde ve deneyim kazandıkça polis belli ipuçlarını izlemeyi, bazılarını göz ardı etmeyi ve nihayet doğruluklarından emin olmayı öğrenir. Kendilerine duydukları güven kısmen deneyimin, kısmen de dikkate, şüpheye karşılık hız ve kesinliği ödüllendiren eğitim tekniklerinin bir sonucudur. FBI'ın Davranış Bilimleri Birimi'nin eski şeflerinden Jack Kirsch kendisiyle söyleşi yapan bir muhabire, merkezi ziyaret eden polis memurlarının zor davalar konusunda ekibine akıl danışıp tavsiye istediğini söylemiş ve şöyle devam etmiştir; "Olayların gelişimine göre, doğaçlama bir şekilde şüpheliyi bacağından vurmaktan korkmayız ve hedefimizi genellikle vururuz. Bunu binlerce kez yaptık."[18]

Bu güven genellikle yersiz değildir çünkü polis bu yargılarını teyit eden vakalarla uğraşır; söz konusu insanlar suçludur. Buna rağmen, bu tutum, masum birini suçlu diye yaftalama ve kapıları gereğinden çabuk kapatarak olası başka şüphelileri dışarıda bırakma riskini artırır. Bir kez kapılar kapandı mı zihin de kapanır. Bu nedenle dedektifler Crowe'a yaptıkları gibi Tuite üzerinde şu meşhur ses analiz cihazını denememişlerdir; "Hâlâ hem akıl hastası hem de uyuşturucu kullanıyor olması muhtemeldi, ses gerilim testi geçerli sayılmayabilirdi."[19] açıklama-

sını yapmıştır. Başka bir deyişle, "Şu güvenilmez aleti yalnızca suçlu olduğuna inandığımız şüpheliler üzerinde kullanalım çünkü onlar ne yaparlarsa yapsınlar, yapacakları bizim inandıklarımızı teyit edecektir; aleti masum olduğuna inandığımız şüpheliler üzerinde kullanmayız çünkü onların üzerinde nasılsa işe yaramayacaktır."

Bir şüphelinin suçlu ya da masum olduğuna ilişkin ilk karar başlangıçta bariz ve mantıklı görünür: Şüpheli, kurbanın ya da bir görgü tanığının verdiği tanıma uyabilir ya da istatistiksel olarak suçlu olması muhtemel bir kategoriye girer. Paranın ya da aşkın izini sürersiniz ve sebebi bulursunuz. Bu nedenle çoğu cinayette en muhtemel katil kurbanın sevgilisi, eşi, eski eşi, akrabası ya da ölümünden fayda sağlayacak biridir. "Genç bir kadın öldürüldüğü zaman," diyor polis amiri Ralph M. Lacer, "Arayacağınız ilk kişi hayatındaki erkektir. İlk işiniz kamyonet süren dışarıdan bir adamın peşine düşmek olmaz." Lacer, erkek arkadaşı Bardley Page tarafından öldürülmüş Çin kökenli bir Amerikalı olan üniversite öğrencisi olan Bibi Lee adlı kızın davasında, görgü tanıklarının suç mahallinde bir adamın 'doğulu' görünümlü bir kadını bir kamyonete zorla sokarak oradan uzaklaştığına ilişkin ifade vermelerine rağmen kamyonetteki adamın peşine düşmemesini bu sözlerle haklı çıkarıyordu.[20] Ancak savcı Steven Drizin'in tespit ettiği üzere "Bir soruşturmada aile üyelerinden başlamak mantıklı olabilir ama bu sadece başlangıç noktasıdır. Cinayetin aile içinde işlenmiş olduğunu kanıtlamaya çalışmak yerine, polisin olası bütün alternatifleri incelemesi gerekir. Sanıldığından daha sık bir şekilde bunu yapmazlar."[21]

Bir dedektif katili bulduğu kanısına bir kez vardı mı yalnızca kendi düşüncelerini destekleyen kanıtları dikkate alma eğilimi nedeniyle başlıca şüpheli tek şüpheli hâline gelir. Bu bir kez olduktan sonra, masum bir zanlı köşeye sıkıştırılır. Giriş bölümünde sözünü ettiğimiz Bakersfield, Kaliforniya'dan Patrcik Dunn davasında; polis Dunn'ın beraat etmesine neden olabilecek tarafsız görgü tanığının ifadesi yerine, Dunn'ın suçlu olduğuna dair teorisini destekleyen azılı bir suçlunun ispatlanmamış hikâyesine inanmayı seçmiştir. Bu karar zanlı açısından inanılmazdı; avukatı Stan Simrin'e "İyi ama polis gerçeğin peşinde değil mi?" diye sormuştu. "Evet," diye yanıtlamıştı Simrin, "Onu bulduklarından eminler. Onlara göre gerçek, senin suçlu olduğun. Şimdi de seni mahkûm ettirmek için her ne gerekiyorsa yapacaklar."[22]

Mahkûm etmek için ne gerekirse yapmak, polis memurlarının bir şüpheliye ilişkin olarak düşüncelerini değiştirmelerini gerektirecek olan hakkındaki kanıtları dikkate almamalarına neden olur. Aşırı durumlarda, polislerin bireysel olarak ya da bir bölümün toplu hâlde yasal davranışları bırakıp yasal olmayan yollara sapmalarına bile neden olabilir. Los Angeles Polis Dairesi'nin Rampart Bölümü, bir çete karşıtı birim kurmuş ve neticede onlarca polis memuru haksız tutuklamalar yaptığı, yalancı tanıklık ettiği ve masum insanlara tuzak kurduğu gerekçesiyle dava edilmiştir; bu tür yasa dışı yöntemler kullanılarak çıkarılmış yaklaşık yüz mahkûmiyet kararı sonuç olarak iptal edilmiştir. New York'ta ise, 1989 yılında hükümetin yaptığı bir soruşturma, Suffolk Country Polis Dairesi'nin çok sayıda önemli davayı şüphelilere karşı şiddet kullanarak, yasadışı şekilde telefonları dinle-

yerek ve kanıtları yok ederek hayati öneme sahip kanıtları sahte bir şekilde üretip berbat ettiğini göstermiştir.

Yolsuzluğa sapan bu tür polis memurları süreç içinde oluşur; hiçbir polis memuru öyle doğmaz. Polisler, polis dairelerinin kültürü içinde ve polislik mesleğinin amaçlarına sadık kalma çabasıyla bu noktalara gelirler. Hukuk profesörü Andrew McClurg, pek çok polis memurunun, önünde sonunda, gayet idealist bir şekilde mesleğe başladıkları sırada akıllarına bile getiremeyecekleri biçimlerde davranmasına neden olan bu süreci incelemiştir. Resmi görevleri esnasında yalan söylemelerinin istenmesi ilkin bilişsel uyumsuzluk yaratır; "Ben burada yasaları uygulamak için bulunuyorum." cümlesine karşılık "İşte şimdi de ben, yasaları çiğniyorum." denir. McClurg, zaman içinde polis memurlarının 'kendi kendini haklı çıkarmanın koruyucu örtüsü altında, duydukları bilişsel uyumsuzluğu boğup ortadan kaldırmayı öğrendiklerini' gözlemler. "Polisler bir kez yalan söylemenin savunulabilir bir şey olduğuna inandıktan ve işlerinin asli bir parçası olduğu kanısına vardıktan sonra," diye ekliyor McClurg, "İkiyüzlülük nedeniyle oluşan bilişsel uyumsuzluk artık ortaya çıkmıyor. Polis memuru yalan söylemeyi ahlaken gerekli bir davranış olarak akla yakın hâle getiriyor veya en azından artık ahlaksızca bir şey olarak görmemeye başlıyor. Böylece dürüst, ahlaklı bir insan olduğuna ilişkin algısı zarar görmüyor."[23]

Diyelim ki saf kokain satışı yapılan bir evde arama izniyle inceleme yapan bir polis memurusunuz. Adamın birini banyoya kadar takip ediyorsunuz ve kokaini klozete atıp sifonu çekmeden önce onu yakalamayı ve kanıt-

ları yok ederek davanın üstüne de sifonu çekmesini engellemeyi umuyorsunuz. Ama yetişemiyorsunuz. Orada, olanca hızınızla, vücudunuzda adrenalin akışı artmış bir hâlde kalakalıyorsunuz; siz suça engel olmak için kendinizi ortaya atıyorsunuz ve piç herif yakayı kurtaracak, öyle mi? O iğrenç evdesiniz, neler olup bittiğini herkes biliyor ve bu pislikler yürüyüp gidecek öyle mi? Becerikli bir avukat tutacaklar ve anında dışarı çıkacaklar, biliyorsunuz. Bütün o çaba, girdiğiniz bütün o riskler, atıldığınız tehlikeler bunun için miydi? Niye cebinizden çıkardığınız bir kokain paketini o banyonun zeminine bırakmayasınız ve suçluyu mahkûm ettirmeyesiniz? Yapmanız gereken tek şey "Hepsini klozete atmaya çalışırken kokainin birazı cebinden düştü."[24] demektir.

Bu koşullar altında neden böyle davrandığınızı anlamak kolaydır. Çünkü işinizi yapmak istersiniz. Kanıtları sizin koymanızın yasalara aykırı olduğunu bilirsiniz ama bunu yapmak size doğru bir hareket gibi gelir. Bunu ilk yaptığınızda kendi kendinize "Herif zaten *suçlu!*" dersiniz. Bu deneyim aynı şeyi tekrar yapmanızı kolaylaştıracaktır; aslına bakarsanız aynı davranışı yinelemek için güçlü şekilde güdülenmiş olacaksınız çünkü başka türlü davranmak, sırf kendi içinizde bile olsa ilk kez yaptığınız bu eylemin yanlış olduğunu kabul etmeniz anlamına gelir. Polis kültürü bu tür mazur göstermeleri genellikle desteklediği için tek tek polis memurları için kurallara aykırı davranmamak (ya da esnetmemek) için direnmek daha da zordur. Nihayet, polis memurlarının çoğunluğu daha sonraki adımları da atacak başka polisleri de kendileri gibi davranmaya teşvik edecek, kendi yaptıklarını yapmaya ikna edecek ve aynı fikirde olmayan, tutulma-

yan ahlâki yolu hatırlatan polislerle ilişkilerini kesecek veya onları sabote edecektir.

Gerçekten de 1992 yılında Mollen Komisyonu New York Polis Dairesi'ndeki yolsuzluklarla ilgili raporunda polislerin kanıtlarla oynamasının 'belli bölgelerde son derece yaygın olduğunu, öyle ki bu durumu anlatan 'yalanşahadet/testilying' diye bir sözcük bile üretilmiş olduğunu'[25] bildirir. Bu tür bir polis kültürü içerisindeki polis, silah ya da uyuşturucu taşıdığından şüphelendiği herkesi aramasını mazur göstermek için sürekli olarak yalan söylemekte; mahkemelerde şüpheliyi kırmızı ışıkta geçtiği, uyuşturucunun el değiştirdiğini gördüğü veya şüphelinin polisin yaklaştığını görünce uyuşturucuyu yere attığını gördüğü için durdurduğuna ilişkin yalan ifade vermekte ve böylece söz konusu kişileri araması ve tutuklaması için geçerli gerekçeler yaratmaktadır. Otuz dört yıllık bir polis memuru ve Seattle Polis Dairesi'nin eski şeflerinden biri olan Norm Stamper, bütün Amerika Birleşik Devletleri'nde uyuşturucuları kendi çıkarına kullanan, şüphelilerin üzerine gizlice uyuşturucu koyan ve uyuşturucu satıcılarını soyup onlardan para sızdıran polis memurları sorunundan azade tek bir polis kuvveti bulunmadığını yazmıştır.[26] Yalan beyanlar ve sahte kanıt yerleştirmeyi mazur gösteren en yaygın mazeret, alınan sonucun kullanılan yöntemleri haklı kıldığıdır. Bir polis memuru Mollen Komisyonu'na kendisinin 'Tanrı'nın işini yaptığını' söylemiştir. Bir başkası ise, "Eğer bu herifleri yakalamamız gerekiyorsa Anayasa'nın canı cehenneme." demiştir. Bir polis memuru yeminli bir şekilde yalan ifade verdiği için tutuklandığı zaman, olanlara inanamamış bir hâlde "Bu insanlar suçlu. Bunun nesi

yanlış?"[27] diye sormuştur.

Bundaki yanlışlık, polisi suçlu olduğuna inandığı birini, masum birini, mahkûm ettirmek için sahte kanıtlar yerleştirmekten ya da yalan ifade vermekten alıkoyacak hiçbir şeyin bulunmamasıdır. Yozlaşmış polisler kamu için kesinlikle tehdittir ama masum bir insanın hapse atılmasına neden olmayı hayal bile etmek istemeyecek pek çok iyi niyetli polis de eşit derecede tehlikelidir. Bir bakıma, dürüst polisler yoldan çıkmış polislerden daha bile tehlikelidirler çünkü sayıları çok daha fazladır ve belirlenmeleri çok daha zordur. Sorun şudur ki bir kez olası bir şüphelinin suçlu olduğuna karar verdiler mi, onun masum olmasının mümkün olabileceğini artık düşünemezler. Ondan sonra yalnızca suçlu insanların kendilerinden zarar görecekleri inancıyla, bu ilk yargıyı teyit edecek şekilde davranır ve bunu haklı gösterecek yöntemleri kullanırlar.

Sorgucular

Bir dedektifin elde edebileceği en güçlü kanıt bir itiraftır çünkü savcıyı, jüriyi ve yargıcı, kişinin suçlu olduğuna ikna etmesi en muhtemel kanıt, kişinin suçunu itiraf etmiş olmasıdır. Buna uygun şekilde sorgulama yapan polis memurları kişileri itiraf ettirmek için eğitilirler; bunun için şüpheliye yalan söylemeleri ve bir dedektifin gururla bir muhabire söylediği gibi 'hile ve aldatmaca'[28] kullanmaları gerekse bile... Dedektifler bir şüpheliyi tuzağa düşürüp itiraf ettirmekten gurur duyarlar; bu işlerini ne kadar iyi bildiklerinin bir alameti farikasıdır. Kendilerine

duydukları güven ne kadar büyükse, hatalı olduklarını gösteren kanıtlar karşısında yaşayacakları bilişsel uyumsuzluk da o kadar büyük olacak ve bu kanıtları reddetme yönünde duyacakları ihtiyaç o denli güçlü olacaktır.

Masum bir insanın işlemediği bir suçu itiraf etmesine neden olmak, muhakkak ki polis sorgulaması esnasında gerçekleşecek en tehlikeli hatalardan biridir ama çoğu dedektif, savcı ve yargıç bunun mümkün olduğuna inanmaz. Joshua Marquis "Birinin işlememiş olduğu bir suçu itiraf etmesinin sağlanabileceği düşüncesi saçmadır." diyor. "Bu düşünce günümüzde suçluları savunmak için kullanılan bir mazerettir. Bilim adı altında ortaya sürülen en büyük saçmalıklardan biridir."[29] Çoğu insan da bu görüşe katılır çünkü kendimizi masum olduğumuz hâlde bir suçu işlediğimizi kabul ederken hayal edemeyiz. Buna karşı çıkardık, sağlam dururduk ya da avukatımızı çağırırdık... Öyle değil mi? Buna rağmen kesin olarak aklanmış mahkûmlar üzerinde yapılan araştırmalar, aralarından %15'i ile 25'inin işlemedikleri suçları itiraf ettiklerini göstermektedir. Sosyal bilimciler ve suç bilimciler bu davaları incelemişler ve durumun nasıl olup da gerçekleşebileceğini göstermek için deneysel araştırmalar yapmışlardır.

Sorgulama yapanların kutsal kitabı Fred E. Inbau, John E. Reid, Joseph P. Buckley ve Brian C Jayne tarafından yazılmış olan *Criminal Interrogation and Confessions* adlı kitaptır. John E. Reid ve arkadaşları dokuz aşamalı Reid Tekniği konusunda eğitim programları açmakta, seminerler vermekte, video kasetler satışa sunmakta ve web sitelerinde, en etkili itiraf ettirme yöntemlerine

ilişkin olarak 300.000'in üzerinde emniyet memurunu eğittiklerini ileri sürmektedirler. Kitap, okuyucularını 'kullanılan tekniklerin hiçbirinin masum bir insanın itirafta bulunmasına yol açmasının mümkün olmadığı ve bütün aşamaların yasal ve ahlâki olarak kabul edilebilir olduğu'[30] konusunda temin ederek başlar:

> Şundan son derece eminiz ki bir sorgulama esnasında yalnızca uydurma kanıtların gösterilmesi masum birinin işlemediği bir suçu itiraf etmesine neden olmaz. Bir suçu işlemediğini bilen bir şüphelinin, kendisinin masum olduğunu bildiği hâlde, sözde kanıtlara daha fazla önem vereceğine ve itibar edeceğine *inanmak düpedüz saçmalıktır. Bu koşullar altında, doğal insani tepki sorgulamayı yapan görevliye yönelik öfke ve güvensizlik olacaktır. Bunun en bariz etkisi, şüphelinin masum olduğunu savunmaya daha da kararlı hâle gelmesi olacaktır.*[31]

Yanlış! 'Doğal insani tepki' genellikle öfke ve güvensizlik değildir; tam tersine umutsuzluk ve kafa karışıklığıdır; bilişsel uyumsuzluktur. Masum şüphelilerin çoğunluğu kendilerini sorgulayan polislerin yalan söylemeyeceğine güvenirler. Ancak sorgucu baştan önyargılıdır. *Görüşme* bir kişiden genel bilgiler almak üzere tasarlanmış bir konuşmayken *sorgulama,* şüpheli birinin suçunu kabul etmesi için tasarlanmıştır. (Şüpheli çoğu kez bu ayrımın farkında değildir.) Kitap bunu gayet açık bir şekilde belirtir; "Sorgulama ancak sorgulamayı yapan polisin, şüphelinin suçlu olduğundan makul ölçüde

emin olması hâlinde yapılır."[32] Bu yaklaşımın tehlikeli yanı, sorgulayıcının bir kez şüphelinin suçlu olduğundan 'makul ölçüde emin' olmasından sonra, şüphelinin bu düşünceyi değiştirmesinin mümkün olmamasıdır. Tam tersine, şüphelinin yapacağı her şey -sürekli olarak masum olduğunu iddia etmek de dâhil- yalan söylediği, inkâr ettiği ve gerçekleri anlatmaktan kaçındığına ilişkin kanıtlar olarak yorumlanacaktır. Sorgu memurları özellikle bu şekilde düşünmek üzere eğitim görmüşlerdir. Onlara "Yalan söyleme; senin suçlu olduğunu biliyoruz." tutumu takınmaları ve şüphelinin inkâr ve itirazlarını reddetmeleri öğretilmiştir. Bu kendi kendini haklı çıkaran kapalı döngüyü daha önce, tacize uğradıklarını inandıkları çocuklarla görüşme yapan terapistlerin ve sosyal hizmet uzmanlarının tutumlarında aynı şekilde görmüştük. Böyle bir sorgulama bir kez başladı mı artık ortada aleyhte kanıt diye bir şey kalmaz.[33]

Reid Tekniği'nin tanıtımını yapanların bilişsel uyumsuzluğun nasıl işlediğine dair içgüdüsel bir kavrayışları vardır; en azından başka insanlarda. Bir şüpheliye masum olduğunu iddia etme şansı verildiği zaman, herkesin önünde masum olduğunu ileri sürmüş olduğu için daha sonra fikrini değiştirip suçlu olduğunu kabul etmesi daha zor olacaktır; "Şüpheli suça karıştığını ne kadar şiddetle reddediyorsa..." diye yazar Reid ve ortaklarının başkan yardımcısı Louis Senese, "Suçu işlediğini kabul etmesi o kadar güç bir hâle gelir." Bilişsel uyumsuzluk nedeniyle kesinlikle öyle olur. Bu nedenle, Senese, sorgulama memurlarına şüphelilerin inkâra sapmalarına hazırlıklı olmalarını, bu yöndeki bütün girişimleri savuşturmalarını önerir. Ona göre sorgulama memurları bir şüphelinin

suçlu olduğunu inkâr edeceğini gösteren sözel olmayan işaretlere dikkat etmelidirler (Elini kaldırması, başını sallaması veya göz teması kurmaması bu işaretlerden bazılarıdır.) ve şüpheli hemen "Bir şey söyleyebilir miyim?" derse, sorgu memuru şüphelinin adını kullanarak bir emirle karşılık vermeli (Jim, dur bir dakika) ve sorgulamaya devam etmelidir.[34]

Sorgu memurunun tahminleri kendi kendini gerçekleştiren birer kehanet hâline gelir. Sorgu memurunu giderek daha saldırgan bir hâle getirir ve bu da masum bir şüphelinin daha da şüphe çekici biçimlerde davranmasına neden olur. Bir deneyde, sosyal psikolog Saul Kassin ve arkadaşları hırsızlık suçu işlemiş ve masum insanlarla, onların suçlu ya da masum olduğunu söylediği sorgu memurlarından ikili gruplar oluşturmuşlardır. Bu koşullar altında şüpheli ile sorgu memuru arasında dört olası kombinasyon vardır: Siz masumsunuzdur ve o da sizin masum olduğunuzu düşünür; siz masumsunuzdur ama o sizin suçlu olduğunuzu düşünür; siz suçlusunuzdur ama o sizin masum olduğunuzu düşünür ve siz suçlusunuzdur; o da sizin suçlu olduğunuzu düşünür. Sorgulamayı yapanın büyük baskı ve zorlamayı kullandığı en ölümcül kombinasyon, aslında masum olan bir şüphelinin onun suçlu olduğu kanaatinde olan bir sorgu memuruyla eşleştiği durumlarda ortaya çıkmıştır. Bu durumda şüpheli suçu ne kadar çok inkâr ederse sorgu memuru, şüphelinin yalan söylediğinden o kadar emin olmuş ve yaptığı baskıyı o kadar artırmıştır.[35]

Kassin, dedektiflere ve polis memurlarına sık sık ders vermekte ve kullandıkları sorgulama tekniklerinin nasıl

geri tepebileceğini göstermektedir. Kendisi, polislerin bunu biliyormuş gibi başlarını sallayıp onayladıklarını, gerçeği yansıtmayan itiraflar alınmasından kaçınılması gerektiği konusunda kendisine katıldıklarını ve ardından kendilerinin kimseyi gerçeği yansıtmayan bir itirafta bulunmaya zorlamadıklarını anlatır. Kassin, bir polis memuruna "Peki bunu nasıl biliyorsunuz?" diye sormuş ve "Çünkü ben masum insanları asla sorgulamam." cevabını almıştır. Kassin, bu yanılmadığından emin olma hâlinin en tepelerde başladığını bulgulamıştır. "Quebec'te bir uluslararası polis sorgulaması konferansındaydım, Reid Okulu'nun yöneticisi olan Joe Buckley ile bir panel esnasında yapılan bir tartışmada..." diye anlattı bize, "Dinleyicilerden biri tekniklerinin kullanılmasıyla masum insanların itirafta bulunmasının sağlanabileceğinden endişe duyup duymadığını sordu Buckley'e. Adam kelimesi kelimesine böyle demedi ama sergilediği küstahlık karşısında öylesine şaşırdım ki söylediklerini ve tarihi not ettim; "Hayır çünkü biz masum insanları sorgulamayız."[35] (Burada söyledikleri Ronal Reagan'ın Adalet Bakanı Edwin Meese'in söylediklerini hatırlatıyor. Meese, 1986'da "Fakat mesele, bir suçla ilişkili olarak masum sanığınız pek fazla olmaz. Bu çelişkilidir. Bir insan bir suça ilişkin olarak masumsa, o zaman sanık değildir." demişti.)

Sorgulamanın bir sonraki aşamasında, dedektifler şüphelinin sözel olmayan işaretlerini okuma yeteneklerinden emin olmayı öğrenirler: Göz teması, vücut dili, duruş, el hareketleri ve inkârın şiddeti. Eğer bir kişi gözünüzün içine bakmıyorsa, diye açıklıyor kitap, bu yalan söylediğine dair bir işarettir. Eğer kişi omuzları düşük

ve kambur duruyorsa (yahut dimdik oturuyorsa) bunlar da yalan söylediğinin işaretidir. Eğer kişi suçlu olduğunu yadsıyorsa bu da yalan söylediğine işaret eder. Buna rağmen Reid Tekniği sorgu memurlarına 'şüphelinin göz teması kurma girişimlerini görmezden gelmelerini' tavsiye etmektedir. Yani masumiyetin bir göstergesi olarak gördükleri göz teması kurma çabasını mı görmezden geliyorlar?

Demek ki Reid Tekniği kapalı bir döngüdür: Bir şüphelinin suçlu olduğunu nasıl bilirim? Çünkü gergindir, terler (ya da aşırı denetimlidir) ve gözlerimin içine bakarak konuşamaz; bunu yapmak istese bile ben izin vermem. Böylece ben ve arkadaşlarım şüpheliyi Reid Tekniğini kullanarak on iki saat boyunca sorgularız ve suçunu itiraf eder. O hâlde, masum insanlar asla itirafta bulunmadıklarından bu itiraf; gergin olmasını, terlemesini (ya da aşırı denetimli olmasını) ve gözlerimin içine bakarak konuşmasını (ya da konuşmamasını) suçlu olduğunun bir işareti saymamı teyit eder. Bu sistemin mantığına göre, bir dedektifin yapabileceği tek hata şüpheliden itiraf koparmayı başaramamaktır.

Bu el kitabı, âdeta Tanrı'nın sesiymiş de şüphe götürmez gerçekleri açıklıyormuş gibi otoriter bir tonla yazılmıştır ama okuyucularına bilimsel düşünme biçiminin asıl prensibini öğretmekte başarısız olur: Kişinin davranışlarına neden olabilecek diğer olası açıklamaları göz ardı etmeden ve hangisinin en muhtemel açıklama olduğuna karar vermeden önce gerekli incelemeleri yapmanın önemini. Örneğin; Saul Kassin, dedektiflerin aleyhinde kayda değer kanıtlar bulunmayan bir davalıyı

acımasızca sorguladıkları bir askeri davada yer almıştır. (Kassin adamın masum olduğuna inanıyordu ve hakikaten sonuçta adam aklanmıştı.) Dedektiflerden birine davalıya neden o denli saldırganca yaklaştığı sorulduğunda şöyle cevap vermişti; "Bize bütün gerçeği söylemediğini anladık. Vücut dilinden bazı örnekler vermek gerekirse; sakin kalmaya çalıştığı ama buna rağmen gergin olduğu görülüyordu ve kendisine her soru sorduğumuzda gözlerini devirdi ve doğrudan göz teması kurmaktan kaçındı. Zaman zaman dağıldı ve bir keresinde de ağladı."

"Bu tanımladığı..." diyor Kassin, "Baskı altındaki bir insanın davranışlarıdır." Reid Tekniği'nin öğrencileri gergin olmanın, yerinde duramamanın, göz teması kurmaktan kaçınmanın, rahatsız bir şekilde omuzlarını düşürerek durmanın suçluluk dışında bir şeyin işaretleri olabileceğini genellikle öğrenmezler. Bütün bunlar gerginliğin, ergenliğin, kültürel kuralların, otorite karşısında savunma hâlinde olmanın ya da haksız yere suçlanmanın işareti olabilir.

Bu el kitabının tanıtımını yapanlar, yöntemlerinin bir kişinin gerçeği mi yoksa yalan mı söylediğini %80 ile %85 oranında doğrulukla tespit edecek şekilde dedektifleri eğittiğini öne sürüyor. Bu iddiayı destekleyen hiçbir bilimsel veri yoktur. Dördüncü bölümde psikoterapistlerle ilgili olarak tartıştığımız gibi bu eğitim doğruluk derecesini artırmaz, yalnızca insanların doğru yaptıkları konusunda kendilerine duydukları güveni artırır. Bu hatalı özgüveni belgeleyen çok sayıdaki araştırmadan birinde Kassin ve çalışma arkadaşı Christina Fong, bir grup öğrenciye Reid Tekniği'ni öğretmişlerdir. Öğrenci-

ler Reid eğitim videolarını izlemiş, el kitabını okumuş ve konuyu anladıklarından emin olmak için öğrendikleri konusunda sınava tabi tutulmuşlardır. Daha sonra deneyimli bir polis memuru tarafından ifadesi alınan insanların video bantlarını izlemişlerdir. Bantlardaki kişiler ya bir suçu gerçekten işlemişlerdi ama inkâr ediyorlardı yahut da masum oldukları için suçu işlemiş olduklarını reddediyorlardı. Eğitim, öğrencilerin doğru tahmin etme yeteneklerini bir nebze olsun artırmamıştı. Yapabileceklerinden daha iyisini yapamamışlardı ama eğitim, bu konudaki yeteneklerine daha çok güvenmelerini sağlamıştı. Üstelik bu kişiler sadece üniversite öğrencisiydiler, polis değil. Bunun üzerine Kassin ve Fong; Florida ve Kanada-Ontario'dan kırk dört profesyonel dedektifin video bantlarını seyretmelerini istediler. Bu profesyonellerin her birinin ortalama olarak on dört yıla yakın mesleki tecrübeleri vardı ve çoğunluğu Reid Tekniği konusunda olmak üzere üçte ikisi özel eğitim görmüşlerdi. Öğrenciler gibi profesyonel dedektiflerin de tahminleri şans eseri olabileceğinden daha iyi değildi ama buna rağmen olayların yüzde yüzüne yakınında doğru tahminde bulundukları kanısındaydılar. Deneyimleri ve gördükleri eğitimler başarılarını artırmamıştı. Sahip oldukları deneyim ve gördükleri eğitimler yalnızca daha başarılı oldukları yönündeki kanılarını güçlendirmişti.[36]

Her şeye rağmen masum bir şüpheli neden suçlu olduğunu reddetmez? Sorgulanan kişi, el kitabının masum bir insanın da suçlu olduğunu öngördüğü üzere, neden sorgulayan kişiye öfkelenmez? Diyelim ki siz belki de 'polise bir soruşturmasına yardım etmek üzere' ifade vermeye çağrılmış birisiniz. Baş şüpheli olduğunuza dair

hiçbir fikriniz yok. Polise güveniyorsunuz ve yardımcı olmak istiyorsunuz. Buna rağmen polis dedektifi, cinayet silahının üzerinde parmak izlerinizin bulunduğunu söylüyor. Bir yalan tespit testinde başarısız olduğunuzu söylüyor. Kanınızın kurbanın üzerinde bulunduğunu ya da giysilerinizin üzerinde kurbanın kanının bulunduğunu söylüyor. Bu iddialar ciddi bilişsel uyumsuzluk yaratacaktır:

Bilgi 1: Ben orada değildim. Bu suçu ben işlemedim. Böyle bir şey olduğunu kesinlikle hatırlamıyorum.

Bilgi 2: Güvenilir ve inanılması gereken yetkili insanlar; parmak izlerimin cinayet silahı üzerinde bulunduğunu, gömleğimin üzerinde kurbanın kanının tespit edildiğini ve asla bulunmadığımdan emin olduğum bir yerde beni görmüş olan görgü tanıklarının var olduğunu söylüyor.

Bu bilişsel uyumsuzluğu nasıl çözeceksiniz? Eğer yeterince güçlüyseniz, yeterince zenginseniz veya polisle size tuzak kurulduğunu tahmin edecek kadar tecrübeniz olduysa o üç büyülü sözcüğü söylersiniz; "Bir avukat istiyorum." Fakat insanların büyük bir kısmı eğer masumsa avukata ihtiyaçları olmadığını düşünürler.[37] Polislerin kendilerine yalan söylemelerine izin verilmediğini sandıklarından açıklayamadıkları bir şekilde aleyhlerinde kanıtlar bulunduğunu işitince şaşkına dönerler. Üstelik kanıt da yenilir yutulur gibi değildir; parmak izleri bulunmuştur! El kitabı 'masum bir insanın kendini koruma içgüdüsünün bir soruşturma esnasında' sorgulayan

kişinin yapacağı her türlü şeye baskın çıkacağını iddia etmektedir fakat savunmasız insanların başlarına gelenlere bir anlam verme çabaları, kendilerini koruma içgüdüsüne bile baskın çıkabilir.

Bradley Page: Bu korkunç şeyi yapmış ve sonra da hafızamdan silmiş olabilir miyim?

Dedektif Lacer: Tabii ki. Bu çok sık olan bir şeydir.

Evet, işte polis size mantıklı görünen bir açıklama sunuyor; yaşadığınız bilişsel uyumsuzluğu çözümleyecek bir yol. Hatırlamıyorsunuz çünkü silmişsiniz, sarhoştunuz ve bilincinizi yitirdiniz, olanları bilinçaltınıza ittiniz, çoklu kişilik bozukluğundan muzdarip olduğunuzun farkında değildiniz ve bu suçu işleyen kişiliklerinizden biriydi. Michael Crowe'u sorgularken dedektiflerin yaptığı işte buydu. Ona 'iki Michael'ın bulunabileceğini söylediler: İyi Michael ve kötü Michael. Üstelik kötü Michael, iyi Michael'in ruhu bile duymadan o suçu işlemişti.

Tabii, şunu da söyleyebilirsiniz: Michael sadece on dört yaşındaydı ve polis onu korkutup itiraf etmesini sağlayabilirdi. Çocuk yaştakilerin ve akıl hastalarının bu tür taktiklere karşı özellikle savunmasız olduğu doğrudur ama sağlıklı erişkinler için de geçerlidir aynı şey. Hapse atılan kişilerin doğru olmayan itiraflarda bulunmuş olmalarına rağmen daha sonra beraat ettiği 125 davayı derinlemesine inceleyen Steven Drizin ve Richard Leo bu kişilerden kırkının çocuk, yirmi sekizinin zihinsel engelli ve elli beşinin de sağlıklı yetişkinler olduğunu tespit etti-

ler. Sorgulamanın uzunluğunun belirlenebildiği davalarda, itirafçıların yüzde seksenden fazlasının aralıksız olarak altı saat, yarıdan fazlasının aralıksız olarak on iki saat ve bazılarının ise neredeyse hiç ara verilmeksizin iki gün boyunca sorgulanarak serseme çevrildiği görülmüştür.[38]

Central Park Koşucusu'nun saldırıya uğradığı gece gözaltına alınan ergen çocukların başına gelen de buydu. Sosyal bilimciler ve hukukçu bilim insanları beş ergenden dördünün sorgulanma video kayıtlarını yakından inceleme olanağı buldukları zaman -beşincinin sorgusu kaydedilmemişti- ve Bölge Savcısı Robert Morgenthaus'un ekibi bu kanıtı çocukların suçlu değil de masum olabilecekleri varsayımıyla yeniden incelediğinde itirafların dramatik inandırıcılığı uçup gitti. İfadelerinin çelişkilerle, olgusal hatalarla ve sorgu memurunun önyargılı sorularıyla çocukların kafasına soktuğu pek çok bilgi olduğu anlaşıldı.[39] Kamuoyunda beşinin de suçu işlediklerini itiraf ettikleri yolunda yaratılan izlenime rağmen, davalılardan biri kadına tecavüz etmiş olduğunu asla kabul etmemişti. Bir diğeri, kadını 'tutmaya çalıştığını' söylemişti. Biri kadının 'göğüslerine dokunduğunu' söylemişti. Biri de 'kadının bacaklarına sarılıp okşadığını' ifade etmişti. Bölge savcısının çocukların aklanarak salıverilmesi talebinde şunlar belirtiliyordu; "Beş şüphelinin verdiği ifadelerde, suçun nasıl işlendiğine ilişkin olarak; saldırıyı kimin başlattığı, kurbana vurarak kimin yere yatırdığı, giysilerini kimin çıkardığı, kimin kadına sarıldığı, kimin tecavüz ettiği, saldırı esnasında ne gibi silahların kullanıldığı ve bu olaylar dizisi içinde saldırının ne zaman gerçekleştiği gibi konularda verdikleri ifadeler birbirlerinden farklıdır."[40]

Uzun saatler boyunca sorgulandıktan sonra, serbest bırakılıp eve gitmekten başka hiçbir şey istemeyen, canından bezmiş şüpheli sorgu memurlarının önerdiği açıklamayı, olası ve mantıklı yegâne açıklama olarak görüp kabul eder ve itiraf eder. Genellikle üzerindeki baskı kalktıktan ve şüpheli uyuyup dinlendikten sonra itirafını derhâl geri alır. Ama artık çok geçtir.

Savcılar

Kwai Köprüsü adlı muhteşem filmde Alec Guinnes ve askerleri, İkinci Dünya Savaşı'nda Japonlara esir düşmüşlerdir ve savaşta düşmanın çok işine yarayacak bir demiryolu köprüsü inşa etmektedirler. Guinnes, düşmanın kendisinden talep ettiği bu işi adamları arasında birliği sağlamak ve moralleri tekrar yükseltmek için kabul eder ama bir kez köprüyü inşa ettikten sonra, köprü artık *onun* olur; bir gurur ve doyum kaynağı hâline gelir. Filmin sonunda Guinnes, köprüye döşenmiş kabloları ve köprünün mayınlandığını gördüğünde ve müttefiklerin komandolarının köprüyü havaya uçurmaya hazırlandığını anladığında ilk tepkisi "Yapamazsınız! Bu *benim* köprüm. Onu tahrip etmeye nasıl cüret edersiniz!" olur. İzleyen komandoları dehşete düşürerek kabloları kesip köprüyü korumaya çalışır. Guinnes yalnızca son anda "Ne yaptım ben?" diye bağırır ve muhteşem eserini korumak uğruna kendi tarafının zafere ulaşma amacına engel olmak üzere olduğunun farkına varır.

Aynı şekilde, pek çok savcı da kendisini sırf inandıkları şeyleri korumak adına, kendi tarafının adaleti sağlama

amacını baltalarken bulur. Savcılar bir davaya girdikleri zaman, çoğunlukla kendilerini 'gösterilen çabayı mazur gösterme deneyinin / justification of effort experiment' gerçek hayattaki eşdeğerinin içinde bulurlar. Bu davayı birçok davanın arasından seçmişlerdir çünkü şüphelinin suçlu olduğuna ve onu mahkûm edeceklerine inanmışlardır. Çoğu kez bir davaya hazırlanmak için aylarca uğraşmışlardır. Polisle, tanıklarla ve kurbanın perişan olmuş ve çoğu kez intikam peşinde olan ailesiyle yoğun bir şekilde çalışmışlardır. Kamuoyunda güçlü duygusal tepkiler doğurmuş davalar söz konusu olduğunda ise hızla bir mahkûmiyet kararı çıkarmak için büyük baskı altında olurlar. Duymuş olabilecekleri her türlü şüphe, aşağılık bir suçlu karşısında iyileri temsil etmenin verdiği doyumda boğulur. Böylece savcı, sonuçta vicdanı gayet rahat olarak jüriye dönerek şunu söyler; "Davalı insan bile sayılmaz. O bir canavardır. Onu mahkûm edin." Kimi durumlarda ellerindekinin bir canavar olduğuna öylesine inanırlar ki tıpkı polis gibi fazla ileri giderek tanıkları yönlendirir, hapishane ispiyoncularıyla pazarlıklar yapar ve yasal olarak şüphelinin avukatlarına vermekle yükümlü oldukları bütün bilgileri vermemeyi seçerler.

O hâlde, yıllar sonra hâlâ masum olduğunu öne süren (Unutmayalım ki suçlu olan pek çok kişi de aynı iddiayı sürdürür.) mahkûm edilmiş tecavüzcü ya da katil, bir DNA testi yapılmasını talep ettiği zaman çoğu savcı buna nasıl tepki gösterecektir? Ya da baskı altında, zorla itiraf ettiğini öne sürdüğünde? Peki ya mahkûmiyete yol açan görgü tanığı ifadesinin hatalı olduğunu gösteren kanıtlar ortaya çıkardığı zaman? (DNA testi ile suçsuzluğun ortaya çıkarılması, daha çok görgü tanıkla-

rı tarafından yanlış tanı konan davalardır.[41]) Eğer sanık bir canavar değilse bile, yasal ekip bu yöndeki çalışmaları doğrultusunda, sanığı gaddar biri gibi gösterebilir ve herkesi buna inandırabilir. Florida'daki savcıların gösterdiği tepki bu anlamda tipiktir: On beş yıllık bir dönem içinde 130 mahkûm DNA testlerine dayanılarak serbest bırakıldıktan sonra, savcılar benzeri davalarda çok daha fazla çabayla karşılık vermeye karar verdiler. Tecavüzden hüküm giymiş olan Wilton Dedge, kendi davasındaki kanıtların yeniden incelenmesini sağlayabilmek için devleti dava etmek zorunda kaldı çünkü savcılar, devletin davanın sonuçlanmasından sağlayacağı yararın ve kurbanın duygularının, Dedge'in masum olması ihtimaline ilişkin kaygıları ortadan kaldırması gerektiğini öne sürdüler.[42] Dedge en nihayet aklanmış ve serbest bırakılmıştı.

Davanın sonuçlanmasının ve kurbanın duygularının adaletin önüne geçmesi gerektiği iddiasının, adaleti sağlayacaklarına güvendiğimiz insanlardan gelmesi dehşet vericidir ama bu tam da kişinin kendi kendini haklı çıkarmasının gücüdür. (Üstelik olaydan zarar görenlerin sevdiklerini öldüren gerçek katilin bulunup cezalandırılmasıyla kendilerini daha iyi hissetmeleri gerekmez mi?) Amerika Birleşik Devletleri çapında, DNA testleri yüzlerce mahkûmun serbest bırakılmasını sağlamıştır; haberlerde genellikle başlangıçta bu kişileri yargılayan savcılardan bir iki alıntı da yapılır. Örneğin; Philadelphia'da Bölge Savcısı Bruce L. Castor Jr.'a yirmi yıl boyunca hapiste tutulan bir adamın DNA testi talebini hangi bilimsel temellere dayanarak reddettiği soruldu. Cevaben "Bilimsel bir dayanağım yoktu. Biliyordum çünkü dedektiflerime ve teybe kaydedilmiş itirafa inanırım."[43]

Gezegenimizde yaşayan neredeyse herkes için ikna edici olan DNA testinin böyle kayıtsızca kullanılmamasının, kendi kendini haklı çıkarmanın bir işareti olduğunu ve sadece kanıtların dürüstçe değerlendirilmesinin bir sonucu olmadığını nasıl anlıyoruz? Bunu tıpkı birinci bölümde anlattığımız at yarışı araştırmasındaki gibi yapabiliriz: Bir kez bahislerimizi yatırdıktan sonra, artık bu kararımızı sorgulamamıza neden olabilecek türden bilgileri dikkate almak istemiyoruz. İşte bu yüzden savcılar da aynı kanıtı, kanıtın ne zaman ortaya çıktığına bağlı olarak iki türlü yorumlayabilirler. Bir soruşturmanın başlangıç aşamasında polis DNA testini bir şüphelinin suçlu olduğunu tespit etmek ya da kişiyi şüpheliler listesinden çıkarmak için kullanır. Fakat DNA testinin davalının suçlanıp mahkûm edilmesinden sonra yapılması durumunda, savcılar tipik olarak bu kanıtın konuyla ilgili ve davanın yeniden açılmasını gerektirecek kadar önemli olmadığını öne sürerek göz ardı etmektedirler. Teksas savcısı Michael McDougal, tecavüz edilip öldürülen genç bir kadında bulunan DNA'nın bu suçtan mahkûm edilmiş olan Roy Criner'e uymamasının onun masum olduğu anlamına gelmeyeceğini söylemiştir. "Bunun anlamı kurbanın üzerinde bulunan spermin Criner'e ait olmadığıdır." demiştir, "Yoksa bu Criner'in ona tecavüz etmediği, onu öldürmediği anlamına gelmez."[44]

Teknik olarak, tabii ki McDougal haklıdır; Criner kadına Texas'da tecavüz etmiş ve başka yerde, mesela Arkansas'ta, boşalmış olabilir. Fakat DNA kanıtı bulunduğu her defasında aynı şekilde kullanılmalıdır; çoğu savcıyı bunu yapma yeteneğinden yoksun kılan şey kendi kendini haklı çıkarma ihtiyacıdır. Savunma avukatı Peter

J. Neufeld, deneyimlerine göre yargıçlar ve savcılar arasında bu kanıtı başlangıçta verdikleri kararı haklı çıkaracak şekilde yorumlamanın son derece yaygın olduğunu söylüyor. Yargılama süresince, savcının teorisi bir kişinin -davalının- tek başına kurbanı yakaladığı ve tecavüz ettiği yönündedir. Eğer davalı mahkûm edildikten sonra DNA testleri sanığın saldırgan olmadığını gösterirse savcı birden, mucizevî bir şekilde, başka teoriler bulmaktadır. Bizim en gözde olayımız Neufeld tarafından 'suçlanmayan tecüvüz yoldaşı / unindicted co-ejaculator' olarak adlandırılan varsayımdır: Mahkûm edilen, davalı kadını tutarken gizemli bir ikinci adam kadına tecavüz etmektedir aslında. Ya da bir savcının öne sürdüğü üzere, kurban orada öylece savunmasız bir hâlde yatmaktadır ve bir erkek saldırgan oradan geçerken 'bu fırsatı görür ve kullanır'[45] ya da tecavüzcü prezervatif takmıştır ve kurban da tecavüzden kısa süre önce kendi rızasıyla bir başkasıyla cinsel ilişkiye girmiştir. (Roy Criner'in davası Texas Temyiz Mahkemesi'ne gittiği zaman, Başyargıç Sharon Keller DNA testi sonucunda 'spermlerin mahkûm edilen davalıya ait olmadığının anlaşılmasının belirleyici olamayacağını çünkü davalının tecavüz esnasında prezervatif kullanmış olmasının mümkün olduğunu' öne sürerek DNA kanıtını reddetmiştir.) Eğer kurban tecavüzden önceki üç gün içinde cinsel ilişkide bulunmadığını söyleyerek karşı çıkarsa savcılar da teorilerini geliştirirler -ve bu yine dava sonuçlandıktan sonra olur- çünkü kurban yalan söylemektedir: Sebebi ise eşinin ya da sevgilisinin, başka cinsel ilişkide bulunduğunu öğrenince kızacak olmasıdır.

Güney Karolina, Rock Hill'de sosyal olarak tecrit

edilmiş beyaz bir adam olan Billy Wayne Cope, kendisini suçla ilişkilendiren tek bir fiziksel kanıt olmamasına rağmen on iki yaşındaki kızına tecavüz edip öldürdüğünü itiraf etmeye zorlanmıştır. İnançlı bir Hıristiyan olan Cope, kızının Sevinç Günü'nde ölmüş olabileceğini düşünmüş ve hüzünle, kızını uykusunda öldürmüş olabilir mi diye sormuştur. DNA testleri geldiğinde, suçlunun daima tek başına hareket eden seri tecavüzcü azılı siyah suçlu James Sanders olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Buna rağmen iki adam birlikte yargılanmıştır. "Yegâne mantıklı açıklama," demiştir savcı, "Billy Cope'un kızını kendisinin ve James Sanders'in sapık zevkleri için kullanması ve canını almasıdır. Bunu birlikte yaptılar. Başka mantıklı bir açıklama yoktur."[46] Billy Wayne Cope'un masum olduğu yönündeki mantıklı açıklamaya ne dersiniz? 2014 yılında Güney Karolina Yüksek Mahkemesi Cope'un ömür boyu hapis cezasını onayladı.

Bu tür kendi kendini haklı çıkarmalar çifte trajedi yaratır: Masum insanları hapiste tutar ve suçluların serbest dolaşmasına izin verir. Masum bir insanın serbest bırakılmasını sağlayacak olan aynı DNA testi, suçlu olan kişinin de belirlenmesini sağlayabilir ama bu durum olması gerektiği kadar sık gerçekleşmiyor.[47] Polisler ve savcılar yaptıkları hatanın sessiz suçlayıcısını imha edercesine davaya ilişkin dosyaları genellikle tamamen kapatmışlardır.

Hızla Yargılara Varmak

Eğer sistem adil bir şekilde çalışmıyorsa, yaptığı hataları düzeltemiyorsa, hata yaptığını kabul et-

miyorsa ve insanlara bu hataları düzeltme imkânı tanımıyorsa, o zaman sistem bozulmuş demektir.

- Roy Criner'i temsil eden temyiz avukatı Michael Charlton.

Bütün yurttaşların yalnızca suçlu olanları mahkûm eden değil aynı zamanda masum olanları koruyan ve hatalar yapıldığı zaman şevkle bu hataları tamir eden bir adalet sistemine hakkı vardır. Hukuk alanında çalışan bilim insanları ve sosyal bilimciler baskı altında alınmış itirafları, güvenilmez görgü tanığı ifadelerini, polisin bilerek yalan ifade vermesini ve buna benzer şeyleri azaltmak için anayasada kimi köklü iyileştirmeler ve önemli kısmi değişiklikler önermişlerdir.[48] Fakat bizim bakış açımıza göre cezai adalet sistemindeki hataların kabul edilmesi ve düzeltilmesinin önündeki en büyük engel, adalet sistemi mensuplarının büyük çoğunluğunun yaşadıkları bilişsel uyumsuzluğu azaltmak için sistemde sorunların bulunduğunu reddetmeleridir. Eski savcı Bennet Gershman "Sistemimiz neredeyse mükemmel olduğuna, suçsuz insanların asla mahkûm edilmediğine dair bir görüntü yaratmak zorundadır." diyor.[49] Polis memurları, dedektifler ve savcılar suçsuz insanların asla mahkûm edilmediğinden emin oldukları sürece, masum bir insanı mahkûm ettikleri kaygısıyla uykusuz geceler geçirmekten kurtulurlar. Fakat birkaç uykusuz gece bu durumda gereklidir. Şüphe, adaletin düşmanı değildir; asıl düşman aşırı özgüvendir.

Günümüzde polis memurlarının, dedektiflerin, yargıçların ve avukatların eğitim süreçleri; kendi bilişsel

önyargılarına, bu önyargıları mümkün olduğu kadar nasıl bertaraf edebileceklerine ve inançları aleyhindeki kanıtlarla yüz yüze kaldıkları zaman yaşayacakları bilişsel uyumsuzlukla nasıl baş edebileceklerine ilişkin olarak neredeyse hiç bilgi içermez. Tam tersine, bu mesleklerin mensuplarının psikolojiye dair öğrendiklerinin çoğunluğu, psikoloji bilimi konusunda eğitim görmemiş, uzmanlığı kendinden var olan kişilerden gelir ve bu kişiler, görmüş olduğumuz gibi onlara nasıl doğru yargılamalar yapacaklarını değil, yalnızca yargılarının doğru olduğundan nasıl daha çok emin olacaklarını öğretirler; "Masum biri asla itirafta bulunmaz." "Kendi gözlerimle gördüm, o hâlde haklıyım." "Ben birinin yalan söylediğini görünce anlarım; bu işi yıllardır yapıyorum." Ancak bu tür ifadeler, sahte bilimselliğin alâmetifarikalarıdır. Gerçek bilim insanı olasılığın dikkatli diliyle konuşur; "Masum insanlar da belli koşullar altında, itiraf etmeye kesinlikle zorlanabilirler; izin verin bu kişinin itirafının neden baskı altında yapılmış olabileceğini düşündüğümü açıklayayım..." Çoğu bilim insanının tanıklığı tam da bu yüzden sinir bozucudur. Yargıçların, jüri üyelerinin ve polislerin çoğu, kesinliği bilime tercih eder. Hukuk profesörü D. Michael Risinger ve avukat Jeffrey L. Loop 'hukukun, modern bilimin insan algılayışının özelliklerine, bilmeye, hafızaya, belirsizlik altında çıkarsamada bulunma ya da karar vermeye dair bulgularının hiçbirini ne kanıt kurallarının yapısına ne de yargıçların eğitimine ve bu kuralları nasıl uygulayacaklarına yönelik olarak aldıkları talimatlara yansıtmamasından' [50] yakınmışlardır.

Oysa sahte bilimin kesinliklerini destekleyen, bilişsel önyargılarımızı ve kendi kendimizi kandırmaya yatkın-

lığımızı alçakgönüllülükle idrak etmemizi öğretmekte başarısız olan eğitimler hatalı mahkûmiyet kararlarının verilmesini iki yoldan artırır: Birincisi, yasaları uygulamakla yükümlü görevlilerin gereğinden hızlı bir şekilde yargılara varmaları için cesaretlendirir. Bir polis memuru şüphelinin suçlu taraf olduğuna karar verir ve bütün geri kalan olasılıklara kapılarını kapatır. Bir bölge savcısı üzerinde enine boyuna düşünmeden ve yeterli kanıta sahip olmadığı hâlde bir dava -özellikle de sansasyonel bir dava açar- açma kararını medyaya duyurur ve ardından ortaya çıkan kanıtlar dava açılması için yeterince sağlam gerekçelerin olmadığını gösterdiği hâlde geri adım atmak istemez. İkinci olarak da bir kez bir dava açıldıktan ve mahkûmiyet kararı çıkarıldıktan sonra, görevliler sonradan ortaya çıkacak davalının masum olduğunu gösteren kanıtları artık reddetme eğiliminde olacaklardır.

Bu insani hataların panzehiri, bütün polis akademilerinde ve hukuk fakültelerinde öğrencilere kendi önyargıları karşısında ne denli savunmasız olduklarının öğretilmesidir. İstatistiksel olarak suçlu olması muhtemel şüpheliye (kiskanç sevgiliye) bakarken eğer bu yönde kimi kanıtlar varsa, istatistiksel olarak daha az muhtemel şüpheliye de gözlerini kapatmamayı öğrenmelidirler. Bir şüphelinin yalan söylediğini görünce anlayacaklarına inanmaları hâlinde bile yanılıyor olabileceklerini öğrenmeleri gerekir. Masum bir insanın nasıl ve neden işlemediği bir suçu itiraf etmeye mecbur bırakılabileceğini ve doğru olması muhtemel itirafları, baskı altında yapılmış itiraflardan nasıl ayırabileceklerini öğrenmeleri gerekir.[51] FBI'ın ve televizyon dizilerinin gözde yöntemi olan kişilerin davranışlarını kaydetmek ve psikolojik özellik-

lerini analiz etmek suretiyle belli koşullar altında nasıl davranacağına ilişkin tahminler yürütme işleminin, kişinin kendisini haklı çıkaran şeyleri dikkate alıp aleyhinde olan kanıtları görmezlikten gelme eğilimi nedeniyle ciddi hatalar yapılmasına yol açabileceğini öğrenmeleri gerekir: Soruşturmayı yürüten polislerin şüphelinin profiline uyan suç unsurlarını aramaya başlaması, aynı zamanda profile uymayan suç unsurlarını göz ardı etmeye başlaması anlamına gelir. Kısacası, soruşturmayı yürüten polislerin yanlış ağacın altında havladıklarını fark ettikleri zaman, başka bir ağaç bulmayı öğrenmeleri gerekir.

Hukuk profesörü Andrew McClurg polislerin eğitimi konusunda daha da fazla şey yapmak gerektiği kanısında. Kendisi uzun süredir fazla hevesli polislerin dürüst olmayan yola giden o ilk adımı atmalarının önüne geçmek amacıyla, kendilerini suç ve şiddetle mücadele eden iyi adamlar olarak algılamalarının kullanılması sebebiyle bilişsel uyumsuzluk ilkelerinin uygulanması gerektiğini savunuyor. McClurg polislik eğitimi sırasında ahlâki ikilemleri çözümlemek için kullanılacak bir dürüstlük eğitimi programı ve bu eğitim programı esnasında polis adaylarına doğruyu söylemenin ve doğru olanı yapmanın oluşmakta olan mesleki kimliklerinin en önemli parçalarından biri olacağı düşüncesinin aşılanmasını öneriyor. (Hâlihazırda, ABD'nin çoğu yerinde, polis adayları etik sorunları nasıl çözümleyecekleri konusunda bir akşam veya birkaç saat eğitim görmektedirler.) Bu tür değerler görev esnasında kolaylıkla ahlâki kuralların gölgesinde kalabildiği için (bir başka polis meslektaşını gammazlamazsın. Gerçek dünyada suçluları mahkûm ettirmenin tek yolu gerçeklerle biraz oynamaktır.) McClurg acemi

polislerin, tıpkı Adsız Alkolikler'dekine benzer bir şekilde, etik konusunda kendilerine akıl hocalığı yapabilecek, dürüst kalma konusundaki sözlerini tutmalarına yardım edecek deneyimli kişilerle eşleştirilmelerini öneriyor. "Polisin yalan söylemesini büyük ölçüde azaltabilmek için tek umudumuz, iyi polislerin kötü polislere dönüşmesini engelleyecek koruyucu bir yaklaşımdır." diyor. Ona göre bilişsel uyumsuzluk teorisi "Bu amaca erişmek için kullanılabilecek etkili, ucuz ve tükenmez bir araçtır: Polis memurunun kendi olma kavramına yönelmek gerekir."[52]

Ne kadar iyi eğitim görmüş veya iyi niyetli olursa olsun, hiç kimse kendisini haklı çıkaracak şeyleri dikkate alıp aleyhinde olan şeyleri gözden kaçırmaktan kurtulamayacağı ve kendi bilişsel kör noktalarının farkında olamayacağından, hatalı mahkûmiyet kararlarının verildiği davaları inceleyen en önemli sosyal bilimcilerin tamamı, bütün ifadelerin video kaydının yapılması gibi koruyucu önlemlerin alınmasını tavsiye ederler.[53] 2014 itibarıyla ABD'de yalnızca on dokuz eyalet ve Kolombiya Bölgesi, polisin bazı ya da bütün ağır suç sorgulamalarını elektronik olarak kaydetmesini zorunlu kılmıştır. Polisler ve savcılar, sanırız ki bu kayıtların gözler önüne sereceği utandırıcı ve bilişsel uyumsuzluk yaratıcı şeylerden korkarak sorgulamaların kaydedilmesinin zorunlu hâle getirilmesine öteden beri direnmişlerdir.

Bradley Page'i sorgulayan polislerden biri olan Ralph Lacer, polislerin video kaydına karşı oluşunu 'kayıt edildiğini bilmenin kısıtlayıcı olduğu ve gerçeği söyletmeyi zorlaştırdığını'[54] gerekçe göstererek savunmuştur. "Diye-

lim ki bir sorgulama on saat boyunca sürdü. Savunma avukatı jüriye yanlıca on beş dakikalık itiraf kısmını dinletmek yerine, on saatlik kaydın tamamını dinletecek, jürinin kafası karışacak ve jüri üyeleri bunalacaktır." diye yakınmıştır. Buna rağmen Page davasında savcının iddiaları önemli ölçüde ses kaydı yapılmış olan sorgulamanın kaydedilmemiş bir bölümüne dayanıyordu. Lacer Page'in itiraf etmesine neden olan sözleri söylemeden hemen önce ses kayıt cihazını kapattığını kabul etmiştir. Page'e göre, bu kaydedilmemiş süre içinde, Lacer kendisinden kız arkadaşını *öldürecek olsa* bunu nasıl yapacağını hayal etmesini istemiştir. (Bu Reid Tekniği'nin yaratıcılarının tavsiye ettiği manevralardan bir tanesidir.) Page polise yardımcı olmak için hayali bir senaryo kurgulamasının istendiğini sanmış ve daha sonra bu söyledikleri Lacer tarafından geçerli bir itirafmış gibi kullanılınca, neye uğradığını şaşırmıştır. Jüri bütün içeriği işitmemiştir çünkü sözde itirafa neden olan cümleler kaydedilmemiştir.

Aslına bakılırsa, sorgulamaları videoya kaydeden eyaletlerde hukuk uygulayıcıları bu uygulamayı desteklemeye başlamışlardır. Hatalı Mahkûmiyetler Merkezi, ağır şüphelilerinin sorgulamalarını kaydeden 238 emniyet teşkilatını incelemiş ve bu konuyla ilgili olarak görüşme yaptıkları polis memurlarının tamamının uygulamadan heyecanla söz ettiklerini ortaya çıkarmıştır. Sorgulamaların hem sorgulayanı hem de sorgulananı gören bir açıyla videoya kaydedilmesi, şüphelinin anlattıklarını değiştirmesi olasılığını ortadan kaldırmakta ve itirafın dürüstçe alınmış olduğu konusunda jüri üyelerini temin etmektedir. Şüphesiz bu uygulama kullanılan yöntemlerin bağımsız uzmanlar, jüri üyeleri tarafından değerlendirilme-

si ve bu yöntemler arasında yanıltıcı ve zorlayıcı olanların olup olmadığının anlaşılmasına olanak sağlamaktadır.[55]

Bu tür reformlar, yavaş yavaş hatalı mahkûmiyet kararlarının verilmesi olasılığını en aza indirmeyi sağlayacak uygulamaları başlatan Kanada'da ve İngiltere'de yürürlüğe sokulmaktadır. Zorlayıcı Reid Tekniği'nin bir alternatifi bütün İngiltere'de kullanılan PEACE modelidir (for Preparation and Planning, Engage and Explain, Account, Closure, Evaluate / Hazırlık ve Planlama için İlgilen ve Açıkla, Anlat, Bitir, Değerlendir); değişik biçimleri de ABD'de geliştirilmektedir. PEACE yaklaşımını ve benzeri yöntemleri kullananlar şüphelinin suçlu olduğunu varsaymaz ve görüşme açıkça çatışmacı değildir; polislerin rol yapmasına ve yalan söylemesine izin verilmez. Görüşme bilgi almanın bir yolu olarak görülür; görüşmeyi yapan açık uçlu soruları farklı biçimlerde sorarak hikâyenin bütününü anlamaya ve çok çeşitli ihtimalleri değerlendirmeye çalışır. Yalan söyleyen şüphelinin sürdürülmesi zor bir 'bilişsel yükü' olduğu varsayılır.[56]

Amerika Birleşik Devletleri'nde de DNA testleri nedeniyle gerçekleşen çok sayıdaki aklanma yavaş yavaş yasal değişiklikleri de getirmektedir: Suç laboratuvarlarının gözetimi ve işleyişinin iyileştirilmesi, görgü tanığı teşhislerinde daha sıkı kurallar, mahkûmlara değişen derecelerde DNA kanıtına erişim olanağı ve birkaç eyalette de hatalı mahkûmiyet kararlarının bozulmasını hızlandırmak ve çözümler bulmak amacıyla komisyonların oluşturulması. Bu komisyonlar hemen hemen her zaman dava ilk görüldüğünde görev almamış ve bu nedenle

azaltmalarını gerektiren bir bilişsel uyumsuzluk hissetmeyen savcılardan oluşturulmuştur. Dallas Bölge Savcısı Craig Watkins, 2007 yılında mahkûmiyet doğruluğu birimini kurmuştur. Birimin yaptığı işlemler arasında mahkûmiyet sırasında dikkate alınmamış DNA örneklerinin sistematik olarak test edilmesi de vardır; 2014 yılına kadar otuz dört mahkûm aklanmıştır. Teksas da sahte bilim yasası olarak bilinen bir yasayı onaylamıştır; bu yasa davalıya kendisini mahkûm etmekte kullanılan kanıtların yeni bilimsel kanıtlar ışığında hatalı, yanıltıcı ya da uygunsuz şekilde uygulanmış olduğu gerekçesiyle yeniden yargılanma hakkı talep etme izni vermektedir. Kaliforniya da benzer şekilde mahkûmlara, dava sırasında kendilerine karşı kullanılmış uzman ifadelerini daha sonra uzmanın ifadesini geri çekmesi ya da hatalı olduğu gösterilmiş bulgulara dayalı olması sebebiyle itiraz hakkı vermiştir.

Hukuk ve sosyal bilimler alanında çalışan bilim insanları Deborah Davis ve Richard Leo'ya göre Amerikan hukuk uygulamaları geleneklerine batmış durumdadır; Reid Tekniği ve benzeri işlemlere bağlı kalmayı, bu tekniklerin sahte itiraflara ve hatalı mahkûmiyet kararlarına yol açabileceğini ve açtığını 'neredeyse kesin bir şekilde inkâr etmeyi' sürdürmektedir.[57] Reid el kitabının dördüncü ve beşinci basımlarında, muhtemelen okuyanları yazarların haberlere konu olan davalardan haberdar oldukları konusunda temin etmek amacıyla, sahte itiraflar sorununa küçümseyici bir tavırla yer verilmiştir. Fakat bulgular, bırakın Reid Tekniği'nin sorunu yaratmaktaki rolünü kabul etmeyi, pek çok hatalar içeren sorunun kapsamını kabul etmeyen kindar ve seçici bir yaklaşımla

değerlendirilmiştir. Richard Leo'nun sözleriyle, el kitabı temeldeki yöntemin kendisinde hiçbir değişiklik yapmaksızın sahte itiraflar meselesine duyarlıymış gibi yapmaktadır ve bu yöntemi öğrenmek üzere eğitimden geçen insanlar, öğreticilerin sahte itiraflar konusuna doğru düzgün değinmediklerini bildirmektedir.

Reid Tekniği konusundaki araştırmaları değerlendiren iki sosyal bilimci, "Çoğu dedektif zeki, vicdanlı ve adil bir sonuç elde etmeye kararlıdır." demiştir. Fakat sorgulamaları aldıkları eğitime göre gerçekleştirmektedirler ve bu eğitim neredeyse her zaman Reid yöntemidir. Bu yöntem, sahte bilim, yanlış bilgi, kendi kendini kandırma ve apaçık aldatma ceza yargılama sisteminin maksatlarını olumlu yönde etkilememektedir. 1950'li yıllarda bu yöntem, yerini aldığı barbarca usullere göre müthiş bir gelişme olarak tanımlanmıştı. Bu tür mazur göstermeler yıllar önce geçerli olmaktan çıkmıştır."[58] PEACE yöntemini yaratan psikologlardan biri olan Eric Shepard da aynı fikirde ve New Yorker'ın muhabiri Douglass Starr'a "Reid yöntemi kendi döneminin üründür." dedi, "Şimdi gördüğünüz ise savunulamaz olanı savunmak yönündeki son çırpınışlardır."[59]

Amerikan adalet sisteminin hata yapabileceğini kabullenmekteki gönülsüzlüğü, yarattığı adaletsizlikleri yoğunlaştırıyor. Pek çok eyalet aklanmış insanlar için hiçbir şey yapmamaktadır. Kaybettikleri yılların ve gelirin telafisi için tazminat ödememekte hatta resmi bir özür bile dilememektedir. Kişinin bir ev tutmasını ya da bir iş bulmasını zorlaştırdığı gibi bir kişinin bile sabıkasını silmemektedir.

Hatalı mahkûmiyet mağduru kurbanlara neden böyle acımasızca davranıldığının açıklamasını bilişsel uyumsuzluk teorisi sayesinde anlayabiliriz. Acımasızlığın ölçüsü, sistemin esneklikten ne kadar yoksun olduğuyla orantılıdır. Eğer hata yapmanın kaçınılmaz olduğunu bilirseniz, hatalar yapıldığında şaşırmazsınız ve yapılan hataları telafi edecek yöntemleriniz hazır olur. Fakat kendi içinizde veya aleni olarak hataların olabileceğini kabul etmeyi reddederseniz, o zaman hatalı bir şekilde hapse atılan her insan, sizin ne kadar yanılmış olduğunuzu gösteren katıksız ve aşağılayıcı bir kanıt hâline gelir. Onlardan özür dilemek mi? Onlara para vermek mi? Saçmalamayın! Teknik bir ayrıntıya kurban gitmişlerdir. Ah, teknik ayrıntı DNA testi miydi? Aman neyse, nasılsa başka bir suç işlemişlerdir.

Her şeye rağmen, dürüst bir adam ya da kadın kendi kendini haklı çıkarmak için gerçeği feda etmek yönündeki olağan içgüdüye karşı gelir: Bir polis memuru yolsuzluğu ele verir, bir dedektif görünürde çözülmüş ve sonuca bağlanmış bir davayı yeniden açar, bir bölge savcısı adaletin yanlış tecelli ettirildiğini itiraf eder. Indiana, Merrillville savcısı Thomas Vanes on üç yıllık savcıydı. "O zamanlar ölüm cezası verilmesi için çalışmaktan çekinmezdim." diye yazmıştır, "Suçlular suç işlemişlerdi ve bunun için cezalandırılmayı hak ediyorlardı."[60] Fakat Vanes, hataların yapıldığını ve kendisinin de hatalar yaptığını öğrenecekti.

Benim yargıladığım ve mahkûm ettirdiğim Larry Mayes adlı bir adamın, işlemediği bir tecavüz

suçu yüzünden yirmi yıldan fazla hapis yattığını öğrendim. Peki, bunu nasıl öğrendik? DNA testleriyle... Yirmi yıl sonra, Mayes söz konusu tecavüz kanıtları için DNA testi yapılmasını istediğinde, eski kanıtları arayıp bulması için kendisine yardım ettim çünkü günümüzdeki yöntemlerle yapılacak testlerin onun yıllardır süren masumiyet iddiasına bir son vereceğine inanıyordum. Fakat adam haklı çıktı, haksız olan bendim.

Katıksız gerçekler, kanılara ve inançlara baskın çıkar ve öyle de olmalıdır. Bu aklımı son derece başıma getiren bir ders oldu ve elimin altındaki kendimi haklı çıkarmamı sağlayabilecek gerekçelerden hiçbiri (sadece işimi yapıyordum, onu ben değil jüri üyeleri mahkûm etti, temyiz mahkemesi mahkûmiyeti onayladı vb. ahlâki veya yasal hiçbir gerekçe) masum bir adamın mahkûm edilişiyle gelen -yasal değilse ahlâki- sorumluk duygusunu tamamen azaltmıyor.

6

Aşkın Cellâdı:

Evlilikte Kendi Kendini Haklı Çıkarma

> Aşk... Kişinin kendisi dışında herhangi bir şeyin gerçek olduğunu son derece zor bir yoldan idrak etmesidir.
>
> *- Roman yazarı Iris Murdoch*

William Butler Yeats 1917 yılında evlendiği zaman, babası kendisine sıcak bir kutlama mektubu göndermişti. "Evliliğin, şiirinin gelişimine yardımcı olacaktır." diye yazıyordu, "İnsanı, bir başka insanı yakından incelemeye mecbur bırakan evlilik tecrübesini geçirmemiş kadın ya da erkek, insan doğasını hakikaten tanıyamaz."[1] Evli çiftler birbirleri hakkında bilmeyi umut ettiklerinden (hatta belki arzu ettiklerinden) çok fazlasını öğrenmeye mecbur kalır. Başka hiç kimsenin hayranlık uyandıran ve rahatsız eden alışkanlıklarını, hayal kırıklıklarını ve krizlerle nasıl başa çıktığını, en mahrem tutkularını ve arzularını bu kadar yakından öğrenmeyiz; çocuklarımız ve ebeveynlerimizinkileri bile. Buna rağmen, John But-

ler Yeats'in bildiği gibi evlilik, çiftleri kendileriyle yüzleşmeye, kendilerini daha yakından tanımaya ve bir eşle birlikteyken nasıl davranacaklarına ilişkin beklediklerinden (ve belki öğrenmek isteyebileceklerinden) çok daha fazlasını öğrenmeye mecbur bırakır. Başka hiçbir ilişki esnek ve affedici olmaya ne kadar niyetli olduğumuzu, öğrenmeye ve gelişmeye ne kadar açık olduğumuzu bu denli köklü bir şekilde denemeden geçirir; elbette kendi kendini haklı çıkarmanın cazibesine karşı koyabilirsek.

"Gözlerinizi evlenmeden önce sonuna kadar açık, evlendikten sonra da yarı kapalı tutun." tavsiyesinde bulunan Benjamin Franklin, ilişkilerde bilişsel uyumsuzluğun etkisinin farkındaydı. Çiftler ilkin bir araya gelmek, daha sonra da bir arada kalmak yönündeki kararlarını haklı çıkartmak için ne gerekirse yaparlar. Bir ev satın aldığınız andan itibaren, yaşayacağınız bilişsel uyumsuzluğu azaltmaya başlarsınız. Arkadaşlarınıza evinize ilişkin sevdiğiniz harikulade yönlerini -ağaçların yarattığı manzarayı, evin genişliğini, orijinal eski pencere doğramalarını- anlatır ve olumsuz yönlerini hafife alırsınız; otopark manzarasını, daracık misafir odasını, arasından hava giren eski doğramaları... Bu durumda, kendi kendinizi haklı çıkarma çabanız, yeni güzel evinize ilişkin olarak mutlu hissetmeyi sürdürmenizi sağlayacaktır. Eğer siz eve aşık olmadan önce, bir jeolog evin üstündeki uçurumun pek tehlikeli olduğunu ve her an kaya düşebileceğini söylemiş olsa, verilen bilgiye şükran duyar ve çeker giderdiniz; üzülürdünüz ama kalbiniz kırılmazdı. Fakat bir kez eve aşık olduktan, satın almak için imkânlarınızı aşan bir para ödedikten ve taşınmaya gönülsüz bir kediyle eve gelip yerleştikten sonra, artık hem duygusal hem

de ekonomik olarak hemen yürüyüp gidemeyecek kadar fazla yatırım yapmış olursunuz. Siz eve yerleştikten sonra, biri size üzerinizdeki uçurumun tehlikeli olduğunu söyleyecek olursa, aldığınız kararı haklı gösterme çabası, sizi orada olması gerektiğinden çok daha uzun süre tutabilir. Kaliforniya'daki La Conchita kumsalında, yoğun kış yağmurları esnasında sürekli göçebe bir şekilde, üzerlerine kayalar düşürüp duran dik uçurumların gölgesindeki evlerde yaşayan insanlar, devamlı olarak bir bilişsel uyumsuzluk duyar ve bunu şöyle diyerek çözümlerler; "Bir daha olmaz." Bu yaklaşım, olay bir daha gerçekleşinceye kadar orada kalmalarını sağlar.

Bir evle kurulan bir ilişki, bir başka insanla kurulan ilişkiye kıyasla çok daha yalındır. Bir kere, evle kurulan ilişki tek yönlü bir ilişkidir. Bir ev kötü bir ev sahibi olduğunuz ya da kendisini temiz tutmadığınız için sizi suçlayamaz ama zor bir günün ardından size sırt masajı da yapamaz. Oysa evlilik çoğu insanın hayatındaki en önemli ve karşılıklı bir karardır; evli çiftler, evliliklerini yürütebilmek için çok emek harcamışlardır. Evlendikten sonra, duyulan bilişsel uyumsuzluğu azaltmaya yönelik, olumlu şeyleri vurgulamaya ve olumsuz şeyleri görmezlikten gelmeye dayalı makul bir gözlerini yarı kapalı tutma hâli ilişkinin uyum içinde sürmesine yardım eder. Fakat bu aynı mekanizma bazı insanların La Conchita'nın psikolojik eşdeğeri olan; sürekli bir felaketin eşiğindeki evlilikleri sürdürmelerini de sağlar. Çılgınca mutlu yeni evlilerin, mutsuz olan ve canlarından bezmiş bir hâlde yıllar boyunca evli kalmayı sürdüren çiftlerle ortak yanları nedir? Bilişsel uyumsuzluğa neden olan verilere kulak vermekteki gönülsüzlükleri! Yeni evli çiftlerin çoğu,

doğru ve mükemmel insanla evlendiklerini teyit eden kanıtların arayışı içindedirler ve bu nedenle ilerideki bir soruna ya da çatışmaya delâlet edebilecek uyarı işaretlerini görmezlikten gelirler veya dikkate almazlar; "Başka bir adamla konuşmam bile suratını asmasına yetiyor; ne kadar sevimli, bu beni ne kadar sevdiğini gösterir." "Karım ev işleriyle ilgili çok rahat; bu çok cazip, benim titizliğimi azaltacak demektir." Birbirlerinin zulmüne, kıskançlığına ve aşağılamasına uzun yıllar boyunca katlanmış mutsuz çiftler de hissettikleri bilişsel uyumsuzluğu azaltmak için çaba gösterirler. Birlikte huzur içinde yaşamayı bile başaramadıkları biri için onca zaman ve enerji harcamış, boş yere onca tartışma yapmış oldukları gibi kahredici bir olasılıkla yüzleşmek yerine, şöyle şeyler söylemeyi yeğlerler; "Bütün evlilikler böyle. Bu konuda yapacak bir şey de yok zaten. İyi yanları da var neticede. Yalnız kalmaktansa, sıkıntılı da olsa bir evliliği sürdürmek daha iyidir."

Kendini haklı çıkarma, yapan kişiye fayda mı yoksa zarar mı sağladığına aldırmaz. Pek çok evliliği -iyi de kötü de olsa- bir arada tuttuğu gibi pek çok evliliğin de parçalanmasına ve eşlerin ayrılmasına neden olur; iyi de kötü de olsa. Çiftler evliliğe mutlu ve iyimser bir şekilde başlar ve yıllar içinde bir kısmının yakınlığı ve birbirlerine duydukları sevgi gittikçe artar; bir kısmının ise arasındaki mesafe ve birbirlerine duydukları düşmanlık büyür. Bazı çiftler evlilikte bir avuntu ve sevgi kaynağı, ruhunu besleyen bir ortam, birey ve çift olarak gelişmelerine olanak veren bir ilişki bulurlar. Kimileri içinse evlilik bir çekişme ve geçimsizlik kaynağı, durağan bir ortam, bireyselliklerini bastıran ve aralarındaki bağı yok eden bir

ilişkidir. Bu bölümde amacımız bütün ilişkilerin kurtarılabileceğini ve kurtarılması gerektiğini ima etmek değil; daha ziyade kendini haklı çıkarmanın bu iki farklı sonuca nasıl katkıda bulunduğunu göstermektir.

Elbette bazı çiftler ihanet gibi korkunç şeylerin ortaya çıkmasıyla ya da eşlerden birinin artık daha fazla katlanamadığı ve görmezden gelemediği şiddet nedeniyle ayrılırlar. Fakat birbirinden uzaklaşan çiftlerin çok büyük çoğunluğu son derece yavaş bir şekilde, suçlama ve kendini haklı çıkarmanın yuvarlanan bir kartopu misali büyüyen etkisiyle birbirlerinden uzaklaşırlar. Çiftlerden her biri diğerinin neyi yanlış yaptığına odaklanır ve kendi tercihlerini, tutumlarını ve davranış biçimlerini haklı görür. Tarafların her birinin uzlaşmaz tutumu, sonuç olarak karşı tarafı da aynı tutumu ısrarla sürdürmek için daha da kararlı bir hâle getirir. Farkına bile varmadan, eşler karşıt kutuplara yerleşir ve her biri kendisinin haklı ve adil olduğunu düşünür. Bu bir kez gerçekleştikten sonra, kalpleri empatinin yakarışlarına karşı katılaşacaktır.

• • •

Bu sürecin nasıl işlediğini anlamak için, gelin Andrew Christensen ve Neil Jacobson'un yazdıkları zihin açıcı *Reconcilable Differences*[2] adlı kitaptan Debra ile Frank'in evliliklerini gözden geçirelim. Bir evliliğin kadının gözünden ve erkeğin gözünden yazılmış hikâyelerini dinlemekten çoğu insan hoşlanır (yeter ki anlatılan kendi evliliklerinin hikâyesi olmasın) ve dinledikleri karşısında omuz silkip her hikâyenin iki yüzü olduğu sonucu-

na varır. Bize kalırsa, mesele bu kadarla kalmıyor. Gelin evliliklerindeki sorunlara dair Debra'nın anlattıklarıyla başlayalım:

> Frank her zaman işiyle ilgilenerek, daima işini yapmaya çalışarak ama asla fazla bir heyecan ya da acı belirtisi göstermeden yaşayıp gider. Ona bakarsanız bu tutumu onun duygusal olarak ne kadar istikrarlı biri olduğunun göstergesiymiş. Bense bu durumun yalnızca onun edilgen ve bezgin biri olduğu anlamına geldiğini savunuyorum. Pek çok açıdan ben onun tam tersiyim: İniş çıkışlarım çoktur. Fakat çoğu zaman enerjik, iyimser ve doğalım. Elbette ki üzüldüğüm, kızdığım ve hüsrana uğradığım olur. Frank'e kalırsa yaşadığım bu duygu çeşitliliği benim duygusal olarak olgunlaşmamış olduğumu, 'daha çok büyümem gerektiğini' gösteriyormuş. Bence, bütün bunlar, sadece benim bir insan olduğumun göstergeleri.
>
> Benim Frank'i nasıl gördüğümü özetleyen bir olay hatırlıyorum. Şehre yeni taşınmış çok hoş bir çiftle dışarıda akşam yemeği yiyorduk. Zaman ilerledikçe bu çiftin hayatının ne kadar mükemmel olduğunun farkına vardım. Bizden çok daha uzun bir zamandan beri evli olmalarına rağmen, birbirlerine hakikaten aşık gibi görünüyorlardı. Adam bizimle çok konuşmasına rağmen, konuşmaları esnasında karısıyla ilgilenmeyi sürdürdü: Ona dokunuyor, onunla göz teması kuruyor veya onu da konuşmaya katıyordu. Kendilerinden bahsederken

sık sık 'biz' diyordu. Onları izlerken Frank ve benim birbirimize ne kadar seyrek dokunduğumuzun, ne kadar az birbirimize baktığımızın ve sohbetlere ne kadar birbirimizden ayrı katıldığımızın farkına vardım. Her neyse, kabul ediyorum, bu çifti kıskanmıştım. Onlar her şeye sahipmiş gibi görünüyorlardı: Sevgi dolu bir aile, güzel bir ev, boş vakit, lüks... Bütün bunlar Frank ve benim sahip olduklarımızla nasıl da zıttı: Biz sürekli bir mücadele içindeydik, ikimiz de tam gün çalışıyor ve para biriktirmeye uğraşıyorduk. Eğer bütün bunlarla birlikte başa çıkmaya çalışıyor olsaydık o kadar da kafama takmazdım doğrusu. Ama birbirimizden öylesine uzaktık ki.

Eve vardığımızda, hissettiklerimi anlatmaya başladım, hayatımızı yeniden değerlendirmek istiyordum; yakınlaşmanın bir yolu olarak. Belki onlar kadar zengin olmayabilirdik ama onların sahip olduğu yakınlığa ve sıcaklığa sahip olmamamız için bir sebep yoktu. Her zaman olduğu üzere, Frank bunları konuşmak istemedi. Yorgun olduğunu ve uyumak istediğini söyleyince kızdım. Günlerden cumaydı ve ne o ne de ben ertesi sabah erken kalkmak zorundaydık; bizi birlikte olmaktan alıkoyan tek şey onun inatçılığıydı. Bu beni delirtti. Ne zaman bir sorunu konuşmak istesem, uyumak istemesi karşısında pes etmekten bıktım diye düşündüm. Neden arada bir benim için uyanık kalamıyordu?

Uyumasına izin vermedim. Işıkları kapattığın-

da yeniden açtım. Uyumak üzere uzandığında, konuşmaya devam ettim. Başını yastığın altına soktuğunda, sesimi yükselttim. Bana çocukça davrandığımı söyledi. Ben de ona duyarsızsın dedim. Tartışma oradan itibaren şiddetlendi ve çirkinleşti. Şiddet yoktu ama ağır sözler ettik. Nihayet misafir odasına gitti, kapıyı kilitledi ve uyudu. Ertesi sabah ikimiz de yorgun ve mesafeliydik. O beni çok mantıksız olduğum gerekçesiyle eleştirdi. Muhtemelen söylediği doğruydu. Umutsuzluğa kapıldığımda mantıksız davranabiliyorum. Ama sanırım bu suçlamayı kendisini haklı çıkartmak için kullanıyor. Âdeta şöyle demiş oluyor: Eğer sen mantıksız davranıyorsan, o zaman ben de senin bütün şikâyetlerini görmezden gelebilirim, benim suçlanmamı gerektirecek hiçbir şey yok.

Bu da Frank'ın anlattıkları:

Debra hiçbir zaman tatmin olmaz. Hiçbir zaman yeteri kadar iş yapmıyorumdur, asla gerektiği kadar vermiyorumdur, asla gerektiği kadar sevmiyorumdur, asla gerektiği kadar paylaşmıyorumdur. Adını siz koyun. Söz konusu her ne ise onu gerektiği kadar yapmıyorumdur. Bazen beni bile gerçekten kötü bir koca olduğuma inandırıyor. Onun beklentilerini karşılayamadığım, onu hayal kırıklığına uğrattığım, sevgi dolu ve destekleyici bir eş olarak görevlerimi yerine getiremediğim duygusuna kapılıyorum. Ama sonra kendime, ger-

çekliğe dönüyorum. Neyi yanlış yapmışım? Ben iyi biriyim. İnsanlar benden genellikle hoşlanırlar, bana saygı duyarlar. Sorumluluk gerektiren bir işi yürütüyorum. Onu aldatmıyorum ve ona yalan söylemiyorum. Ayyaş ya da kumarbaz değilim. Çekici sayılırım ve duyarlı bir aşığım. Üstelik onu çok güldürürüm. Bütün bunlara rağmen beni azıcık olsun takdir ettiği yok; varsa yoksa benim yeterince çaba göstermediğimden şikâyet etsin.

Olaylar beni Debra'yı etkilediği gibi etkilemiyor. Onun duyguları bir lunapark hız treni gibi bir inip bir çıkıyor. Ben bu şekilde yaşayamam. Benim tarzım daha farklı, iniş-çıkışsız. Ama Debra'yı öyle olduğu için eleştirmiyorum. Ben özünde gayet hoşgörülü biriyim. Eşler de dâhil insanlar çeşit çeşit. Kimse sizin özel ihtiyaçlarınızı karşılamak üzere tasarlanmış değil ki. Ufak tefek rahatsızlıklar yüzünden gücenmem; aramızdaki her farklılığı veya zevk ayrılığını tartışma zorunluluğu hissetmiyorum. Görüş ayrılığı içinde olmamızın söz konusu olduğu her konuyu enine boyuna incelememiz gerektiği kanısında değilim. Ben olayları büyütmem. Böyle hoşgörülü olunca da eşimden de bana aynı şekilde hoşgörüyle davranmasını bekliyorum. Göstermeyince de çok öfkeleniyorum. Debra kendi doğru anlayışına uymayan her ayrıntı için başımın etini yiyince, kötü tepki veriyorum. Sükûnetimi kaybediyor ve patlıyorum.

Yeni tanıştığımız etkileyici ve hoş bir çiftle yediğimiz bir akşam yemeğinin ertesinde Debra ile

arabayla eve dönüşümüzü hatırlıyorum. Yol boyunca onların üzerinde nasıl bir etki bıraktığımı düşünüyordum. O akşam yorgundum ve formda değildim. Bazen küçük bir grup içinde zeki ve komik olabilirim ama o gece bu hâllerimden eser yoktu. Belki de fazla ciddiye alıyordum. Bazen kendimden çok şey bekliyorum ve beklentilerimi karşılayamadığım zaman kendimi hayal kırıklığına uğratıyorum.

Debra görünüşte masum bir cümleyle düşüncelerimin arasına girdi; "O ikisinin birbirleriyle ne kadar da uyumlu olduklarını gördün değil mi?" Bu gibi soruların altında neyin yattığını ya da en azından böyle bir sorunun nelere yol açabileceğini gayet iyi bilirim. Bu tür sorular daima konuyu dönüp dolaştırıp bize, özellikle de bana bağlar. Önünde sonunda mesele "Biz birbirimizle uyum içinde değiliz."e bağlanır ki bu da "Sen benimle uyum içinde değilsin." demektir. Bir çift olarak sorunumuzun ne olduğuna ilişkin bu konuşmalardan ödüm patlar çünkü bu medeni konuşmanın altında yatan ve medeni olmayı bıraktığımız zamanlarda açık açık dile getirilen asıl soru şudur; "Frank'in sorunu ne?" Bu yüzden, onların hoş bir çift olduklarını söyleyip lafı uzatmayarak sorun çıkarmaktan kaçındım.

Debra devam etti. Onları bizimle kıyaslayarak değerlendirmekte ısrarlıydı. Onlar hem zengin hem de birbirlerine yakındı. Bizde ikisi de yoktu. Belki zengin olmayabilirdik ama en azından yakın

olabilirdik. Neden yakın olamıyorduk? Bunun anlamı şuydu: Ben neden yakın olamıyordum. Eve vardığımız zaman, yorgun olduğumu söyledim ve yatıp uyumamızı önererek gerilimi azaltmaya çalıştım. Hakikaten yorgundum ve o konuşmalardan birini daha yapmaya hâlim yoktu ama Debra'yı durdurmak ne mümkün. Uyumayıp bu sorunu tartışmamamız için bir sebep olmadığını ileri sürdü. Ona mümkün olan en az tepkiyi göstererek yatmaya hazırlanmaya başladım. O benim duygularıma saygı göstermezken, ben neden onunkilere saygı gösterecektim? Pijamalarımı giydiğim ve dişlerimi fırçaladığım sırada benimle sürekli konuştu; tuvalette bile rahat bırakmadı. Nihayet yatağa girip de lambayı kapattığım zaman, lambayı geri açtı. Uyumak üzere uzandım ama hâlâ konuşuyordu. Başımı yastığın altına soktuğum zaman mesajı alıp sustuğunu sanabilirsiniz ama hayır, yastığı çekti. İşte, o anda kendimi kaybettim. Ona çocukluk ettiğini, delinin teki olduğunu söyledim. Söylediklerimin tamamını hatırlamıyorum. Nihayet çaresizlik içinde misafir odasına gittim ve kapıyı kilitledim. Hemen uyuyamayacak kadar moralim bozuktu ve zaten hiç uyuyamadım. Sabah hâlâ çok kızgındım ona. Mantıksız davrandığını söyledim. Bir sefer olsun, söyleyecek fazla bir şeyi yoktu.

Tarafınızı çoktan seçtiniz mi? Kadının adamı konuşturmaya çalışmaktan veya adamın gerçek anlamda ve mecazen başını yastığın altına sokmaya çalışmaktan

vazgeçmesi hâlinde bu çiftin durumunun düzeleceğini düşünüyor musunuz? Peki, bu insanların temel sorunu ne sizce? Yaradılışlarının uyumsuz olması mı, birbirlerini anlamıyor olmaları mı yoksa birbirlerine karşı öfkeli olmaları mı?

Her çiftin farklılıkları vardır. Tek yumurta ikizlerinin bile farklılıkları vardır. Frank ve Debra'nın durumunda, tıpkı başka pek çok çiftte olduğu gibi bu farklılıklar tam da birbirlerine âşık olmalarının nedenidir: Debra, Frank'in içine kapalılığına karşı mükemmel bir panzehirdi; Debra ise onun sakinliğine ve çalkantılı zamanlardaki soğukkanlılığına vurulmuştu. Bütün çiftler arasında çatışmalar vardır: Çatışmanın taraflarından başka herkes için eğlenceli olan ufak tefek, sinir bozucu şeyler; kadın bulaşıkların hemen yıkanmasını ister ve adam ise günde veya haftada bir kez yıkamak üzere üst üste yığıp biriktirir ya da para, cinsellik, akrabalar veya sayısız başka mesele hakkında daha önemli anlaşmazlıklar vardır. Farklılıkların ille de çiftlerin arasını açması gerekmez. Ama ara bir kez açıldıktan sonra, eşler bu durumu aralarındaki farklılıkların kaçınılmaz bir sonucu olarak görmeye başlar.

Üstelik Frank ve Debra durumlarını gayet iyi anlıyorlar. O büyük kavganın patladığı gün, olan bitenler konusunda; ne sebeple çıktığı, her ikisinin nasıl davrandıkları ve her birinin diğerinden ne istediği konusunda hemfikirler. Her ikisi de yeni tanıştıkları o çiftle kıyaslanmanın kendilerini yetersiz ve mutsuz hissettirdiğini söylüyor. Her ikisi de Debra'nın ruh hâlinin daha inişli çıkışlı ve Frank'in daha sakin olduğunu söylüyorlar ve

bunlar karşı cinse yönelik son derece yaygın yakınmalardır. İlişkiden ne bekledikleri ve neyin eksik olduğunu hissettikleri konusunda son derece netler. Hatta birbirlerinin bakış açısını anlamak konusunda çoğu insandan daha başarılılar.

Bu evliliğin kötüye gitmesinin nedeni Frank ve Debra'nın birbirine sık sık kızması değil. Başarılı çiftler de tıpkı mutsuz çiftler gibi, çatışmalar yaşar ve kavga eder. Fakat mutlu çiftler çatışmalarını nasıl halledeceklerini bilirler. Eğer bir sorun kendilerini rahatsız ediyorsa ya üzerinde konuşup sorunu çözer ya peşini bırakır ya da o sorunla yaşamayı öğrenirler.[3] Mutsuz çiftler ise öfkeli çatışmalar yüzünden birbirlerinden daha da uzak düşer. Debra ve Frank bir tartışma yaşadıklarında, kendi alıştıkları mevzilerine çekilip kara kara düşünüyor ve birbirlerini dinlemeyi bırakıyorlar. Dinleseler bile karşısındakinin dediklerini duymuyorlar. Yaklaşımları şöyle; "Tabii, tabii, bu konuda neler hissettiğini biliyorum ama bunu değiştiremem çünkü ben haklıyım."

Frank ve Debra'nın sorunlarının altında neyin yattığını göstermek için; gelin o yemekten eve dönmelerinin hikâyesini yeniden yazalım: Varsayalım ki Frank, Debra'nın artık çok iyi bildiği korku ve endişelerini anlamış; Debra'nın sosyal ilişki kurmaktaki becerisine ve insanlarla olan rahatlığına duyduğu hakiki hayranlığı ifade etmiş olsun. Varsayalım ki karısının kendi ilişkilerini bu cazip çift arasındaki ilişkiyle kıyaslayıp üzüldüğünü anlamış ve şöyle bir şey söylemiş olsun; "Biliyor musun, bu akşam neyi anladım? Onlar kadar lüks içinde yaşamıyor olabiliriz ama ben kendimi seninle birlikte olduğum için

müthiş şanslı hissediyorum." Diyelim ki Frank bu yeni çiftle birlikte geçirdikleri akşam boyunca sohbete katılma biçimi nedeniyle kendisini kötü hissettiğini içtenlikle kabul etmiş; Debra'nın ilgisini ve şefkatini uyandıracak bu açıklamayı yapmış olsun. Debra kendi payına, kendine acımasına neden olan düşünceleri bir yana bırakmış ve kocasının canının sıkkın olduğuna dikkatini vererek şöyle bir şey demiş olsun; "Sevgilim, bugün her zamanki hâlinden eser yoktu. İyi misin? Bu insanlarla ilgili seni rahatsız eden bir şey mi oldu? Yoksa sadece yorgun musun?" Varsayalım ki Debra da samimi davranmış olsun ve Frank'in nelerinden hoşlanmadığını ifade etmek yerine, kendisine ilişkin nelerden hoşlanmadığını; örneğin, diğer çiftin zenginliğine kıskançlıkla baktığını dile getirmiş olsun. Diyelim ki dikkatini Frank'in sevdiği özelliklerine yöneltmiş olsun. Hmmm, sırası gelmişken, Frank 'duyarlı bir âşık' olduğu konusunda haklı.

Bizim bakış açımıza göre aşkı öldüren şeyler yanlış anlamalar, çatışmalar, kişisel farklılıklar ve öfkeli kavgalar bile değildir; aşkı öldüren, kendi kendini haklı çıkarmaktır. Frank ve Debra'nın o yeni çiftle geçirdikleri akşam eğer her ikisi de kendi kendilerini haklı çıkaracak ve karşısındakini suçlayacak düşüncelerle o denli meşgul olmasalar ve ilkin karşılarındakinin duygularını hesaba katsalar; çok daha farklı sona erebilirdi. Her ikisi de diğerinin bakış açısını mükemmel bir şekilde anlamalarına rağmen, kendi kendilerini haklı çıkarma çabası içindeler ve bu durum eşlerinin taleplerinin de en azından kendininkiler kadar haklı olduğunu kabul etmekten alıkoyuyor. Bu tutum ise kendi tuttukları yolu en iyi ve gerçekte tutulması gereken tek makul yol olarak görmelerine ne-

den oluyor.

Burada hepimizin göreceli olan bir hata yaprığı -salata sosunun kapağını kimin açık bıraktığına, faturayı kimin ödemediğine veya eski bir filmdeki pek sevdiğimiz bir sahneyi kimin doğru hatırladığı türünden- meselelere ilişkin görüş ayrılıklarına düştüğümüz zamanlarda kullandığımız kendini haklı çıkarmalardan söz etmiyoruz. Bu gibi durumlarda kendimizi haklı çıkarmamız, bir an için de olsa kendimizi beceriksiz, yetersiz ya da unutkan hissetmemizin önüne geçer. Bir evliliği yıpratabilecek türden kendini haklı çıkarmalar ise neyi yapıp yapmadığımıza değil, kim olduğumuza ilişkin daha ciddi bir koruma çabasını yansıtır ve iki biçimi vardır; "Ben haklıyım, sen haksızsın." ve "Hatalı bile olsam, kusura bakma; ben böyle biriyim." Frank ve Debra'nın başı dertte çünkü asıl kendilik kavramlarını, kendilerine ilişkin değer verdikleri ve değiştirmek istemedikleri ya da kendi doğalarının bir parçası olduğuna inandıkları şeyleri haklı çıkarmaya başlamışlar. Birbirlerine "O olayı ben doğru hatırlıyorum, sen yanlış hatırlıyorsun." demiyorlar. Diyorlar ki "Ben doğru türden bir insanım ama sen değilsin; yanlışlık sende. Sen yanlış kişi olduğun için benim erdemlerimi anlayamazsın; üstelik aptal gibi benim bazı erdemlerimi hataymışlar gibi görüyorsun." diyorlar.

Böylece, Frank kendi davranışlarını iyi, sadık, istikrarlı bir kocaya yakışan tutumlar olarak (çünkü kendisi öyle biri) haklı görür; Debra kendisine konuşması için baskı yapmasa ve kendisinin onun kusurlarını affettiği gibi kocasının kusurlarını affetse her şeyin yoluna gireceğini düşünüyor. Kullandığı dile dikkat edin. "Ne hata yaptım ki

ben?" diye soruyor Frank. "Ben iyi bir insanım." Frank zor veya acı verici meseleleri konuşmaktaki isteksizliğini 'hoşgörülü' biri olmasıyla ve 'olayları akışına bırakma' yeteneğine bağlayarak haklı çıkarıyor. Debra ise kendi açısından, duygusal dışavurumculuğunun 'sadece insan olduğunu gösterdiğini' (çünkü o öyle biri) ve Frank o kadar 'pasif ve bezgin' olmasa her şeyin yoluna gireceğini düşünüyor. Debra'nın iletişim kurma çabalarının Frank tarafından görmezlikten gelindiği ve bu tutumun kendisinin mantıksız tabiatına atıf yapılarak haklı gösterildiği konusundaki gözlemi doğru. Ama Debra kendisinin de aynı şeyi yaptığını; kocasının konuşmak istememesini dikkate almadığını ve bunu onun inatçı tabiatına atfederek haklı çıkardığını göremiyor.

Her evlilik bir hikâyedir ve bütün hikâyeler gibi katılımcılarının çarpıtılmış algılarına ve her bir tarafın hikâyeyi kendi gördüğü şekliyle korumasını sağlayan anılara tabidir. Frank ve Debra evliliklerine ilişkin çok önemli bir karar noktasındalar; "Bu insanı seviyorum." ve "Bu insanın yaptıkları beni deli ediyor." arasında yaşadıkları bilişsel uyumsuzluğu çözümlemek için atacakları adımlar, aşklarını büyütecek ya da yok edecek. Eşlerinin yaptığı şu çılgınca şeylere ilişkin bazı temel sorulara, nasıl cevap vereceklerine karar vermeleri gerekecek: Bu yapılanlar değiştirilmesi mümkün olmayan bir kişilik kusurundan mı kaynaklanıyor? Bunlarla yaşayabilir miyim? Bunlar boşanma sebebi midir? Uzlaşmanın bir yolunu bulabilir miyiz? Acaba eşimden bir şeyler öğrenmem ve kendimi geliştirmem mümkün olabilir mi? İkisinin de kendi davranış ve tutumları hakkında nasıl düşüneceklerine karar vermeleri gerekecek. Bütün hayatları boyunca

alışık olduklarından 'kendi yöntemleri' kendilerine doğal ve olması gereken yolmuş gibi görünür. Kendi kendini haklı çıkarma, eşlerin ikisinin de kendilerine şu soruları sormalarına engel olur: Haksız olabilir miyim? Acaba hata mı yapıyorum? Değişebilir miyim?

Debra ve Frank'in sorunları biriktikçe her ikisi de kendi içinde karşılarındakinin evliliklerini mahvettiğine dair içkin bir teori geliştirirler. (Bunlara 'içkin' teoriler denir çünkü çoğu zaman insanlar böylesi teoriler oluşturduklarının farkında değillerdir.) Debra'nın içkin teorisi Frank'in sosyal olarak beceriksiz ve pasif olduğu, Frank'in teorisi ise Debra'nın özgüvensiz ve ne kendisini ne de kocasını oldukları gibi kabul edemeyen biri olduğu şeklindedir. Sorun şudur ki insanlar bir kez böyle içkin bir teori geliştirdikten sonra, yalnızca inandıkları şeyleri destekleyen kanıtları dikkate alma eğilimleri artar ve aksi yöndeki kanıtları görmezlikten gelirler. Debra ve Frank'in terapistinin de gözlemlediği üzere, Debra artık Frank'in kendisiyle ya da başkalarıyla olduğunda pasif ve beceriksiz olmadığı; komik ve cezbedici olduğu, yardımcı olabilmek için olağan yöntemlerinin dışına çıktığı zamanları ya hiç dikkate almıyor ya da önemsemiyor. Frank ise kendi adına, hayal kırıklığı karşısında gösterdiği sabır ve iyimserlik gibi, Debra'nın psikolojik özgüvenine işaret eden kanıtları görmezlikten geliyor artık. Terapistleri "Her ikisi de hatanın diğerinde olduğunu düşünüyor ve bu nedenle yaşadıklarını hatırlarken algıları seçici, kendi bakış açılarını destekleyen bölümlere daha çok odaklanıyorlar."[4] diyor.

Kendimizin ve başkalarının eylemlerimizi şekillendi-

ren davranışlarımıza ilişkin içkin teorilerimiz iki biçimde ortaya çıkar: Durum ya da ortamla ilgili bir şey olduğunu söyleyebiliriz; "Banka memuru beni tersledi çünkü bugün çok fazla çalışmıştı; bu kuyruklarla baş edecek kadar memur çalıştırmıyorlar." Bunun nedeninin kişideki bir sorundan kaynaklandığını söyleyebiliriz; "Banka memuru beni tersledi çünkü düpedüz kaba biri." Kendi yaptığımız bir şeyi açıklarken, kendi kendini haklı çıkarma kendimize torpil geçmemize neden olur: Yaptığımız iyi şeyler için kendimize pay çıkarırız ama yaptığımız kötü şeyleri açıklamak için durumu kullanırız. Örneğin; başkalarını inciten şeyler yaptığımızda ender olarak "Öyle davrandım çünkü kalpsiz ve acımasız bir insanım." deriz. Bunun yerine "Beni tahrik etti; benim yerimde kim olsa aynısını yapardı." veya "Başka bir seçeneğim yoktu." ya da "Evet bazı çok kötü sözler söyledim ama kendimde değildim, sarhoştum." deriz. Öte yandan cömertçe, yardımseverce ya da cesurca bir şey yaptığımız zaman bunu; tahrik edildiğimiz, sarhoş olduğumuz, başka seçeneğimiz olmadığı ya da telefondaki kişi bağış yapmamız için kendimizi suçlu hissettirecek şekilde konuştuğu için yaptığımızı söylemeyiz. Bunları yapmışızdır çünkü biz cömert ve yüce gönüllü insanlarızdır.

Başarılı çiftler birbirlerine karşı, kendimize karşı gösterdiğimiz aynı affedici düşünce tarzıyla yaklaşırlar: Bunu koşulların yarattığı bir durum olarak nitelendirirler ve birbirlerini attıkları yanlış adımlar için birbirlerini affederler ama yaptıkları ince düşünceli ve sevgi dolu şeyler için de birbirlerini takdir ederler. Eğer eşlerden biri düşüncesizce bir şey yaptıysa ya da huysuzluk ediyorsa "Zavallıcık, çok baskı altında bu aralar." "Beni niye ters-

lediğini biliyorum; günlerdir bel ağrısı çekiyor." derler. Eğer eşlerden biri özellikle güzel bir şey yaptıysa diğeri, bunu eşinin doğuştan gelen iyi tabiatına ve hoş kişiliğine yorar; "Canım ya durduk yere bana çiçek almış; dünyanın en sevilesi adamı benim kocam." diyebilir bir kadın.

Mutlu çiftler şüpheli durumları karşılarındakinin lehine yorumlarken, mutsuz çiftler tam tersini yaparlar.[5] Eğer eşlerden biri güzel bir şey yapmışsa, bu geçici bir iyilik hâli veya koşulların gerektirdiği bir şey olarak değerlendirilir; "Tabii, bana çiçek aldı çünkü işyerindeki erkeklerin hepsi eşlerine çiçek almışlardı." Eğer eşlerden biri rahatsız edici ya da düşüncesizce bir şey yaparsa, bunun nedeni eşin kişiliğindeki bozukluklardır; "Beni tersledi çünkü huysuzun teki." Evin içinde peşinden dolaşarak kendisiyle konuşmasını talep eden Debra'nın *çılgınca bir şey yaptığını* ve bunu kendisinin onunla konuşmayı reddetmesi yüzünden duyduğu öfkeyle yaptığını söylemiyor Frank; Debra'nın *delinin biri olduğunu* söylüyor. Debra, Frank'in o akşam yemeğinden sonra kendisiyle konuşmamasının nedeninin *yorgun olması* ve geceyi bir kavgayla bitirmek *istememesi* olduğunu söylemiyor; onun *pasif bir insan olduğunu* söylüyor.

İçkin teorilerin çok önemli sonuçları vardır çünkü başka şeylerin yanı sıra, çiftlerin nasıl tartışacaklarını ve tartışmanın amacını etkiler. Eğer bir çift, her birinin yanlış ama düzeltilebilir bir şey yapmış ya da koşulların baskısıyla bir anlık bir gaflete düşmüş iyi birer insan olduğu önermesinden yola çıkarak tartışırsa, durumu düzeltme ya da bir uzlaşmaya varma umudu vardır. Fakat mutsuz çiftler bir kez daha bu önermeyi tersine çevirir-

ler. Çünkü çiftin her biri kendini haklı çıkarmanın üstadı olmuştur; her biri diğerinin kendi kişiliğindeki kusurları düzeltmek konusundaki isteksizliğini suçlar ama kendisinin erdemli biri olduğu varsayımıyla değişme konusunda gösterdiği isteksizliği mazur görür. Eğer hata yaptıklarını kabul etmek veya eşlerini rahatsız eden ya da eşlerine acı veren davranışlarını değiştirmek istemezlerse, "Ne yapayım, elimde değil." derler, "Öfkeliyken sesinizi yükseltmeniz normaldir. Ben böyleyim." Bu sözler, besbelli, kendi kendini haklı çıkaran sözlerdir. Çünkü bir polis memuruna, patronlarına veya sokaktaki sinir bozucu iriyarı yabancıya seslerini yükseltmedikleri her olay, bunu yapmanın ellerinde olduğunu gösterir.

"Ben böyleyim, elimde değil." diyerek sesini yükseltmesini mazur gösteren kişi, öte yandan, eşine aynı affedici tavırla yaklaşmaz. Tam tersine, eşinin davranışını insanı çileden çıkaran bir aşağılamaya dönüştürecektir; "Sen böylesin işte; aynı annen gibisin!" Bu gibi sözler, genellikle annenizin olağanüstü hamur işleri ya da tango yapma yeteneğine atıf yapmaz. Söylenenlerin anlamı genetik olarak ve telâfisi mümkün olmayan bir şekilde annenize benzediğiniz; bu konuda yapabileceğiniz hiçbir şey olmadığıdır. İnsanlar bir konuda hiçbir şey yapamayacaklarını düşündükleri zaman; sanki kısa boylu ya da çilli oldukları için eleştirilmişçesine, haksız yere suçlandıkları duygusuna kapılırlar. Sosyal psikolog June Tangney, yapılan şeylerin değil, kişiliğine yönelik eleştirilerin insanlarda derin bir utanç ve çaresizlik duygusu uyandırdığını bulgulamıştır; bu tür eleştiriler kişide kaçıp saklanma, yok olma arzusu yaratmaktadır.[6] Utandırılan kişi, aşağılanmanın yarattığı çaresizlik duygusundan kaçmak

için gidecek bir yeri olmadığından, Tangney'in bulgularına göre, öfkeyle karşı saldırıya geçme eğiliminde olur; "Yetersiz ve suçlanmayı hak eden biri olduğum, bu yüzden kötü şeyler yaptığım duygusuna kapılmama neden oluyorsun; beni böyle aşağıladığın için asıl sen hak ediyorsun suçlanmayı."

Bir çiftin münakaşa etme tarzı, birbirlerini utandıracak ve suçlayacak raddeye geldiği zaman; artık kavganın nedeni tamamen yön değiştirmiştir. Tartışmanın amacı artık bir sorunu çözmek ya da karşıdakinin bir davranışını değiştirmesini, düzeltmesini sağlamak değildir; sadece yaralamak, aşağılamak ve üstünlüğü ele geçirmek amacı güder. İşte bu yüzden utandırılmak; yenilenmiş ve kendi kendini haklı çıkarma çabasına, uzlaşmayı reddetmeye ve bir ilişkinin kışkırtabileceği en yıkıcı duyguya neden olur: Aşağılama! Psikolog John Gottman, 700'ü aşkın çifti yıllar boyunca izleyerek yaptığı çığır açıcı araştırmasında, aşağılamanın (alay, küfür ve istihzayla süslenmiş eleştiri) bir ilişkinin serbest düşüşe geçtiğini gösteren en güçlü işaretlerden biri olduğunu bulgulamıştır. Gottman şu örneği verir[7]:

Fred: Elbiselerimi kuru temizlemeciden aldın mı?

İngrid (istihzayla): Elbiselerimi kuru temizlemeciden aldın mı? Lanet elbiselerini kendin al. Neyim ben, senin hizmetçin falan mı?

Fred: Ah keşke! Eğer hizmetçim olsaydın en azından ortalığı temizlemiş olurdun.

Bu tür birbirini aşağılayıcı konuşmalar yıkıcıdırlar

çünkü kendi kendini haklı çıkarma çabası, tam da bu konuşmaların tahrip etmeye çalıştığı şeyleri korumaya yöneliktir: Özsaygımızı, sevilen, iyi ve saygı duyulan bir insan olduğumuz inancını. Aşağılama eşlerin birbirlerine "Sen olan 'kişiye' değer vermiyorum." demelerinin en açık yoludur. Biz aşağılamanın boşanma işareti olduğunu düşünüyoruz; böyle olmasının nedeni aşağılamanın ayrılma arzusu yaratması değildir; çiftin psikolojik olarak birbirlerinden ayrı düşmüş olduklarını açıkça göstermesidir. Aşağılama, ancak çiftlerin karşısındakinin farklı biçimde davranması için yıllarca yaptıkları ama işe yaramayan kavga ve ağız dalaşlarından sonra ortaya çıkar; tıpkı Frank ve Debra için olduğu gibi. Kişinin eşini aşağılaması, "Senin değişeceğini ummanın hiçbir yararı yok; ne de olsa aynı annen gibisin." diye düşünerek havlu attığı anlamına gelir. Öfke bir sorunun çözümlenebileceğine dair bir umut beslendiğini yansıtır. Öfke tükendiğinde, geriye güceniklik ve aşağılama kalır. Ve aşağılama, umutsuzluğun el uşağıdır.

• • •

Hangisi önce başlar; bir çiftin mutsuzluğu mu, yoksa birbirleri hakkındaki olumsuz düşünceleri mi? Mutsuzluğumun nedeni senin kişiliğindeki kusurlar mı, yoksa (bunların affedilebilir tuhaflıklar olduğu yahut dış baskılar yüzünden gerçekleştiği yerine) senin kişiliğinde kusurlar olduğuna dair inancım mı beni mutsuz ediyor? Belli ki bu iki yönlü işleyen bir süreç. Çiftlerin çoğunun, ortak hayatlarına suçlayıcı ve şikâyetçi bir ruh hâliyle başlamamalarından dolayı psikologların süreç içinde on-

ları izleyerek neden yalnızca bazılarının ilişkilerinin tepetaklak gitmeye başladığını izlemeleri mümkün olmuştur. Psikologların yaptıkları çalışmalar, olumsuz düşünce tarzı ve suçlamanın genellikle önce geldiğini; eşlerin ne kadar sık öfkeye kapıldıkları, ne kadar bunalımlı oldukları veya başka olumsuz duygusal durumlarıyla ilişkili olmadığını göstermiştir.[8] Mutlu ve mutsuz çiftler, birbirinin aynısı durum ve davranışlara tepki gösterirken bile, birbirlerinin davranışları hakkında düpedüz farklı düşünmektedirler.

Bizim, evliliğin katlindeki baş şüphelinin kendi kendini haklı çıkarma olduğunu düşünmemizin nedeni budur. Eşlerden her biri, çatışmaların ve rahatsızlıkların yarattığı bilişsel uyumsuzluğu eşinin davranışlarını belli bir şekilde açıklayarak çözümler. Bu açıklama ise ilişkinin baş aşağı gitmeye başlamasına neden olabilir. Suçlama ve utandırma yoluna gidenler, önünde sonunda evliliklerinin hikâyesini yeniden yazmaya başlayacaklardır. Bunu yaparken de birbirlerine yönelik, giderek güçlenen karamsar ve küçük gören bakış açısını haklı çıkartmak için daha çok kanıt aramaya başlayacaklardır. Başlangıçta evliliğin olumsuz yanlarını önemsemezken artık yeni hikâyelerini destekleyen en ufacık kanıtları arayarak olumsuz yanları gereğinden fazla vurgulama eğilimi göstereceklerdir. Yeni hikâye şekillenirken, erkek ve kadın kendilerine sempati besleyen arkadaşlarıyla özel provalar yapacak ve her biri diğerinin iyi; daha en başında o kişiye âşık olmalarını sağlayan özelliklerine karşı körleşeceklerdir.

Bir çiftin aşk hikâyelerini baştan yazmalarına neden olan dönüm noktası, Gottman'ın bulgularına göre, 'mu-

cize oran'ın beşe birin altına düşmesidir: Başarılı çiftler (rahatsızlık ifade etmek ya da şikâyette bulunmak gibi) her bir olumsuz etkileşime karşılık, (sevgi ve şefkat ifadesi veya mizah gibi) beş olumlu etkileşimde bulunmaktadırlar. Çiftin duygusal olarak istikrarsız olmasının ve günde on bir kere kavga etmesinin, duygusal olarak istikrarlı olmasının ve on yılda bir kavga etmesinin hiç önemi yoktur; önemli olan orandır. "İstikrarsız çiftler fazlaca bağırıp çağırabilirler ama evliliklerinin beş kat fazla süresini barışmaya ve sevgilerini ifade etmeye ayırırlar." diyor Gottman. "Daha sessiz, sakıngan çiftler, diğer tipler kadar tutkularını ifade etmiyor olabilirler ama aynı zamanda onlara kıyasla çok seyrek olarak eleştiri ve aşağılama ifade ederler; oran hâlâ beşte birdir."[9] Oran beşe bir ya da daha iyiyse, ortaya çıkan her türlü bilişsel uyumsuzluk genellikle olumlu bir yönde çözümlenir. Örneğin; sosyal psikolog Ayala Pines evlilik sorunlarına ilişkin bir araştırmasında, adına Ellen dediği, mutlu bir evliliği olan bir kadının kocasının doğum gününde kendisine hediye almamış olmasının yarattığı bilişsel uyumsuzluğu nasıl çözümlediğini anlatıyor. "Keşke bana bir hediye vermiş olsaydı; herhangi bir şey! Bunu, tıpkı her türlü duygu ve düşüncemi söylediğim gibi ona da söyledim." demiş Ellen, Pines'a. "Ve bunu yaparken her türlü duygumu, olumsuz bile olsalar, ona açıkça ifade edebiliyor olmamın ne harikulade bir şey olduğunu düşünüyordum kendi kendime... Böyle düşününce geri kalan olumsuz duyguları bıraktım suya, uzaklaşsınlar."[10]

Olumlu-olumsuz oranı, olumsuz duygular lehine değiştiği zaman, çiftler *aynı olayların neden olduğu* bilişsel uyumsuzluğu birbirlerine duydukları yabancılaşmayı

artıracak bir şekilde çözümlerler. Pines, mutsuz bir evliliği olan, adına Donna dediği bir kadının, Ellen'ı üzen aynı soruna karşı nasıl tepki gösterdiğini anlatıyor: Kocası ona doğum gününde hediye almamış. Fakat Ellen kocasının ev içinde vericilik açısından asla bir Bill Gates olamayacağı gerçeğini kabul etmeye karar verirken, Donna kocasının davranışını oldukça farklı bir şekilde yorumlamıştır:

> Boşanma kararımı kesinleştirmeme neden olan şeylerden biri, aslında doğum günüm oldu çünkü benim için sembolik anlamı olan bir gündü. Sabahın altısında Avrupa'dan bir telefon almıştım; orada bulunan kuzenim arayıp mutlu bir doğum günü dilemişti bana. Bir yanda onca mesafeden zahmete girip bunu yapan biri vardı. Kocam da orada oturmuş bu konuşmayı dinliyordu ve buna rağmen doğum günümü kutlamadı... O anda birden aydım; beni seven bir sürü insan var ve hayatımdaki insan kıymetimi bilmiyor. Bana değer vermiyor, beni sevmiyor. Eğer bana değer verse ve beni sevseydi, bana o şekilde davranmazdı. Benim için özel bir şey yapmak isterdi.

Muhakkak ki Donna'nın kocasının onu sevmemesi ve kıymetini bilmemesi tamamen mümkün. Ayrıca doğum günü hediyesine ilişkin hikâyenin koca tarafından nasıl görüldüğüne ilişkin bilgimiz yok; belki de adam yıllar boyunca karısına hediyeler vermiş ama onu hiç memnun edememişti. Fakat insanların büyük çoğunluğunun eşi-

nin doğum gününde kendisine hediye almayı unutması yüzünden boşanmaya kalkışmayacağını tahmin edebiliriz. Donna kocasının davranışlarının yalnızca değiştirilemez olmakla kalmayıp aynı zamanda katlanılmaz olduklarına karar verdiği için artık onun yaptığı her şeyi "Bana değer vermiyor, beni sevmiyor."un su götürmez kanıtları olarak yorumluyor. Aslına bakarsanız, Donna yalnızca kendi kanıları lehine olan kanıtları görme eğilimini, çoğu eşin yaptığından daha ileri götürmüş: Pines'a kocası kendisini ne zaman üzse ya da bunaltacak bir şey yapsa, bunu bir 'nefret defteri'ne yazdığını söylemiş. Tuttuğu nefret defteri, ona boşanma kararı için gereken bütün kanıtları sağlamıştır şüphesiz.

Bir çift ilişkide böyle dibe vurduklarında anılarını da değiştirmeye başlarlar. Artık iki taraf için de olumsuz duyguları 'suya bırakıp unutma' zamanı geçmiş; tam tersine, her olumsuz duygu kırıntısını yüzeye çıkarmak için uğraşma dönemi başlamıştır. Bir yabancıyla, özellikle çekici bile olmayan biriyle evlenmiş oldukları kuşkusunu desteklemek için geçmiş olayları çarpıtma (veya tamamen unutma) başlar. Klinik psikolog Julie Gottman, terapide öfkeli bir çiftle çalışmış. Çifte "Sahi siz ikiniz nerede tanıştınız?" diye sorduğunda, kadın horgörüyle "Okulda; onu zeki biri sanma yanılgısına düşmüştüm."[11] diye cevap vermiş. Kadın anılarını bu şekilde çarpıtarak kendisinin onu seçmekle yanlış bir şey yapmadığını; hatayı, kendisini zekiymiş gibi gösteren kocanın yaptığını ilan etmektedir.

"Bir evliliğin geleceğine ilişkin en doğru kehaneti, çiftin geçmişlerinin hikâyesini yeniden nasıl anlattıklarına

bakarak yapmanın mümkün olduğunu keşfettim." diyor John Gottman.[12] Geçmişin hikâyesinin yeniden yazılması, çift henüz evliliklerinin tehlike içinde olduğunun bile farkına varmadan önce başlar. Gottman ve ekibi elli beş çiftle ayrıntılı mülâkatlar yapmış ve bunlardan kırk yedisini üç yıl boyunca izleyebilmişlerdir. İlk mülâkatın yapıldığı sırada, çiftlerden hiçbiri ayrılmayı planlamıyor olmasına rağmen, araştırmacılar yüzde yüz isabetle boşanacak yedi çifti tahmin edebilmişlerdir. (Araştırmacılar kalan kırk çiftten otuz yedisinin birlikteliğinin süreceğini tahmin etmişlerdir ve bu hâlâ çok şaşırtıcı bir doğruluk oranıdır.) İlk mülâkat esnasında bu yedi çift geçmişlerinin hikâyesini yeniden yazmaya zaten başlamışlar; uygun ayrıntılarla, eksiksiz ama umutsuz bir öykü anlatmışlardı. Örneğin; Gottman'a evlenmelerinin nedeninin aşık olmaları ve birbirlerinden ayrı kalamamalarının değil, evliliğin 'bir sonra atılması gereken doğal adım' gibi görünmesi olduğunu söylemişlerdir. Evliliklerinin ilk yılları, çiftin şimdi hatırladıklarına göre, hayal kırıklıkları ve boşa çıkmış umutlarla doluydu. "Pek çok şey kötü gidiyordu ama şimdi tek tek neler olduklarını hatırlamıyorum." diyordu yakında eski koca olacak adam. Mutlu çiftler ise, aynı güçlükleri aşmaktan gurur duydukları 'sıkıntılı anlar' olarak neşe ve şefkatle hatırlıyorlar.

Hafızamızın aldığımız kararları haklı hâle getirecek değişiklikleri yapma yeteneği sayesinde, pek çok çift boşandıkları sırada niçin evlendiklerini artık hatırlayamaz hâldedir. Âdeta eşleriyle ilgili mutlu anılarını kesip çıkarmış, bıçaksız bir lobotomi ameliyatı geçirmiş gibidirler. İnsanların defalarca, "Daha düğünden bir hafta sonra korkunç bir hata yaptığımı anlamıştım." dediklerine şa-

hit olduk. "Peki öyleyse, o zaman niye üç çocuk sahibi oldun ve izleyen yirmi yedi seneyi o kadınla/adamla geçirdin?" "Aman ne bileyim, herhalde kendimi mecbur hissettim."

Elbette, bazı insanlar mevcut durumun zararlarını ve yararlarını makul bir şekilde değerlendirerek ayrılma kararı alırlar fakat büyük çoğunluk bu kararı, ilişkinin tarihini yeniden yazarak ve yaşadıkları bilişsel uyumsuzluğu azaltma çabasıyla hileli bir şekilde alır. Bunu nasıl mı biliyoruz? Çünkü sorunun aynı kalması hâlinde bile taraflardan biri ya da ikisi ayrılmaya karar verir vermez soruna bakış açısı tamamen değişir. Çiftler, ideallerinden çok uzak olsa bile ilişkilerini sürdürmeye niyetli oldukları sürece kararlarını destekleyecek yollar kullanarak yaşadıkları bilişsel uyumsuzluğu azaltırlar; "O kadar da kötü değil." "Evliliklerin çoğu benimkinden kötü ya da en azından daha iyi değil." "Evet, doğum günümü unuttu ama beni sevdiğini gösteren başka bir sürü şey yapar." "Sorunlarımız var evet ama onu seviyorum neticede." Eşlerden biri veya ikisi birden boşanmayı düşünmeye başladığı zaman, yaşanan bilişsel uyumsuzluğu azaltma çabaları artık ayrılma kararını haklı hâle getirmeye yönelecektir; "Bizim evliliğimiz bir felâket." "Çoğu evlilik benimkinden iyi." "Doğum günümü unuttu; bu beni sevmediği anlamına gelir." Yirmi ya da otuz yıldan sonra, terk eden eşin acımasız sözleri; "Seni asla sevmedim."

Bu son özel açıklamanın zalimliği söyleyenin ayrılma kararını haklı gösterme ihtiyacıyla berabere gider. Belirli dış etkenler yüzünden ayrılmak zorunda kalan çiftler (örneğin; çiftlerden birinin fiziksel ya da psikolojik istis-

marı yüzünden), bu kararlarını haklı hâle getirmek için ilave neden bulma ihtiyacı duymayacaklardır. Ne kadar nadir de olsa, ayrılık kararının başlangıçta yarattığı acının yerine, arkadaşça duyguları koyarak dostane bir şekilde ayrılan çiftler böyle bir ihtiyaç duymayacaklardır. Bu gibi çiftler eski eşlerini kötülemek ve mutlu zamanlarını unutmak ihtiyacı duymazlar çünkü "İlişkimiz yürümedi." "Zaman içinde birbirimizden uzaklaştık." ya da "Evlendiğimizde o kadar gençtik ki daha iyisinin olabileceğini bilmiyorduk." diyebilirler. Fakat boşanma önemli sonuçlara yol açtığı, çok acı verici ve pahalı olduğu, özellikle de taraflardan birisinin boşanmayı isteyip diğerinin istemediği zamanlarda, her iki tarafa da çok acı veren duygulara kapılacaklardır. Bu çiftler, neredeyse şaşmaz bir şekilde boşanmaya eşlik eden kızgınlık, öfke, incinmişlik ve keder duygularına ilaveten, bir de yaşadıkları bilişsel uyumsuzluğun yol açtığı acıyı yaşayacaklardır. Bu gibi boşanmalara eşlik eden bilişsel uyumsuzluk ve insanların çoğunluğunun hissettikleri uyumsuzluğu azaltmak için başvurdukları yollar, boşanma sonrasında hissedilen düşmanlıkların asıl nedenleri arasındadır.

Eğer terk edilen siz iseniz; "Ben iyi bir insanım ve harika bir eş oldum." ile "Eşim beni terk ediyor. Bu nasıl olabilir?" arasında, benliğinizi paramparça eden bir bilişsel uyumsuzluk hissedebilirsiniz. Kendinizin sandığınız kadar iyi bir insan olmadığınız ya da iyi bir insan olduğunuz ama bayağı kötü bir eş olduğunuz sonucuna varabilirsiniz ama aramızdan çok azımız, yaşadığı bilişsel uyumsuzluğu iğneyi kendine batırarak çözümlemeyi seçer. Yaşadığınız uyumsuzluğu, eşinizin zor ve bencil biri olduğu ama sizin bunu, şu ana kadar tam olarak anla-

yamamış olduğunuza karar vererek azaltmak çok daha kolaydır.

Eğer terk eden siz iseniz, o zaman da bir zamanlar sevdiğiniz birine çektirdiğiniz acıları haklı hâle getirerek azaltmanız gereken bir bilişsel uyumsuzluk hissedersiniz. Çünkü siz iyi bir insansınızdır ve iyi insanlar bir başkasına acı çektirmezler; o hâlde eşiniz başına gelenleri hak ediyor olmalıdır hatta belki de sizin idrak ettiğinizden de fazla... Boşanan çiftleri gözlemleyen insanlar, boşanmayı isteyen tarafın çok mantıksız gibi görünen düşmanca tutumları karşısında şaşkınlığa düşerler; oysa izledikleri eylem hâlindeki bilişsel uyumsuzluğu azaltma çabasıdır. Bir arkadaşımız oğlunun boşanmasından üzüntüyle söz ederek şunları söyledi; "Gelinimi anlayamıyorum. Oğlumu kendisine çok âşık bir başka adam için terk etti ama ne adamla evleniyor ne de tam gün bir işe giriyor ki oğlum ona nafaka ödemeye devam etsin. Oğlum onun taleplerini karşılayabilmek için sevmediği bir işe girmek zorunda kaldı. Terk edenin o olduğu, bir ilişkisi olanın o olduğu dikkate alındığında; oğluma davranışları açıklanamaz ölçüde acımasız ve kinci davranıyor." Gelinin bakış açısından ise, eski eşine yönelik davranışları tamamen haklı görünebilir. Eğer o kadar da iyi bir adam olsaydı, hâlâ onunla olurdu öyle değil mi?

Boşanma aracıları ya da boşanmanın eşiğine gelmiş, birbiriyle savaşan arkadaşlarına yardım etmeye çalışan herkes, bu süreci gayet yakından izlemiştir. Boşanan çiftlere arabulucu olarak hizmet veren Donald Saposnek ve Chip Rose "Eşlerin 'o zayıf karakterli, ayyaşın teki' veya 'ikiyüzlü, bencil, güvenilmesi imkânsız patolojik bir ya-

lancı o kadın' diyerek birbirlerine çamur atmak ve kötü karakterli göstermek eğiliminde olduklarını" söylüyor. Boşanırken büyük çatışma yaşayan çiftler, birbirlerine ilişkin yarattıkları bu son derece olumsuz ve karşıt kutuplarda yer alan nitelendirmeleri zaman içinde haklı ve doğru bulmaya başlar.[13] Bunu yapmalarının nedeni, bir kez eski eşlerini kötüleyerek kendi benliklerini korumak sebebiyle hissettikleri bilişsel uyumsuzluğu azaltma yolunu seçtikten sonra, davranışlarını haklı göstermeye devam etme ihtiyacı duymalarıdır. Taraflardan birinin 'hakkı olan' ve diğerinin 'hak etmediği' her kuruş için sonuna kadar kavga eder ve ortak çocuklarının velayet taleplerini reddetmek veya kontrol etmek, eski eşin ziyaret haklarını sınırlamak için ellerinden geleni artlarına koymazlar çünkü o eski eş de berbat biridir. Taraflardan hiçbiri kavganın orta yerinde durup olan biten bütün bu kötü şeylerin kendi tavırlarına gösterilmiş bir tepki olmasının yanı sıra, yalnızca yaşanan kötü durumun olağan bir sonucu olabileceği değerlendirmesini yapmaz. Eşlerden birinin yaptığı her şey, karşı tarafın kendini haklı görerek bir misilleme yapmasına neden olur; alın size karşılıklı ve sürekli tırmanış hâlinde düşmanca bir ilişki. Diğerinin kötü davranmasına neden olan her eş, bu kötü davranışı kendi tutumunu veya yaptığı misillemeyi haklı hâle getirmek ve eski eşinin karakterinde 'kötü' nitelikler bulunduğu iddiasını desteklemek için kullanır.

Çiftler arabuluculuk arayışı içine girdiklerinde işler artık bayağı sarpa sarmış durumdadır. Don Saposnek, arabulucu olarak hizmet verdiği dört bini aşkın velayet davası boyunca olanlara ilişkin izlenimlerini şöyle anlatıyor; " 'Biliyor musunuz, bence velayeti eski eşim almalı

çünkü hakikaten o daha iyi bir ebeveyn ve çocuklarım onunla daha yakınlar.' diyen tek bir kişiyle bile, hiç karşılaşmadım; durum, daima neden kendisinin daha iyi ve çocuklarla olmayı daha çok hak eden bir ebeveyn olduğunu öne süren karşılıklı bir çekişmeden ibarettir. Diğer ebeveyne ilişkin tek bir olumlu noktanın kabul edilmesi söz konusu değildir; kendiliklerinden misilleme yaptıklarını kabul ettikleri zaman bile, yaptıklarını her zaman haklı göstermenin yollarını buluyorlar; 'Bütün yaptıklarından sonra bunları hak ediyor; ailemizi darmadağın etti! Vardıkları anlaşmaları daima bir tür uzlaşma olarak görüyorlar ve her biri durumunu 'taviz vermek mecburiyetinde kaldım çünkü buna zorlandım, kavga etmekten yoruldum ya da arabuluculara ödeyecek param kalmadı... Yoksa ben kendimin daha iyi bir ebeveyn olduğunu biliyorum.' şeklinde açıklıyor."

Bilişsel uyumsuzluk kuramı; boşanma konusunda başlangıçta en büyük kararsızlığı yaşayan ya da tek yönlü olarak aldığı karar yüzünden en büyük suçluluğu duyan tarafın, aynı zamanda ayrılma kararını haklı hâle getirme ihtiyacını en güçlü şekilde duyacak kişi olduğunu da tahmin etmemize olanak verir. Buna karşılık, terk edilen eş de bu denli acımasız ve haksız bir muamele gördüğüne inandığından yaptığı misillemeleri haklı göstermek için müthiş bir zorunluluk hissedecektir. Her iki tarafın yazdığı yeni hikâye, hem eski eşlerin son zamanlardaki korkunç davranışları hem de hikâyeyi teyit edecek anılar tarafından desteklenir ve eski eş tamamen kötü bir insan olarak görülmeye başlanır. Kendi kendini haklı çıkarma süreci boyunca kararsızlık kararlılığa, suçluluk öfkeye evrilir. Aşk hikâyesi biter, nefretin kitabı yazılmaya başlar.

• • •

Bir klinik psikolog olan meslektaşımız Leonore Tiefer, kendisine terapiye gelen otuzlu yaşlarının sonunda olan ve on yıldır evli bir çiftten söz etti. Çocuk sahibi olup olmamak konusunda karar veremiyorlarmış çünkü her ikisi de daha meseleyi gündeme getirip diğeriyle tartışmadan önce, kendisi ne yapmak istediğinden emin olmak istiyormuş. Kadının çok zaman alan işiyle birlikte yaptıkları etkinlikleri nasıl dengeleyeceklerini bilemiyorlarmış çünkü kadın istediği kadar çalışmaya hakkı olduğunu düşünüyormuş. Adamın içki içmesiyle ilgili tartışmalarını bir çözüme ulaştıramıyorlarmış çünkü adam istediği kadar içmeye hakkı olduğunu söylüyormuş. Her ikisinin de diğerinin yaptığına karşılık olarak yapıldığını söyleyerek haklı çıkardıkları birer evlilik dışı ilişkileri olmuş.

Ancak onların evliliğini mahveden, zorlu olmakla birlikte olağan sayılabilecek sorunlar değilmiş; kendi kendilerini haklı çıkarmalarıymış. Tiefer, "Bir çift olabilmek için nelerden vazgeçmek gerektiğini bilmiyorlar." diyor, "Her ikisi de hakkı olduğuna inandığı şeyleri yapmak istiyor ve kendilerini bir çift olarak etkileyen meseleleri tartışamıyorlar. Birbirlerine karşı kızgınlık duydukları sürece, sorunları tartışmaları gerekmiyor çünkü tartışma hakikaten uzlaşmalarını ya da eşlerinin bakış açısını dikkate almalarını gerektirebilir. Empati kurmakta büyük güçlük çekiyorlar; her ikisi de diğerinin davranışının kendisinin davranışlarına kıyasla daha mantıksız olduğundan emin. Bu yüzden o anki durumlarını ve değişmek veya affetmek konusundaki gönülsüzlüklerini haklı

çıkarmak adına eski kızgınlıklarını gündeme getiriyorlar."

Tam tersine, yıllar boyunca birlikte gelişen çiftler, kendilerini haklı çıkarmak yönünde en az çabayı göstererek yaşamanın bir yolunu bulurlar; bu ortak yaşama alanlarını savunan eşlerine empatiyle yaklaştıklarını söylemenin bir başka yoludur. Başarılı ve istikrarlı çiftler, eşlerinin eleştirilerini, kaygılarını ve önerilerini savunmaya geçmeksizin dinleme yeteneğine sahiptirler. Bizim deyişimizle "ben böyle bir insanım." mazeretini bir tarafa koymayı becerirler. Ufak tefek rahatsızlıkların yarattığı bilişsel uyumsuzluğu bu sorunların üzerinde durmayarak hatalarının ve büyük sorunlarının yarattığı bilişsel uyumsuzluğu da bunları çözüme kavuşturarak azaltırlar.

Biz uzun yıllardır birlikte olan, Frank ve Debra'nın hayran olduğu türden, kendi bakış açılarına göre de çok yakın ve sevgi dolu bir evlilikleri olan birçok çiftle mülâkatlar yaptık. Onlara "Uzun evliliğinizin sırrı ne?" diye sormadık çünkü insanlar bunun yanıtını ender olarak bilirler; size "Asla yatağa öfkeli girmedik." veya "İkimiz de golf oynamayı severiz." türünden basmakalıp ya da yararı olmayan şeyler söylerler. (Pek çok mutlu çift yatağa kızgın girer çünkü ölümcül yorgunken bir de kavga etmemek isterler ve pek çok mutlu çiftin ortak hobileri ve ilgileri bulunmaz.) Bunun yerine, bu çiftlere "Bu insanı seviyorum." ile "Bu insan beni delirten şeyler yapıyor." arasında yaşadıkları bilişsel uyumsuzluğu, geçen yıllar boyunca gerçekte nasıl azalttıklarını sorduk.

Özellikle aydınlatıcı bir yanıt, adlarına Charlie ve Maxine diyeceğimiz, kırk yılı aşkın süredir evli bir çift-

ten geldi. Bütün çiftler gibi onların da kolayca rahatsızlık yaratabilecek ufak tefek farklılıkları vardı ama bunları hayatın birer gerçeği olarak kabul etmeyi ve bu yüzden somurtmaya gerek olmadığını anlamayı başarmışlardı. Charlie, "Ben akşam yemeğini beşte yemeyi severim; karım ise sekizde yemeyi sever. Bu durumda uzlaşır sekize beş kala akşam yemeğini yeriz." diyor. Bu çiftle ilgili asıl önemli olan şey, büyük sorunları nasıl hallettikleri. Yirmili yaşlarının başlarında birbirlerine aşık olduklarında Charlie, Maxine'in ruhundaki dinginliği karşı konulamaz bulmuştu; "Maxine," diyor "Fırtınalı bir dünyadaki vaha gibiydi." Maxine de Charlie'nin en iyi şeftaliyi bulmaktan tutun, en mükemmel cümleyi yazmaya kadar her alanda gösterdiği ateşli enerjiye hayran olmuş. Fakat sevgiye, cinselliğe, seyahat etmeye, müziğe ve sinemaya dair olduğu zaman çok hoşuna giden bu enerji öfkeye eşlik ettiğinde korkutucu gelmiş Maxine'e. Kızgınken Charlie bağırıyor ve masaları yumrukluyormuş; bu Maxine'in ailesinde hiç kimsenin asla yapmadığı bir şeymiş. Evlendikten sonraki ilk birkaç ay içinde, Maxine gözyaşları içinde, öfkesinin kendisini korkuttuğunu söylemiş Charlie'ye.

Charlie'nin ilk tepkisi kendisini haklı çıkarmaya çalışmak olmuş. Sesini yükseltmenin öyle pek makbul bir özellik olduğunu düşünmüyormuş elbet ama bunu kişiliğinin bir parçası, kendisini özel yapan şeylerden biri olarak görüyormuş. "Babam da bağırır ve masaları yumruklardı." demiş Maxin'e. "Büyükbabam da bağırıp masaları yumruklardı! Bu benim hakkım! Bu konuda yapabileceğim bir şey yok. Erkekler böyledir. Sen benim habire 'duygularından' söz eden şu çıtkırıldım heriflere

mi benzememi istiyorsun?" Ama bağırmayı bırakıp da davranışının Maxine'i nasıl etkilediğini düşünmeye başladığı zaman davranışını değiştirmesinin pekâlâ mümkün olduğunu görmüş ve yavaş yavaş istikrarlı bir şekilde öfke patlamalarının sıklığını ve şiddetini azaltmış. Fakat Maxin'in de değişmesi gerekmiş; öfke ve kızgınlığın her türlü dışavurumunun kötü olduğu yönündeki inancını haklı görmekten vazgeçmek zorunda kalmış. (Benim ailemde hiç kimse, asla öfkesini ifade etmezdi. Bu yüzden yapılması gereken en doğru şey bu!) Bunu yapınca artık makul öfke duygusu ile öfkesini masaları yumruklamak gibi kabul edilemez biçimlerde dışa vurmayı birbirinden ayırmaya başlamış. Ayrıca, kendisinin 'değiştirilemez' alışkanlığının ağlayıp içine kapanarak öfkesini ifade etmemenin de doğru olmadığını kavramış.

Yıllar içinde başka bir sorun belirmeye başlamış; yavaş yavaş büyüyen bir sorun; tıpkı kimin hangi konularda daha iyi olduğu dikkate alınarak işleri paylaşan başka çiftlerde de ortaya çıktığı gibi. Maxine'in sakinliğinin eksik tarafı kendinden emin olmaması ve çatışmalardan korkmasıymış; restoranda kötü bir yemek servis edilmesini ya da satın aldığı hatalı bir ürün için şikâyet etmeyi hayal bile edemezmiş. Bu nedenle, bozuk çıkan kahve makinesini geri götürmek, şikâyet etmek için müşteri hizmetleri servislerini aramak veya su tesisatını tamir ettirmeyen ev sahibiyle yüz yüze tartışmak hep Charlie'ye düşüyormuş. Maxine "Sen bu konularda benden kat kat iyisin." dermiş ve hakikaten öyle olduğu için de bu işleri kocası üstlenirmiş. Fakat zaman içinde Charlie bu sorumlulukları yüklenmekten yorulmaya ve artık Maxine'in edilginliği gibi görmeye başladığı şeyler yüzünden

rahatsız olmaya başlamış. "Neden tatsız çatışmaları hep ben yaşamak zorundayım?" diyormuş kendi kendine.

Bir seçim yapması gereken bir noktadaymış. "Maxine böyle biri işte." diyerek işleri oluruna bırakabilir ve bütün pis işleri yapmaya devam edebilirmiş. Bunun yerine Charlie, Maxine'e belki de artık daha kendinden emin olmanın zamanının geldiğini, bu yeteneğin yalnızca evliliklerine yarar sağlamakla kalmayıp ona pek çok değişik alanda faydası olacağını söylemiş. Başlangıçta Maxine "Ben böyleyim ve benimle evlenirken bunu biliyordun. Üstelik bunca yıldan sonra kuralları değiştirmeye kalkışman hiç adil değil." diyerek karşılık vermiş. Fakat konu üzerinde daha fazla konuştukça kendi kendini haklı çıkarmanın yoluna çıkmasını izin vermeyip kocasının kaygılarını kavramayı başarmış. Bunu başarır başarmaz kocasının duygularıyla empati kurabilmeye başlamış ve neden görev paylaşımlarının adil olmayan bir hâl aldığını düşündüğünü anlamış. Seçeneklerinin her zaman varsaydığı kadar kısıtlı olmadığını idrak etmiş. Bir kendine güven kursuna gitmiş, orada öğrendiklerini düzenli olarak ve sabırla uygulamış, haklarını gittikçe daha iyi savunmaya başlamış ve çok geçmeden aklından geçenleri genellikle sonuç veren bir tarzda dile getirmeye başlamış. Charlie ve Maxine; ne Charlie'nin bir kuzuya ne de Maxine'in bir kaplana dönüşmediği konusunda hemfikirmiş. Kişilik, geçmiş, genetik etmenler ve mizaç bir insanın ne kadar değişebileceğine sınırlar koyar.[14] Ama her ikisi de çaba göstermiş. Bu evlilikte özgüven ve kızgınlığın yapıcı bir şekilde dışa vurulması, artık tarafların birine ait özellikler olmaktan çıkmış; her ikisine ait özellikler hâline gelmiş.

İyi evliliklerde çatışmalar, farklı düşünceler, alışkanlıkların uyuşmaması ve kızgın tartışmalar eşlerin her birinin yeni bir şeyler öğrenmesine yol açar ve kendi yeteneklerine, sınırlarına ilişkin varsayımlarını sorgulamaya zorlayarak çiftin yakınlaşmasına yarayabilir. Bunu yapmak her zaman kolay değildir. Hatalarımızı örtbas etmemizi sağlayan, her şeyi kendi canımızın istediği şekilde yapma arzumuzu gözeten, sevdiklerimize yaşattığımız acıları azımsamamıza yarayan kendi kendimizi haklı çıkarma alışkanlığından vazgeçmek utanç ve acı verici olabilir. Kendi kendimizi haklı çıkarmaktan vazgeçersek duygusal olarak çırılçıplak kalmış ve korunmasız bir şekilde, pişmanlıklar ve kayıplar denizinde bulabiliriz kendimizi.

• • •

Buna rağmen, biz buna değeceğine inanıyoruz çünkü kendi kendini haklı çıkarmaktan vazgeçmek ne denli acı verici olursa olsun sonuçta kendimize dair müthiş önemli şeyleri kavramamızı sağlar; böylece içgörü kazanabilir ve kendimizi olduğumuz gibi kabul edebiliriz. Feminist yazar ve aktivist Vivian Gornick, yaşamı boyunca aşk ve çalışma hayatını dengelemek ve her iki alanda da örnek oluşturacak şekilde eşitlikçi bir hayat sürdürmek için gösterdiği çabalara ilişkin büyüleyici dürüstlükte bir deneme yazmıştır. "Sık sık yalnız yaşamaya dair yazılar yazdım çünkü neden yalnız *yaşadığımı* tam olarak anlayamıyordum." diye yazıyordu. Yıllar boyunca bu soruya verdiği yanıt, tıpkı kendi kuşağından başka pek çok kişinin de verdiği gibi cinsel ayrımcılıktı: Ataerkil

erkekler güçlü ve bağımsız kadınları kariyerleriyle ilişkileri arasında seçim yapmaya zorluyorlardı. Bu cevap yanlış değildir; cinsel ayrımcılık pek çok evlilik teknesinin batmasına ve zar zor yüzmeyi başaran pek çoğunda da büyük delikler açılmasına neden olmuştur. Fakat bugün Gornick, cevabın tamamının bu olmadığını idrak ediyor. Alışık olduğu kendi kendini haklı çıkarmanın rahatlığından kurtulmuş bir şekilde dönüp geriye baktığında; ilişkilerinin gidişatında kendi rolünü görebiliyor ve "Yalnızlığımın büyük kısmı benim yarattığım bir şeydi; cinsiyet ayrımcılığından ziyade, benim öfkeli, parçalanmış kişiliğimle ilgisi vardı." diyordu.[15]

"Gerçek şuydu ki..." diye yazıyordu, "Yalnızdım ama bunun nedeni politik yaklaşımlarım değildi; asıl neden, bir başka insanla doğru düzgün nasıl yaşayacağımı bilemeyişimdi. Eşitlik adına, beni seven bütün erkeklere nihayet beni terk edinceye kadar acı çektirdim: Her konuda hak iddia ettim, hiçbir şeye boş vermedim, hepsinin hesabını ikimizi de yıpratacak yollarla sordum. Elbette ki söylediklerimin tümü büyük ölçüde gerçek kırıntıları barındırıyordu ama bu kırıntılar ne denli çok olursa olsun, birikip aşkın canına ot tıkamaları gerekmiyordu."

7

Yaralar, Anlaşmazlıklar ve Savaşlar

Her ikisi de küstah ve hiddetli
Öfkelendiklerinde deniz gibi sağır, ateş gibi
aceleci

- *William Shakespeare,* II. Richard.

Bir ilişki yaşadığını itiraf ettikten bir yıl sonra, Diane'nın öfkesinin hâlâ, hiçbir şekilde yatışmadığını hissediyordu Jim. Her konuşma önünde sonunda Jim'in yaşadığı ilişkiye geliyordu. Jim'i bir kartal gibi gözlüyordu Diane ve göz göze geldikleri zamanlarda Jim, Diane'in bakışlarının şüphe ve acı dolu olduğunu görüyordu. Bu olanların Jim açısından sadece küçük bir hata anlamına geldiğini göremiyor muydu Diane? Yeryüzünde böyle bir hata yapmış ilk insan Jim miydi yani? Üstelik ilişkisi olduğunu kabul edecek kadar dürüst ve o ilişkiye son verecek kadar güçlü davranmayı da becermişti. Ondan özür dilemiş ve bin kez onu sevdiğini ve ilişkilerinin devam etmesini istediğini söylemişti. Diane bunu anlayamıyor muydu? Evliliklerinin iyi taraflarına odaklanması ve bu aksiliği unutması bu kadar zor muydu?

Diane, Jim'in yaklaşımını inanılmaz buluyordu. Daha en başından ilişki kurduğu için eleştirilmek yerine; itiraf ettiği ve ilişkiyi bitirdiği için övülmeyi bekleyen bir hâli vardı. Bunu anlayamıyor muydu? Diane'in çektiği acıya ve üzüntüye odaklanıp kendini haklı çıkarmaya çalışmaktan vazgeçemez miydi? Asla özür de dilememişti. Evet, üzgünüm demişti ama bu hazin bir durumdu. Neden samimi, yürekten gelen bir şekilde kendisinden özür dileyemiyordu? Ayaklarına kapanmasını istemiyordu; sadece kendisinin neler hissettiğini anlamasını ve telâfi etmek için çaba göstermesini istiyordu.

Fakat Jim, Diane'in öfkesinin şiddeti yüzünden onun arzu ettiği şekilde telâfi edici şeyler yapmakta zorlanıyordu; çünkü Diane'in yaşadığı öfke Jim'de misilleme yapma ihtiyacı doğuruyordu. Onun öfkesinden aldığı mesaj "Sen korkunç bir suç işledin." ve "Bana yaptıklarını ancak insanlıktan çıkmış biri yapabilir." idi. Onu incittiği için hakikaten çok üzgündü ve ona kendisini daha iyi hissettirmek için dünyada yapamayacağı şey yoktu ama korkunç bir suç işlediğini, yaptıklarının onu aşağılık biri kıldığını düşünmüyordu ve özür dilemeye hazırdı ama Diane'in arzu ettiği şekilde köpekler gibi pişman olduğunu söyleyerek yapmak istemiyordu bunu. Bu yüzden, bunu yapmak yerine, onu ilişkinin ciddi bir şey olmadığına ve öteki kadının kendisi için önemli olmadığına ikna etmeye çalışıyordu. Diane, öte yandan, Jim'in yaşadığı ilişkiyi açıklamak için gösterdiği çabayı kendi duygularının yok sayıldığı şeklinde yorumluyordu. Bu tepkiden onun aldığı mesaj "Bu kadar üzgün olmamalısın; ben kötü bir şey yapmadım." idi. Jim'in kendini ifade etme çabaları Diane'ı daha da kızdırıyordu ve Diane'nın

öfkesi Jim'in onunla empati kurup ne kadar acı çektiğini anlamasına ve buna karşılık vermesine engel oluyordu.[1]

• • •

Senelerce önce Amerika büyülenmişçesine Terri Schiavo'nun hayatta tutulup tutulmayacağına ilişkin davanın son aşamasını izliyordu; davada anne-babası Robert ve Mary Schindler, Terri'nin hayatını ya da başka bir deyişle onun hayatından geri kalanları kontrol edebilmek için damatları Michael Schiavo'yla mücadele ediyorlardı. Bir muhabir, "Terri Schiavo'nun kocasıyla ebeveynleri arasında şu anda var olan korkunç mesafeyi görünce, bu insanların bir zamanlar bir evi, bir hayatı, bir amacı paylaştıklarına inanası gelmiyor insanın." diye yazmıştı. Tabii ki bu durum kendi kendini haklı çıkarma ustaları için inanılmaz değildir. Terri ve Michael Schiavo'nun evliliklerinin başlangıcında, genç çift ve kadının ebeveynleri hep birlikte piramidin tepe noktasında duruyorlardı. Michael, kayınpederi ve kayınvalidesine Baba ve Anne diye sesleniyordu. Schindlerler sıkıntılı ilk yıllarında genç çiftin ev kirasını ödemişlerdi. 1990 yılında Terri Schiavo'nun beyni, tedavi edilemeyecek şekilde ağır hasara uğradığında Schindler çifti Schiavoların yanına taşınmışlardı ki hep birlikte Terri'ye bakabilsinler ve izleyen üç yıla yakın süre boyunca bunu yapmışlardı. Ardından insanların aralarının açılmasının asıl sebeplerinden biri olan para işin içine karışmıştı. Michael Schiavo, karısının doktorlarını hatalı tedavi uyguladıkları gerekçesiyle dava etmiş ve karısının bakımında kullanılmak üzere yedi yüz elli bin dolar ve kendi kayıplarına karşılık da

üç yüz bin dolar tazminat almaya hak kazanmıştı. Bir ay sonra, koca ve ebeveynler tazminat parası yüzünden tartıştılar. Michael Schiavo'ya göre tartışma kayınpederinin hatalı tedavi anlaşmasından kendisinin ne kadar pay alacağını sorması üzerine başlamıştı. Schindlerler ise tartışmanın nedeninin paranın ne tür bir tedaviye harcanacağı olduğunu söylüyorlardı; ebeveynleri Terri'nin yoğun ve deneysel tedavi görmesini istiyorlardı; oysa kocası sadece temel bakım verilmesini yeterli görüyordu.

Anne-baba ve koca, ilk sıkıntıyı anlaşmadan gelen paranın nasıl harcanması gerektiği ve kimin hakkı olduğu konusunda yaşamışlardı çünkü her iki taraf da haklı olarak Terri'nin ölüm-kalımı hakkındaki nihaî kararı verme hakkının kendisinde olduğunu düşünüyordu. Bunun üzerine Michael Schiavo, kayınpederi ve kayınvalidesinin eşinin tıbbi kayıtlarına erişme hakkını kısa süreliğine engelledi; anne-baba ise bir süre kocanın kızlarının bakımından yasal olarak sorumlu kişi olmaktan çıkarılması için uğraştılar. Michael, kayınpederinin anlaşmadan elde edilen paranın bir kısmını istemesini kabalık ve duyarsızlık olarak değerlendiriyor; Schindlerler ise Michael'ın bencilce karısından kurtulmaya çalıştığını düşünüyor ve taraflar karşılıklı birbirlerine güceniyorlardı.[2] Ailenin medya ve fırsatçı politikacılar tarafından kışkırtılan gözü dönmüş son kavgası ülke çapında büyük bir dikkatle izlendiği sırada tarafların karşılıklı uzlaşmaya asla niyetli görünmeyen tutumları alabildiğine mantıksız ve çözümsüz görünüyordu.

• • •

Ocak 1979'da İran şahı Muhammed Rıza Pehlevi, kendisine karşı gittikçe yükselen halk ayaklanması karşısında İran'dan kaçmış, güvenlik arayışıyla Mısır'a gitmişti ve iki hafta sonra ülke memnuniyetle yeni köktendinci liderini, şahın on yılı aşkın zaman önce sürgüne yollamış olduğu Ayetullah Ruhollah Humeyni'yi karşılamıştı. Ekim ayında Carter yönetimi, şahın kanser hastalığının tedavisi için insani gerekçelerle kısa süre ABD'de konaklamasına izin vermişti. Humeyni 'Büyük Şeytan' diyerek Amerikan hükümetini kınamış ve halkı 'İslam'ın düşmanları' ABD ve İsrail'e karşı gösteri yapmaya çağırmıştı. Çağrıya binlerce insan kulak vermiş ve Tahran'daki Amerikan büyükelçiliği önünde toplanmaya başlamışlardı. 4 Kasım günü, yüzlerce İranlı öğrenci büyükelçilik ana binasını işgal etmiş ve içerde bulunanların çoğunu rehin almıştı; bu rehinelerden elli ikisi, 444 gün boyunca rehin tutulacaklardı. Rehin alanlar şahın yargılanmak üzere İran'a geri getirilmesini ve şahın İran halkından çaldığını iddia ettikleri milyonlarca doların geri verilmesini talep ediyorlardı. İran rehine krizi zamanının 11 Eylül olayıydı; bir tarihçiye göre bu İkinci Dünya Savaşı'ndan beri basında ve televizyonda en çok yer alan olaydı. Ted Koppel *Amerika Rehin Tutulurken / America Held Hostage* adlı gece geç saatlerde yayınlanan bir programda her gün kamuoyunu ol(may)anlar hakkında bilgilendiriyordu ve program öylesine popüler olmuştu ki kriz bittikten sonra da *Gece Hattı - Nightline* adıyla devam etti. Amerikalılar haberleri sıkı sıkıya izliyor; İranlıların yaptıkları ve talepleri karşısında çılgına dönüyorlardı. İranlılar şaha kızmışlardı tamam ama Amerikalılara ne diye kızmışlardı ki?

• • •

Bu kitap şimdiye kadar hakikaten hataların yapıldığı durumlardan söz etti; hatıraları çarpıtmalar, hatalı mahkûmiyet kararları, terapide yanlış yönlendirmeler vb. Şimdi artık ihanetlerin, anlaşmazlıkların ve şiddetli düşmanlıkların dikenli bölgesine giriyoruz. Örneklerimiz aile kavgalarından Haçlı Seferleri'ne, sıradan kötülükten sistematik işkenceye, evlilikte kötü muameleden savaş gerginliklerine kadar çeşitli alanlardan olacak. Arkadaşlar, kuzenler ve ülkeler arasındaki çatışmalar, nedenleri ve biçimleri bakımından birbirlerinden son derece farklı olmalarına rağmen tek ve direngen bir kendi kendini haklı çıkarma ipi hepsini birbirine bağlar. Bu ortak ipi tutup çekerken, dokunun karmaşıklığını gözden kaçırıyor ya da bütün kumaşların özdeş olduğunu ima ediyor değiliz.

Bazen iki taraf da kimin suçlu olduğu konusunda hemfikir olabilir. Örneğin; Jim ve Diane suçlunun kim olduğu konusunda anlaşıyorlardı; Jim evlilik dışı bir ilişki yaşamasının nedeninin karısının kötü bir eş olması olduğunu öne sürüp suçu üzerinden atmaya kalkışabilirdi ama bunu yapmadı. Bazen de suçlu taraf kendi kendini haklı çıkarmaya çalışarak ardı ardına mazeretler öne sürüp suçunu reddetme uğraşı içinde olsa bile, suçlunun kim olduğu ayan beyan ortadadır. Köleleştirilmiş insanlar kölelikten kısmen sorumlu değildir, çocuklar pedofilleri kışkırtmaz, kadınlar tecavüze uğramak istemez ve Yahudilerin başlarına gelen soykırımdan sorumlu tutulmaları olacak iş değildir.

Biz, yine de daha genel bir sorunla başlamak istiyo-

ruz: Meseleyi 'kimin başlattığının' hatta sorunun ne zaman başladığının bile belli olmadığı, suçlu tarafın bariz bir şekilde tespit edilemediği çok sayıdaki durumla. Her ailenin anlatabileceği; aşağılamalara, affedilebilir hakaretlere, incitmelere ve bir türlü sonu gelmeyen düşmanlıklara dair anlatacak hikâyeleri vardır; "Düğünüme gelmediği yetmezmiş gibi bir hediye bile göndermedi." "O adam benim mirasımı çaldı." "Babam hastalandığında erkek kardeşim sırra kadem bastı ve ona bir başıma bakmaya mecbur kaldım." Eğer iki kişinin arası açılmışsa; hiç kimse bir kışkırtma olmaksızın yalan söylediğini, çaldığını veya aldattığını kabul etmeyecektir; yalnızca kötü insanlar böyle yapar, tıpkı muhtaç bir ebeveyni yalnızca kalpsiz bir evladın yalnız bırakabileceği gibi. Bu nedenle, her iki taraf da karşı tarafın suçlu olduğunu iddia ederek kendi durumunu haklı gösterir; her iki taraf da herhangi bir makul ve ahlâklı insanın yapacağı şekilde karşı tarafın saldırı ve kışkırtmalarına karşılık vermektedir. "Evet, tabii ki gelmedim düğününe. Peki, yedi sene evvel ben sevgilimden ayrılıp perişan olduğumda sen nerelere kaybolmuştun?" "Doğru, anne babamızın varlığından biraz para ve mal aldım ama bu senin mirasını çalmak değil ki; kırk yıl evvel sen üniversiteye gittiğin ve ben gidemediğim zaman sen başlattın bunu." "Babam zaten seni daha çok sever, beni her zaman acımasızca eleştirdi; bu yüzden, şimdi senin ona bakman en doğrusu."

İki kişinin arasının açık olduğu çoğu durumda, tarafların her biri, karşı tarafı doğası gereği bencil, inatçı, kötü ve saldırgan olmakla suçlar fakat kendini haklı çıkarma ihtiyacı kişisel özelliklere baskın çıkar. Büyük ihtimalle Schindlerler ve Michael Schiavo, özellikle

inatçı veya mantıksız insanlar değildiler. Birbirleriyle olan ilişkilerindeki mantıksız ve inatçı tutumları, daha ziyade, on iki yıl süren kararlar almalarının (Bu karara karşı mücadele mi etmeli yoksa boyun mu eğmeli? Direnmeli mi yoksa uzlaşmalı mı?) ardından gelen kendini haklı çıkarmaların ve kafa karışıklığının yanı sıra, hissedilen bilişsel uyumsuzluğu azaltmak için bulunulmuş başka davranışların sonucunda ortaya çıkmıştır. Yaptıkları tercihler tarafından gittikçe daha fazla tuzağa düşürülmüş ve geri gitmenin bir yolunu bulamamışlardır. Schindlerler kızlarını hayatta tutmak için başlangıçta verdikleri anlaşılabilir kararı haklı göstermek için bir sonraki adımda verdikleri her ne pahasına olursa olsun onu hayatta tutmaya çalışma kararını haklı gösterme ihtiyacı duymuşlardır. Kızlarının beyin ölümünün gerçekleştiği gerçeğini kabul etmeyi başaramayan ebeveynler, yaptıklarını Terri'nin kocasını her şeyi kontrolü altında tutmaya çalışan bir eş, zina yapan ve artık yük hâline geldiği için Terri'nin ölmesini isteyen muhtemel bir katil olmakla suçlayarak haklı hâle getirmeye çalışmışlardır. Karısının doğal yollardan ölmesine izin vermek şeklindeki anlaşılır kararını haklı göstermek için Michael da kendisini artık geri dönemediği bir dizi davranış içinde bulmuştur. Bu davranışlarını haklı göstermek için Michael da Terri'nin anne-babasını medyayı kullanan ve kendisinin Terri'ye verdiği, o şekilde yaşamasına izin vermeyeceği yönündeki sözünü tutma hakkını elinden alan fırsatçılar olmakla suçlamıştır. Schindler ailesi Michael Sciavo'ya onları dinlemediği ve dinsel inançlarına saygı göstermediği gerekçesiyle kızmışlardır. Michael Schiavo onlara meseleyi mahkemeye ve kamu önüne taşıdıkları

için kızmıştır. Tarafların her biri karşı tarafın kırıcı davrandığını düşünmüştür; her iki taraf da müthiş bir ihanete uğradığı kanısındadır. Terri'nin ölümü konusunda karar vermek için nihai çatışmayı kim başlattı? Her biri ötekinin başlattığını söyleyecektir. Olayları bu hâle getiren nedir? Kendi kendini haklı çıkarma.

İranlı öğrenciler 1979 yılında Amerikalıları rehin aldıkları zaman, kavrayabildikleri kadarıyla olay anlamsız bir saldırı, beklenmedik kötü bir sürpriz gibi görünüyordu Amerikalılara; kendilerini hiçbir kışkırtma olmaksızın bir grup çılgın İranlının saldırısına uğramış gibi hissediyorlardı. Fakat İranlılar açısından olayı başlatmış olan taraf Amerikalılardı çünkü ABD istihbarat kuvvetleri 1953 yılında onların demokratik olarak seçilmiş karizmatik liderleri Muhammet Musaddık'ı iktidardan indiren bir darbeye yardım etmişler ve yerine şahı geçirmişlerdi. On yıl içinde pek çok İranlı şahın biriktirdiği servet ve Amerika Birleşik Devletleri'nin yaptığı Batılılaştırıcı etki nedeniyle gittikçe öfkelenmeye başlamıştı. 1963 yılında, Şah Humeyni'nin önderlik ettiği köktendinci bir ayaklanmayı bastırmış ve onu sürgüne göndermişti. Yönetimine karşı muhalefet yükseldikçe, Şah gizli polisi SAVAK'ı muhaliflerin üstüne salıp onlara göz açtırmamış ve böylece yönetime karşı duyulan öfkeyi kamçılamıştı.

Rehine krizi ne zaman başladı? Amerika Birleşik Devletleri Musaddık'a karşı yapılan darbeyi desteklediğinde mi? Şaha silah temin etmeye devam ettiğinde mi? SAVAK'ın zulmüne gözlerini kapadığı zaman mı? Tedavi görmesi için Şah'ın ABD'ye girmesine izin verdiğinde

mi? Yoksa Şah Humeyni'yi sürgüne gönderdiğinde mi başladı? Belki de onurlu bir şekilde döndükten sonra, Humeyni, halkın öfkesini Amerika'ya yönelterek iktidarını sağlamlaştırma fırsatı yakalamıştı. Kriz, öğrenciler büyükelçiliğin önündeyken Humeyni'nin kendilerini politik maşa olarak kullanmasına izin verdikleri zaman mı başladı? İranlıların çoğu, Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı hissettikleri öfkeyi haklı çıkaracak şıkları seçiyorlar ve Amerikalıların çoğu da İran'a duydukları öfkeyi mazur gösteren seçenekleri tercih ediyorlar. Her iki taraf da zarar görenin kendisi ve bu nedenle misillemede bulunmaya hakkı olduğu kanısında. Rehine krizini kim başlattı? Her biri ötekinin başlattığını söylüyor. Olayları bu hâle getiren ne oldu? Kendi kendini haklı çıkarma.

İnsanların yaşamlarını, aşklarını ve kayıplarını haklı göstermek için kurguladıkları hikâyeler arasında en uzun zamanda sonuçlara yol açan ve ikna edici olanları; niçin kışkırtan, haksızlığa uğrayan ya da zarar gören taraf olduklarını açıklamak için kurdukları hikâyelerdir. Bu gibi durumlarda kendini haklı çıkarmanın özgün özellikleri, belli rakiplere (sevgililer, ebeveynler ve çocuklar, arkadaşlar, komşular ya da uluslar) ve onlarla olan belli bir kavga konularına (cinsel sadakatsizlik, aile mirası, yoksulluk sınırı, güven istimali veya askeri işgal) baskın çıkar. Hepimiz başkalarının bize kızmasına neden olan şeyler yapmışızdır ve yine hepimizi başkalarının bizi çileden çıkaran davranışlarıyla karşı karşıya kalmışızdır. Hepimiz, kasıtlı olarak ya da farkında olmaksızın, bizi sonsuza kadar kötü biri, bir hain, rezilin teki olarak görmelerine neden olacak şekilde birilerini incitmişizdir. Ve hepimiz haksızlığa uğrayan taraf olmanın verdiği acıyı

yaşamış, asla tamamen iyileşmeyecek gibi görünen bir yarayı iyileştirmeye çalışmışızdır. Kendi kendini haklı çıkarmanın dikkate değer tarafı, bir rolden çıkıp diğerine girmemizi sağlaması ve bir roldeyken öğrendiklerimizi ötekine uygulamaksızın göz açıp kapayıncaya kadar geriye, aynı role dönmemize izin vermesidir. Bir durumda haksızlığa kurban gitmiş olmamız ne bizi bir başkasına haksızlık etmekten alıkoyar ne de haksızlık kurbanlarına daha fazla sempati duymamızı sağlar. Bu iki tür deneyim arasında, âdeta öte yanı görme yeteneğimizin önüne geçen tuğladan bir duvar vardır.

Bu tuğla duvarın nedenlerinden biri; isterse yaşanan acılar birbirinin tıpkısı olsun, yaşanan acının yaşatılan acıdan daha yoğun olarak hissedilmesidir. Başkasının kırık bacağının bizim kırık tırnağımızdan daha önemsiz olduğu şeklindeki eski Amerikan deyişi, biz insanların nörolojik yapımızın doğru bir tanımını yapıyor aslında. İngiliz nörologlar bir kısasa kısas deneyi için insanları ikili gruplara ayırmışlardır. Her çift birbirlerinin işaret parmaklarına basınç uygulamalarına imkân veren bir sistemle birbirine bağlıdır ve her deneğe karşısındaki kişinin işaret parmağına onu kendisininkine uyguladığı basınca denk basınç uygulamaları söylenmiştir. Denekler adil davranmak için çok büyük çaba göstermelerine rağmen, bu işlemi adil bir şekilde yapamamışlardır. Çiftlerden biri diğerine her basınç uyguladığında, karşısındaki kendisine uygulanan basınca denk olduğuna inanarak önemli ölçüde daha yüksek basınç uygulamıştır. Araştırmacılar, acıyı abartılı hissetmenin 'nörolojik işlemlerin doğal bir yan ürünü'[3] olduğu sonucuna varmışlardır. Bu durum oyun diye birbirlerinin koluna yumruk atmaya

başlayan iki oğlan çocuğunun niye çok geçmeden kıran öfkeyle kavgaya tutuştuğunu ve iki ulusun kendilerini niçin karşılıklı misilleme döngüsü içinde bulduklarını açıklamaya yardımcı olur; "Göze göz istemediler, bir diş için bir göz istediler. Ödeşmemiz lazım; hadi bir bacaklarını kopartalım." Her iki taraf da yaptıklarını sadece skoru eşitlemek adına yaptığını söyleyerek kendi yaptığı şeyleri haklı gösterir.

Sosyal psikolog Roy Baumeister ve arkadaşları başkalarına zarar verdiğimiz zaman hissettiğimiz olumsuz duyguları en aza indirgemek ve başkalarının verdiği zararların kurbanı olduğumuzda hissettiğimiz haksızlığa uğramışlık duygusunu olabildiğince abartmak için, kendi kendini haklı çıkarmanın nasıl kusursuzca işlediğini göstermişlerdir.[4] Araştırmacılar altmış üç kişiden kendi yaşam öykülerine ait kendilerini kızdırılmış ya da incitilmiş hissettikleri 'kurban hikâyesi' ve bir başkasını kızdırdıkları 'suçlu hikâyesi' anlatmalarını istemişlerdir. *Suçlu* sözcüğünü alışılmış hukuksal bağlamda değil bir suç işlemiş ya da haksızlık etmiş birini tarif etmek üzere kullanmışlardır. Bu kitapta biz de tıpkı onlar gibi, suçlu sözcüğünü bir başkasına zarar veren ya da bir başkasını inciten birini tarif etmek için kullanacağız.

Her iki bakış açısından da tutulmamış sözlerin, yerine getirilmemiş taahhütlerin, ihlal edilmiş kuralların, ihmal edilmiş sorumlulukların ya da beklentilerin, cinsel sadakatsizliklerin, sırların ifşa edilmesinin, haksız muamelenin, yalanların, para ve mülk konusundaki çatışmaların hikâyeleri anlatılmıştır. Dikkat edin; bu evlilik danışmanlarının ve arabulucuların olgularını tanımlarken

anlattıkları ikinci elden anlatılanlara dair bir araştırma değildir; daha ziyade herkesin belli bir tarafta yer alarak olanların hikâyesini anlatmasına dair bir araştırmadır. Bu yöntemin yararını araştırmacılar şöyle açıklıyorlar; "Bu yöntem kurbanları ve suçluları farklı türden insanlar gibi gören açıklamaları devre dışı bırakıyor. Bizim izlediğimiz yöntem, sıradan insanların kendilerini kurbanken ve suçluyken nasıl tanımladıklarını; yani bu iki rolü yaşarken olanları mantıklı bir hâle getirmek için nasıl hikâyeler kurguladıklarını gösteriyor." Bir kez daha belirtelim, kişisel farklılıkların bu durumla hiçbir ilgisi yoktur. Hoş ve nazik insanların da aksi insanlar gibi kurban veya suçlu olmaları mümkündür ve onlar da kendilerini duruma uygun şekilde haklı çıkarmaya çalışacaklardır.

'Akla yakın gelen' hikâyeler kurguladığımız zaman, öte yandan, bunu kendimize yontarak yaparız. Suçlular hissettikleri ahlakî suçluluğu azaltmaya çalışırlar; kurbanlar ise ahlâken ne denli suçsuz olduklarını abartmak isterler. Duvarın hangi tarafında durduğumuza bağlı ve sistematik olarak anılarımızı çarpıtır, olan bitenle kendimizi nasıl gördüğümüz arasında en fazla uyumu sağlayacak bir hikâyesini kurgularız olanların. Bu sistematik çarpıtmaları tespit etmek suretiyle, araştırmacılar birbirine düşman olan iki kişinin birbirlerinin yaptıklarını nasıl yanlış algıladıklarını ve anladıklarını göstermişlerdir.

Olanları anlatırken, suçlular yanlış bir şey yaptıklarının farkında olmanın yarattığı bilişsel uyumsuzluğu azaltmak için farklı yollar kullanırlar. Bunların ilki, doğal olarak, yanlış bir şey yapmadıklarını öne sürmektir; "Ona yalan söyledim ama bunu yapmamın tek sebebi

onun duygularını incitmemekti." "Evet, kız kardeşimin bileziğini ben aldım ama en başında zaten benimdi." Yalnızca birkaç suçlu, davranışlarının ahlaksızca, kasıtlı veya kötücül olduğunu kabul etmiştir. Çoğunluğu kırıcı davranışlarının mazur görülebilir olduğunu ileri sürmüş ve aralarından bazıları, araştırmacıların nazikçe eklediklerine bakılırsa, 'bu konuda epey ısrarcı' olmuşlardır. Suçluların büyük çoğunluğu, en azından dönüp geriye baktıklarında, koşullar dikkate alındığında, yaptıklarının pişmanlık duyulabilir olmasına rağmen makul ve anlaşılabilir olduğunu söylemişlerdir.

İkinci taktik yaptığı yanlışı kabul etmek, mazur göstermek ya da önemsizleştirmeye çalışmaktır. "O bir gecelik ilişkiyi yaşamamam gerekirdi, biliyorum ama son hesapta kime ne zararı oldu?" "Annem hastayken pırlanta bileziğini almam yanlış olmuş olabilir ama zaten o da benim almamı isterdi." Suçluların üçte ikisinden fazlası, yaptıkları için harici yahut hafifletici sebepler öne sürmüşlerdir; "Çocukken ben de kötü muamele görmüştüm." "Son zamanlarda çok gergindim." Fakat kurbanları, bu affedici açıklamalarından dolayı suçluları bağışlamakta gönülsüz davranmışlardır. Suçluların yaklaşık yarısı, olanların 'elinde olmadığını' âdeta içgüdüleriyle, aklı başında değilmişçesine davrandıklarını söylemişlerdir. Bir kısmı suçu başkasına atmış; kurbanlarının kendilerini kışkırttığını ve bazı bakımlardan olanlardan sorumlu olduklarını iddia etmişlerdir.

Suçluların köşeye sıkıştığı; olanları inkâr edemedikleri veya sorumluluklarını azımsayamadıkları durumlarda başvurdukları üçüncü taktik; yanlış ve incitici bir şey

yaptıklarını kabul etmek ve konuyu mümkün olduğu kadar çabuk kapatmak olmuştur. Suçlamayı kabul etsinler ya da etmesinler, suçluların çoğunluğu, suçluluk duygularının yarattığı bilişsel uyumsuzluğu bir an önce defetmek için olayı zaman içinde paranteze almışlardır. Suçluların olanları, olmuş bitmiş ve artık geçmişte kalmış tekil bir olay; kendilerini karakterize etmeyen, uzun vadeli olumsuz etkileri olmayan ve yansımaları bugüne ulaşmayan bir tutum olarak nitelemeleri olasılığı kurbanlara kıyasla daha yüksektir. Hatta birçoğu "Artık her şey yolunda, aslında olan biten ilişkimize zarar vermedi, bugün iyi arkadaşız." diyerek meselenin hoşnutlukla kapandığı hissi yaratan mutlu son hikâyeleri anlatmışlardır.

Kendi paylarına, kurbanlar suçlunun yaptıklarını haklı göstermesine "Ya, öyle mi? Hiç zarar vermedi ha? İyi arkadaşız? Sen bunları külâhıma anlat." şeklinde özetlenebilecek tepkiler göstermişlerdir. Suçluların bu dönemi hızla atlatmak ve meseleyi kapatmak için gerekçeleri olabilir ama kurbanların anıları önemlidir; suçlular açısından önemsiz ve unutulabilir olan olaylar, kurbanlar için hayat boyu süren bir öfkenin kaynağı olabilir. Altmış üç kurban hikâyesi arasından yalnızca biri suçluyu öyle davrandığı için haklı diye tarif etmiş ve hiçbirinde suçluların yaptıklarının 'ellerinde olmadığı' kabul edilmemiştir. Buna uygun olarak kurbanların çoğunluğu bu anlaşmazlık veya kavganın uzun süreli olumsuz sonuçları olduğunu bildirmişlerdir. Yarısından çoğu yaşananların ilişkiye ciddi hasar verdiğini belirtmişlerdir. Kurbanlar sürüp giden düşmanlık, güven kaybı, çözümlenemeyen olumsuz duygular ve daha önce var olan arkadaşlığın sona ermesinden bahsetmişler ama görünüşe bakılırsa

bunları suçlulara söylemeyi ihmal etmişlerdir.

Üstelik suçlular yaptıklarının o sırada mantıklı olduğunu düşünmelerine rağmen; kurbanlar, aradan yıllar geçtikten sonra bile suçluların maksatlarını anlamlandırmayı başaramadıklarını söylemişlerdir. "Neden öyle yaptı ki?" Suçlunun öyle davranmaktaki gerekçelerinin anlaşılmazlığı kurban kimliğinin ve kurban hikâyesinin asıl yönüdür; "Sadece o korkunç şeyi yapmakla kalmadı; yaptığının ne kadar korkunç olduğunu anlamıyor bile." "Bana karşı ne kadar gaddarca davrandığını niçin kabul etmiyor?"

Suçluların anlamamalarının ve kabul etmemelerinin bir nedeni yaptıklarını haklı göstermeye çalışmakla meşgul olmalarıdır ama bir diğer nedeni de kurbanın neler hissettiğini hakikaten bilmiyor olmalarıdır. Kurbanların çoğu başlangıçta yaralarını sarmaya çalışarak ve ne yapmaları gerektiğini düşünerek öfkelerini bastırırlar. Aylarca, bazen yıllarca, bazen on yıllarca yaşadıkları acı ve keder üzerinde düşünürler. Tanıdığımız bir adam on sekiz yıllık evlilikten sonra, karısının bir sabah kahvaltısında durup dururken 'boşanmak istediğini' söylediğini anlattı bize. "Neyi yanlış yaptığımı anlamaya çalıştım." diyordu, "Ona durumu telâfi etmek istediğimi söyledim ama on sekiz yıldır halının altına süpürülüp biriktirilmiş şeyler vardı." Kadın on sekiz yıl düşünmüştü; İranlılar yirmi altı yıl düşünmüşlerdi. Kurbanlar yaşadıkları acı ve öfkeyi ifade edecek duruma geldiklerinde; özellikle de bu duygular suçluların çoktan sarıp sarmalayıp kaldırdıkları ve unuttukları olaylara ilişkinse, suçlular şaşkınlığa kapılırlar. Kurbanların hissiyatı böyle olmasına rağmen, suç-

luların çoğunluğunun onların aşırı tepki gösterdiklerini düşünmelerine şaşmamak gerek. Kurbanlar düşünmeye devam eder. "Aşırı tepki mi? Ama ben konuşmadan önce bu konuyu aylarca düşündüm. Bence buna gereğinden az tepki göstermek denir!"

Bazı kurbanlar, sürüp giden öfke duygularını ve olanları geride bırakmaktaki gönülsüzlüklerini haklı görürler çünkü öfkenin kendisi bir tür intikam, suçluyu cezalandırmanın bir yoludur; suçlu barışmak istese, uzun zaman önce hayatlarından çıksa hatta ölse bile... *Büyük Umutlar*'da Charles Dickens bizlere unutulmaz Bayan Havisham karakterini vermiştir; evleneceği gün sevdiği adam tarafından terk edilen Bayan Havisham, profesyonel bir kurban olarak geçirmek üzere hayatının geri kalanından vazgeçer; aşırı ahlâkçı bir gazaba ve sararan gelinliğine bürünerek erkeklerden intikamını alması için vasisi olduğu Estrella'yı yetiştirmeye adar kendisini. Pek çok kurban, olanlar yüzünden kendilerini kötü hissetmeye devam eder çünkü sürekli yaralarının kabuklarını yolar ve kendi kendilerine şu soruyu sorarlar; "Böylesine kötü bir şey benim gibi iyi bir insanın başına nasıl gelmiş olabilir?" Bu belki de hayatımızda karşımıza çıkan en acı verici ve en fazla bilişsel uyumsuzluk yaratan sorudur. Kurbanlara manevi ve psikolojik öğütler vererek olanları geride bırakmalarına ve teselli bulmalarına yardım etmek için sayısız kitabın yazılmasının nedeni budur.

İster Jim ve Diane olsun ister Schiavo ve Schindler ailesi isterse İran rehine krizi, suçlularla kurbanların hissiyatları arasındaki uçurum ve bunun yarattığı kendi kendisini haklı çıkarma alışkanlığı her iki tarafın aynı

hikâyeyi nasıl anlattıklarına bakılarak görülebilir. Suçlular ister kişi olsunlar ister bir ulus, tarihi kendi tavırlarının haklı görülebileceği ve karşı tarafça kışkırtılmış bir davranış olarak gösteren bir şekilde yazarlar; davranışları makul ve anlamlıdır eğer hata yapmış ya da fazla ileri gitmişseler bile, en azından uzun vadede, her şey yoluna girmiştir ve ne de olsa artık her şey geçmişte kalmıştır. Kurbanlar aynı tarihin hikâyesini, suçlunun davranışlarını bilerek yapılmış ve anlamsız hatta kasıtlı bir şekilde kötücül ve zalim diye niteleyen; yaptıkları misillemeyi duruma gayet uygun ve ahlâken haklı gösteren hiçbir şeyin iyi sonuçlanmadığı bir şekilde yazarlar. Aslına bakılırsa olanlar berbat sonuçlanmıştır ve olanlar bizi hâlâ çileden çıkarmaktadır.

Böylece, Kuzeyde ve Batı'da yaşayan Amerikalılar iç savaşı eskide kalmış tarihsel bir olay olarak öğrenirler; bizim cesur Birlik kuvvetlerimiz Güney'in çirkin kölelik kurumunu ortadan kaldırmış, vatan haini Jefferson Davis'i yenilgiye uğratmış ve ülkenin bütünlüğünü korumuşlardır. (Kendimizin köleliğin sorumluları ve suç ortakları olarak taşıdığımız sorumluluğun üzerine bir örtü çekeriz; geçmiş geçmişte kalmıştır.) Fakat çoğu beyaz Güneyli bambaşka bir hikâye anlatır; İç Savaş capcanlı, dipdiridir, geçmiş şimdidir. Bizim Konfederasyon kuvvetlerimiz, soylu liderimiz Jefferson Davis'i mağlup eden; kentlerimizi ve geleneklerimizi yakıp yıkan açgözlü ve ilkel Kuzeyli kuvvetlerin kurbanı olmuşlardır ve Kuzeyliler hâlâ bizim eyaletlerimizin haklarını ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar. Biz Güneylilerle siz lanet olası Yankiler arasında birleşiklik diye bir şey yoktur; biz Konfederasyon bayrağını dalgalandırmaya devam ede-

ceğiz ve kusura bakmayın ama *bizim* tarihimiz budur. Kölelik geride kalmış olabilir ama garez hâlâ devam eder. Bu yüzden tarih galipler tarafından yazılır ama anılarını yazanlar mağluplar olur.

Bunu Kim Başlattı?

Emekleyen bebeklerden tiranlara kadar bütün insanlar arasında en alabildiğine revaçta bilişsel uyumsuzluk azaltıcılardan biri "Bunu kim başlattı?" sorusudur. Hitler bile önce onlar başlattı demiştir, 'onlar' dediği Versailles Anlaşması'yla Almanya'yı aşağılayan Birinci Dünya Savaşı'nın galip ulusları ve Almanya'nın altını içeriden oyan Yahudi 'parazitler' idi. Sorun şudur; ötekinin başlattığını göstermek için ne kadar geriye gitmek istersiniz? Bu bölümün başında konu ettiğimiz İran rehine krizinin gösterdiği gibi kurbanların hafızaları güçlüdür; şimdi misillemede bulunma arzularını haklı göstermek için yakın veya uzak geçmişten, gerçek ya da hayali olaylar hatırlarlar. Örneğin; Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında yüzyıllardır, bir yatışıp bir patlayarak süren savaşta kimler kurban, kimler suçluydu? Bunun basit bir cevabı yoktur ama gelin her iki tarafın da yaptıklarını nasıl haklı çıkardıklarını bir inceleyelim.

George Bush 11 Eylül olayının ardından terörizme karşı bir haçlı seferi başlattığını açıkladığı zaman, Amerikalıların çoğu, bu benzetmeyi hoşnutlukla karşıladılar. *Haçlı Seferleri* Batı dünyasında olumlu çağrışımlara neden olur: *Holly Cross / Kutsal Haç* futbol kulübü *Haçlılar / the Crusaders*'dır ve elbette ki Batman ile Robin *Caped*

Crusaders / Pelerinli Haçlılar'dır. Orta Doğu'daki gerçek Haçlı Seferleri bin yıldan daha uzun zaman önce başlamış ve on üçüncü yüzyılın sonlarında sona ermişti; herhangi bir şey daha fazla sona ermiş olabilir mi? Bush'un bu terimi kullanması karşısında etekleri tutuşmuş ve öfkelenmiş çoğu Müslüman için öyle değildi. Onlar açısından Haçlı Seferleri bu güne kadar devam eden zulüm ve mağduriyet anlamına geliyordu. 1095'te yapılan ve Hıristiyanların, Müslümanların yönetimindeki Kudüs'ü ele geçirip kentte yaşayan hemen herkesi acımasızca kılıçtan geçirdikleri ilk Haçlı Seferi, sanki dün olmuş gibidir; ortak hafızada o denli canlıdır.

Haçlı Seferleri, gerçekten de Avrupalı Hıristiyanlara yüz binlerce Müslüman 'kâfir'i katletme izni vermiştir. (Hıristiyan hacılar Avrupa'dan Kudüs'e doğru giderken binlerce Yahudi de katletmişlerdir ve bu nedenle bazı Yahudi tarihçiler Haçlı Seferlerini 'ilk Yahudi soykırımı' olarak nitelendirirler.) Batının bugünkü bakış açısından, Haçlı Seferleri talihsizlikti ama bütün savaşlar gibi çok yönlü yararlar da sağlamıştı. Örneğin; Haçlı seferleri Hıristiyan Batı ile Müslüman Doğu arasında kültürel ve ticari anlaşmalara kapı açmıştı. Bazı kitaplar Hıristiyanların yalnızca daha evvel Hıristiyan olan ülkelerin Müslümanlar tarafından istila edilmesini tetikleyen din savaşlarına karşı kendilerini ve çıkarlarını savunduklarını iddia edecek kadar ileri gitmişlerdir. Örneğin; Robert Spencer'in Siyaseten Doğrucu Olmayan İslam (ve Haçlı Seferleri) Rehberi / *The Politically Incorrect Guide to Islam (and the Crusades)* adlı kitabının kapağı küstahça şöyle der; "Haçlı Seferleri savunma amaçlı çatışmalardı." Anlayacağınız biz o kadar çok sayıdaki Müslüman'ın

sandığı üzere suçlu falan değildik. Bizler kurbandık.

Kimlerdi *kurbanlar*? Bu, ne kadar yılı, on yılı, yüzyılı hesaba kattığınıza bağlı olarak değişir. Onuncu yüzyılın ortalarında, Haçlı Seferleri başlamadan bir yüzyılı aşkın süre önce Hıristiyan dünyasının yarısı Müslüman Arap ordularınca fethedilmişti: Kudüs şehri ve Mısır, Sicilya, İspanya ve Türkiye'nin aralarında bulunduğu yüz yıllardır Hıristiyanlığın hüküm sürdüğü ülkeler fethedilmişti. 1095 yılında Papa II. Urban bütün Müslümanlara karşı kutsal bir savaş başlatmaları için Fransız aristokrasisine çağrıda bulundu. Kudüs'ü yeniden ele geçirmek için yapılacak bir hac yolculuğu Avrupalı kentlere ticari yollarını uzatmaları için bir fırsat verecekti; yenilerde zenginleşmiş savaş aristokrasisini düzenleyecek ve köylüleri birleşik güçler hâlinde harekete geçirecek; Doğudakiler ve Romalılar olarak iki gruba bölünmüş Hıristiyan dünyasını birleştirecekti. Papa taraftarlarını bir Müslüman öldürmenin bir Hıristiyan için sevap olduğu konusunda temin ediyordu. Savaşta öldürülecek herkes, Papa söz veriyordu, arafta binlerce yıl boyunca işkenceye uğramaktan muaf tutulacak ve doğruca cennete gidecekti. Amacınız uğruna ölecek şehitler yaratmak için kullanılan bu teşvik size tanıdık geliyor mu? Huriler hariç her şey aynı.

İlk Haçlı Seferi Avrupalı Hıristiyanlar açısından son derece başarılı oldu; fakat kaçınılmaz olarak Müslümanları da bir misillemede bulunmaları için kışkırttı. On ikinci yüzyılın sonunda, Müslüman general Selahattin Eyyubi, Kudüs'ü yeniden ele geçirdi ve Hıristiyanların kazandığı ülkelerin hemen hepsini geriye aldı (Selahattin Eyyubi İngiltere kralı I. Richard ile 1192 yılında bir

barış anlaşması imzaladı.) Yani Haçlılar istedikleri kadar zalim ve kana susamış olsunlar, onlardan önce ve onlardan sonra Müslüman fetih savaşları olmuştu. Peki, kim başlattı bunları?

Aynı şekilde İsrailliler ve Araplar arasında süren çetin savaşların da kendine özgü tekrarları ve başlangıç nedenleri vardır. 12 Temmuz 2006 tarihinde Hizbullah militanları iki İsrailli ihtiyat askerini, Ehud Goldwasser ile Eldad Regev'i kaçırdı. İsrail Hizbullahın kontrol ettiği Lübnan bölgelerine roketler atarak misillemede bulundu ve pek çok sivili öldürdü. Tarihçi Timothy Garton Ash, her iki tarafın yaptığı müteakip misillemeleri gözlemledikten sonra "Bu savaş ne zaman ve nerede başladı?" diye yazdı. 12 Temmuz'da mı, yoksa bir ay önce İsrail bombaları yedi Filistinli sivili öldürdüğünde mi? Önceki Ocak ayında, Hamas Filistin seçimlerini kazandığında mı? 1982'de İsrail Lübnan'ı işgal ettiğinde mi? 1979'da İran'da gerçekleşen köktendinci devrimle mi? 1948'de İsrail devletinin kurulmasıyla mı? Ash'in "Bunu başlatan ne oldu?" sorusuna kendisinin verdiği cevap on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl boyunca Avrupa'da hüküm süren; Rus pogromunu, Albay Alfred Dreyfus davasında "Kahrolsun Yahudiler" diye bağıran Fransız kitlelerini ve Nazilerin yaptığı Yahudi soykırımını içeren çok güçlü bir anti-Semitizmdir. Yahudilere yönelik 'radikal Avrupalı reddi' diye yazıyor, Siyonizmi yaratan itici kuvvetleri oluşturdu, Yahudilerin Filistin'e göçmesine ve İsrail devletinin kurulmasına neden oldu:

> Biz İsrail ordusunu Lübnanlı sivilleri öldürdükleri için eleştirirken ve BM Goldwasser'i kurtarmak

> adına çaba gösterirken bile çok uzak olmayan bir geçmişte Avrupalılar adı Goldwasser olan herkesi Avrupa hatta belki yer yüzünden silmeye çalışmasalardı, bütün bunların, neredeyse kesin bir şekilde, olmamış olacağını aklımızdan çıkarmamamız lazım.[5]

Üstelik Ash başlangıç zamanını sadece birkaç yüzyıl geriye götürüyor. Kimileri birkaç binyıl geriye giderlerdi.

İnsan bir kez kendisini "Bunu kim başlattı?" sorusunun cevabına ilişkin olarak bir kanıya kaptırdıktan sonra, 'bu' her ne olursa olsun, ister bir aile kavgası ister uluslararası bir çatışma, kanılarının aleyhine olan bilgileri kabul etme yetenekleri azalır. Bir kez kimin suçlu, kimin kurban olduğuna karar verdikten sonra, karşı tarafla empati kurma yetenekleri zayıflar hatta ortadan kalkar. "Peki ya ... ya ne demeli?" türünden cevabı olmayan sorularla rayından çıkan kaç tartışmanın içinde bulundunuz? Siz karşı tarafın yaptığı zulümleri sayıp dökmeye başlar başlamaz, biri karşı çıkacaktır; "Peki, öbür tarafın yaptığı zulümler ne olacak?"

Hepimiz kurbanların niçin misillemede bulunmak isteyeceklerini anlayabiliriz. Ancak misilleme yapmak suçu ilk işleyen tarafın kendi davranışlarının vahametini ve şiddetini azımsamasına ve aynı zamanda kendisinin kurban olduğunu iddia etmesine ve böylece bir zulüm ve intikam döngüsünün oluşmasına neden olabilir. "Başarılı olan bütün devrimler..." diyor tarihçi Barbara Tuchman, "Yerinden ettiğin tiranın giysilerini zaman içinde giyer." Neden olmasın? Zafer kazanmış eski kurbanlar,

bunu yapmaya hakları olduğunu düşünürler.

Kötülüğün Failleri

> Uzman Charles A. Graner ve Birinci Sınıf Er Lynndie R. England'ı bir yığın çıplak kurbanın arkasında yaşasın işareti yaparken gördüğüm ilk resim (Ebu Garib'den) öylesine sarsıcıydı ki birkaç saniye bunun montaj olduğunu düşündüm... O neşeli kayıtsızlığın, başka insanlara verdiği ıstırapla küstahça övünmenin tanıdık bir havası vardı. Sonra hatırladım: Bu unsurların buluştuğunu son defa gördüğüm fotoğraflar, linç etme fotoğraflarıydı.[6]
>
> *- Luc Sante, yazar*

> İyiyi tarif etmek zordur ama kötücüllüğün şaşmaz bir kokusu vardır: Acının ne olduğunu her çocuk bilir. O hâlde bir başkasına bilerek acı verdiğimiz her defasında, ne yaptığımızın farkındayızdır. Kötülük ediyoruzdur.[7]
>
> *- İsrailli romancı Amos Oz*

Charles Graner ve Lynndie England, Iraklı mahkûmlara bilerek ve isteyerek acı verir, onları aşağılar ve sonra da onlara gülerken, 'kötülük yaptıklarını' bilmek bir yana, ne yaptıklarını biliyorlar mıydı? Hayır, bilmiyorlardı ve bu yüzden Amos Oz haksızdır. Oz kendi kendini haklı çıkarmanın gücünü hesaba katmamıştır. Bizler iyi insan-

larız. Eğer bilerek başkalarına acı veriyorsak o başkalarının bunu hak etmiş olmaları gerekir. O hâlde kötülük etmiş olmayız, tam tersine: İyi bir şey yapıyoruzdur. Yaşadıkları bilişsel uyumsuzluğu bu şekilde azaltamayan ya da azaltma yolunu seçmeyen küçük bir insan grubu -gelecek bölümde daha ayrıntılı bir şekilde tartışacağımız gibi- suçluluk duygusu, manevi ıstırap, endişe, kâbuslar ve uykusuz gecelerle dolu ağır bir psikolojik bedel ödemek zorunda kalırlar. İşledikleri korkunç suçlarla yaşamanın ve bunları ahlâken kabul edememenin acısı yakıcıdır ve tam da bu yüzden çoğu insan yaşadığı bilişsel uyumsuzluğu hafifletmek için mevcut her türlü gerekçeyle kendini haklı çıkarmaya çalışır.

İyi insanlar yaptıkları kötü şeyleri haklı çıkarmanın yolunu buluyorsa, kötü insanlar da kendilerini iyi insanlar olduklarına ikna ederler. "Balkan Kasabı" olarak bilinen Slobodan Miloseviç savaş suçları, insanlığa karşı işlenmiş suçlar ve soykırım nedeniyle yargılandığı dört yıl boyunca iki yüz binden fazla Hırvat, Bosnalı Müslüman ve Arnavut'un ölümüne neden olan etnik temizlik politikalarını haklı gösterdi. Yargılanması süresince bu ölümlerden sorumlu olmadığını tekrarlamaya devam etti; Sırplar Müslüman propagandasına kurban gitmişlerdi. Savaş savaştı; yaptığı tek şey *onların* masum Sırplara yaptıkları saldırılara karşılık vermek olmuştu. Riccardo Orizio aralarında İdi Amin, Jean-Claude "Bebek Doc" Duvalier, Mira Markoviç (Kızıl Cadı, Miloseviç'in karısı) ve Orta Afrika Cumhuriyeti diktatörü Jean-Bédel Bokassa'nın (Kendi halkı arasında Berego Canavarı adıyla bilinirdi.) bulunduğu yedi başka diktatörle söyleşiler yaptı. İstisnasız her biri, bütün yaptıklarını -muhalifleri-

ni öldürmek, onlara işkence ettirmek, seçimlerin özgürce yapılmasına engel olmak, halkını açlığa mahkûm etmek, uluslarının zenginliklerini yağmalamak, soykırıma neden olan savaşlar başlatmak vb.- ülkesinin iyiliği için yapmış olduğunu ileri sürmüştü. Diğer seçenek kaos, anarşi ve kan dökülmesine fırsat vermekti. Kendilerini despot gibi görmek bir yana, büyük özverilerde bulunmuş vatanseverler olduklarını düşünüyorlardı.[8] "Halkına sevdiği için baskı yapan bir insan olmanın yarattığı bilişsel uyumsuzluğun derecesi." diye yazmıştır Louis Menand, Bebek Doc Duvalier'in Haiti'de duvarlara astırdığı bir posterde özetlenmiştir. Şöyle yazıyordu posterde; "Haiti'de geriye dönüşsüz bir şekilde demokrasiyi kuran kişi olarak tarihin mahkemesi önünde yargılanmak isterim." ve altındaki imza şöyleydi; "Jean-Claude Duvalier, ömür boyu başkan!"[9]

Bir önceki bölümde, daha küçük bir sebepten boşanan pek çok çiftin birbirlerine yaşattıkları acıları nasıl haklı gösterdiklerini gördük. Kendi kendimizi kandırmanın ürkünç hesaplarını yaparken, başkalarına verdiğimiz acı ne kadar büyükse ahlâklı ve değerli bir insan olduğumuz inancını koruyabilmek için yaptıklarımızı haklı hâle getirmek ihtiyacımız o kadar büyük olur. Kurbanlarımız başlarına gelenleri hak ettikleri için onlara zarar vermemizden önceki zamanlara kıyasla nefretimiz artar ve bu da neticede onlara daha da çok acı vermemize neden olur. Deneyler bu mekanizmayı defalarca teyit etmiştir. Keith Davis ve Edward Jones'un yaptıkları bir deneyde, öğrencilere başka öğrencilerle yapılan mülâkatlar izletilmiş ve daha sonra kendilerinden, deneyi yapan kişinin talimatı üzerine, mülâkat yapılan öğrenciye ken-

disini sığ, güvenilmez ve alık bulduklarını söylemeleri istenmiştir. Bu berbat değerlendirmeyi yaptıktan sonra, katılımcılar kendilerini, kurbanın yaptıkları eleştirileri hakikaten hak ettiğine inandırmayı başarmış ve öğrenciyi duygularını incitmeden öncesine kıyasla daha az sempatik bulmuşlardır. Öteki öğrencinin yaptıkları bu eleştirileri hak etmek için hiçbir şey yapmamış olduğunu ve bunu yalnızca deneyi yapan kişi öyle istediği için yaptıklarını bildikleri hâlde fikirlerinde değişiklik gerçekleşmiştir.[10]

Suçlunun gözünde bütün kurbanlar aynı mıdır? Hayır! Çaresizlik dereceleri bakımından farklıdırlar. Kendinizi düşman askeriyle göğüs göğüse çatışan bir asker olarak hayal edin. Onu öldürürsünüz. Peki, çok güçlü bir bilişsel uyumsuzluk hisseder misiniz? Muhtemelen hayır. Yaşadıklarınız kötü olabilir ama bilişsel uyumsuzluk ve haklı gösterme ihtiyacı yaratmaz; "Ya ben ölecektim ya o... Bir düşmanı öldürdüm. Savaşa kazanmak için girdik. Başka seçeneğim yoktu." Fakat içinde düşman kuvvetlerinin olduğu bir eve yangın bombası atmakla görevli olduğunuzu hayal edin. Siz ve ekibiniz evi yerle bir ediyorsunuz; sonra anlıyorsunuz ki havaya uçurduğunuz ev yaşlı adamlar, kadınlar ve çocuklarla doluymuş. Bu koşullar altında, askerlerin büyük çoğunluğu masum sivilleri öldürdüğü için yaşadıkları bilişsel uyumsuzluğu azaltmak konusunda ilaveten kendilerini haklı çıkarmalarını sağlayacak gerekçeler arayacaklardır ve en başta gelen gerekçe kurbanlarını suçlamak ve onları insanlık dışı göstermek olacaktır; "Geri zekalı ahmaklar, burada olmamaları gerekirdi... Zaten muhtemelen düşmana yardım ediyorlardı... Bu insanlar parazit, pislik, insanlık

dışı yaratıklar." Ya da General William Westmoreland'in Vietnam Savaşı'nda onca sivilin ölmesi üzerine dediği meşhur sözlerle, "Doğulular için insan hayatı, Batılılar için olduğu ölçüde değerli bir şey değil. Öyle çoklar ki. Doğu'da insan hayatı ucuz." dersiniz.[11]

Bilişsel uyumsuzluk teorisi, kurbanların silahlı ve karşı saldırıda bulunabilecek oldukları hâlde, suçluların onları aşağılayarak hissettikleri bilişsel uyumsuzluğu azaltma ihtiyaçlarının, kurbanların çaresiz olduğu durumlara kıyasla daha az olacağını öngörür. Ellen Berscheid ve çalışma arkadaşlarının yaptıkları bir deneyde, katılımcılar bir öğrenme testi çerçevesinde bir başka kişiye acı verici bir elektrik şoku uyguladıklarına inandırılmışlardır. Bir grup katılımcıya daha sonra rollerin değişeceği ve bu elektrik şoku verdikleri kişilerin kendilerine aynı şeyi yapacakları söylenmiştir. Öngörüldüğü gibi kurbanlarını en çok karalayanlar, kurbanlarının çaresiz olduğuna ve kendilerine aynı şekilde karşılık veremeyeceklerine inananlar olmuştur.[12] Bu tam olarak 1963 yılında Stanley Milgram tarafından yapılan ve birinci bölüm'de bahsedilen itaat deneyinde yer alan insanların durumudur. Deney yapanın talimatlarına uyarak tehlikeli olduğunu sandıkları düzeylerdeki elektrik şokunu bir 'öğreniciye' verenlerin çoğu, yaptıklarını kurbanı karalayarak haklı göstermişlerdi. Milgram'ın sözleriyle, "Katılımcıların çoğu, o kişiye haksızlık etmiş olmalarının *bir sonucu olarak* kurbanı acımasızca aşağılamıştır. 'Öylesine aptal ve inatçıydı ki şok verilmesini hak ediyordu.' türünden yorumlar çok sık yapıldı. Bir kez kurbana karşı davranışta bulunduktan sonra, denekler onu artık değersiz; kendi zekâsındaki ve karakterindeki yetersizliklerin bu cezayı kaçınılmaz

kıldığı biri gibi görmeyi gerekli bulmuşlardır."[13]

Bu araştırmaların gösterdiği şeyler moral bozucudur çünkü insanların zalimce eylemlerde bulunduklarını ve bundan hiç zarar görmeden yakayı sıyırdıklarını göstermektedir. Kurbanı insanlık dışı saymayı başarmak, zalimliğin devamını hatta artmasını fiilen garanti etmektedir: Zalimliği kendi kendini haklı çıkarma (kurbanı suçlayarak ve insanlık dışı sayarak), kendi kendini haklı çıkarmayı daha çok şiddet ve insanlık dışı saymanın izlediği sonsuz bir şiddet zinciri kurmaktadır. Kendi kendini haklı çıkaran suçlularla, çaresiz kurbanları bir araya getirin; işte size şiddeti gittikçe artan zulmün reçetesi. Bu zulüm zalimlerle, sadistlerle ya da psikopatlarla sınırlı değildir. Bu zulmü edenler, çoğu zaman, eşleri ve çocukları olan; herkes kadar müzikten, yemekten, sevişmekten zevk alan ve başkaları hakkında konuşan sıradan 'uygar' insanlardır. Bu sosyal psikolojinin en derinlemesine incelenmiş konusudur ama aynı zamanda çoğu insan için kabul edilmesi en zor olanıdır çünkü müthiş bir bilişsel uyumsuzluk yaratır; "Benim cinayet işleyen ve işkence eden suçlularla ne gibi bir ortak yanım bulunabilir?" Bu suçları işleyenlerin kötücül olduklarına inanıp konuyu kapatmak çok daha rahatlatıcıdır.[14] Onların insani yanlarını azıcık bile fark etmek istemeyiz çünkü bu, bizi karikatürist Walt Kelly'nın muhteşem karakteri Pogo'nun meşhur deyişindeki unutulmaz gerçekle yüzleşmek zorunda bırakabilir; "Düşmanla karşılaştık ve düşman biziz."

Öte yandan, suçlular bizden birileri olarak görülüyorsa çoğumuz, onları savunarak yaptıklarının yasa dışılık

ve ciddiyet derecesini azımsayarak onların yaptıklarının özünde düşmanın yaptıklarından farklı görünmesini sağlamak için ne gerekirse yaparız. Örneğin; işkence sadece İdi Amin veya Saddam Hüseyin gibi kötü adamların yapabileceği bir şeydir. Fakat John Conroy'un *Unspeakable Acts, Ordinary People*'da gösterdiği gibi Cenevre Sözleşmesi'nin 'kişilere ve hayatlarına yönelik şiddet(e), özellikle her türlü cinayet, sakatlama, gaddarca muamele ve işkence(ye)... ve kişi onurunun çiğnenmesi özellikle de aşağılayıcı ve küçük düşürücü muamele'ye ilişkin yasaklamalarını ihlâl edenler yalnızca demokratik olmayan ülkelerdeki sorgucular değildir. Mahkûmlara işkence edilmesiyle ilgili belgelenmiş olgulara ilişkin araştırmasında Conroy, mülâkat yaptığı polis memurların ve subayların -ister İngiliz olsun ister Güney Amerikalı, İsrailli veya Amerikalı- yaptıklarını "Bizim yaptığımız işkenceler asla onların yaptıkları kadar sert ve ölümcül değildir." diyerek haklı göstermişlerdir:

> Bruce Moore-King (Güney Afrikalı) bana işkence yaparken elektrik kullandığı zamanlarda asla, başka yerlerdekilerin yaptığı gibi cinsel organlara elektrik vermediğini söyledi... Hugo Garcia bana Arjantinli işkencecilerin Uruguaylı işkencecilerden kat kat kötü olduğunu söyledi. Omri Kochva Natal müfrezesindeki askerlerin asla Vietnam'daki Amerikan askerlerinin seviyesine inmediğini söyledi... İngilizler kendilerini kullandıkları yöntemlerin İRA'nın sebep olduğu acıyla kıyaslandığında sözünün bile edilemeyeceğini söyleyerek teselli ettiler. İsrailliler sürekli olarak kendi yöntemlerinin

Arap ülkelerinde yapılan işkencelerle kıyaslandığında sönük kaldığını öne sürerler.[15]

Amerikalılara gelince: Amerikalı askerlerin terör şüphelilerini aşağıladığına ve onlara işkence ettiğine ilişkin fotoğraflar bütün dünyada büyük tepkiyle karşılandı. 2003 yılı sonunda, Kızılhaç, Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yaptığı tarafsız araştırmalar Amerikalı soruşturmacılar ve yandaşlarının tutukluları uykusuz bırakarak, uzun süre izole ederek, başlarını suya sokup boğacakmış gibi yaparak, cinsel olarak küçük düşürücü şeyler yaparak, soğuk suya veya buza yatırarak, döverek ve başka sert yöntemler kullanarak yalnızca Ebu Garip'de değil, Guantanamo üssünde ve başka ülkelerdeki 'gizli hapishanelerdeki' tutuklulara işkence ettiklerini açıkladılar. 2014 yılı sonlarında, Senato İstihbarat Komitesi raporu, CIA'in işkence uygulamalarının Kongre ve kamunun inandırıldığından çok daha yaygın ve gaddarca olduğunu teyit etti.[16]

CIA'in nasıl bir siyaset güdeceğine karar verenler ve bu kararları uygulayanlar Amerika'nın Cenevre Sözleşmesi'ni sistematik olarak ihlâl ettiği bilgisinin neden olduğu bilişsel uyumsuzluğu nasıl azalttılar? Bunun ilk yolu eğer biz yapıyorsak, yapılan işkence değil, demektir. "Biz işkence yapmıyoruz." demişti George W. Bush 2007 yılında, önceki yıl kendisine işkence yaptığımıza dair bir sürü kanıt verilmiş olmasına rağmen. "Biz alternatif bir seri işlem kullanıyoruz."[17] Dick Cheney'in 2014 yılı senato raporuna tepkisi, daha okumadan, "Deli saçması." olmuştu. *Chuck Todd, Meet the Press* programında

Cheney'le röportaj yaptığında, ısrarla işkence meselesini sordu. Cheney, "Teröristlerin yaptıklarıyla bizim yaptıklarımız arasında bir şekilde ahlâki bir denklik olduğuna dair bir düşünce var." diye yanıtladı. "Ve bu kesinlikle doğru değildir. Biz işkenceyi zamanında kesmek konusunda son derece dikkatli davranmışızdır. Senato raporuna *işkence* adı vermeyi uygun buldu. Fakat biz bu tanımı hak etmemek için çok çalıştık."

Todd, Cheney'i sıkıştırdı: Pekâlâ o hâlde, tanımı nedir? 'Rektal besleme' işkence değil mi? Cheney, tersçe cevapladı; "Size işkencenin tanımına neyin girdiğini anlattım. İşkence uçak biletleri ve maket bıçaklarıyla silahlanmış on dokuz herifin üç bin Amerikalıya 11 Eylül'de yaptıklarıdır." Todd devam etti; "Bileklerinden başının üstündeki bir boruya kelepçelenen ve kollarını iki gün boyunca -günde yirmi dört saat- indirmesine izin verilmeyen, bu süre zarfında da altına bez bağlanıp tuvalete gitmesi engellenen Riyad el-Najjar'a ne diyordu? Ya on bir gün, iki saat boyunca tabut kadar bir kutuda kapalı tutulan Ebu Zübeyde'ye ne diyordu? İşkence değil." dedi Cheney; "Bunlar onaylanmış tekniklerdi." Todd, "Yine de bu rapor içinize hiç şüphe düşürdü mü?" diye sordu. "Kesinlikle hayır." dedi Cheney.[18]

Uyumsuzluğu azaltmanın ikinci bir yolu eğer birine işkence etmişsek, bunu yapmakta haklı olduğumuzu öne sürmektir. "Abu Garib'deki mahkûmlar başlarına gelen her şeyi hak etmişlerdi." diyordu Oklahoma senatörü James Inhofe çünkü "Onlar katil, terörist, isyancıdır. Çoğunun ellerine muhtemelen Amerikalı kanı bulaşmıştır." Senatör, mahkûmların büyük çoğunluğunun keyfi

nedenlerle, önemsiz suçlardan tutuklanmış olduklarını ve asla resmen suçlanmadıklarını bilmezmiş gibi görünüyordu. Hakikaten çok sayıda askeri istihbarat subayı Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne Iraklıların %70 ile %90'ının yanlışlıkla yakalandığını söylemişlerdir.[19]

İşkencenin evrensel mazereti harekete geçirilmiş saatli bomba örneğidir. Köşe yazarı Charles Krauthammer'in söylediği gibi, "Bir terörist New York şehrine bir nükleer bomba yerleştirmiştir. Bir saat içinde patlayacaktır. Teröristi yakalarsınız. Bombanın yerini bilmekte ama konuşmamaktadır. Soru: Eğer onu başparmaklarından asmanız hâlinde size bir milyon insanı kurtaracak bilgiyi vereceğine dair en küçücük bir inancınız varsa, ona bunu yapmanıza izin verilmiş midir?" Krauthammer, "Evet!" diyor ve "Yalnızca bunu yapmaya yetkili olmakla kalmazsınız, ahlâki olarak da bunu yapmakla sorumlusunuzdur."[20] diye ekliyor. Cenevre Sözleşmesi'ni yapanları aramaya ve bunu yapmanızın doğru olup olmadığını sormaya vaktiniz yoktur; teröristin size bombanın yerini söylemesi için elinizden ne geliyorsa yaparsınız.

Mesele bu şekilde sunulduğunda, çoğu Amerikalı ahlâki tereddütlerini bir yana bırakabilir ve bir milyon kişinin hayatını kurtarmak için bir kişiye işkence etmeye değeceğine karar verebilir. Bu mantık silsilesiyle ilgili sorun şudur ki faydacı gerekçeleri dayanaksızdır: İşkence edilen bir şüpheli *her türlü* itirafta bulunur. Bir başyazıda denildiği gibi, "İşkence, tam da yönetimin mazur göstermek için kullandığı şeyi yapmanın; doğru bilgi elde etmenin berbat bir yolu. Yüzyılların deneyimi -insanların ister itiraf etmek olsun ister Salem'de cadılık ister-

se Sovyet Rusya'da karşı devrimci eğilim ya da Irak, El Kaide hakkında hikâyeler uydurmak- işkencecilerin ne duymak istiyorsa onu söylediğini göstermektedir.[21] Gerçekten de Senato İstihbarat Raporu, tutuklulara işkence yapılarak elde edilen *hiçbir bilginin* -Usame Bin Ladin dâhil- herhangi bir teröristin yakalanması yahut öldürülmesinde yararlı olmadığını teyit etmiştir. Daha da fenası, 'insanların hayatını kurtarma' mazereti herhangi bir saat ya da bomba yokken de kullanılmaktadır. Eski Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, Almanya'ya yaptığı bir ziyaret esnasında ABD'nin terörist olduğundan kuşkulandığı, gizli hapishanelerde tutulan kişilere işkence etmesi nedeniyle Avrupalı liderler tarafından protesto bombardımanına tutulduğunda işkence yapıldığını inkâr etti. Sonra da kendisini eleştirenlerin, bu şüphelilerin sorgulanmasından elde edilen bilgiler sayesinde 'Amerika'da olduğu kadar Avrupa'da da masum insanların hayatının kurtarıldığının ve terörist saldırıların durdurulduğunun farkında olmaları gerektiğini'[22] ekledi. Rice, ABD'nin masum bir Alman vatandaşını terörist olduğu şüphesiyle beş ay boyunca zorla alıkoyduğu ve aşağılayıcı muameleye tabi tuttuğu sırada 'hataların yapıldığını' kabul etti.

İşkence bir olayda mazur görülmeye başlandı mı başka durumlarda da mazur görülmesi kolaylaşır; "Gelin sadece bombanın yerini bildiğinden emin olduğumuz şu piçe değil, bombanın yerini bilmeleri *ihtimali olan* öteki piçlere de beş yıl sonra işe yarayabilecek bazı genel bilgilere sahip şu piçe de ve ayrıca piçin biri olabilecek ama henüz durumundan emin olmadığımız şu herife de işkence edelim. Uluslararası Af Örgütü'nün yöneticisi olan William Schulz güvenilir İsrailli, uluslararası ve Fi-

listinli insan hakları kuruluşlarına göre İsraillilerin 1987 ile 1993 yılları arasında işkence içeren sorgu yöntemleri kullandıklarını söylüyor. "Başlangıçta yapılanlar 'çalışan saatli bombayı bulmak' mazeretiyle mazur gösterilirken..." diyor, "Bu tür işkence yöntemlerinin kullanılması olağan hâle geldi."[23] ABD Ordusu'nun 82. İndirme Bölüğü'nden bir astsubay Iraklı tutsaklara kötü muamele edilirken bu işlemin nasıl gerçekleştiğini anlatıyor:

> Kampta bize 'Ölüm Saçan Manyaklar' diyorlardı.... Kampa (tutsaklar) getirildiğinde âdeta bir oyun başlıyordu. Adam bayılmadan ya da kollarınıza yığılmadan önce ona neler yapabileceğiniz türünden oyunlar. Çeşitli şekillerde askıya almaktan, iki gün aralıksız ayakta dikmeye; aç ve susuz bırakmaktan, aklınıza gelebilecek her türlü şeyi yapıyorduk... İstihbaratçılar bize bunların kötü adamlar olduklarını söylemişlerdi ama bazen bu konuda yanılıyorlardı."[24]

"Bazen yanılıyorlardı." diyor astsubay "Ama biz her şeye rağmen onlara aynı şekilde davranıyorduk."

İşkence hakkındaki tartışma doğru bir şekilde işkencenin yasallığı, ahlâki boyutları ve yararlılığı üzerine yoğunlaşmıştır. Sosyal psikologlar olarak biz de bir kaygı ilave etmek isteriz: İşkencenin, işkence suçlusu bireye ve bunu destekleyen sıradan vatandaşa neler yaptığı... Çoğu insan hükümetlerinin kendi adlarına çalıştığına, ne yaptığını bildiğine ve doğru şeyleri yaptığına inanmak ister. Bu nedenle eğer hükümetiniz terörle olan savaşında iş-

kencenin gerekli olduğuna karar verirse çoğu vatandaş, bilişsel uyumsuzluk yaşamaktan kaçınmak için bu görüşe katılacaktır. Ancak bir ulusun zaman içinde ahlâken ve vicdanen yozlaşması da bu şekilde olur. İnsanlar bir kez kötü muamele ve işkenceyi mazur görerek piramitten aşağı doğru o küçük adımı attılar mı artık kalplerini ve zihinlerini geri dönülemeyecek şekilde katılaştırma yoluna girerler. Hükümetlerinin ahlâka aykırı ve yasa dışı bir şey yaptığı bilgisinin yarattığı bilişsel uyumsuzluğu azaltan türden eleştirel olmayan vatanseverlik, piramidin yüzeyini kayganlaştırarak aşağı doğru kaymayı kolaylaştırır.

Bu aşağı doğru kaymayı keder ve endişeyle izledik. 2014 Aralık'ında, Senato İstihbarat Raporu ortaya çıktıktan sonra, ülke çapında yapılan bir kamuoyu yoklaması Amerikalıların %51'inin CIA'in işkencelerinin 'haklı olduğunu' düşündüğünü ve yarısından fazlasının -bunun doğru olmadığı anlaşıldığı hâlde- hâlâ CIA'in sorgulama yöntemlerinin terörist saldırıları önlemeye yardımcı olduğuna inandığını ortaya çıkarmıştır. Anketler bu meselenin de başka pek çoğu gibi partizanlık meselesi hâline geldiğini ortaya koymuştur: Cumhuriyetçilerin %76'sı CIA'in 11 Eylül sonrası sorgulama yöntemlerinin haklı görülmesi gerektiğini söylerken, Demokratların yalnızca %37'si böyle düşündüğünü belirtmiştir.[25] Fakat işkence her zaman bir partizanlık meselesi değildi; ne de olsa 1988 yılında İşkenceye Karşı Birleşmiş Milletler Anlaşması'nı Ronald Reagan imzalamıştı. Ayrıca, Barack Obama 'pekiştirilmiş sorgulama yöntemleri'nin kullanımını yasaklamışsa da selefinin siyasetini görmezden gelmiştir. "Bazı kimselere işkence yaptık." demiş ve bunu derken

de köylü kurnazlığıyla kimseler terimini kullanarak yapılanın çirkinliğini yumuşatmaya çalışmıştır. CIA'in Senato raporunun kimi kısımlarını sansürleme girişimlerini desteklemiş, işkence suçlularının ve buna izin veren siyaseti sorumlu tutmayı reddetmiştir.

"Hatalar yapıldığını ve şu ya da bu şekilde hesap verme zorunluluğunu karşılıklı olarak kabul etmedikçe işkence meselesinin eski hâline dönmesinin önüne geçmek zor olabilir." diyor siyaset bilimci Darius Rejali. "Gelecekteki davranışı cezasız kalmak kadar hiçbir şey öngöremez."[26] Cezasız kalmak, sırası geldiğinde, kendi kendini haklı çıkarmayı ödüllendirir; yalnızca suçlular için değil, onları aklayan ulus için de...

Her şeye rağmen bazı politikacılar CIA'in eylemlerini haklı çıkarmanın cazibesine karşı koymuştur ve onlardan biri, konuşma tekniğinde iyi olan Cumhuriyetçi senatör John McCain'dir. "Gerçek, bazen yutmak için sert bir ilaçtır." demiştir, "Fakat Amerikan halkı her şeye rağmen bunu yapmak zorundadır."

> Ulusumuzu tanımlayan değerler güvenlik politikalarımızca bile isteye dikkate alınmadığında bunu bilmeleri gerekir, isterse bu politikalar gizli biçimde yürütülmüş olsun. Bu politikaların ve onları destekleyen personelin değerlerimizi tehlikeye atmakta haklı olup olmadığı, daha geniş kapsamlı bir iyiliğe hizmet edip etmediği ya da benim inandığım gibi ulusal onurumuzu lekeleyip lekelemediği, ne kadar zarar verdiği ve ne kadar az pratik yarar sağladığı konusunda bilgiye dayalı yargılamalar yapabilmelidirler. Bu politikalar nelerdi? Amaçları

neydi? Bu amaçlara ulaştılar mı? Güvenliğimizi artırdılar mı? Yoksa azalttılar mı? Ya da hiçbir fark yaratmadılar mı? Bize ne kazandırdılar? Bize neye mal oldular? Amerikan halkının bu soruları yanıtlaması gerekir.

(İşkence kullanılması) utanç verici ve gereksizdi. Fakat işkenceye karşı olmanın asıl nedeni istenilen amaçlara hizmet edememiş olması olmamalıdır. Daima söyledik ve söylemeye devam edeceğiz ki bu sorun düşmanlarımızla ilgili değildir; bizimle ilgilidir. Bizim geçmişte ve şimdi kim olduğumuzla ve kim olmayı arzu ettiğimizle ilgilidir. Mesele bizim kendimizi dünyaya nasıl sunduğumuzla ilgilidir.[27]

Gerçek ve Uzlaşma

Eski bir Budist meselinin bizim en sevdiğimiz versiyonunda, bir grup keşiş uzun bir hac yolculuğundan manastırlarına dönmektedirler. Büyük dağlardan, derin vadilerden geçer ve günün birinde kıyısında genç ve güzel bir kadının durduğu coşkun bir nehre gelirler. Kadın en yaşlı keşişe yaklaşır ve "Beni affedin efendim ama beni nehrin karşısına taşıyabilir misiniz acaba? Yüzme bilmiyorum ama burada kalırsam ya da nehri geçmeye kalkarsam kesinlikle mahvolurum." Keşiş gülümser ve "Elbette sana yardım edeceğim." der. Der demez, kadını kucaklar ve nehrin karşı yakasına geçirir ve yavaşça yere bırakır. Kadın teşekkür ederek ayrılır ve keşişler sessiz yolculuklarına devam eder.

Beş gün daha süren zorlu bir yolculuktan sonra keşişler manastırlarına varır ve varır varmaz, öfkeyle yaşlı keşişe dönerler; "Bunu nasıl yapabildin?" diye azarlarlar yaşlı keşişi, "Yemini bozdun! Bir kadınla konuşmakla kalmadın, bir de onu kucağına aldın!"

Yaşlı keşiş cevap verir; "Ben onu yalnızca nehrin karşısına kadar taşıdım. Sizler onu beş gündür taşıyorsunuz."

Keşişler beş gün boyunca kadını kalplerinde taşımışlardır; bazı suçlular ve kurbanlar da suçluluğun, kederin ve intikam duygusunun yarattığı yükleri yıllarca taşırlar. Bu yükleri bırakıp yürümek için ne gerekir? Savaş hâlindeki çiftlerin ya da ulusların arasına girmeye çalışmış herkes, her iki taraf için de kendini haklı çıkarmaktan vazgeçmenin; özellikle de yıllarca savaş verdikten, konumlarını savunduktan ve piramidin tepesinden tabanına doğru artık hiçbir ortak paydaları ve uzlaşma ihtimalleri kalmayacak şekilde kaydıktan sonra, ne kadar acı verici ve zor olduğunu bilir. Arabulucular ve müzakerecilerin, iki zorlu görevleri vardır: Suçlulardan verdikleri zararları kabul ve telafi etmelerini talep etmek; kurbanlara haksızlığa uğramış hissettikleri için haklı olduklarını hissettirirken, bir yandan da onları intikam arzularından da feragat etmeye ikna etmek.

Örneğin; çiftlerden birinin diğerini derinden yaraladığı ya da diğerine ihanet ettiği evli çiftlerle yaptıkları çalışmada, klinik psikologlar Andrew Christensen ve Neil Jakobson duygusal çıkmazdan kurtulmak için üç olası yol tarif etmişlerdir. İlkinde, suçlu tek taraflı olarak kendi duygularını bir yana bırakır; kurbanın öfkesinin çektiği müthiş acıyı maskelediğini idrak eder ve bu acıya

karşı samimi bir pişmanlık ve nedametle karşılık verir. İkincisinde, kurban tek taraflı olarak tekrar tekrar öfkeli suçlamalarda bulunmaktan vazgeçer (ne de olsa derdini anlatmıştır) ve acısını ifade ederek suçlunun daha az savunmacı, daha empatik ve ilgili hâle gelmesini sağlayabilir. Christensen ve Jacobson, "Bu iki davranışın her biri eğer tek taraflı olarak yapılıyorsa zordur ve çoğu insan için de imkânsızdır." diyorlar.[28] Önerdikleri üçüncü yolun en zoru ama çatışmanın uzun vadede çözüme kavuşması için en umut verici olanı olduğunu öne sürüyorlar: Her iki taraf da kendi kendini haklı çıkarmaya bir son verir ve birlikte devam etmek için atılması gereken adımlar üzerinde anlaşırlar. Eğer özür dileyen ve telâfi etmeye çalışan yalnızca suçlu taraf olursa, bunu dürüstçe veya kurbanın acısını dindirecek ve olanların geride bırakılmasını sağlayacak bir şekilde yapamayabilir. Fakat affeden ve olanları unutmaya çalışan sadece kurban olursa, suçluyu değişmeye güdüleyen bir neden olmaz ve bu yüzden haksızlık etmeye ve duyarsız davranmaya devam edebilir.[29]

Christensen ve Jacobson aralarında çatışma olan iki bireyden bahsediyorlardı. Fakat çözümlemeleri, bizim kanımızca üçüncü yolun yalnızca en iyi yol olmakla kalmayıp olası yegâne yol olduğu grup çatışmalarına da uyarlanabilir. Güney Afrika'da apartheid'in sona ermesi, statükoyu desteklemiş ve durumun kendilerine sağladığı ayrıcalıklardan yararlanmış olan beyazlarda kendi kendini haklı çıkaran bir hiddeti ve Apartheid politikalarının kurbanı olan siyahlarda ise kendi kendini haklı çıkaran bir öfkeyi kolayca kalıt bırakabilirdi. Bir beyaz adam, Frederik de Klerk ve bir siyah adam, Nelson Mandela,

çoğu devrimi takip eden kan gölünün oluşmasının önüne geçti ve ülkelerinin bir demokrasi olarak ilerlemesine olanak sağlayacak koşulları sağladılar.

1989 yılında cumhurbaşkanı seçilen De Klerk, şiddet içeren bir devrimin gerçekleşmesinin neredeyse kaçınılmaz olduğunu biliyordu. Apartheida karşı mücadele yükseliyor, başka ülkelerin uyguladığı yaptırımlar ülke ekonomisi üzerinde büyük etki yapıyor, yasaklı Afrika Ulusal Kongresi'nin mensupları gittikçe daha fazla şiddete başvuruyor, beyaz rejimle işbirliği içinde olduğuna inandıkları insanları öldürüyor ve onlara işkence ediyorlardı. De Klerk beyazların iktidarını korumak amacıyla boşa bir umuda kapılabilir ve daha da baskıcı politikalar uygulayarak dizginleri sıkabilirdi. Bunun yerine AUK üzerindeki yasağı kaldırdı ve Mandela'yı yirmi yedi yıldır bulunduğu hapishaneden salıverdi. Mandela kendi adına duyduğu öfkenin kendisini bitirmesine izin verebilir, o hapishaneden intikam alma kararlılığıyla çıkabilirdi ve pek çok insan bunu tamamen haklı görürdü. Öyle yapacağı yerde, hayatını adadığı amacı uğruna öfkesinden vazgeçti. "Eğer düşmanınla barış yapmak istiyorsan, düşmanınla birlikte çalışmaya mecbursun." dedi Mandela. "Ondan sonra düşmanın ortağın olur." 1993 yılında, Mandela ve Klerk Nobel Barış Ödülü'nü paylaştılar ve ertesi yıl Mandela, Güney Afrika'nın cumhurbaşkanlığına seçildi.

Esas itibarıyla yeni demokrasinin ilk işi Başpiskopos Desmond Tutu'nun başkanlığındaki Gerçek ve Uzlaşma Komisyonu'nu kurmak oldu. (İnsan hakları ihlalleriyle, genel afla, telafi ve rehabilitasyonla ilgili üç başka ko-

misyon da kuruldu.) GUK'un amacı zulüm görmüş kurbanlara hikâyelerinin dinleneceği ve haklarının korunacağı, saygınlıklarının ve adalet duygularının onarılacağı, şikâyetlerini bizzat suçluların önünde dile getirebilecekleri bir ortam sağlamaktı. Genel affa karşılık suçluların inkârdan, bahanelere sığınmaktan ve kendi kendilerini haklı çıkarmaktan vazgeçmeleri; işkence ve cinayet dâhil işledikleri bütün suçları kabul etmeleri gerekiyordu. Komisyon 'öç almaya değil anlaşılmaya, misillemeye değil olanların tazmin edilmesine, kurbanlaştırmaya değil *ubuntu*'ya (başkalarına karşı insanlık göstermeye) ihtiyaç olduğunu' vurguluyordu.

GUK'un amaçları, uygulamada tam olarak gerçekleştirilemese de ilham vericiydi. Komisyon şikâyetlere, alaylara, protestolara ve öfkeye neden oldu. Apartheid'in kurbanı, hapishanede öldürülmüş eylemci Stephen Biko'nun ailesi gibi pek çok siyah, suçluların affedilmesi hükmü karşısında küplere bindiler. Pek çok beyaz suçlu, hakikaten pişmanlık duyduklarını hiçbir şekilde göstermeyen şekillerde özür diledi ve Apartheid politikasının destekçisi olan beyazların bir kısmı akranlarının itiraflarını yayınlayan programları izlemediler bile. Güney Afrika birden cennet hâline gelmedi; hâlâ yoksulluktan ve yüksek suç oranlarından muzdarip. Ama her şeye rağmen büyük kan dökülmesinin önüne geçti. Psikolog Solomon Schimmel adaletsizlik ve zulüm kurbanlarıyla ilgili kitabı için politik ve kültürel yelpazenin her alanından insanlarla görüşmeler yapmak için oraya gittiğinde, görüşme yapacağı insanların öfke ve intikam arzularını dile getirmelerini bekliyordu. "Bütün bu olan bitenin içinde beni en çok etkileyen şey..." diyordu, "Siyahlar ve

beyazlar arasında aleni kin ve nefretin olmaması, ırkların uyum içinde, ekonomik adaletin sağlandığı koşullarda birlikte yaşamak için gösterdikleri ortak çaba oldu."[30]

Öç almak istemeksizin anlamak, misilleme yapmaksızın uğradığı zararların telafi edilmesini beklemek ancak kendi durumumuzu haklı çıkarmaktan vazgeçmemiz hâlinde mümkün olabilir. Vietnam Savaşı'ndan uzun yıllar sonra Gazi William Broyles Jr. Vietnam Savaşı esnasında tanıklık ettiği ve bizzat işlediği korkunç suçlara dair hissettiklerini çözümlemek için Vietnam'a geri gitti. Geri gitmesinin nedenini, o zamanki düşmanlarını 'soyut varlıklar değil, kanlı canlı insanlar olarak' tanımak arzusuyla açıklıyordu. Eskiden deniz üssünün bulunduğu küçük bir köyde, o zamanlar Vietkong mensubu olan bir kadınla tanıştı. Konuşma esnasında Broyles, kadının kocasının tam da kendisi ve arkadaşlarının devriye gezdiği zaman öldürülmüş olduğunu anladı. "Kocanızı ben ve adamlarım öldürmüş olabiliriz." dedi. Kadın, Broyles'e uzun uzun baktı ve "Ama bu savaş sırasındaydı. O savaş artık bitti. Hayat devam ediyor."[31] dedi. Daha sonra Broyles Vietnam'a yaptığı, bu sağaltıcı seyahati şöyle değerlendirdi:

> Karabasanlar görürdüm. Bu seyahatten geri döneli beri hiç karabasan görmedim. Belki bu geniş kapsamlı sonuçlara varmak için fazla kişisel görünebilir ama yaşadıklarım bana bir savaşı sona erdirebilmek için, o insanlarla savaş öncesinde sahip olmuş olabileceğin kişisel ilişkilere geri dönmek gerektiğini söylüyor. Barışmak gerektiğini. Tarihte hiçbir şey sürekli değil.

8

Geride Bırakmak ve İtiraf Etmek

Adamın biri ülkedeki en bilge guruya danışmak üzere kilometrelerce yol teper. Nihayet gurunun yanına varır ve "Ah, bilge guru, mutlu bir hayatın sırrı nedir söyler misiniz bana?" diye sorar.

"İyi muhakeme." der guru

"Peki bilge guru..." der adam, "İyi muhakeme yapmayı nasıl başarabilirim?"

"Kötü muhakeme." der guru.

Aile, hafıza, terapi, adalet sistemi, önyargı, çatışma ve savaş alanlarında kendini haklı çıkarmanın izini sürerken, bilişsel uyumsuzluk teorisinden iki temel ders ortaya çıktı: Birincisi, yaşadığımız bilişsel uyumsuzluğu azaltmanın inançlarımızı, güvenimizi, kararlarımızı, özsaygımızı ve sağlığımızı koruyarak bize sayısız yönden yarar sağladığıdır. İkincisi ise bu yeteneğin başımızı büyük derde sokmasının mümkün olmasıdır. İnsanlar, başlangıçta verdiği kararın akıllıca olduğuna inanmaya devam edebilmek için kendine zarar veren türden davranışlarda

bulunabilir. İncittiklerine daha da acımasızca davranabilir çünkü kurbanların bunu hak ettiğine kendisini ikna eder. İşlerinde çağdışı hatta kimi zaman zararlı işlemleri kullanmaya devam eder. Doğru tarafta duran yani kendi taraflarından olan işkencecileri ve tiranları destekler. Dinsel inançları konusunda güvensizlik duyan kimseler, kendileriyle aynı fikirde olmayan kimseleri susturmak yönünde karşı konulamaz bir istek duyar çünkü reddiyecilerin varlığı bile şüphenin acı veren bir şekilde bilişsel uyumsuzluk yaratmasına yol açar.

Fakat bilişsel uyumsuzluğun öteki yüzü de vardır: Kendi kendini haklı çıkarmanın sebep oldukları hasarın, yaptıkları hataların, ters tepen kararlarının anılarını silmesine izin *veremedikleri* zamanlarda insanların hissettiği acı. Olanları geride bırakmayı başaramamak kalıcı bir pişmanlık ve suçluluk izi bırakabilir; aşırı durumlarda ise umutsuzluğa, depresyona ya da alkolizme neden olabilir. Askerlerde bu duruma travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) diyoruz. Psikolog Wayne Klug ve çalışma arkadaşları Irak gazilerine ilişkin çalışmalarında "Bir asker nasıl olur da yetiştirilirken bu eylemin ağır yaptırımlarla cezalandırıldığı konusunda bilgilendirilmiş olmalarına rağmen can almayı kendi gözünde haklı hâle getirebilir?" sorusunu sormuştur. "Ardından suçluluk, keder ve bilişsel uyumsuzlukla kıvranma savaşın ahlaken suçlandığını mı önermektedir?"[1]

Orduya travma sonrası stres bozuklukları konusunda danışmanlık yapan psikiyatrist Jonathan Shay, etik ilkelerini ihlal eden öldürmelere ilişkin olarak kimi gazilerin süregiden 'ahlâki ıstırap' çektiklerini gözlemlemiştir; bu

öldürme savaşın kaçınılmaz bir parçası bile olsa; "Üstlerinin yapman gerekeni söyledikleri ve senin de onlara gerçekten, dürüstçe inanarak bir şey yaptığın ama her şeye rağmen kendi etik yükümlülüklerini ihlal ettiğinde meydana geliyor." diyor Shay. "Cinayetle meşru öldürme arasında bariz bir çizgi var ve meşru öldürmenin onlar için anlamı çok büyük... Birini öldürmeleri gerekmediği hâlde öldürmüş olmaktan nefret ediyorlar. Bu ruhlarını yaralıyor."[2]

Bu son bölümde, ruhun yaralarıyla baş etmekle olduğu kadar, onlardan kaçınmakla da ilgili olan, bilişsel uyumsuzlukla yaşama sanatını inceleyeceğiz. Tıpkı Odysseus'un gemisini Homeros'un mitolojik deniz canavarlarını Scylla ve Charybdis'in -her ikisi de denizciler için çok tehlikeli olan Messina Boğazı'ndaki kayalık dolusığlıklar ve girdapların bedenlenmiş hâlleri arasından geçirmek zorunda oluşu gibi, biz de bir yandan kendi kendini haklı çıkarmanın Scylla'sı ve öte yandan merhametsizce kendini cezalandırmanın Charybdis'i arasında bir yol bulmalıyız. Bu orta yol, hızlı bir savunmayla "Başka ne yapabilirdim ki?" ya da "Hep o herifin suçu." ya da "Ben sadece emirleri uyguluyordum." veya "Asıl noktada haksız değildim, sadece birkaç ayrıntıda yanıldım." ya da "Bunu arkamızda bırakıp işimize dönebilir miyiz?" kendimizi hemen temize çıkarmaktan daha karmaşıktır. Bu taktik sorunu çözmeyecektir; ne kendimizle ne de başkalarıyla. Neyin yanlış gittiğini anlamaya çalışırken bir süre sıkıntıya katlanmak, eza çekmek, kafa karışıklığı ve rahatsızlık yaşamak önemlidir. Ancak ondan sonra durumu düzeltmek için ne yapmamız gerektiğini kavrama olanağı bulabiliriz.

Bu sürecin ne kadar yanıltılmış olduğunu anlayıncaya kadar kurtarılmış anılar terapisi yapan psikoterapist Linda Ross için; sahte kurtarılmış anıları yüzünden ailesi yıllarca birbirinden kopan Grace için, mahkûm ettiği ve hapishanede yirmi yıl geçiren bir adamın masum olduğunu öğrenen bölge savcısı Thomas Vanes için, gecikerek de olsa başarısız aşk ilişkileri tarihinde kendi rolünü kabul eden Vivian Gornick için, öfke ve misilleme sarmalını kırmayı nihayet başaran çiftler ve siyasi liderler için hiç şüphesiz zor olmuştur. Ve hiç şüphe yok ki bunların en zoru da mesleki hataları arkadaşlarının ve çalışma arkadaşlarının hayatına mal olan insanların durumudur.

Wayne Hale Jr. ne demek istediğimizi anlar. Hale, 2003 yılında uzay mekiği *Columbia*'ın patlaması sonucu yedi astronot öldüğü zaman NASA'da fırlatma tamamlama yöneticisiydi. Uzay mekiği ekibine yolladığı açık bir e-posta ile Hale, felâketin bütün sorumluluğunu yüklendi:

> Bilgiye ve imkâna sahiptim ama bunları kullanmakta başarısız oldum. Bir soruşturmanın ya da duruşmanın sonucunda ne karar verileceğini bilemem ama kendi vicdanımın mahkemesinde, Columbia felâketine engel olmadığım için, hüküm giymiş durumdayım. Ayrıntıları tartışabiliriz: Dikkatsizlik, beceriksizlik, dikkat dağınıklığı, yeterince kavrayamamak, anlayış eksikliği, destek yetersizliği, tembellik. Sonuç olarak bana söylenenleri kavramakta aciz kaldım; itiraz etmekte ve kendimi saydırmakta başarısız oldum. O hâlde başkaca bir şey aramaya gerek yok; Columbia'nın kaza yapma-

sına imkân vermekten suçluyum.[1]

Bu cesur insanlar bizi doğrudan bilişsel uyumsuzluğun özüne ve en saklı ironisine götürürler: Zihin bilişsel uyumsuzluğun verdiği acıdan korunmak için kendi kendisini haklı çıkarır ama ruh itiraf etmek ister. Çoğumuz; aptalca, enayice, hatalı, yolsuz diğer bir deyişle insan gibi davrandığımızı idrak ettiğimiz zamanlarda zarar gördüğünde, kendimizi korumaya ve özsaygımızı desteklemeye inanılmaz zihinsel ve fiziksel enerji harcayarak yaşadığımız bilişsel uyumsuzluğu azaltmaya çalışırız. Buna rağmen, bütün bu harcadığımız enerji şaşırtıcı bir şekilde lüzumsuzdur. Linda Ross hâlâ bir psikoterapist artık daha iyi bir terapist. Thomas Vanes hâlâ başarılı bir savcı, belki daha dikkatli bir savcı. Grace anne-babasıyla barıştı. William Broyles huzur buldu. Wayne Hale, Johnson Uzay Merkezi'ndeki NASA Uzay Mekiği programının yöneticiliğine terfi ettirildi.(2015'de danışmanlık yapmak ve uzay yolculuğu konusunda blog yazmak üzere emekli oldu.)

Bilişsel uyumsuzluğu azaltma ihtiyacı evrensel bir zihinsel mekanizmadır fakat anlattığımız hikâyelerin gösterdiği üzere; bu durum, mekanizma tarafından kontrol edilmekle lanetlendiğimiz anlamına gelmez. İnsan değişmek için çok hevesli bir varlık olmayabilir ama değişme yeteneğine sahiptir; beynimizin çalışma biçiminin kendimizi korumamızı sağlayan yanılsamalar ve kör noktaların çoğunu yaratıyor olduğu gerçeği, çaba göstermememiz için haklı bir gerekçe değildir. Beyin bizim inanç ve yargılarımızı savunmak üzere mi yapılmış? Güzel! Beyin çok şeker yememizi de istiyor ama çoğumuz sebzeleri de

zevkle yemeyi öğreniyoruz. Beynimiz saldırıya uğradığımızı düşündüğümüz anlarda bizi öfkeden çılgına çevirmek üzere mi tasarlanmış? Güzel! Fakat çoğumuz ona kadar saymayı ve karşımızdakini sopayla dövmek dışında bir seçenek bulmayı öğreniyoruz. Bilişsel uyumsuzluğun, kendimizde ve başkalarında nasıl işlediğini kavramak, doğamıza üstün gelmemizi sağlayan bazı yollar bulmamızı sağlayabilir. Ve bunu yapamayanlardan ya da yapmayanlardan kendimizi korumamızı da...

Hatalar Yapıldı; Onlar Tarafından

Bir an için eşinizin, sevgilinizin, erişkin çocuğunuzun ya da ebeveynlerinizden birinin şöyle dediğini hayal edin; "Yaptığım o hatanın sorumluluğunu almak istiyorum; bütün bu zaman boyunca bu yüzden kavga edip durduk ve şimdi anlıyorum ki sen haklıydın, bense haksızdım." Ya da işvereninizin bir toplantıda şöyle konuşmaya başladığını; "Bu öneri konusunda daha fazla adım atmadan önce olası her türlü itirazı yapıyor olmamızı, muhtemel her hatayı duymak istiyorum." Ya da bir bölge savcısının basın toplantısında şöyle konuştuğunu işittiğinizi; "Korkunç bir hata yaptım. Yeni kanıtların, başında benim bulunduğum dairenin masum bir insanı hapse gönderdiğine işaret ettiği bir davayı yeniden açmama hatasına düştüm. Ben özür diliyorum ve dairem gerekli düzeltmeleri yapacaktır fakat bu yeterli değildir. Ayrıca, masum bir insanı mahkûm etme ihtimalini azaltmak için kullandığımız prosedürleri yeniden değerlendireceğim."

Bu insanlar hakkında neler hissederdiniz? Onlara say-

gınızı yitirir miydiniz? Eğer bunu yapanlar arkadaşlarınız ya da akrabalarınız ise rahatlar ve mutlu olurdunuz. "Aman Tanrım, yaptığı hatayı kabul etti! Ne yüce gönüllü bir insan!" Yalnız değilsiniz. Bir araştırmada 556 kişiye, hızla giden bir bisiklet sürücüsünün yaraladığı bir yaya ile ilgili bir senaryo okutulmuştur. Bu kimselere kendilerini yaralanan taraf olarak hayal etmeleri ve bisiklet sürücüsüyle bir anlaşma yapmak üzere tartıştıklarını düşünmeleri istenmiştir. Senaryonun bir biçiminde, bisikletçi yayadan özür dilememiştir; bir diğerinde ise candan bir özür dilemiştir. (Yaralandığınız için çok üzgünüm. Kaza tümüyle benim hatam yüzünden oldu. Çok hızlı gidiyordum ve nereye gittiğimi çok geç fark edebildim.) Sorumluluğunu kabul eden, özür dilenen katılımcılar bisiklet sürücüsünü çok daha olumlu değerlendirmiş, onu affetme ve makul bir anlaşmayı kabul etme ihtimalleri daha güçlü görünmüştür.[4]

Eğer hatasını ya da verdiği zararı kabul eden kişi, iş hayatında ya da siyasi alanda bir lider ise muhtemelen doğru şeyi yapacak kadar büyüklük gösteren birinin usta ellerinde olduğunuzu düşünerek rahatlarsınız. Felaket sonuçları olan bir hata yaptığını halkına söyleyen son Amerikan başkanı, 1961 yılında, John. F. Kennedy olmuştur. Amerika Domuzlar Körfezi'nde Küba'ya çıkartma yapmaya bir başlasa, Küba halkının bundan mutluluk ve rahatlama duyarak ayaklanacağını ve Castro'yu devireceğini öne süren üst düzey askeri danışmanlarının iddialarına ve hatalı istihbaratlarına inandı. Çıkartma tam bir felâketti ama Kennedy bundan ders aldı. İstihbarat sistemini yeniden düzenledi ve artık askeri danışmanlarının iddialarını eleştirmeden kabul etmeme ka-

rarı aldı; bu kararı olayların ardından gelen Küba füze krizinden ülkeyi başarıyla çıkarmasına yardım edecekti. Domuzlar Körfezi fiyaskosundan sonra, Kennedy gazete yayıncılarıyla konuştu ve şöyle dedi; "Bu yönetim, hataları konusunda samimi olmak niyetindedir. Çünkü bilgi bir kişinin dediği gibi 'Bir kusur siz onu düzeltmeyi reddedinceye kadar hata hâline gelmez...' Tartışma, eleştiri olmaksızın hiçbir yönetim ve hiçbir ülke başarılı olamaz ve hiçbir cumhuriyet varlığını sürdüremez." Domuzlar Körfezi'ndeki başarısızlığın nihai sorumluluğu "Benimdir ve bu sorumluluğu tek başıma ben yükleniyorum." dedi. Kennedy'nin popülerliği tavan yaptı.

"Hata yaptım. Bir daha olmaması için elimden geleni yapacağım." denildiğini duymak isteriz, bunu duymayı hasretle bekleriz. Bir liderin Reagan'ın İran kontra skandalı esnasında yaptığı gibi Kennedy'nin yaptığı şeyi, özünden koparak "Ben kendim herhangi bir yanlış yapmadım fakat olaylar benim gözetimim altında oldu, bu yüzden, sanırım, sorumluluğu üstlenmem gerekecek."[5] şeklinde özetlenebilecek bir biçimde yapması hâlinde, çoğumuz bundan etkilenmeyiz. Bu aynı anlama gelmez. Çok saygın bir piyasa araştırmacısı olan Daniel Yankelovich, anketlerin Amerikan kamuoyunun ülkedeki önemli kurumlara karşı büyük güvensizlik duyduklarını gösterdiğini ama bu kinizmin hemen altında doğruluk ve dürüstlüğe karşı 'gerçek bir açlığın' var olduğunu belirtiyor. "İnsanlar kurumların şeffaf iş görmesini istiyor." diyor, "Dış dünyaya karşı insani bir yüz göstermelerini, kendilerinin de inandıkları davranış ilkelerine bağlı kalmalarını ve daha büyük ölçekte topluma bağlılıklarını göstermelerini istiyorlar."[6]

Yetkili mercilerin kaçamak cevaplar vermeden ve boş laflara sığınmadan sorumluluk almalarına yönelik bu özlem; son zamanlarda doktor ve hastaneleri hatalarını kabul etmeye ve düzeltmeye teşvik etmeyi amaçlayan sağlık sisteminde görülen hareketin altında yatan şeydir. (Burada tekrarlanan ve bilgisizlikten kaynaklanan hatalı tedavilerden değil, dürüst hatalardan, insani kusurlardan bahsediyoruz.) Geleneksel olarak, çoğu doktor bunu yapmanın hatalı tedavi davalarını kışkırtacağına ilişkin kendi kendilerini haklı çıkaran gerekçelerle; teşhis, ameliyat ve tedavi süresince yaptıkları hataları son derece kararlı bir şekilde reddetmişlerdir. Ancak böyle düşündükleri için hatalıdırlar. ABD çapındaki hastanelerde yapılan araştırmalar; doktorların hatalarını kabul edip özür dilemesi hâlinde, hastaların dava açma olasılığının azaldığını ve dava açıldığı zaman, bunun gelecekte başka hastaların benzer şekilde zarar görmesini engellemeyi amaçladığını göstermektedir. "Aynı hatanın tekrarlanmayacağı konusunda güvence verilmesi, hastalar için sağlık mesleği mensuplarının çoğunun idrak edebildiğinden çok daha büyük önem taşır." diyor, bir doktor ve Harward Halk Sağlığı Okulu'nda sağlık politikaları profesörü olan Lucian Leape, "Bu güvencenin verilmesi, hastanın çektiği acıya anlam kazandırır."[7]

Doktorların hata yaptıklarını kabul etmemelerini haklı çıkarmak için kullandıkları ikinci gerekçe; bunu yapmanın, hastalarının kendilerine güvenmesi ve itaat etmesinde çok önemli olduğunu düşündükleri yanılmazlık ve her şeyi bilme isteğinin zarara uğramaya neden olacağıdır. Bu konuda da yanılmaktadırlar. Pek çok doktorun oluşturmaya çalıştığı o hata yapmaz gö-

rüntüsü; küstahlık ve kalpsizlik gibi algılanarak çoğu kez ters teper. "Niçin bana sadece gerçeği söyleyip özür dilemiyorlar?" diye yakınıyor hastalar ve hasta yakınları. Doktor Atul Gawande, pek çok doktoru pençesine alan 'aşırı gurur problemi' ve her şeyi tedavi edemeyeceklerini kabul edemeyişleri, hastalarla dürüstçe konuşamayışları ve sınırlarını kabul edemeyişleri hakkında gayet etkili ve anlaşılır bir biçimde yazmıştır.[8] Aslına bakılırsa, işinin ehli bir doktorun hata yaptığını itiraf etmesi, onun hâlâ işinin ehli biri olarak görülmesine engel olmadığı gibi hata yapabilen bir insan olarak görülmesini de sağlar. Richard A. Friedman, itiraf etmenin zorlukları ve yararlarını çok güzel bir şekilde özetlemiştir. "Her doktor gibi..." diye başlar, "Ben de mesleğimi icra ettiğim sürece pek çok hata yaptım." Vakalardan birinde, Friedman ilaçlar arasındaki potansiyel olumsuz etkileşimi öngörmekte başarısız olduğu için hastası yoğun bakıma alınır ve ölmesine ramak kalır. "Olanlar yüzünden perişan olduğumu söylememe gerek yok." diyor, "Neyin yanlış gittiğinden emin değildim ama benim hatam olduğunu hissediyordum, bu yüzden hastamdan ve ailesinden özür diledim. Sarsılmış ve öfkeliydiler, doğal olarak, beni ve hastaneyi suçladılar. En sonunda bunun şanssız fakat 'dürüst' bir tıbbi hata olduğuna karar verdiler ve yasal yollara başvurmadılar. Hata yapabileceğini kabul etmeleri doktorları insanlaştırır ve güven tesis eder sonucuna varıyor Friedman ve "Sonuç olarak çoğu hasta doktorunun aklıyla yaptığı bir hatayı affeder ama kalbiyle yaptığı bir hatayı ender olarak affeder."[9] diyor.

Hatanın dürüstçe kabul edilmesinden yarar gören yalnızca hataya maruz kalan taraf değildir. Yaptığımız hata-

larla yüzleşmek ve sorumluluğunu yüklenmek zorunda bırakılmak, son hesapta bizim için de mutluluk veren ve özgürleştirici bir deneyim olabilir. Yönetim danışmanı Bob Kardon, bize Kâr Amacı Gütmeyen Kurumlar Ulusal Konseyi'nde bir seminere rehberlik ettiği zamandan bahsetti. Seminerin adı, sadece "Hatalar"imiş ve ülke çapında faaliyet gösteren derneklerin liderlerinden yirmisi seminere katılmış. Kardon, bu kişilere seansın ana kurallarının yalnızca her katılımcının bir lider olarak yaptığı bir hatayı anlatması ve sonra bu hatayı nasıl düzelttiğini ya da sorumluluğu üzerinden nasıl attığını anlatarak, kendini temize çıkarmaya çalışmaması olduğunu söylemiş. Yaptıklarını haklı göstermelerine müsaade etmemiş. "Başka bir deyişle hatanızla kalın." demiş:

> Süreç ilerledikçe yapılan hataların boyutları büyümeye başladı. Seminerin yarısına geldiğimizde artık yöneticiler bir bağış talebini zamanında kabul edememek ve bu yüzden kurumlarının yüz binlerce dolar gelir kaybetmesine neden olmak türünden önemli hatalarını dile getirmeye başlamışlardı. Katılımcılar hatayla kalmak konusunda rahatsızlık duyuyor ve hatalarını nasıl telâfi ettiklerine ya da nasıl başarıyla meselenin altından kalktıklarına dair hikâyeler anlatmaya çalışıyorlardı. Ben temel kurallara bağlı kalınmasını sağlıyor ve durumu kurtarma çabalarına engel oluyordum. Bir yarım saat daha geçtikten sonra, oda kahkahalarla çınlamaya başladı; katılımcılar büyük bir yükten kurtulmanın etkisiyle âdeta isterik kahkahalar atıyorlardı. Gülme sesleri öylesine yükseldi ki başka seminer-

lerin katılımcıları, bütün bu velvelenin nedenini anlamak için bulunduğumuz salona geldiler.

Kardon'un egzersizi, pası kaçırdığımız zaman, ileriye yönelik olarak kendimizi haklı çıkarmaya yarayacak; "Gözüme güneş girdiği için." "O sırada bir kuş görüş alanıma girdiği için." "Hava rüzgârlı olduğu için." ya da "Bir taraftar bana dallama dediği için." pası alamadım demek yerine; "Hay Allah, hakikaten çuvalladım." demenin ve olanları basit bir şekilde, "Bana atılan pası alamadım." diyerek ifade etmenin ne denli zor olduğunu gösteriyor. Trafik okulunda bir gün geçirip dönmüş bir arkadaşımız, katılımcılar kendilerini oraya getiren hatalarını anlatarak odada dolaşırlarken; mucizevî bir tesadüfün gerçekleştiğini anlattı: Aralarından hiçbiri kuralları ihlâl ettiği için suçlu değildi! Hepsinin hız limitini aşmak, dur işaretini görmezden gelmek, kırmızı ışıkta geçmek ya da usulsüz bir U dönüşü yapmak için haklı sebepleri vardı. Bu eften püften mazeretlerin tekrarlanmasından öylesine canı sıkılmıştı ki kendi sırası geldiğinde aynı tepkiyi göstermekten utanmış ve "Dur işaretinde durmadım. Tamamen hatalıydım ve yakalandım." demişti. Bir an sessizlik olmuş ve sonra oda gösterdiği dürüstlüğü kutlayan sevgi gösterileriyle çınlamıştı.

Önünde sonunda aileniz, işyeriniz, çalışma arkadaşlarınız, düşmanlarınız ya da hayat öykünüzü yazacak kişi tarafından nasılsa yakalanacağınız olasılığı başta olmak üzere, hatalarınızı kabul etmeniz için sayısız iyi sebep vardır. Psikoloji profesörü Bob Abelson'un, bir defasında, deneysel olarak test ettiği bir fikri olan ve aldığı

bütün olumsuz sonuçlara rağmen, ümidini kesmeyerek sonucun istediği gibi çıkacağını umarak deneyler yapmaya devam eden bir lisansüstü öğrencisi olmuş. Nihayet Abelson öğrencisini nazikçe uyarmış "Bir başkası kanıtlamadan önce hatalı olduğunu kendin kabul etsen daha iyi olmaz mı?" Üstelik hatayı kabul etmek için daha teşvik edici nedenler de vardır. Hatasını kabul eden birini insanlar daha çok seveceklerdir. Bir başkasının sizin düşürdüğünüz topu alıp gole çevirmesi mümkün olabilir; sizin yaptığınız hata bir başkasına çözüm bulmak için ilham verebilir. Çocuklar herkesin arada bir hata yaptığını ve yetişkinlerin bile "Özür dilerim." diyebildiğini öğrenmiş olurlar. Eğer hatanızı henüz bir tohumken kabul ederseniz, onu telâfi etmeniz, kökleri derinlere ve geniş bir alana dağılan bir ağaç hâline geldiği zamanlara kıyasla daha kolay olur.

İş hayatında, insanların hatasını kabul ederek ortaya çıkmasını rahatsız edici ya da mesleki açıdan riskli bir şey olmaktan çıkaran, kurumsal kültürün bir parçası olarak ödüllendiren müesseseler tasarlanabilir. Bu tasarım, doğallıkla, üst yönetimlerden gelmelidir. Bennis ve Nanus IBM'in kurucusu ve kırk yıl boyunca kuruma rehberlik eden ve ilham kaynağı olan efsanevi Tom Watson Sr. ile ilgili bir hikâye anlatıyorlar örnek olarak; "IBM'in gelecek vaat eden ikinci derece yöneticilerden biri şirketin riskli bir yatırımıyla ilgileniyordu ve bu kumarda on milyon doların üzerinde para kaybetmeyi becermişti." diye yazarlar, "Tam bir felaket olmuştu. Watson zaten gergin olan yöneticiyi bürosuna çağırdığı zaman, genç adam bir çırpıda 'sanırım istifa etmemi isteyeceksiniz?' demişti. Watson'ın cevabı 'Ciddi olamazsın. Seni eğitmek için

daha yeni on milyon dolar harcadık."[10] olmuştu."

• • •

Bilişsel uyumsuzluk teorisi, neden ötürü insanların Tom Watson'a dönüşmelerini, dik durmalarını, hatalarını kabul etmelerini ve doğru olanı yapmalarını sağlayacak ahlâki değişimler geçirmelerini, bambaşka bir kişiliğe bürünmelerini, aniden fikir değiştirmelerini ya da yeni kavrayışlara ulaşmalarını bekleyemeyeceğimizi gösterir. Çoğu insan ve kurum, işlerini eskisi gibi sürdürmelerine izin verecek kendilerine uygun yollardan hissettikleri bilişsel uyumsuzluğu azaltmak için ellerinden gelen her şeyi yapar. Sorgulama yöntemlerinin masum insanların ömür boyu hapis yatmasına neden olduğuna ilişkin kanıtlar için şükran duymayacaklardır. Geliştirmek için milyonlar döktükleri yeni bir ilaca ilişkin çalışmalarının son derece hatalı olduğunu gösterdiğimiz için bize teşekkür etmeyeceklerdir. Ve ne kadar ustaca ya da yumuşak bir üslupla yaparsak yapalım, bizi yürekten seven insanlar bile kendi kendilerine hizmet eden hatalı anılarını olgularla düzelttiğimizde bundan hoşlanmayacaklardır.

Çoğumuz otomatik olarak kendi kendimizi düzeltmediğimiz ve kör noktalarımız ne zaman bunu yapmamız gerektiğini görmemize engel olduğu için, insanların kaçınılmaz olarak yapacakları hataları düzeltecek ve gelecekte başka hataların yapılma ihtimalini azaltacak harici kurallar konulmuş olmalıdır. Ülke çapındaki, aslında dünya çapındaki hastanelerde doktorlar ve hemşirelerin ameliyatlarda, acil servis işlemlerinde ve ameliyat sonrası

bakım sırasında hazır yapılacaklar listesini takip etmeleri gibi basit bir koşul; insan hatalarını ve ölüm oranlarını azaltmıştır.[11] Yasal alanda, bütün adli sorgulamaların zorunlu olarak video kaydının yapılmasının, doğrulama sapmalarını giderici açık ve görece ucuz bir yöntem olduğunu gördük; sürece sirayet eden her türlü önyargı ve zorlama daha sonra bağımsız gözlemciler tarafından değerlendirilebilir. Polis memurları ve araçlarını kameralarla donatma hareketinin ardındaki itki budur ve polis memurları aşırı güç kullanmakla itham edildiklerinde sorunları çözmeye yardım edebilir. Ancak her arabada, lamba direğinde ve cep telefonunda kamera olması sorunu bütünüyle çözmeyecektir. Çünkü "İnanmak görmektir." İnsanlar aynı olaya ilişkin aynı videoyu izleyebilir -tıpkı Staten Island'da Eric Garner'ın boğazının sıkılmasıyla ölümü ve Cleveland polisinin elindeki oyuncak silahı sağa sola doğrultan on iki yaşındaki Tamir Rice'ı vurması olaylarında olduğu gibi- ve neler gördüklerine, kimin suçlanması gerektiğine dair bambaşka hikâyeler anlatabilirler.

Kaygılanmamızı gerektiren yalnızca olası polis önyargıları değildir; ayrıca savcılık önyargıları da vardır. Yanlış kolu kesmeleri hâlinde hatalı uygulamaları için dava edilebilen doktorların aksine, savcılar genellikle hukuk davalarından alışıktır ve neredeyse hiçbir yargısal denetime tabi değildir. Kararlarının çoğu kamu denetiminin dışında olup biter çünkü ABD'de polisin savcılık bürosuna gönderdiği davaların %95'i asla jüri önüne çıkmaz. Fakat sorumluluk olmaksızın güç sahibi olmak bütün alanlarda felaket davetiyesidir ve ceza adaleti sisteminde bu bileşim kişilere ve bütün bir daireye önündeki engel-

leri kaldırmakta kendi kendini haklı çıkararak kazanmak için her şeyi yapma izni vermektedir.[12] (İşte, bu nedenle beşinci bölümde bahsedilen Centre for Prosecutor Integrity doğru yönde önemli bir adımdır.) Bölge savcısı etkin olarak masum olduğu anlaşılan bir mahkûmu serbest bırakmak için uğraştığında (bunu yapmak için kindarca mahkeme celbini kabul etmek yerine), bunun nedeni -Central Park Koşucusu davasını yeniden açan Robert Morgenthau'nun durumunda olduğu gibi savcılar- başlangıçtaki savcılar değildir ve bu nedenle kendi kendilerini haklı çıkarmaya uğraşmak ihtiyaçları yoktur. İşte, bu yüzden bağımsız komisyonlara bir dairedeki yolsuzluk iddialarını araştırma ya da bir davanın yeniden açılıp açılmayacağını belirleme yetkisi verilmelidir. Üyelerinin çıkar çatışması, haklı çıkarmaya çalışacakları kararları, koruyacak dostları ve azaltacak bilişsel uyumsuzlukları olmamalıdır.

Ancak az sayıdaki kurum dışarıdan denetim ve cezalandırmayı hoşnutlukla karşılamaktadır. Gücü elinde bulunduranlar her ne pahasına olursa olsun kör noktalarını sürdürmeyi tercih ediyorsa, o hâlde tarafsız denetim kurulları vizyonlarını geliştirmelidir; gerekirse güç sahipleri bunu istemese bile. Bilimsel ve tıbbi dergiler, çıkar çatışması işe karıştığında araştırmaya leke sürüldüğünün farkında ve verileri uyduran birkaç araştırmacı tarafından kandırılmış olduklarından, önyargılı, yanlış ya da sahtelik barındıran araştırmaları yayımlama ihtimalini azaltmak için daha güçlü önlemler tesis etmektedirler. Pek çok bilim insanı inceleme süreçlerinde daha büyük şeffaflık çağrısında bulunmaktadır; bu ceza adaleti sistemindeki reformcuların peşinde olduğu çözümün aynı-

leri kaldırmakta kendi kendini haklı çıkararak kazanmak için her şeyi yapma izni vermektedir.[12] (İşte, bu nedenle beşinci bölümde bahsedilen Centre for Prosecutor Integrity doğru yönde önemli bir adımdır.) Bölge savcısı etkin olarak masum olduğu anlaşılan bir mahkûmu serbest bırakmak için uğraştığında (bunu yapmak için kindarca mahkeme celbini kabul etmek yerine), bunun nedeni -Central Park Koşucusu davasını yeniden açan Robert Morgenthau'nun durumunda olduğu gibi savcılar- başlangıçtaki savcılar değildir ve bu nedenle kendi kendilerini haklı çıkarmaya uğraşmak ihtiyaçları yoktur. İşte, bu yüzden bağımsız komisyonlara bir dairedeki yolsuzluk iddialarını araştırma ya da bir davanın yeniden açılıp açılmayacağını belirleme yetkisi verilmelidir. Üyelerinin çıkar çatışması, haklı çıkarmaya çalışacakları kararları, koruyacak dostları ve azaltacak bilişsel uyumsuzlukları olmamalıdır.

Ancak az sayıdaki kurum dışarıdan denetim ve cezalandırmayı hoşnutlukla karşılamaktadır. Gücü elinde bulunduranlar her ne pahasına olursa olsun kör noktalarını sürdürmeyi tercih ediyorsa, o hâlde tarafsız denetim kurulları vizyonlarını geliştirmelidir; gerekirse güç sahipleri bunu istemese bile. Bilimsel ve tıbbi dergiler, çıkar çatışması işe karıştığında araştırmaya leke sürüldüğünün farkında ve verileri uyduran birkaç araştırmacı tarafından kandırılmış olduklarından, önyargılı, yanlış ya da sahtelik barındıran araştırmaları yayımlama ihtimalini azaltmak için daha güçlü önlemler tesis etmektedirler. Pek çok bilim insanı inceleme süreçlerinde daha büyük şeffaflık çağrısında bulunmaktadır; bu ceza adaleti sistemindeki reformcuların peşinde olduğu çözümün aynı-

sıdır. Biz ölümlülerin başına bela olan tünel görüşünün nihai çözümü daha fazla ışıktır.

Hatalar Yapıldı; Benim Tarafımdan

> Amerika'da hataları hatırlamak sağlıksız bir şey olarak kabul edilir; hatalar üzerinde düşünmek, nevrotik ve hataları fazla kafaya takmak, psikotik olarak kabul edilir.
>
> *- Lillian Hellman, Oyun yazarı*

Ulusal eğlencemiz beyzbol, içinde doğduğu toplumdan çok önemli bir yönden ayrılır: Beyzbolda hataların çetelesi tutulur. Küçükler Ligi'nden Birinci Lig'e kadar oynanan her beyzbol maçının istatistiklerini içeren tablo her koşunun, vuruşun ve hatanın kaydını tutar. Hatalar istenmez fakat kaçınılmaz olduklarını herkes bilir. Hatalar beyzbolun doğasında vardır; tıpkı tıbbın, iş hayatının, bilimsel çalışmaların, hukukun, aşkın ve hayatın doğasında mevcut oldukları gibi. Fakat hatalarla üstesinden gelebilmemiz için ilk olarak hata yaptığımızı kabul etmemiz gerekir.

Kendi kendini haklı çıkarmaktan vazgeçmek ve hatasını kabul etmek zihin ve ilişkiler için bu kadar yararlı ise, neden çoğumuz bunu yapmıyoruz? Başkaları yaptığında ona borçlu kalıyorsak, biz neden daha sık yapmıyoruz? Aslında kitabın önceki bölümlerinde gördüğümüz gibi bunu yapmamız gerektiğinin farkında olmadığımız için çoğu zaman öyle yapmıyoruz. Kendi kendini haklı çıkar-

ma isteği otomatik olarak devreye giriyor ve bizi yanlış bir şey yaptığımızı idrak etmenin bilişsel uyumsuzluğundan koruyor; "Hata mı? Hangi hata? Ben hata falan yapmadım... Ağaç arabamın önüne atladı... Hem ne için özür dilemem gerekiyor ki zaten? Benim hatam değil."

Öyleyse gündelik hayatımızda ne yapmamız gerekir? Her aile kavgasını karara bağlaması için akrabalardan oluşan bir dış kurul mu göreve çağıracağız? Ebeveynlerin ergen çocuklarına yaptıkları bütün sorgulamaları videoya mı kaydedeceğiz? Kendi özel ilişkilerimiz söz konusu olduğunda bir başımıza oluruz ve bu durum bir miktar öz farkındalık gerektirir. Bir kez bilişsel uyumsuzluğu nasıl ve neden azaltmamız gerektiğini anladıktan sonra; süreci daha dikkatle izleyebilir ve yılanın başını daha küçükken ezmeyi başarabilir, piramidin tepesinden iyice aşağı düşmeden kendimizi yakalayabiliriz. Yaptıklarımıza sanki bir başkasını gözlemlermiş gibi eleştirel bir gözle ve serinkanlılıkla baktığımız zaman; kendi kendini haklı çıkarmayı ve onun ardından gelen daha kararlı davranışın izlediği hareket döngüsünü kırma olasılığımız vardır. Hissettiklerimizle, gösterdiğimiz tepkilerin arasına azıcık mesafe koymayı öğrenebilir, durup biraz düşünebilir ve ocak ayında şu kanoyu satın almayı, paramızı sokağa atmayı, olguların desteklemediği şu inancımızı sürdürmeyi sahiden isteyip istemediğimizi yeniden değerlendirebiliriz.

Sosyal bilimciler, insanların bir kez önyargılarının farkına vardıktan ve nasıl çalıştığını gördükten sonra, hatalarına farkındalıkla dikkat ettiklerini bulguluyor; doğrusu, bir kez hatayı bilince çıkardıktan ve "İşte *ordasın*,

seni küçük piç!" dedikten itibaren insanlar, hataları üzerinde daha fazla denetim kazanmaktadır. İlk bölümde tartıştığımız önyargıları düşünün, naif realizm: Şeyleri berrak bir şekilde gördüğümüz ve o nedenle önyargımız olmadığına dair önyargımız. Bu önyargı çatışma hâlindeki herhangi iki birey ya da grubun arasındaki müzakerelerin önünde bulunan en büyük engeldir. Yahudi ve Filistinli İsrailliler üzerinde yapılan, onları naif realizm ve nasıl işlediği konusunda bilgilendiren bir araştırma; en sertlik yanlısı bir katılımcının bile kendi önyargılarını görmesine, karşısındakinin bakış açısını anlamaya daha açık hâle geldiğini göstermiştir.[13] Naiflik ediyor değiliz; Orta Doğu çatışmasını çözmenin bu alçakgönüllü müdahaleden fazlasını gerektirdiğini biliyoruz. Fakat buradaki önemli nokta, insanların kendi önyargıları ve bilişsel uyumsuzlukları konusunda eğitilebilir olduklarıdır.

İsrail Başbakanı Şimon Peres, 1985 yılında, müttefiki ve arkadaşı Ronald Reagan'ın bulunduğu bir davranış yüzünden bilişsel uyumsuzluk yaşıyordu. Peres, Ronald Reagan iki ülkenin savaş sonrası uzlaşmasını simgelemesi amacıyla Almanya'nın Bitburg'daki Kolmeshohe Mezarlığı'na bir ziyarette bulunması için yaptığı daveti kabul ettiği için kızgındı. Bu mezarlıkta kırk dokuz önemli SS subayı gömülü olduğundan, ziyaretin duyurulması Yahudi Soykırımı'ndan sağ kurtulanları ve pek çok başka insanı son derece öfkelendirmişti. Reagan her şeye rağmen mezarlığı ziyaret etme kararından geri adım atmadı. Muhabirler Peres'e, Reagan'ın davranışı hakkında ne düşündüğünü sordukları zaman Peres, ne Reagan'a kişisel olarak kızgındı ne de Bitburg'a yaptığı ziyaretin önemini azımsadı. Bunun yerine Peres üçüncü bir yolu seçti; "Bir

dost hata yaptığında..." dedi, "Dost, dost olarak ve hata da hata olarak kalır."[14]

Bir an için uyumsuzluğa neden olan düşüncelerinizin Peres'in yaptığı kadar açık seçik ayırt edebilme yeteneğine dönüştüğünü düşünün: Aksi hâlde bir dargınlık yüzünden sona erecek arkadaşlıklar korunacak; önemsiz addedilen ve bir kenara atılan hatalar, doğru dürüst eleştirilebilecek ve hatayı işleyenler yaptıklarından sorumlu tutulacaktır. İnsanlar uluslarına, dinlerine, siyasi partilerine, eşlerine ve ailelerine tutkuyla bağlı olmaya devam edebilir fakat onların uygunsuz, hatalı yönlendirilmiş ya da ahlaka aykırı olduğunu düşündükleri davranışlarını desteklememenin duydukları bağlılığa gölge düşürmeyeceğini anlayabilirler. Bilişsel uyumsuzluk yaptığımız bir şey yüzündense, Peres'in üçüncü yolunu aklımızda tutarız: Bilişleri dile getirir ama onları birbirinden ayrı tutarız; "Ben, düzgün ve akıllı bir insan olarak hata yaptığım zaman, düzgün ve akıllı bir insan olarak kalırım ve hata da hata olarak kalır. Ondan sonra yaptığımı nasıl düzeltebileceğime bakarım."

Rahatsızlık yaratan iki uyumsuz bilişin adını koyarak çoğu kez bunları yapıcı bir şekilde çözümlemenin bir yolunu buluruz ya da bulamadığımız zaman, daha fazla bilgi edininceye kadar onlarla yaşamayı öğreniriz. Örneğin; haberlerde sansasyonel iddialar -özellikle de cinsellik içeren iddialar duyduğumuz zaman- öfkemize kapılıp suçlananı ya da suçlayanı destekleyerek kendimizi piramitten aşağı atmak yönündeki duygusal tepkimize direnebiliriz. Haberi ideolojik bir çerçeveye oturtmak yerine -"Çocuklar asla yalan söylemez." "Hiçbir şey hatır-

lamıyor bile olsalar olayı yaşayanlara inanın." "Kardeşlik derneği üyesi bütün erkekler tecavüzcüdür."- daha zor ve daha radikal bir şey yapabiliriz: Kanıtları bekleyebiliriz. Eğer öyle yapmaz ve düşünmeden taraf tutarsak ileride kanıtlar hatalı olduğumuzu gösterse bile onları kabul etmek güçleşecektir; tıpkı McMartin anaokulu davasında olduğu gibi (Daha sonra, tüm ulus bu davada çocuklara yapılan ve giderek artan abes istismar iddialarında bulunsunlar diye baskı yapıldığını öğrendi.) ya da Duke Lacrosse davasında olduğu gibi. (Bu davada da striptizcinin bir grup sporcunun tecavüzüne uğradığı iddialarının yalan olduğu anlaşıldı ve savcı hatalı uygulamaları yüzünden barodan atıldı.) Sempati ve şüpheciliği dengelemeye çalışabiliriz; sonra da vardığımız sonuçlara fazla güvenmemeyi öğrenebiliriz. Öyle ki adalet vazgeçmemizi gerektirdiğinde zorlanmadan geride bırakabilelim.

Bilişsel uyumsuzluk yaşamakta olduğumuzun farkına varmak; otomatik, kendimizi korumaya yönelik mekanizmaların yaşadığımız rahatsızlığı bizim lehimize çözümlemesine izin vermek yerine; daha dikkatli, daha zekice ve bilinçli seçimler yapmamıza da yardım edebilir. Antipatik ve saldırgan bir çalışma arkadaşınızın grup toplantısında yenilikçi bir öneride bulunduğunu hayal edin. Kendi kendinize "Bu geri zekâlı cahilin herhangi bir konuda iyi bir fikrinin olmasına imkân yok." diyebilir ve sırf kadından hiç hoşlanmadığınız için (Ve siz de kabul edersiniz ki ikiniz de müdürün gözüne girmek için birbirinizle yarış hâlindesiniz.) önerisini ağır bir dille eleştirirsiniz. Ya da kendinize biraz nefes almak için fırsat tanıyabilir ve "Bu iyi bir fikir olabilir mi? Eğer bu projedeki çalışma arkadaşlarımdan birinden gelmiş olsaydı,

hakkında ne düşünürdüm?" diye sorabilirsiniz. Eğer fikir iyiyse, çalışma arkadaşınızın önerisini destekleyebilir ama ondan bir insan olarak hoşlanmamaya devam edebilirsiniz. Mesajı, getirenden ayrı tutarsınız. Bu şekilde beynimiz düşüncelerimizi kalıcı şablonlar hâlinde dondurmadan önce, fikrimizi değiştirmeyi öğrenebiliriz.

• • •

O hâlde, bilişsel uyumsuzluğun nasıl işlediğine yönelik dikkatli farkındalık, etkilerini kontol etmek yönünde atılacak ilk adımdır. Fakat iki psikolojik engel kalır. Biri, hataların yetersizlik ve aptallığın kanıtları olduğudur; öteki de özsaygı dâhil bütün karakter özelliklerimizin bütünleşik ve değiştirilemez olduğudur. Bu iki düşünceye sahip insanlar çoğu kez yaptıkları hataları kabul etmekten korkar çünkü bunların su katılmadık ahmaklar olduklarını gösterdiğini sanır; hatalarını kimliklerinden ve özsaygılarından ayıramazlar. Çoğu Amerikalı "Hatalarımızdan ders alırız." demeleri gerektiğini bilir ama içten içe buna bir an bile inanmazlar. Hata yapmanın aptal oldukları anlamına geldiğini sanırlar. Bu inanç tabii ki onları hatalarından ders çıkarmaktan alıkoyan şeyin ta kendisidir.

Amerikan nüfusunun yaklaşık dörtte biri, kimileri aptalca kimileri ciddi, şu ya da bu sahtekârlığın kurbanı olmuştur: Piyangodan bir milyon dolar kazandınız ve biz de bu miktarın vergisini gönderdiğiniz takdirde, size piyasa değerlerinin onda biri fiyatına altın satmayı öneriyoruz; bu mucize yatak baş ağrısından eklem ağ-

rısına bütün hastalıklarınızı tedavi edecek. Amerikalılar her yıl yalnızca telepazarlama sahtekârlıklarından kırk milyar dolar kaybetmektedir. Sahtekârlar bilişsel uyumsuzluk ve kendi kendini haklı çıkarma konularını çok iyi bilirler. İnsanların, "Ben zeki ve yetenekli bir insanım." ve "İhtiyacım olmayan dergilere abone olmak ve sahte piyangolara katılmak için binlerce dolar harcadım." arasında sıkıştıklarında, pek azı zeki ve yetenekli olmadıklarına karar vererek yaşadığı bilişsel uyumsuzluğu azaltma yoluna gidecektir. Bunun yerine, pek çoğu bu paraları harcamamış olmayı haklı çıkarmak ve batık maliyetlerini -kayıplarını- telafi etmek için daha da fazla para harcayacaktır. Bilişsel uyumsuzluğu bu şekilde azaltmak özsaygılarını koruyacak ancak daha da fazla mağduriyete uğramalarını neredeyse garanti edecektir; "Sadece iki dergiye *daha* abone olsam, büyük ödülü kazanırım." diyeceklerdir ya da "Bana yatırım önerisinde bulunan o iyi, düşünceli insanlar beni asla aldatmış olamazlar, hem üstelik Hıristiyan radyosuna reklam veriyorlar." Yaşlıların bir kısmı bilişsel uyumsuzluğu bu şekilde azaltmaya daha yatkındır çünkü pek çoğu zaten kaybetmekte olduğundan endişelidir; hem yeterliliklerini hem paralarını. Ayrıca erişkin çocuklarına hayatlarını kontrol edecek sebepler vermek istemezler.

Bilişsel uyumsuzluğun nasıl işlediğini anlamak, kendi zihinsel karmaşalarımızı yeniden düşünmemize yardımcı olur ve bu aynı zamanda, yaşadıkları zihinsel karmaşaları çözmeleri için dostlarımıza ve yakınlarımıza yardım etmemizde kolaylık sağlayan bir yetenektir. Sık sık, gayet iyi niyetle, tam da işleri daha beter hâle getirecek şeyi yaparız: Kabadayılık eder, ders verir, sindirir, yalvarır ya

da tehdit ederiz. Bir sosyal psikolog olan ve dolandırıcıların yaşlı avlarını nasıl tuzağa düşürdüklerini araştırmış olan Anthon Pratkanis, dolandırılan yakınlarına yalvaranlardan yürek parçalayan hikâyeler derlemiştir; "Göremiyor musun, herif hırsızın teki ve önerdiği şey tam bir dolandırıcılık; soyuluyorsun!" "Akıl vermek yönündeki bu eğilim..." diyor Pratkanis "İronik olarak, bir aile ferdinin ya da arkadaşın yapabileceği şeylerin en kötülerinden biridir. Akıl vermek kurbanın daha savunmada hissetmesine neden olur ve onu dolandırıcının pençesine daha fazla iter." Bilişsel uyumsuzluk teorisini kavramış biri bunun nedenlerini anlayacaktır. "Ne yaptığını *sanıyordun*?" diye bağırılması ters tepecektir çünkü kişi için "Olacak şey değil, *aptalsın* sen!" anlamına gelir. Bu tür suçlamalar zaten utanmış olan kurbanın daha da içine kapanmasına ve yaptıklarını hiç kimseye söylememeye başlamasına neden olur. Yaptıkları da daha fazla para yatırmak veya daha fazla dergi satın almak olur çünkü ailenin birikimlerini geri almaya, aptal ya da bunamış olmadıklarını göstermeye ve düşüncelerinin tamamen makul olduğunu kanıtlamaya kararlıdırlar.[15]

O hâlde, diyor Pratkanis, bir dolandırıcılığa kurban gitmiş birinin uçurumun kenarından geri adım atabilmesi için ilk olarak saygı gördüğünü ve desteklendiğini hissetmesi gerekir. Yardım etmek isteyen akrabaları, o kişiyi inandığı değerler ve bu değerlerin olanları nasıl etkilediği hakkında konuşmaya teşvik edebilir, eleştirmeden onları dinleyebilir. Rahatsız edici bir şekilde "O alçağa nasıl olur da inanabilirsin?" diye sormak yerine, "Ona inanman için seni cezbeden neydi?" dersiniz. Dolandırıcılar insanların en iyi özelliklerinden yararlanırlar;

nezaketlerinden, inceliklerinden, sözlerine sadık kalma kararlılıklarından, bir armağanı karşılıksız bırakmama arzularından veya bir arkadaşa yardım etme isteklerinden. Pratkanis, "Kurbanı bu değerli özelliklere sahip olduğu için övmek, bu olaya ilişkin olarak başlarını büyük derde sokmalarına neden olmuş bile olsa, güvensizlik ve beceriksizlik hissini azaltacaktır." diyor.

Amerikan kültüründe hata yapmakla aptallık öylesine iç içe girmiştir ki bütün kültürlerin hata konusunda aynı fikri paylaşmadıklarını öğrenmek çok şaşırtıcı olabilir. 1970'li yıllarda Harold Stevenson ve James Stigler adlı psikologlar, Asyalı ve Amerikalı okul çocuklarının matematikte gösterdikleri başarılar arasındaki uçurumla ilgilenmişlerdi: Beşinci sınıfa gelindiğinde en düşük notları alan Japon sınıfı, en yüksek notları alan Amerikan sınıfından daha iyiydi. Bunun nedenlerini bulabilmek için Stevenson ve Stigler, izleyen on yılı Amerikan, Japon ve Çin okullarında sınıfları izleyerek geçirdiler. Aydınlanma anı, bir Japon çocuk kara tahtaya üç boyutlu bir küp çizmekle ilgili ödevini yapmaya çalışırken gerçekleşti. Stevenson ve Stigler çocuğun kırk beş dakika boyunca, tekrar tekrar aynı hataları yaparak ödevini yapmaya çalışmasını izlerken, çocuk adına gittikçe daha fazla rahatsız olmuş ve utanmışlardı. Fakat çocuğun hiç utanmış gibi bir hâli yoktu ve Amerikalı gözlemciler neden kendi kendilerini çocuğun hissettiğinden çok daha kötü hissettiklerini merak ettiler; "Bizim kültürümüzde bir hata yapmanız durumunda büyük psikolojik bedel ödersiniz." diyor Stigler, "Oysa Japonya'da, durum öyle görünmüyordu. Japonya'da her türlü hata, yanlış ve kafa karışıklığı, öğrenme sürecinin bir parçası olarak kabul

edilir."[16] (Çocuk nihayet, sınıf arkadaşlarının alkışlarıyla, ödevini başarıyla tamamlamıştı.) Araştırmacılar, Amerikalı ebeveyn, öğretmen ve çocukların matematiğin insanda doğal olarak bulunan bir yetenek olduğuna inanmaları olasılığının, Çinli ve Japon akranlarına kıyasla daha güçlü olduğunu bulgulamışlardır. Eğer bu yeteneğiniz varsa, fazla çalışmanıza gerek yoktur; bu yeteneğe sahip değilseniz, ne kadar uğraşsanız boştur. Tam aksine, Asyalıların çoğu, matematik başarısını da bütün diğer alanlardaki başarılar gibi görürler; o da ısrarla ve inatla çalışılarak elde edilebilen bir şeydir. Süreç boyunca elbette ki hatalar yapacaksınızdır; öğrenmenin ve gelişmenin yolu budur.

Hata yapmak; deney yapmak her alandaki genç bilim insanları ve sanatçıların eğitiminde esastır; onların bir fikri denedikten sonra bir başkasını deneme ve risk alma özgürlüğüne sahip olması, yanlış cevabı bulmayı istemesi gerekir. Bir zamanlar Amerika'da okul çocuklarına öğretilen ve hâlâ ilham verici web sitelerinde çeşitli versiyonları yer alan klasik bir örnek, Thomas Edison'un ilk akkor elektrik lambasını yapmaya çalışırken uğradığı on bin deneysel başarısızlığa hayıflanan asistanına (ya da bir muhabire) verdiği cevaptır; "Ben başarısız olmadım." demiştir Edison asistanına (ya da muhabire) "İşe yaramayan on bin unsuru başarıyla keşfettim." Oysa çoğu Amerikalı çocuğun, değişik yollar denemesine, deneyler yapmasına ve yanlış yollar tutmasına on kere bile izin verilmez; kaldi ki on bin kere. Sürekli sınav yapmaya odaklanmak, çocukların becerilerini ölçmek ve standart hâle getirmek gibi makul bir istekten kaynaklanmasına rağmen çocukların başarısız olma korkusunu yoğunlaştır-

mıştır. Çocukların başarılı olmayı öğrenmeleri önemlidir ama başarısız olmaktan korkmamayı öğrenmeleri de bir o kadar önemlidir. Çocuklar ya da yetişkinler başarısızlıktan korktukları takdirde riske girmekten de korkarlar. Yanlış yapmayı göze alamazlar.

Amerikan okullarında yirmi yıl boyunca araştırmalar yapan psikolog Carol Dweck, Stevenson ve Stigler'in gözlemledikleri kültürel farklılıkların ana nedenlerinden birini, tam olarak tespit etmiştir: Amerikalı çocuklar yaptıkları hataların kendilerinde doğal olarak var olan yeteneklere ilişkin kusurları yansıttığını düşünürler. Dweck'in yaptığı deneyler esnasında çocukların bazılarına yeni öğrendikleri bir konuda kendilerini geliştirmek için harcadıkları çaba yüzünden methiyeler düzülmüştür. Bazıları ise çocukları başarı gösterdiği zaman ebeveynlerin yaptığı gibi zekâları ve yetenekleri nedeniyle övülmüşlerdir; "Johnny, senin matematiğe büyük doğal yeteneğin var." Çocuklara verilen bu basit mesajlar neticede son derece farklı sonuçlara yol açmıştır: Asyalı akranları gibi, gösterdikleri çabaların övüldüğü çocuklar, konuyu başlangıçta kavrayamasalar bile önünde sonunda daha başarılı olmuşlar ve doğal yetenekleri için övülen çocuklara kıyasla öğrendiklerinden daha fazla zevk almışlardır. Bu çocukların hataları ve eleştirileri kendilerini geliştirmelerine katkı sağlayan yararlı bilgiler olarak değerlendirmeleri olasılığı diğer çocuklara kıyasla daha fazla olmuştur. Tam tersine, doğal becerileri için övülen çocuklar, gerçekten neler öğrendiklerinden ziyade, başkalarına ne kadar yetenekli göründüklerine daha çok önem vermişlerdir.[17] Bu öğrenciler yeterince başarılı olmadıkları söylendiğinde ya da hataları dile getirildiğin-

de savunmaya geçmişler ve bu durum kendi kendilerine zarar veren bir döngüye girmelerine neden olmuştur: Başarılı olamadıkları takdirde ardından gelen bilişsel uyumsuzluğu çözebilmek için (Ben zeki biriyim ve başarısız oldum) öğrendikleri veya çalıştıkları konuya ilgilerini yitirmektedirler. (İstesem yapardım ama istemiyorum.) Bu çocuklar büyüdükleri zaman, hata yapmaktan ve yaptıkları hataların sorumluluğunu almaktan korkan erişkinler olurlar çünkü ne de olsa hata yapmak onların doğal olarak daha zeki olmadıklarını gösteren, olumsuz bir kanıt olacaktır.

Dweck, öğrenmeye ve hata yapmanın ne anlama geldiğine ilişkin -bunlar gelişmekte olduğunuzun kanıtları mıdır yoksa aptal olduğunuzun mu- bu farklı yaklaşımların, kişilik özelliklerinin doğuştan gelen bir parçası olmadığını bulgulamıştır. Bunlar yaklaşım farklılıklarıdır ve bu itibarla değiştirilmeleri mümkündür. Dweck, öğrencilerinin öğrenmeye ve hata yapmaya karşı yaklaşımlarını yıllardan beri değiştirmekteydi ve yaptığı müdahale şaşırtıcı ölçüde basitti: İlkokul öğrencilerine de üniversite öğrencilerine de aynı şekilde, zekânın doğuştan gelen, göz rengi gibi sabit bir şey olmadığını; daha ziyade bisiklete binmeye benzeyen bir beceri olduğunu ve çok çalışılarak keskinleştirilebileceğini öğretir. Bu ders, yıllar boyunca zekânın doğuştan gelen bir şey olduğunu duyarak büyümüş Amerikalı çocuklar için çoğu kez çok şaşırtıcıdır. Dweck'in mesajını kabul eden çocukların motivasyonlarının arttığı, daha iyi notlar aldıkları, derslerine çalışmaktan daha büyük zevk aldıkları ve geçici başarısızlıklara uğradıklarında kendilerine eziyet etmedikleri görülmüştür.

Bu her yaştan insan için bir derstir: Hataları inkâr edilmesi gereken kişisel başarısızlıklar olarak değil; hayatın yaptığımız işte, verdiğimiz kararlarda gelişme kaydetmemize, ilerlememize ve büyümemize yardım eden bir boyutu olarak görmek.

• • •

Zihnin uyum kurmak için nasıl can attığını ve inançlarımızı, kararlarımızı veya tercihlerimizi sorgulayan bilgileri nasıl reddettiğini anlamak, bize hata yapmak olasılığına açık olmayı öğretir fakat hep haklı olma ihtiyacından kurtulmamıza da yardım eder. Özgüven iyi ve yararlı bir niteliktir; hiçbirimiz hastalığımızı nasıl tedavi edeceğine bir türlü karar veremeyen ve kararsızlıklar içinde debelenen bir doktor istemeyiz ama doktorumuzun açık fikirli ve öğrenmeye açık olmasını arzu ederiz. Ne de hiçbirimiz hayatımıza anlam, umut ve renk katan tutkularımız ve kanaatlerimiz olmadan yaşamak isteriz. Ancak taviz vermez haklı olma ihtiyacı, kaçınılmaz olarak ben bilirimciliğe yol açar. Özgüven ve kanaatler, alçakgönüllülükle ve hata yapma ihtimalinin kabul edilmesiyle terbiye edilmedikçe insanlar kendinden emin olmakla küstahlık arasındaki sınırı kolayca aşabilirler. Bu kitapta bu sınırı aşan çok kişiyle karşılaştık: Kurtarılmış anıların gerçek olup olmadığını bildiklerini öne süren psikiyatristler, çıkar çatışmalarının üstünde insanlar olduklarına inanan doktorlar ve hakimler, bir şüphelinin yalan söyleyip söylemediğini anlayacaklarından emin olan polis memurları, suçlu tarafı mahkûm ettiklerinden emin olan savcılar, olayları yorumlama biçimlerinin doğru olduğundan

emin olan karı kocalar ve kendi bakış açılarından görünen tarihin tek tarih olduğunda ısrar eden uluslar...

Hepimiz, hayatımız boyunca zor kararlar vermek zorunda kalmışızdır; bu kararların hepsinin doğru ve akıllıca olmasına imkân ve ihtimal yoktur. Bazıları, sonuçlarını önceden kestirmenin mümkün olmadığı, karmaşık meselelere dair kararlardır. Eğer yaptıklarımızı kesin ve kendinden aşırı emin bir şekilde haklı çıkarmak için duyduğumuz arzuya direnmeyi başarabilirsek, bizim için doğru olanın başkaları için doğru olmayabilme olasılığını da içine alarak kapımızı empati ve hayatın karmaşıklığını kavramaya açık bırakabiliriz. Adına Betty diyeceğimiz bir kadın, "Zor kararların neye benzediğini biliyorum." diyor:

> Yirmi yıllık kocamı terk etmeye karar verdiğim zaman, bu kararım kızlarımdan biri için doğruydu ve bana "Bu kararı bu kadar geç vermene sebep olan neydi?" dedi ama diğer kızım için verdiğim karar tam bir felaketti; yıllarca bana kızmaya devam etti. Bu çelişkiyi çözümlemek ve yaptığımı haklı hâle getirmek için çok kafa yordum. Seçimlerimi kabul etmediği ve nedenlerimi anlamadığı için kızımı suçladım. Yaptığım onca zihin jimnastiğinin sonucunda kendimi Rahibe Teresa'ya, kızımı da bencil ve nankör bir piç kurusuna dönüştürdüm. Ama zaman içinde bunu sürdürmeyi başaramadım. Kızımı özledim. Onun ne kadar tatlı, ne kadar anlayışlı olduğunu hatırladım ve bir piç kurusu değil, yalnızca anne babasının boşanması yüzünden perişan olmuş bir çocuk olduğunu anladım.

Sonuç olarak, onunla oturdum ve boşanmanın benim için en doğru karar olduğuna hâlâ inanmaya devam etmeme rağmen, ona olanların onu ne kadar incittiğini anladığımı ve onu dinlemeye hazır olduğumu söyledim. "Anne!" dedi, "Hadi gel Central Park'a gidip piknik yaparken konuşalım; tıpkı çocukluğumda yaptığımız gibi." Öyle yaptık ve bu, barışma sürecimizin başlangıcı oldu. Artık doğru olduğundan yüzde yüz emin olduğum bir kararım başkaları tarafından sorgulandığı zaman kararımı yeniden gözden geçiriyorum; hepsi bu.

Betty'nin hata yaptığını kabul etmesi gerekmemişti, kendi hayatı anlamında bir hata yapmamıştı. Ama kararının işin içindeki herkes için doğru olduğunda ısrar etme ihtiyacından vazgeçmesi gerekmişti. Ayrıca, yaptığı seçim yüzünden incinen kızına sevecenlik göstermesi gerekmişti.

İkinci Perde: Kendi Kendine Şefkat ve Merhamet Duymaya Giden Çetin Yolculuk

Amerikalıların hayatında ikinci perde yoktur.

- F. Scott Fitzgerald

Biz bu kitabı yeniden gözden geçirirken Elliot, edebiyat alanında akademisyen olan arkadaşı Michael'la, F. Scott Fitzgerald'ın meşhur aforizması konusunda hararetli bir tartışmaya daldı.

Michael, "Biz Amerikalıların ikinci şansa sahip olmadığımız anlamına geliyor." dedi. "Erken yaşanmış başarısızlıkların üstesinden gelemiyoruz. İşte bu yüzden, ne zaman bir siyasetçi, atlet ya da başka tanınmış bir kişi, başarısızlıktan sonra eski konumuna kavuşsa, yorumcular o kişinin başarısını bu aforizmayı çürütmek için kullanır."

"Amerikalılar tiyatroya gitmiyor mu?" dedi Elliot. "Tiyatroda üç perde vardır. Fitzgerald'ın sözleri ikinci şanslarla ilgili değil, bundan çok daha ilginç. Ayrıca Amerikan edebiyatında Gatsby'nin bizzat kendisi bir adamın kendisini yeni baştan kurmasının en iyi örneğidir. F. Scott Fitzgerald'ın geri dönüşlerden habersiz olduğunu sanmıyorsun değil mi?"

"Genel anlamı bu ama." dedi Michael.

"Fakat bir oyunda, ikinci perde olayların geliştiği kısımdır." dedi Elliot. "Hayatta da bir oyunda olduğu gibi, Birinci Perde'den Üçüncü Perde'ye atlayamazsın. İkinci perdeyi atlamakla kendimizi tehlikeye atıyoruz çünkü bu kendi şeytani düşüncelerimizle -bencillikle, ahlaksızlıkla, ölümcül düşüncelerle, felaketlere yol açan seçimlerle- yüzleşmenin karışıklığını yaşadığımız dönemdir; böylece Üçüncü Perde'ye girdiğimizde bir şeyler öğrenmiş oluyoruz. Fitzgerald bize Amerikalıların İkinci Perde'yi atlamak eğiliminde olduğunu söylüyordu; kendini keşfetmenin gerektirdiği o acıyı yaşamak istemiyorlar."

Elliot 1960 yılında öğretim elemanı olarak ders vermeye başladığında, Fitzgerald'ın bu gözlemini artık ikimizin de bilişsel uyumsuzlukla yaşamanın en önemli öğesi olarak gördüğümüz noktaya temas etmek için kul-

landı. Birinci Perde giriştir: Sorun, kahramanın yüz yüze kaldığı çatışma. İkinci Perde ise mücadeledir; kahraman ihanetlerle, kayıplarla, tehlikelerle boğuşur. Üçüncü Perde kefarettir, çözümdür; burada kahraman olanlardan kazanmış bir şekilde çıkar ya da bozguna uğrayarak mahvolur.[18] Elliot mükemmel Amerikan tiyatro eseri *Satıcının Ölümü*'nü derslerinde, Fitzgerald'ın değindiği, Amerikalıların mücadeleyle ilgili kısmı çabucak atlamak istedikleri meselesini anlatmak için kullanır. Willy Loman oğulları Biff ve Happy'yi Amerikan rüyasını temsil eden son derece zengin ağabeyi Ben'le tanıştırır.

> WILLY (oğullarına): Çocuklar! Çocuklar! Şunu dinleyin: Bu amcanız Ben, önemli bir adam! Oğullarıma nasıl başardığını anlat Ben!
>
> BEN: Nasıl mı? Çocuklar, on yedi yaşımdayken cengele daldım ve yirmi bir yaşımdayken çıktım. Ve Tanrı'nın yardımıyla, zengindim!
>
> WILLY (oğullarına): Neden söz ettiğimi görüyorsunuz değil mi? En müthiş şeyler olabilir!

Elliot öğrencilerine, "Cengelde neler oldu tanrı aşkına?" diye sorardı. "Hikâye burada! İkinci Perde'de! Ben nasıl başarılı oldu? Sorunlarını nasıl çözdü? *Nasıl* zengin oldu? İnsanlara yardım mı etti? İnsanları mı öldürdü? Yalan mı söyledi, çaldı mı, hile mi yaptı? Neler öğrendi ve bu yeğenlerine sunabileceği bir ders miydi?"

İkimiz bu kitabın ilk basımını yazarken bilişsel uyumsuzluğun öbür yüzünü -verdikleri zararları ya da hatalı kararları ne haklı çıkarabilen ne de bunlar için kendileri-

ni affedebilen insanlara yaşattığı acıyı- tartışıp tartışmamak konusunda fikir ayrılığına düştük. Elliot insanların İkinci Perde meselesini gözden kaçırabileceklerinden dolayı kaygı duyduğundan, kendini affetme konusundan fazla söz etmemize karşıydı. "İnsanların süreci atlamalarını istemiyorum." demişti. "Şunu demek yeterli değil; 'Hey, kötü bir şey yaptım ve bir daha yapmayacağım. Kendimi affetmem önemli.' Evet, önemli ama kendine acımak, yarayı iyileştirecek etkin adımlar atmak yerine onu kapatacak yara bandı işlevi görmemelidir. İnsanlar dinsel yöntemleri kullanabilir, kamu önünde günah çıkarabilir veya kötü bir şey yaptıklarını kabul edip özür dileyebilir fakat o kötü şeyin ne olduğunu *kavramadıktan* ve o kötü şeyi bir daha yapmamaya *karar vermedikten* sonra bunu yapmalarının hiçbir önemi yoktur."

Kısacası, sığ bir kendine acımak şekliyle hak edilmiş bir kendine acıma arasında büyük fark vardır. Bu ayrım bugünlerde özellikle önemlidir çünkü pozitif psikolojide son yıllarda kendi kendine acımanın duygusal, bilişsel ve motive edici yararlarına vurgu yapan, giderek büyüyen bir akım var. Bu parlak kavramı kim eleştirebilir? Yine de mesele ilk bakışta göründüğünden çok daha karmaşıktır ve aşırı basitleştirilerek moda bir sözcüğe dönüştürülmesi kolaydır.

Laura King ve Joshua Hicks adlı psikologlar olgunluğun; erişkin bireyin ulaşılamamış hedefler ya da gerçekleştirilememiş muhtemel kişiliklerle yüzleşme yeteneğine, tutulmamış yollara, gerçekleşmemiş hayallere dair pişmanlıklar ve üzüntüleri kabullenme kapasitesine bağlı olduğunu savunur. Bu iki psikolog "Gerçekleştirileme-

miş muhtemel kişilikler, kişinin 'keşke ... olmasaydı' dediğine -keşke çocuğum Down sendromlu olmasaydı, keşke çocuk sahibi olabilseydim, keşke eşim beni yirmi yıl önce terk etmeseydi- dair anılarını temsil eder." diye düşünüyor. Bu kaybedilmiş beklentileri düşünmenin mutluluğa maliyeti vardır -bizim deyimimizle, acı verici bir bilişsel uyumsuzluk yaratır- fakat King ve Hicks ekliyor; "Bu çaba, neler olabileceğini dile getirmek, kişinin duyarlılığının karmaşıklığı ve belki de mutluluğunun kendi anlamı bakımından yararları olabilir. Kayıplar değerlidir, yavan bir sözden ibaret değildir. Her olumsuz olayda olumluyu aramak belki tuhaf bir şekilde Amerikalılara özgü bir içgüdüdür ancak her şeyde bir umut ışığı görmeye yönelik özdüşünümsel çaba olgunluğun kilit bileşenlerindendir."[19] Olgunluk; ummadığımız biçimlerde hayatımızı değiştiren gerçekleştiremediğimiz umutlar, kaçırdığımız fırsatlar, yaptığımız hatalar, göze alamadığımız meydan okumalar türünden şeyler nedeniyle hissettiğimiz bilişsel uyumsuzluğu kabul etmeye dönük, *etkin ve özdüşünümsel bir çaba* gerektirir.

Bunu yapmak için, başkalarına gösterdiğimiz şefkat ve merhameti kendimize de göstermeliyiz. King ve Hicks, örnek grubundaki insanlar arasında psikolojik sağlığı en kötü durumda olanların, eski hâllerini 'ahmak' 'oyuna gelmiş' ya da 'aptal' gibi algıladıklarını ve kayıplarında herhangi bir yarar ya da kazanç göremediklerini bulgulamıştır. En iyi durumda olanlar ise, araştırmacıların 'eski hâllerine yönelik olarak alışılmadık ölçüde acımasız bir bakış açısı' olarak tarif ettiği tutumu gösteriyordu; "Aptallık ettim mi demeliyim?" diyordu bir kadın. "Hayal ettiğim hayatın ne olduğu hakkında hiç-

bir fikrim yoktu." Buna rağmen artık geçmişte kalmış o hâline şefkat ve merhametle bakıyor, daha genç hâlinin naifliği için mazur görülebileceğini düşünüyordu. En mutlu, en olgun erişkinler ise hayatlarındaki kayıpları benimseyebilen ve onları derin bir minnettarlık kaynağı olarak görebilenlerdi. Araştırmacılar, "Basmakalıp laflarla ya da Pollyanna gibi değil fakat çok yönlü hayatlarında hakikaten olumlu şeyler keşfederek yapıyorlardı bunu." diyor.

İyi ama affedilmez olduğunu düşündüğümüz edimler için kendimizi nasıl affedebiliriz? Masum bir insanın ölümüne sebep olmak, bir kimsenin yapabileceği en büyük hatadır; Jonathan Shay'in dediği gibi, "Ruhu yaralar." Bu yarayı farklı yollardan onarmaya çalışan iki adamın hikâyelerini inceleyin.

Reggie Shaw, on dokuz yaşındayken, spor model arazi aracıyla işe giderken cep telefonundan mesaj yazıyordu; bu durum sarı çizgiyi geçmesine ve öbür yönden gelen bir araca çarpmasına neden oldu. Araç kontrolden çıkıp devrilerek sürücü ve yanındaki yolcunun ölümüne neden oldu. Dikkatsizlik nedeniyle ölüme sebebiyet vermekten yargılanıncaya kadar -iki yıl boyunca- Reggie Shaw herhangi bir kusuru olduğunu reddetti. Sonra bilim insanlarının dikkat dağınıklığının psikolojisini tanımlamalarını; beynin dikkat bölünmesine nasıl tepki gösterdiğini, mesaj yazmanın ne denli pekiştirici olduğunu, tehlikenin doğru biçimde algılanmasını nasıl etkilediğini... Kısacası, bir uzmanın sözleriyle, teknolojinin nasıl 'nörolojik gaspa' neden olabileceğini dinledi.

"Reggie bilim hakkında daha çok şey öğrendikçe ve

tartışmasız bir şekilde kendisini mahkûm eden başka kanıtlarla yüzleştikçe," diyor dava hakkında bir kitap yazan Matt Richtel, "Direksiyon başında cep telefonu kullanılmasına o kadar hararetle karşı çıkan birine dönüştü." 2008 yılında kısa bir hapis ve kamu hizmeti cezası aldı ama kendine verdiği ceza çok daha ağırdı. O günden beri Reggie, dinleyen herkese; lise öğrencilerine, atletlere, siyasetçilere ve hukukçulara hikâyesini anlatıyor. Konuşmasına "Burada olmamın bir sebebi var." diye başlıyor. "Bana bakmanız ve şunu demeniz için buradayım: Bu adam olmak istemiyorum." Reggie'ye dava açan savcı, Richtel'e şunları söylemiş; "Reggie Shaw kadar yaptıklarının bedelini kendine ödetmeye çalışan birini hiç görmedim." Yargıç da eklemiş; "Değişim sağlamak için bugüne kadar gördüğüm herkesten fazla çalıştı."[20]

Bazı insanlar ruhlarındaki yaranın iyileşmesini istemez: Onu yaptıklarının bir anımsatıcısı olarak görür; kayıtsız kalmaya ya da unutmaya karşı çıkarlar. Rastladığımız en dokunaklı örneklerden biri, 2004 yılında Ebu Garip'te sözleşmeli sorgucu olan Eric Fair tarafından yazılmış bir makaleydi. On yıl sonra bir üniversitede yazma kursunda öğretmenlik yapıyordu. "Kursun adı, Savaşı Yazmak, geçtiğimiz on yıl boyunca beni ele geçiren anılardan fazla uzaklaşmama engel oldu." yazmıştı. "İşkence yaptım. Ebu Garip her günümün her dakikasına egemen." Ardından öğrencilerine işkence edilmiş tutukluların zihinlerde iz bırakan fotoğraflarını gösterdi. "Onların ifadesiz yüzlerine bakarken, müthiş bir rahatlama hissedebildiğimi fark ettim." diyordu. "Ebu Garip silinecek. İhlallerim unutulacak. Ama yalnızca ben izin verirsem."

Eric Fair'in izin vermeye hiç niyeti yok. Yaptığı her şeyi ABD Ordusu Cezai Soruşturma Komutanlığı'na itiraf ettikten sonra, kendisini davet eden her türlü dinleyici kitlesine yaptıklarını anlatmaya devam etti. "Söylenebilecek her şeyi söyledim. Her şeyi arkamda bırakmanın en iyisi olduğunu düşünüyormuş gibi yapmak zor değil."[21]

> Kayıtsızlığın, tarihin acı verici gerçeklerini yumuşatmasına izin vermeye eğilimli olduğum o gün, sınıfın karşısında durdum. Artık eski Ebu Garip sorgucusu rolü oynamak zorunda değildim. Lehigh Üniversitesi'nde profesördüm. Sınav kâğıtlarına not verebilir ve sınıfta zekice sözler edebilirdim. Oğlum otobüse binip okula gidebilir ve arkadaşlarına babasının hayatını nasıl kazandığından bahsedebilirdi. Gurur duyulacak biriydim.
>
> Ama değilim. Ebu Garip'de sorgucuydum. İşkence yaptım.

Fair, Ebu Garip'deki eylemleri yüzünden hissettiği bilişsel uyumsuzluğu, olanları geride bırakarak ve yaptıklarını emir altında, işinin bir parçası olarak yapmak zorunda olduğunu söyleyerek gerekçelendirmek suretiyle azaltmamayı seçiyor. Bunun yerine, tarihe ve insan ruhunun en çirkin yanlarına tanıklık etmeyi seçiyor. Öğrencilerine 'bu ülkenin her zaman gurur duyulacak bir şey olmadığını' hatırlatmak istiyor. Unutmak istemiyor. Kendisini affetmek istemiyor. Bu ahlâki bir seçimdir.

Görünen o ki Eric Fair, kendi kişisel ikinci perdesi-

nin ortasında, amaçsızca kendisini cezalandırmaktansa *iblisleriyle boğuşuyor*. Birbiri ardından bir sınıf dolusu öğrenciye, Ebu Garip'de yaptıklarını anlatarak bir çözüme ulaşmaya çalışıyor; yaptıklarını unutmasının gerekmediği ama bu anıların 'her gününün her dakikasına' egemen olmadığı bir çözüme... Kendi sözleri oraya nasıl varacağına ışık tutuyor; "İşkence yaptım." diyor. "Ben bir işkenceciyim." demiyor. Bu şekilde davranışı kimliğinden ayırıyor ve bu yetenek, insanların nefret ettikleri davranışlarıyla yaşamasına imkân veren şeydir. Oğlu babasının Irak'ta yaptıklarından gurur duymayabilir fakat babasının cesaret gerektiren dürüstlüğü; ailesine, öğrencilerine ve yurttaşlarına öğrenmek için acı çektiği dersi öğretmekle başlayarak hatalarını düzeltmek konusundaki kararlılığıyla kesinlikle gurur duyabilir.

Hepimiz bu anlayışı kendi özel yaşamlarımıza taşıyabiliriz: *Yaptığımız bir şey, kim olduğumuz ve kim olmak istediğimizden* ayırt edilebilir. Geçmişte kim olduğumuz, gelecekte kim olacağımızın şablonu olmak zorunda değil. Kefarete giden yol kimliğimizin yaptıklarımızı içerdiğini fakat aynı zamanda onları aştığını ve bu aşmanın aracının da kendimize göstereceğimiz şefkat ve merhamet olduğunu anlamakla başlar.

Kendimize yönelik gerçek şefkat ve merhamet bir süreçtir; bir gecede olmaz. Verdiğimiz zararı ya da yaptığımız hatayı unutmak anlamına gelmez, "Ah, her neyse, esasında iyi, nazik bir insanım, o yüzden kendime yumuşak davranıp olanları arkamda bırakacağım." türünden bir şey değildir. Hayır, siz iyi ve nazik bir insan olabilirsiniz ama son derece zararlı bir eylemi de gerçek-

leştirdiniz. Bu da artık sizin bir parçanız; kimliğinizin bir parçası. Fakat tümünüz olmak zorunda değil. Sizi tanımlamak zorunda değil; yeter ki mantıksız bir şekilde o eylemi haklı çıkarıp durmayın.

Önceki bölümde, Amerikan halkının 'gelişmiş sorgulama' teknikleri programında kullandığı gaddarlık ve hileler için CIA hakkında hazırlanan Senato İstihbarat Komitesi ithamnamesine gösterdiği tepkileri tartışmıştık. CIA'yi yeniden düzenlemek için gereken zorlu çabayı talep etmek yerine, Kongre'nin pek çok üyesi ve siyasi yorumcular, bunun aslında Birinci Perde'de olduğunu söylemekte acele etmişlerdir. Bunları 11 Eylül'den sonra yapmıştık. Olan olmuştu ve hataları artık düzeltemezdik; biz artık Üçüncü Perde'deydik. Bu tutumu kimse Fox televizyonu haber yorumcusu Andrea Tantaros'dan daha iyi örneklememiştir; "Amerika Birleşik Devletleri muhteşemdir." demişti. "*Biz* muhteşemiz. Ama bu tartışmayı da yaptık. O defteri kapattık. Bunu şimdi yeniden konuşmak istemelerinin (Senato İstihbarat Komitesi'nin) sebebi ne kadar muhteşem olduğumuzu göstermek. Bir şey için de özür dilediler."[22] (İşkenceyi *bir şey* diyerek önemsizleştiriyor mu?) Bize kalırsa, Andrea Tantaros, ülkesinin İkinci Perde'de biraz zaman harcamaya ihtiyacı olduğunu anlasaydı, bu muhteşem olurdu.

• • •

Bilişsel uyumsuzluk doğamızın bir parçası olabilir ama hatalarımızı nasıl değerlendireceğimiz öyle değildir. Gettysburg muhaberesi sırasında, 12.550 erkeğin Birlik

kuvvetlerince öldürüldüğü kan banyosu felaketine neden olan Pickett piyade saldırısı sonrasında (Amerikan iç savaşından söz ediliyor. ç.n.), Robert E. Lee şöyle demişti; "Bütün olanlar benim suçum. Adamlarımdan beklenmesi gerekenden çok daha fazlasını bekledim."[23] Robert E. Lee, trajik hesap hatası yapan büyük bir generaldi ama bu hata onu yetersiz bir askeri lider yapmamıştı. Eğer Robert E. Lee, binlerce insanın hayatına mal olan bir davranışın sorumluluğunu üstlenebiliyorsa, trafik okulundaki bütün o insanlar kırmızı ışıkta geçmekle hata yaptıklarını bile neden kabul edemiyor?

Günümüz ABD ordusunda Rober E. Lee'ye benzeyen birkaç örnek vardır. 2005-2013 yılları arasında Irak ve Afganistan'taki birliklere komuta eden emekli Korgeneral Daniel Bolger, hatalarını kabul ettiği bir yayın yaptı. "Savaşın acımasız kaderi, cehaletimin ve küstah gururumun yardımıyla düşmanın elinde." diye yazdı, "Komutam altındaki seksen adam ve kadını; yaralıların üç katından fazlasını kaybettim. Bu ölümler, Gettysburg'da Robert E. Lee'nin dediği gibi, bütünüyle benim hatamdı."

> Biz generaller düşmanımızı tanımıyorduk; asla onu tam olarak tespit edemedik, asla faaliyetlerimize yeterince odaklanmadık ve daha eski düşmanlarımızla baş edemezken başa çıkamayacağımız bir hızla yenilerini edindik... Kuvvetlerimize uygun olmayan, ayaklanma bastırmaya yönelik bir değil; iki uzun, kararsız mücadeleye girdik. Ben ve silah arkadaşım diğer generaller, stratejilerimizin işe yaramadığını defalarca gördük; temel varsayım-

> larımızı yeniden değerlendirmeyi beceremedik. Düşmanımıza ya da kendimize dair hatalı kavrayışımızı sorgulamakta yetersiz kaldık... Sonuçta, dünyanın bütün cesareti ve becerisi bile cehaletin ve küstah kibirin üstesinden gelemez. Bir general olarak durumu yanlış anladım ve bunu görev arkadaşlarımla birlikte yaptım.[24]

General Bolger'in ABD'nin Orta Doğu'da önünü açtığı felaketin muazzam büyüklüğüyle yüzleşmeye gönüllülüğü ilham vericidir. Fakat Vivian Gornick, başarısız ilişkilerinde kendi payını idrak etmek için altmış beş yaşına kadar beklemese hayatının çok daha mutlu geçecek olması gibi, bizlerin de General Bolger ve silah arkadaşı subayların seslerini daha önce yükseltmiş olmalarını dilemeye hakkımız var. Siyasi ve askeri liderlerimiz tuttukları yol uçuruma giderken yön değiştirebilselerdi felaketlerin daha da kötüleşmeden önüne geçilebilirdi. General Bolger, Amerikan ordusunun tıpkı Vietnam'daki yenilgisinin ardından yaptığı gibi 'kendisini kararlılıkla gözden geçirmesi' gerektiğini söyleyerek 'terörizmle savaş' mücadelesinin çözümünü kendisinden sonraki kuşak askeri liderlere bırakıyor. "İyi ve kötü bütün fikirler; çıkarılan, yeniden çıkarılan ve vazgeçilen dersler, tamamı ayrıntılı bir biçimde gözden geçirilmeyi ve tartışılmayı hak ediyor." diye yazıyor. Evet, öyle. Fakat muhtemelen çok geç. Yenildiğimiz bir savaşı sürdürmek bir yana, geçmişte kalmış bir savaşı sürdüremeyiz. İhtiyaç duyulan yalnızca o zaman neyin ters gittiğine dair derinlemesine bir kavrayış değil aynı zamanda şu anda da neyin ters gittiğini

anlamak, daha da iyisi mevcut kararlarla *nelerin yanlış gidebileceğine* hazırlıklı olmaktır. Bizin bir Eisenhower stratejisine ihtiyacımız var.

Avrupa'daki Müttefik Kuvvetlerinin Başkomutanı olan Dwight Eisenhower, Haziran 1944'de çok önemli bir askeri karar vermek zorunda kalmıştı. Normandiya çıkartmasının en iyi koşullar altında bile çok ağır bedelleri olacağını biliyordu ve üstelik koşullar ideal olmaktan son derece uzaktı. Eğer çıkartma başarısız olursa, bu girişim esnasında binlerce asker ölecek ve yenilginin yaratacağı aşağılanma müttefik kuvvetlerinin moralini bozacak ve Mihver kuvvetlerine cesaret verecekti. Her şeye rağmen, Eisenhower harekete geçme kararının muhtemel feci sonuçlarının bütün sorumluluğunu üstlenmeye hazırdı. Çıkartmanın başarısız olması hâlinde yapmak üzere bir konuşma metni yazdı. Konuşmanın tamamı şöyle:

> Cherburg-Havre yörelerine yaptığımız çıkartma girişimi başarısız olmuş ve kuvvetlerimiz geri çekilmişlerdir. Burada ve bu tarihte çıkartma yapma kararım mevcut en iyi bilgilere dayanılarak verilmiştir. Kara, hava ve deniz kuvvetlerimiz görevlerini yerine getirmek için gereken bütün cesaret ve fedakârlığı göstermişlerdir. Bu girişimle ilgili her türlü suç ve hata, yalnızca bana aittir.[25]

Bu notu yazdıktan sonra Eisenhower küçük ama çok önemli bir değişiklik yaptı. İlk cümlenin bitişini karaladı (Kuvvetlerimiz geri çekilmişlerdir.) ve pasif cümle yapı-

sını şöyle değiştirdi; "Ben kuvvetlerimizi geri çektim." O 'Ben' sözcüğünün anlamı yıllardır nasıl da yankılanıyor.

Son hesapta, bir ulusun karakterinin ya da bir bireyin dürüstlüğünün ölçüsü hatasız olmasına bağlı değildir. Hatayı yaptıktan sonra ne yaptığına bağlıdır. Şair Stephen Mitchell'in yorumuyla, Çinli filozof Lao Tzu'nun *Tao Te Ching*'de yazdığı gibi:

Büyük bir ulus, büyük insanlara benzer:
Hata yaptığında, idrak eder.
İdrak ettiğinde, kabul eder.
Kabul ettiğinde, düzeltir hatasını.
Ve kendisine hatalarını gösteren kişileri
en yardımsever öğretmenleri olarak kabul eder.

Katkı Belirtme

Biz bu kitabın yazarları olarak, ilk sırada kimin adının yazılacağına yazı tura atarak karar verdik; işbirliğimizi dengeleyen bu oldu. Ancak başından sonuna kadar, ikimiz de birlikte çalıştığı diğer yazarın daha yetenekli olduğuna inandık. Bu nedenle, bu projeyi karşılıklı bir teşvik, öğrenme ve eğlenme hâline getirdiğimiz için birbirimize teşekkür etmekle başlamak istiyoruz.

Kitabımız; hafıza, hukuk, çift terapisi, işletme, klinik araştırma ve uygulama konularında uzman olan çalışma arkadaşlarımız tarafından dikkatle ve eleştirel gözle okunmanın nimetlerinden yararlandı. Uzmanlık alanlarına giren bölümleri okudukları ve bize pek çok mükemmel tavsiyede bulundukları için özellikle adlarını sayacağımız çalışma arkadaşlarımıza teşekkür etmek istiyoruz: Andrew Christensen, Deborah Davis, Gerald Davison, Maryanne Garry, Bruce Hay, Brad Heil, Richard Leo, Scott Lilienfeld, Elizabeth Loftus, Andrew McClurg, Devon Plachek, Leonore Tiefer ve Donal Saposnek. Ayrıca, J.J. Cohn, Joseph de Rivera, Ralph Haber, Robert Kardon, Saul Kassin, Burt Nanus, Debra Poole, Anthony Pratkanis, Holly Stocking ve Michael Zagor'a yorumları, fikirleri, hikâyeleri, araştırmaları ve verdikle-

ri bilgiler için teşekkür ederiz. Editoryal yardımları için ayrıca Deborah Cady ve Caryl McColly'ye teşekkürler.

Harcourt'un editörleri ve üretim ekibi istikrarlı bir şekilde mükemmel olmayı sürdürdü. İlk baskıda hikâyeleri ve fikirleri bu kitaba sinen editörümüz Janey Isay'a; yetenekli ve yardımını esirgemeyen editörümüz Jenna Johnson'a; kitaplara dair her şeyi (yazarlar dahil) seven şef editör David Hough'a ilk baskıyı acısız ve eğitici kıldıkları için; ayrıca verilerin doğruluğunu kontrol etmek ve redaksiyondaki sıra dışı yeteneği için Margaret Jones'a teşekkür etmiştik. Bu gözden geçirilmiş baskı için Mariner Books'un yayın yönetmeni Ken Carpenter'a; kitap tasarımcıları Christopher Moisan, Greta Sibley ve Chrissy Kurpeski'ye; gözden geçirme ve tasarım süresince birlikte çalışmanın bir zevk olduğu sorumlu editörümüz Tim Mudie'ye; metni kitaba dönüştürme sürecini kolay, öğretici ve neşeli kılan üretim editörü Rachel Hoy'a ve yapmış olmamız gerekenden çok daha fazla hata yakalayarak bizde bir miktar bilişsel uyumsuzluk yaratan titiz, nüktedan redaktörümüz Tracy Roe'ya teşekkürlerimizi ve minnettarlığımızı ifade etmek istiyoruz.

Carol, birlikte geçirdikleri onca yıl boyunca gösterdiği sevgi ve destek için Ronan O'Casey'nin anısını onurlandırmak istiyor. Elliot, imza yazısında 'elbette' Vera Aronson'a sevgisini ve teşekkürlerini yolluyor. Evet, hayatlarımızda hatalar yapılmıştır ama hayat arkadaşı seçimlerimizde yapılmadı.

- Carol Tavris ve Elliot Aronson

NOTLAR

Biz ikimiz yazar olmadan çok önce, okurduk. Okur olarak da çoğu kez dipnotları hikâyenin akışına yönelik hoşnutsuzluk yaratan bir ihlal gibi algılardık. Yazarın falanca ikna edici (ya da absürt) düşünce veya araştırma bulgusu için kaynağının ne olduğunu öğrenmek amacıyla durmadan kitabın sonuna başvurmak zorunda kalmak can sıkıcıydı fakat arada sırada bir şekerleme (kişisel bir not, ilginç bir konu dışı söz, güzel bir hikâye) bulduğumuz da olurdu. Kitabın bölümlerinde üzerinde durduğumuz noktalara referans vermek ve bazen de onları genişletmek amacıyla bu notları bir araya getirmekten zevk aldık. Burada da birkaç şekerleme bulacaksınız.

Giriş

1. "Spy Agencies Say Iraq War Worsens Terrorism Threat/Gizli Servisler Irak Savaşı'nın Terörizm Tehdidini Artırdığını Söylüyor" *New York Times,* 24 Eylül, 2006; "No Room for Doubt in the Oval Office," *Los Angeles Times*, 20 Eylül, 2006, muhafazakâr köşe yazarına yapılan yorum, onlardan biri, Max Boot tarafından rapor edildi. George Bush'un Irak savaşına ilişkin kamu önünde öne sürdüğü iddiaların ayrıntılı bir dökümü için bakınız: Frank Rich, *The Grea-*

test Story Ever Sold: The Decline and Fall of Truth from 9/11 to Katrina (New York: Penguin, 2006) Bush, Ocak 2007'de yaptığı Ulusa Sesleniş konuşmasında savaşın yürütülmesi esnasında kullanılan birkaç taktikte 'hataların yapıldığını' ve kendisinin bu hatalardan sorumlu olduğunu kabul etti. Fakat stratejilerde önemli bir değişiklik yapılmayacağı konusunda kararlı bir tutum takındı; aksine askeri birliklerin sayısını artıracak ve savaşa daha da fazla para yatıracaktı. Bush yönetiminin üst düzey üyeleri anılarında Bush ve yakın çevresi kesinlik ve 'grup düşüncesi' ile hareket eden insanlar olarak tarif etmişlerdir; onları hoşnut etmeyen olguları gündeme getiren herkes görmezden gelinmiş, yaftalanmış ya da işten atılmıştır. Örneğin; Robert Draper, *Dead Certain: The Presidency of George W. Bush* (New York: Free Press, 2007) ve Jack Goldsmith, *The Terror Presidency: Law and Judgment Inside the Bush Administration* (New York: W. W. Norton, 2007)

2. The American Presidency Project (online), www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php, Amerikan başkanları tarafından 'hatalar yapıldı' denilen belgelenmiş bütün olayların örneklerini sunmaktadır. Uzun bir listedir. Bill Clinton Demokrat Parti'nin kampanya bağışları araştırmasında "Hatalar yapıldı." demiş ve daha sonra Beyaz Saray Muhabirleri'ne verilen akşam yemeğinde bu cümlenin popülerliği ve pasif cümle yapısına dair şaka yapmıştır. Bütün başkanlar arasında

Richard Nixon ve Ronald Reagan bu cümleyi en çok kullananlardır: İlki Watergate skandalındaki, ikincisi ise İran-Kontra skandalındakileri yasadışı eylemlerini önemsizleştirmek amacıyla. Ayrıca Charles Baxter'ın şu anlamlı denemesine bakınız; "Dysfunctional Narratives ya da Mistakes Were Made" in Charles Baxter, *Burning Down the House: Essays on Fiction* (Saint Paul, MN: Graywolf Press, 1997)

3. Gordon Marino, "Before Teaching Ethics, Stop Kidding Yourself," *Chronicle of Higher Education* (February 20, 2004): B5.

4. Hafızada kendi kendine hizmet eden önyargı (ve özellikle de ev işleri çalışması için) Michael Ross ve Fiore Sicoli'nin şu çalışmasına bakınız; "Egocentric Biases in Availability and Attribution," *Journal of Personality and Social Psychology* 37 (1979): 322–36. Ayrıca bkz. Suzanne C. Thompson and & Harold H. Kelley, "Judgments of Responsibility for Activities in Close Relationships," *Journal of Personality and Social Psychology* 41 (1981): 469–77

5. John Dean, Barbara Cady'nin yaptığı röportaj, *Playboy,* Ocak 1975, 78.

6. Robert A. Caro, *Master of the Senate: The Years of Lyndon Johnson* (New York: Knopf, 2002), 886.

7. Katherine S. Mangan, "A Brush with a New Life," *Chronicle of Higher Education* (Ocak 2005): A28–A30.

8. Örneğin bkz. Sherwin Nuland, *The Doctors' Plague: Germs, Childbed Fever, and the Strange Story of Ignác Semmelweis* (New York: Norton, 2003)
9. Ferdinand Lundberg ve Marynia F. Farnham, *Modern Woman: The Lost Sex* (New York: Harper and Brothers, 1947), 11, 120.
10. Edward Humes, *Mean Justice* (New York: Pocket Books, 1999)

1. Bilişsel Uyumsuzluk: Kendi Kendini Haklı Çıkarmanın Motoru

1. Under the Provisions of the Covenant Bahailerini temsil eden Neal Chase'in basın açıklaması, "The End Is Nearish," Harper's, Şubat 1995, 22, 24.
2. Leon Festinger, Henry W. Riecken ve Stanley Schachter, *When Prophecy Fails* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1956).
3. Örneğin bkz. O. Fotuhi ve diğ., "Patterns of Cognitive Dissonance-Reducing Beliefs Among Smokers: A Longitudinal Analysis from the International Tobacco Control (ITC) Four Country Survey," *Tobacco Control: An International Journal* 22 (2013): 52–58; ve F. Naughton, H. Eborall ve S. Sutton, "Dissonance and Disengagement in Pregnant Smokers," *Journal of Smoking Cessation* 8 (2012): 24–32.

4. Leon Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1957). Ayrıca bkz. Leon Festinger ve Elliot Aronson, "Arousal and Reduction of Dissonance in Social Contexts," in *Group Dynamics,* ed: D. Cartwright ve Z. Zander (New York: Harper and Row, 1960–61); ve Eddie Harmon-Jones ve Judson Mills, ed., *Cognitive Dissonance: Progress on a Pivotal Theory in Social Psychology* (Washington, DC: American Psychological Association, 1999).

5. Elliot Aronson ve Judson Mills, "The Effect of Severity of Initiation on Liking for a Group," *Journal of Abnormal and Social Psychology* 59 (1959): 177–81.

6. Örneğin bkz, Harold Gerard ve Grover Mathewson, "The Effects of Severity of Initiation on Liking for a Group: A Replication," *Journal of Experimental Social Psychology* 2 (1966): 278–87.

7. Dimitris Xygalatas ve diğ., "Extreme Rituals Promote Prosociality," *Psychological Science 24* (2013): 1602–5.

8. Pek çok bilişsel psikolog ve başka bilim insanı doğrulama sapması hakkında yazmıştır. Bkz. Thomas Kida, *Don't Believe Everything You Think* (Amherst, NY: Prometheus Press, 2006), ve Raymond S. Nickerson, "Confirmation Bias: A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises," *Review of General Psychology* 2 (1998): 175–220.

9. Claudia Fritz ve diğ., "Soloist Evaluations of Six Old Italian and Six New Violins," *Proceedings of the National Academy of Sciences* 111 (2014): 7224–29, doi: 10.1073/pnas.1323367111.

10. Lenny Bruce, *How to Talk Dirty and Influence People* (Chicago: Playboy Press, 1966), 232–33.

11. Steven Kull, University of Maryland'de International Policy Attitudes Programı (PIPA) yöneticisi, PIPA'nın yaptığı Knowledge Networks anketi hakkında yorum yaparken; "Many Americans Unaware WMD Have Not Been Found/ Pek Çok Amerikalı KİS Bulunmadığından Habersiz" 14 Haziran, 2003.

12. Gary C. Jacobson, "Perception, Memory, and Partisan Polarization on the Iraq War," *Political Science Quarterly* 125 (Spring 2010): 1–26. Ayrıca şu makalesine de bakınız; "Referendum: The 2006 Midterm Congressional Elections," *Political Science Quarterly* 122 (Spring 2007): 1–24.

13. Drew Westen ve diğ., "The Neural Basis of Motivated Reasoning: An fMRI Study of Emotional Constraints on Political Judgment During the U.S. Presidential Election of 2004," *Journal of Cognitive Neuroscience*

    18 (2006): 1947–58. Bilişsel uyumsuzluğun sinirbilimiyle ilgilenen okurlar, ayrıca bkz. Eddie Harmon-Jones, Cindy Harmon-Jones ve David M. Amodio, "A Neuroscientific Perspe-

ctive on Dissonance, Guided by the Action-Based Model," in *Cognitive Consistency: A Fundamental Principle in Social Cognition adlı, ed.*, B. Gawronski ve F. Strack (New York: Guilford, 2012), 47–65; ve S. Kitayama ve diğ., "Neural Mechanisms of Dissonance: An fMRI Investigation of Choice Justification," *NeuroImage* 69 (2013): 206–12.

14. Charles Lord, Lee Ross ve Mark Lepper, "Biased Assimilation and Attitude Polarization: The Effects of Prior Theories on Subsequently Considered Evidence," *Journal of Personality and Social Psychology* 37 (1979): 2098–2109.

15. Brendan Nyhan ve Jason Reifler, "When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions," *Political Behavior* 32 (2010): 303–30; Stephan Lewandowsky ve diğ., "Misinformation and Its Correction: Continued Influence and Successful Debiasing," *Psychological Science in the Public Interest* 13 (2012): 106–31.

16. Doris Kearns Goodwin, *No Ordinary Time* (New York: Simon and Schuster, 1994), 321. (Vurgu orijinalinde vardır.)

17. Karar sonrası bilişsel uyumsuzluk azaltmaya dair ilk uygulamalardan birinde, pazarlama araştırmacısıymış gibi yapan Jack Brehm bir grup kadına sekiz farklı cihaz gösterdi (bir tost makinesi, bir kahve makinesi, bir ızgara vb.) ve her birini arzu edilirlik derecesine göre puanlamalarını istedi. Ardından, kadınlara cihazlardan birini

hediye olarak seçebileceklerini söyledi ve eşit ölçüde cazip olarak değerlendirdikleri iki cihazdan birini seçmesini istedi. Kadın seçimini yaptıktan sonra hediyeyi paketleyip kadına verdi. Ardından kadınlar cihazları yeniden değerlendirdi. Bu kez seçtikleri cihazı daha cazip ve seçmedikleri cihazı ise daha az cazip olarak değerlendirdiler. Bkz. Jack Brehm, "Postdecision Changes in the Desirability of Alternatives," *Journal of Abnormal and Social Psychology* 52 (1956): 384–89.

18. Robert E. Knox ve James A. Inkster, "Postdecision Dissonance at Post Time," *Journal of Personality and Social Psychology* 8 (1968): 319–23. Karar ne kadar kalıcı ve geri dönüşsüz ise, yaşanan bilişsel uyumsuzluğu azaltma ihtiyacının o denli güçlü olduğuna dair bulgunun pek çok yinelenmesi vardır. Bkz. Lottie Bullens ve diğerleri, "Reversible Decisions: The Grass Isn't Merely Greener on the Other Side; It's Also Very Brown Over Here," *Journal of Experimental Social Psychology* 49 (2013): 1093–99.

19. Katherine S. Mangan, "A Brush with a New Life," *Chronicle of Higher Education* (April 2005): A28–A30.

20. Örneğin; bkz. Brad J. Bushman, "Does Venting Anger Feed or Extinguish the Flame? Catharsis, Rumination, Distraction, Anger, and Aggressive Responding," *Personality and Social Psychology Bulletin 28* (2002): 724–31; Brad J. Bushman ve diğerleri "Chewing on It Can Chew You Up:

Effects of Rumination on Triggered Displaced Aggression," *Journal of Personality and Social Psychology* 88 (2002): 969–83. Katharsis varsayımına karşı çıkan araştırmaların tarihi Carol Tavris tarafından şu çalışmada özetlenmiştir: *Anger: The Misunderstood Emotion* (New York: Simon and Schuster, 1989).

21. Michael Kahn'ın original çalışması şuydu; "The Physiology of Catharsis," *Journal of Personality and Social Psychology 3* (1966): 78–98. İlk klasiklerden bir diğeri için bkz. Leonard Berkowitz, James A. Green ve Jacqueline R. Macaulay, "Hostility Catharsis as the Reduction of Emotional Tension," *Psychiatry* 25 (1962): 23–31.

22. Jon Jecker ve David Landy, "Liking a Person as a Function of Doing Him a Favor," *Human Relations* 22 (1969): 371–78.

23. Nadia Chernyak ve Tamar Kushnir, "Giving Preschoolers Choice Increases Sharing Behavior," *Psychological Science* 24 (2013): 1971–79.

24. Benjamin Franklin, *The Autobiography of Benjamin Franklin* (New York: Touchstone, 2004), 83–84.

25. Ruth Thibodeau ve Elliot Aronson, "Taking a Closer Look: Reasserting the Role of the Self-Concept in Dissonance Theory," *Personality and Social Psychology Bulletin* 18 (1992): 591–602.

26. Bkz. Jonathon D. Brown, "Understanding the

Better than Average Effect: Motives (Still) Matter," *Personality and Social Psychology Bulletin* 38 (2012): 209–19. Brown bir dizi deneyle "Ben ortalamadan iyiyim." etkisinin sözkonusu kişinin özsaygısına yönelik bir tehdit yaşamasının ardından arttığını göstermiştir.

27. Kendi kendine hizmet eden önyargılara, kendimizde dair en iyi şeylere inanma ve en kötülerine açıklama bulma eğilimine ilişkin geniş ve canlı bir araştırma literatürü mevcuttur. Kültürlere, yaşa ve cinsiyete bağlı olarak ilginç çeşitlenmeleri bulunmasına karşın, insan bilişinde hayli tutarlı bir önyargıdır bu. Bkz. Amy Mezulis ve diğerleri "Is There a Universal Positivity Bias in Attributions? A Meta-Analytic Review of Individual, Developmental, and Cultural Differences in the Self-serving Attributional Bias," *Psychological Bulletin* 130 (2004): 711–47; ve Keith E. Stanovich ve diğerleri "Myside Bias, Rational Thinking, and Intelligence," *Psychological Science 22* (2013): 259–64.

28. Philip̀ E. Tetlock, *Expert Political Judgment: How Good Is It? How Can We Know?* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005). Klinik psikolojide de durum aynıdır; kapsamlı bilimsel literatür davranışsal, istatistiksel ve başka nesnel davranış ölçütlerinin sürekli olarak uzmanların kavrayışlarına, klinik öngörü ve tanılarına üstün olduğunu göstermektedir. Bkz. Robin Dawes, David Faust ve Paul E.

Meehl, "Clinical Versus Actuarial Judgment," *Science* 243 (1989): 1668–74; W. M. Grove ve Paul E. Meehl, "Comparative Efficiency of Formal (Mechanical, Algorithmic) and Informal (Subjective, Impressionistic) Prediction Procedures: The Clinical/Statistical Controversy," *Psychology, Public Policy, and Law* 2 (1996): 293–323; and Daniel Kahneman, "The Surety of Fools," *New York Times Magazine,* October 23, 2011.

29. Josh Barro, "The Upshot: Sticking to Their Story: Inflation Hawks' Views Are Independent of Actual Monetary Outcomes," *New York Times,* 2 Ekim, 2014.

30. Elliot Aronson ve J. Merrill Carlsmith, "Performance Expectancy as a Determinant of Actual Performance," *Journal of Abnormal and Social Psychology* 65 (1962): 178–82. Ayrıca bkz. William B. Swann Jr., "To Be Adored or to Be Known? The Interplay of Self-Enhancement and Self-Verification," in *Motivation and Cognition,* ed. R. M. Sorrentino ve E. T. Higgins (New York: Guilford, 1990); ve William B. Swann Jr., J. Gregory Hixon ve Chris de la Ronde, "Embracing the Bitter 'Truth': Negative Self-Concepts and Marital Commitment," *Psychological Science* 3 (1992): 118–21.

31. Burada tembelce varsayımda bulunmuyoruz. Elli yıl önce yapılmış klasik bir deneyde, psikolog Judson Mills, altıncı sınıf öğrencilerinin

kopya çekmeye karşı tutumlarını ölçtü. Ardından, kazananlara ödüllerin vaat edildiği rekabetçi sınavlara katılmalarını sağladı. Şartları bir çocuğun kopya çekmeden kazanmasının imkânsıza yakın olacağı ve çocukların kimse fark etmeden kopya çekebileceklerine inanacakları biçimde ayarlamıştı. (Onları gizlice izliyordu.) Çocukların yarısı kopya çekti, yarısı çekmedi. Kopya çeken çocuklar kopya çekmeye karşı daha hoşgörülü, kopya çekme düşüncesine direnenler ise daha sert bir tutum takındı. Bkz. Judson Mills, "Changes in Moral Attitudes Following Temptation," *Journal of Personality* 26 (1958): 517–31.

32. Vivian Yee, "Elite School Students Describe the How and Why of Cheating," *New York Times,* September 26, 2012; Jenna Wortham, "The Unrepentant Bootlegger," *New York Times,* 27 Eylül, 2014.

33. Jeb Stuart Magruder, *An American Life: One Man's Road to Watergate* (New York: Atheneum, 1974), 4, 7.

34. A.g.e., 194–95, 214–15.

35. Toplam katılımcı sayısı, Milgram'ın ilk deneyi ve çok sayıdaki ardılı hakkında enine boyuna yazmış bulunan psikolog Thomas Blass'ın yaptığı bilgiye dayalı bir tahmindir. Milgram'ın kendi deneyine yaklaşık sekiz yüz kişi katılmıştır; geri kalanlar temel paradigmanın yirmi beş yıllık bir zaman aralığına yayılan yinelenmeleri ya da çeşitlemeleriydi.

36. İlk araştırma Stanley Milgram'ın şu çalışmasında tanımlanmıştır; "Behavioral Study of Obedience," *Journal of Abnormal and Social Psychology* 67 (1963): 371–78. Milgram çalışmasını daha ayrıntılı olarak ve pek çok yinelenme deneyi dâhil ilave destekleyici araştırmalarla daha sonra yazdığı şu kitapta tanımlamıştır: *Obedience to Authority: An Experimental View* (New York: Harper and Row, 1974).

37. William Safire, "Aesop's Fabled Fox," *New York Times,* 29 Aralık, 2003.

2. Gurur ve Önyargı . . . Ve Diğer Kör Noktalar

1. James Bruggers, "Brain Damage Blamed on Solvent Use," *Louisville Courier-Journal, 13* Mayıs 2001; James Bruggers, "Researchers' Ties to CSX Raise Concerns," *Courier-Journal,* 20 Ekim, 2001; Carol Tavris, "The High Cost of Skepticism," *Skeptical Inquirer* (Temmuz/Ağustos 2002): 42–44; Stanley Berent, "Response to The High Cost of Skepticism," *Skeptical Inquirer* (Kasım/Aralık 2002), 61, 63, 64–65. 12 Şubat 2003 tarihinde, the Office for Human Research Protections, Stanley Berent'in başında bulunduğu üniversitenin kurumsal etik kurulunun, Berent ve Alber'in araştırmasına ilişkin "bilgilendirilmiş onaydan feragat edilmesine ilişkin özel ölçütleri belgelemekte yetersiz kaldığını," belirterek Michigan Üniversitesi araştırmalar-

dan sorumlu rektör yardımcısına başvurdu. CSX davası, Stanley Berent ve James Albers'le olan anlaşmaları ve ikisinin davayla çıkar ilişkileri Sheldon Krimsky'nin şu kitabında da enine boyuna anlatılmıştır: *Science in the Private Interest* (Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2003), 152–53.

2. Joyce Ehrlinger, Thomas Gilovich ve Lee Ross, "Peering into the Bias Blind Spot: People's Assessments of Bias in Themselves and Others," *Personality and Social Psychology Bulletin* 31 (2005): 680–92; Emily Pronin, Daniel Y. Lin ve Lee Ross, "The Bias Blind Spot: Perceptions of Bias in Self versus Others," *Personality and Social Psychology Bulletin* 28 (2002): 369–81. Kör noktalarımız kendimizi çoğu insandan daha zeki ve daha yetenekli gibi görmemize de izin verir; işte bu nedenle, görünüşe bakılırsa, kendimizi ortalamadan üstün hissederiz. Bkz. David Dunning ve diğerleri "Why People Fail to Recognize Their Own Incompetence," *Current Directions in Psychological Science* 12 (2003): 83–87; Joyce Ehrlinger ve diğerleri "Why the Unskilled Are Unaware: Further Explorations of (Absent) Self-Insight Among the Incompetent," *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 105 (2008): 98–121.

3. Eric Jaffe'nin şu çalışmasında alıntılanmıştır; "Peace in the Middle East May Be Impossible: Lee D. Ross on Naive Realism and Conflict Re-

solution," *American Psychological Society Observer* 17 (2004): 9–11.

4. Geoffrey L. Cohen, "Party over Policy: The Dominating Impact of Group Influence on Political Beliefs," *Journal of Personality and Social Psychology* 85 (2003): 808–22. Ayrıca bkz. Donald Green, Bradley Palmquist ve Eric Schickler, *Partisan Hearts and Minds: Political Parties and the Social Identities of Voters* (New Haven, CT: Yale University Press, 2002). Bu kitap insanların genellikle genç yaşta bir siyasi kimliği nasıl oluşturduklarını ve bunun ardından o kimliğin nasıl onların yerine düşündüğünü gösterir. Bir başka deyişle, çoğu insan bir partiyi bakış açılarını yansıttığı için seçmez; daha ziyade bir kez bir partiyi seçtikten itibaren, o partinin politikaları o insanların görüşleri hâline gelir.

5. Lee Epstein, Christopher M. Parker ve Jeffrey A. Segal, "Do Justices Defend the Speech They Hate?" the American Political Science Association'ın 2013 yılı yıllık toplantısında sunulan makale. http://ssrn.com/abstract=2300572 .

6. Emily Pronin, Thomas Gilovich ve Lee Ross, "Objectivity in the Eye of the Beholder: Divergent Perceptions of Bias in Self versus Others," *Psychological Review* 111 (2004): 781–99.

7. Ayrıcalık liyakatten ziyade doğuştan yahut kaderin başka bir cilvesinin sonucuysa, sahip olanların çoğu o ayrıcalığı hak edilmiş gibi meşrulaştıracaktır. John Lost ve çalışma arkadaşları

mevcut durumu haklı göstermek ve savunmak yönünde bir psikolojik güdü olan sistemi gerekçelendirme süreçlerini araştırmaktadır; örneğin bkz. John Jost ve Orsolya Hunyady, "Antecedents and Consequences of System-Justifying Ideologies," *Current Directions in Psychological Science* 14 (2005): 260–65. Bu tür sistem gerekçelendirme ideolojilerinden biri yoksulların yoksul olabileceklerini ama zenginlerden daha dürüst ve mutlu olduklarıdır; bkz. Aaron C. Kay ve John T. Jost, "Complementary Justice: Effects of 'Poor but Happy' and 'Poor but Honest' Stereotype Exemplars on System Justification and Implicit Activation of the Justice Motive," *Journal of Personality and Social Psychology* 85 (2003): 823–37. Ayrıca bkz. Stephanie M. Wildman, ed., *Privilege Revealed: How Invisible Preference Undermines America* (New York: New York University Press, 1996).

8. D. Michael Risinger ve Jeffrey L. Loop, "Three Card Monte, Monty Hall, Modus Operandi and 'Offender Profiling': Some Lessons of Modern Cognitive Science for the Law of Evidence," *Cardozo Law Review* 24 (Kasım 2002): 193.

9. Dorothy Samuels, "Tripping Up on Trips: Judges Love Junkets as Much as Tom DeLay Does," *New York Times*, 20 Ocak, 2006.

10. Melody Petersen, "A Conversation with Sheldon Krimsky: Uncoupling Campus and Company," *New York Times,* 23 Eylül, 2003. Krimsky ayrıca

Jonas Salk'un görüşünü de aktarır.

11. Bkz. Krimsky, *Science in the Private Interest*; Sheila Slaughter ve Larry L. Leslie, *Academic Capitalism* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997); Derek Bok, *Universities in the Marketplace: The Commercialization of Higher Education* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2003); Marcia Angell, *The Truth about the Drug Companies* (New York: Random House, 2004); ve Jerome P. Kassirer, *On the Take: How Medicine's Complicity with Big Business Can Endanger Your Health* (New York: Oxford University Press, 2005)

12. National Institutes of Health Care Management Research and Educational Foundation, "Changing Patterns of Pharmaceutical Innovation," Jason Dana ve George Loewenstein'ın şu çalışmasında alıntılanmıştır; "A Social Science Perspective on Gifts to Physicians from Industry," *Journal of the American Medical Association* 290 (2003): 252–55.

13. Araştırmacı gazeteci David Willman, yeni ilaçların piyasaya sürülmesine ilişkin çıkar çatışmaları konusundaki yazı dizisi ile Pulitzer Ödülü kazanmıştır; bu yazılarından ikisi şunlardır; "Scientists Who Judged Pill Safety Received Fees," *Los Angeles Times,* 29 Ekim, 1999 ve "The New FDA: How a New Policy Led to Seven Deadly Drugs," *Los Angeles Times,* 20 Ekim, 2000.

14. Daniel C. Murrie ve diğerleri "Are Forensic Ex-

perts Biased by the Side That Retained Them?" *Psychological Science* 24 (2013): 1889–97.

15. Dan Fagin ve Marianne Lavelle, *Toxic Deception* (Secaucus, NJ: Carol Publishing, 1996).

16. Richard A. Davidson, "Source of Funding and Outcome of Clinical Trials," *Journal of General Internal Medicine* 1 (May/June 1986): 155–58.

17. Lise L. Kjaergard ve Bodil Als-Nielsen, "Association Between Competing Interests and Authors' Conclusions: Epidemiological Study of Randomised Clinical Trials Published in *BMJ*," *British Medical Journal* 325 (August 3, 2002): 249–52. Bu ve benzeri araştırmaların değerlendirilmesi konusunda ayrıca bkz. Krimsky, *Science in the Private Interest*, 9. Bölüm.

18. Alex Berenson ve diğerleri "Dangerous Data: Despite Warnings, Drug Giant Took Long Path to Vioxx Recall," *New York Times,* November 14, 2004.

19. Richard Horton, "The Lessons of MMR," *Lancet* 363 (2004): 747–49.

20. Andrew J. Wakefield, Peter Harvey ve John Linnell, "MMR-Responding to Retraction," *Lancet* 363 (2004): 1327-28.

21. Bkz. Paul Offit, *Deadly Choices: How the Anti-Vaccine Movement Threatens Us All* (New York: Basic Books, 2011), ve Seth Mnookin, *The Panic Virus: The True Story Behind the Vaccine-Autism*

Controversy (New York: Simon and Schuster, 2012). Timerosal (Themerosol ve thimerserol olarak da yazıldığı olur.) 1930'lu yıllardan beri pek çok koruyucu aşıda, kozmetik ve göz damlası gibi ürünlerde yaygın olarak kullanılmıştır. Son yıllarda bazı tüketici grupları bu koruyucunun içindeki cıvanın olası zehirleyici etkileri yüzünden endişelenmiş, otizm ve başka hastalıklara yol açtığını öne sormüşlerdir fakat gerekçeleri büyük ölçüde anekdotlar, abartılı korkular ve desteksiz iddialara dayalıdır ve aşı karşıtı araştırma sözde aşı mağduru davacılarının davaların üstlenmekte uzmanlaşmış bir şirketin yöneticileri olan Mark Geier ve David Geier tarafından yapılmıştır. Danimarka'da 1991 ve 1998 yılları arasında doğan çocuklar (yarım milyonu aşkın çocuk) hakkındaki araştırmada aşılanmış çocuklar arasında otizm aşılanmamış olanlara kıyasla azıcık daha düşük çıkmıştır. Bkz. Kreesten M. Madsen ve diğerleri "A Population-Based Study of Measles, Mumps, and Rubella Vaccination and Autism," *New England Journal of Medicine* 347 (2002): 1477–82. Ayrıca, timerosal içeren aşıların Danimarka'da piyasadan kaldırılmasının ardından otizm vakalarında herhangi bir düşüş görülmemiştir. Bkz. Kreesten M. Madsen ve diğ., "Thimerosal and the Occurrence of Autism: Negative Ecological Evidence from Danish Population-Based Data," *Pediatrics* 112 (2003): 604–6. Ayrıca bkz. L. Smeeth ve diğ., "MMR Vaccination and Pervasive Develop-

mental Disorders: A Case-Control Study," *Lancet* 364 (2004): 963–69. Otistik çocukların bu habere gösterdikleri tepkiler başlı başına bilişsel uyumsuzluk hikâyesidir. Çocuklarının otizminden timerosalin sorumlu olduğuna bir kez inanmışken, bu araştırmanın sonuçlarına ve sağlık kuruluşlarının (Centers for Disease Control and Prevention, the Food and Drug Administration, the National Institutes of Medicine, the World Health Organization, and the American Academy of Pediatrics) aşılanmayı destekleyen açıklamalarını reddetmişlerdir.

22. Willem G. van Panhuis ve diğ., "Contagious Diseases in the United States from 1888 to the Present," *New England Journal of Medicine* 369 (November 28, 2013): 2152–58; and Paul A. Offit, *Do You Believe in Magic? The Sense and Nonsense of Alternative Medicine* (New York: HarperCollins, 2013), 139.

23. Brendan Nyhan ve diğerleri "Effective Messages in Vaccine Promotion: A Randomized Trial," *Pediatrics,* March 3, 2014, doi: 10.1542/peds.2013-2365. Aşının kendilerini grip yapacağı hatalı bir inançla grip aşısı olmayı istemeyen kimselerle ilgili çalışmaları için bkz. Brendan Nyhan ve Jason Reifler, "Does Correcting Myths About the Flu Vaccine Work? An Experimental Evaluation of the Effects of Corrective Information," *Vaccine* 33 (2015): 459–64.

24. http://www.prnewswire.com/news-releases/sta-

tement-from-dr-andrew-wakefield — no-fraud-no-hoax-no-profit-motive-113454389.html.

25. Clyde Haberman, "A Discredited Vaccine Study's Continuing Impact on Public Health," *New York Times,* 1 Şubat, 2015.

26. Dana and Loewenstein, "A Social Science Perspective on Gifts to Physicians from Industry."

27. Eric G. Campbell ve diğerleri "Physician Professionalism and Changes in Physician-Industry Relationships from 2004 to 2009," *Archives of Internal Medicine* 170 (November 8, 2010): 1820–26.

28. The Affordable Care Act, 1 Ekim 2014 tarihinde online olan Open Payments web sitesini zorunlu kıldı. Tüketiciler sağlık mesleği mensuplarının ilaç şirketlerinden ne kadar para aldığının yanı sıra, doktorlarının çıkar çatışması olup olmadığını da bu siteden görebilirler. Bkz. Charles Ornstein'ın ProPublica'da yayınlanan raporu: http://www.propublica.org/article/our-first-dive-into-the-new-open-paymentssystem?utm_source=et&utm_medium=email&utm_campaign=dailynewsletter 6 Ocak 2014 tarihli izleyen raporu endüstrinin ödemelerine dair Open Payments veri tabanı miktarın bir milyar dolar kadar az tahmin edildiğini ortaya koymuştur.

29. Robert B. Cialdini, *Influence: The Psychology of Persuasion,* rev. ed. (New York: William Morrow, 1993)

30. Carl Elliott, "The Drug Pushers," *Atlantic Monthly*, Nisan 2006, 82–93.

31. Carl Elliott, "Pharma Buys a Conscience," *American Prospect* 12 (24 Eylül, 2001), www.prospect.org/print/V12/17/elliott-c.html

32. C. Neil Macrae, Alan B. Milne ve Galen V. Bodenhausen, "Stereotypes as Energy-Saving Devices: A Peek Inside the Cognitive Toolbox," *Journal of Personality and Social Psychology* 66 (1994): 37–47.

33. Marilynn B. Brewer, "Social Identity, Distinctiveness, and In-Group Homogeneity," *Social Cognition* 11 (1993): 150–64.

34. Charles W. Perdue ve diğ., "Us and Them: Social Categorization and the Process of Inter-Group Bias," *Journal of Personality and Social Psychology* 59 (1990): 475–86.

35. Henri Tajfel ve diğerleri "Social Categorization and Intergroup Behaviour," *European Journal of Social Psychology* 1 (1971): 149–78.

36. Nick Haslam ve diğerleri "More Human Than You: Attributing Humanness to Self and Others," *Journal of Personality and Social Psychology* 89 (2005): 937–50.

37. Gordon Allport, *The Nature of Prejudice* (Reading, MA: Addison-Wesley, 1979), 13–14.

38. Jeffrey W. Sherman ve diğerleri "Prejudice and Stereotype Maintenance Processes: Attention,

Attribution, and Individuation," *Journal of Personality and Social Psychology* 89 (2005): 607–22.

39. Christian S. Crandall and Amy Eshelman, "A Justification-Suppression Model of the Expression and Experience of Prejudice," *Psychological Bulletin* 129 (2003): 425. Ayrıca bkz. Benoît Monin ve Dale T. Miller, "Moral Credentials and the Expression of Prejudice," *Journal of Personality and Social Psychology* 81 (2001): 33–43. Monin ve Miller'ın deneylerinde, insanlar ahlâki referanslarının önyargısız olduğunu düşündüklerinde bireyler arasında çekişme olmamıştır; kendilerine apaçık cinsiyetçi söylemlere katılmama imkânı verildiğinde, eskiden beri erkek işi kabul edilen bir göreve bir erkeği almakta kendilerini daha haklı görmüşlerdir.

40. Irklararası deneyleri için bkz. Ronald W. Rogers ve Steven Prentice-Dunn, "Deindividuation and Anger-Mediated Interracial Aggression: Unmasking Regressive Racism," *Journal of Personality and Social Psychology* 4 (1981): 63–73. İngilizce ve Fransızca konuşan Kanadalılar için bkz. James R. Meindl ve Melvin J. Lerner, "Exacerbation of Extreme Responses to an Out-Group," *Journal of Personality and Social Psychology* 47 (1985): 71–84. Yahudilere ve eşcinsel erkeklere yönelik davranışlar için bkz. Steven Fein ve Steven J. Spencer, "Prejudice as Self-Image Maintenance: Affirming the Self through Derogating

Others," *Journal of Personality and Social Psychology* 73 (1997): 31–44.

41. Paul Jacobs, Saul Landau ve Eve Pell, *To Serve the Devil*, vol. 2, *Colonials and Sojourners* (New York: Vintage Books, 1971), 81.
42. Albert Speer, *Inside the Third Reich: Memoirs* (New York: Simon and Schuster, 1970), 291.
43. Doris Kearns Goodwin, *Team of Rivals: The Political Genius of Abraham Lincoln* (New York: Simon and Schuster, 2005).
44. Magruder, *An American Life*, 348.

3. Hafıza, Kendi Kendisini Haklı Çıkaran Tarihçi

1. George Plimpton, *Truman Capote* (New York: Doubleday, 1997), 306. Burada, kendisinin her iki konu (siyaset ya da biseksüellik) hakkında konuştuğu için de yerinmemiş olmasına ve dolayısıyla olayı hafızasında çarpıtmak için gerekçesi bulunmadığına dayanarak hikâyenin Vidal tarafından anlatılan hâlini alıyoruz.
2. Anthony G. Greenwald, "The Totalitarian Ego: Fabrication and Revision of Personal History," *American Psychologist* 35 (1980): 603–18.
3. Edward Jones ve Rika Kohler, "The Effects of Plausibility on the Learning of Controversial Statements," *Journal of Abnormal and Social Psychology* 57 (1959): 315–20.

4. Örneğin; Michael Ross, "Relation of Implicit Theories to the Construction of Personal Histories," *Psychological Review* 96 (1989): 341–57; Anne E. Wilson ve Michael Ross, "From Chump to Champ: People's Appraisals of Their Earlier and Present Selves," *Journal of Personality and Social Psychology* 80 (2001): 572–84; Michael Ross ve Anne E. Wilson, "Autobiographical Memory and Conceptions of Self: Getting Better All the Time," *Current Directions in Psychological Science* 12 (2003): 66–69.

5. Marcia K. Johnson, Shahin Hashtroudi ve D. Stephen Lindsay, "Source Monitoring," *Psychological Bulletin* 114 (1993): 3–28; Karen J. Mitchell and Marcia K. Johnson, "Source Monitoring: Attributing Mental Experiences," in *The Oxford Handbook of Memory,* ed. E. Tulving ve F. I. M. Craik (New York: Oxford University Press, 2000).

6. Mary McCarthy, *Memories of a Catholic Girlhood* (San Diego: Harcourt, Brace, 1957), 80–83.

7. Barbara Tversky ve Elizabeth J. Marsh, "Biased Retellings of Events Yield Biased Memories," *Cognitive Psychology* 40 (2000): 1–38; ayrıca bkz. Elizabeth J. Marsh ve Barbara Tversky, "Spinning the Stories of Our Lives," *Applied Cognitive Psychology* 18 (2004): 491–503.

8. Brooke C. Feeney ve Jude Cassidy, "Reconstructive Memory Related to Adolescent-Parent Conflict Interactions: The Influence of Attach-

ment-Related Representations on Immediate Perceptions and Changes in Perceptions Over Time," *Journal of Personality and Social Psychology* 85 (2003): 945–55.

9. Daniel Offer ve diğerleri "The Altering of Reported Experiences," *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 39 (2000): 735–42. Yazarların birkaçı aynı zamanda bu çalışma hakkında bir de kitap yazmışlardır: Daniel Offer, Marjorie Kaiz Offer ve Eric Ostrov, *Regular Guys: 34 Years Beyond Adolescence* (New York: Kluwer Academic/Plenum, 2004)

10. Sekse ilişkin 'hatalı anılar' konusu için bkz. Maryanne Garry ve diğerleri "Examining Memory for Heterosexual College Students' Sexual Experiences Using an Electronic Mail Diary," *Health Psychology* 21 (2002): 629–34. Oyları fazla bildirme konusunda bkz. R. P. Abelson, Elizabeth D. Loftus ve Anthony G. Greenwald, "Attempts to Improve the Accuracy of Self-Reports of Voting," in *Questions About Questions: Inquiries into the Cognitive Bases of Surveys,* ed. J. M. Tanur (New York: Russell Sage, 1992). Ayrıca bkz. Robert F. Belli ve diğerleri "Reducing Vote Overreporting in Surveys: Social Desirability, Memory Failure, and Source Monitoring," *Public Opinion Quarterly* 63 (1999): 90–108. Para bağışını yanlış hatırlama için bkz. Christopher D. B. Burt ve Jennifer S. Popple, "Memorial Distortions in Donation Data," *Journal of So-*

cial Psychology 138 (1998): 724–33. Üniversite öğrencilerinin lise notlarına dair hatırladıkları da olumlu yönde çarpıtılmıştır; bkz. Harry P. Bahrick, Lynda K. Hall ve Stephanie A. Berger, "Accuracy and Distortion in Memory for High School Grades," *Psychological Science* 7 (1996): 265–71.

11. Lisa K. Libby ve Richard P. Eibach, "Looking Back in Time: Self-Concept Change Affects Visual Perspective in Autobiographical Memory," *Journal of Personality and Social Psychology* 82 (2002): 167-79. Ayrıca bkz. Lisa K. Libby, Richard P. Eibach ve Thomas Gilovich, "Here's Looking at Me: The Effect of Memory Perspective on Assessments of Personal Change," *Journal of Personality and Social Psychology* 88 (2005): 50-62. Anılarımız şimdiki hâlimizle ne kadar uyumlu ise o kadar erişilebilir durumdadır. Bkz. Michael Ross, "Relation of Implicit Theories to the Construction of Personal Histories," *Psychological Review* 96 (1989): 341–57.

12. Michael Conway ve Michael Ross, "Getting What You Want by Revising What You Had," *Journal of Personality and Social Psychology* 47 (1984): 738–48. Anıların çarpıtılması pek çok değişik yoldan olur fakat çoğu benlik kavramımızı, iyi ve yeterli bir insan olduğumuza dair hislerimizi korumaya hizmet eder.

13. Anne E. Wilson ve Michael Ross, kendi kendini haklı çıkaran önyargıların psikolojik olarak

ilerlememize yardımcı olduğunu, onların deyimiyle "ahmaktan şampiyona" dönüşmemizi sağladığını göstermişlerdir. Öyle yapmak ne kadar geliştiğimiz, bilgilendiğimiz ve olgunlaştığımız konusunda kendimizi daha iyi hissetmemize olanak veriyorsa eski 'ahmakça' hâllerimizle aramıza mesafe koyarız fakat Haber gibi, eski hâllerimizde şampiyon olduğumuzu düşünüyorsak, yakınlık duyarız. Hangisini seçersek seçelim, kazanırız. Bkz. Wilson ve Ross, "From Chump to Champ."

14. *Fragments*'in tam metni ve yanı sıra Wilkomirski'nin gerçek hayat hikâyesi Stefan Maechler'ın şu kitabındadır: *The Wilkomirski Affair: A Study in Biographical Truth,* çev. John E. Woods (New York: Schocken, 2001). Maechler, Wilkomirski'nin Kosinski'nin romanından hangi biçimlerde yararlandığını tartışır. Wilkomirski'nin hayatı ve hakiki anılarla hayali anılara ilişkin kültürel meselere dair bkz. Blake Eskin, *A Life in Pieces: The Making and Unmaking of Binjamin Wilkomirski* (New York: W. W. Norton, 2002)

15. Will Andrews hikâyesi Susan Clancy'nin şu kitabındadır: *Abducted: How People Come to Believe They Were Kidnapped by Aliens* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2005) Uzaylılar tarafından kaçırılma inancının psikolojisi için bkz. Donald P. Spence, "Abduction Tales as Metaphors," *Psychological Inquiry* 7 (1996): 177–79. Spence, kaçırılma anılarını iki etkili psikolojik

işlevi olan metaforlar olarak yorumlar: Bunlar günümüz siyasi ve kültürel iklimindeki mevcut, hazır ve kolay bir çaresi olmayan endişe ve anksiyetelere bir açıklama getirir ve inananlara paylaşılan bir kimlik sağlamak amacıyla onların yabancılaşma ve güçsüzlük hissiyatını azaltır.

16. Maechler, *The Wilkomirski Affair*, 273.

17. A.g.e., 27.

18. A.g.e., 71. Wilkomirski huzursuz bacak sendromu olmasını dehşet verici bir hikâye anlatarak izah ediyordu: Güya Majdanek'deyken uyuduğu sırada bacaklarını hareket ettirmeyi öğrenmişti, yoksa "Fareler bacaklarını kemirirdi." Fakat Majdanek Müzesi araştırma bölümü başkanı Tomasz Kranz'a bakılırsa kampta bit ve pire vardı ama fare yoktu. (Birkenau gibi diğer kampların aksine. Bkz. s. 169)

19. Daha evvel anlatılmamış sırlar ve travmalar hakkında yazmanın fiziksel ve psikolojik yararları için bkz. James W. Pennebaker, *Opening Up* (New York: William Morrow, 1990).

20. Hayal enflasyonu konusunda bkz. Elizabeth F. Loftus, "Memories of Things Unseen," *Current Directions in Psychological Science* 13 (2004): 145–47; Loftus, "Imagining the Past," *Psychologist* 14 (2001): 584–87; Maryanne Garry ve diğerleri "Imagination Inflation: Imagining a Childhood Event Inflates Confidence That It Occurred," *Psychonomic Bulletin and Review* 3

(1996): 208–14; Giuliana Mazzoni ve Amina Memon, "Imagination Can Create False Autobiographical Memories," *Psychological Science* 14 (2003): 186–88. Rüyalar konusunda bkz. Giuliana Mazzoni ve diğerleri "Changing Beliefs and Memories through Dream Interpretation," *Applied Cognitive Psychology* 2 (1999): 125–44.

21. Brian Gonsalves ve diğerleri "Neural Evidence that Vivid Imagining Can Lead to False Remembering," *Psychological Science* 15 (2004): 655–60. Araştırmacılar bilinen nesneleri görsel olarak hayal etmenin beyin korteksinin çeşitli bölgelerinde faaliyete meydana getirdiğini, bunun da bu hayal edilen nesnelere dair sahte anılara yol açabileceğini bulmuşlardır.

22. Mazzoni ve Memom, "Imagination Can Create False Autobiographical Memories."

23. Bu etkiye 'açıklama enflasyonu' denir; bkz. Stefanie J. Sharman, Charles G. Manning ve Maryanne Garry, "Explain This: Explaining Childhood Events Inflates Confidence for Those Events," *Applied Cognitive Psychology* 19 (2005): 67–74. Konuşma öncesi çocuklar erişkinlerin yaptığının görsel eşdeğerini yaparlar: Bir sıcak hava balonunun içinde çay partisi vermek ya da okyanus tabanında bir denizkızıyla yüzmek türünden tamamen inanılmaz olayların resmini çizerler. Bu resimleri çizdikten sonra, sıkça bu olayları anıları arasına aktarırlar. Bir hafta sonra, evet bu fantastik olay gerçekten oldu demele-

ri, öyle bir resim çizmemiş çocuğa kıyasla daha muhtemeldir. Bkz. Deryn Strange, Maryanne Garry ve Rachel Sutherland, "Drawing Out Children's False Memories," *Applied Cognitive Psychology* 17 (2003): 607–19.

24. Maechler, *The Wilkomirski Affair,* 104.

25. A.g.e., 100, 97 (emphasis ours).

26. Richard J. McNally, *Remembering Trauma* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003), 233.

27. Michael Shermer, "Abducted!," *Scientific American* (February 2005): 33.

28. Clancy, *Abducted,* 51.

29. A.g.e., 33, 34.

30. Örneğin; Giuliana Mazzoni ve çalışma arkadaşları laboratuvarda insanların imkânsız bir olayı (çocukken birinin içine şeytanın girdiğine tanık olmak) nasıl olup da inanılır bir hatıra olarak görmeye başladıklarını göstermiştir. Bir aşama tanıklıklarla birlikte insanların içine şeytan girmesinin çoğu insanın sandığından daha yaygın olduğuna ilişkin pasajlar okumaktır. Bkz. Giuliana Mazzoni, Elizabeth F. Loftus ve Irving Kirsch, "Changing Beliefs About Implausible Autobiographical Events: A Little Plausibility Goes a Long Way," *Journal of Experimental Psychology: Applied* 7 (2001): 51–59.

31. Clancy, *Abducted,* 143, 2.

32. A.g.e., 50.

33. Richard McNally, yazarlarla kişisel görüşme.

34. Richard J. McNally ve diğerleri "Psychophysiologic Responding During Script-Driven Imagery in People Reporting Abduction by Space Aliens," *Psychological Science* 5 (2004): 493–97. Ayrıca bu ve ilişkin araştırmaların değerlendirilmesi için bkz. Clancy, *Abducted* ve McNally, *Remembering Trauma.*

35. Bir zamanlar ilham verici örnekler işlevi gören, bir insanın ırkçılık, şiddet, engellilik, sürgün ya da yoksulluğun üstesinden gelişine dair otobiyografilerinin günümüzde moda olmaktan çıkmış olması ilginçtir. Günümüzde anılarını yazanlar hayatlarının tüyler ürpertici ayrıntılarını anlatmakta birbirlerine üstün gelme mücadelesi vermektedir. Bu konuda anlamlı bir deneme okumak için bkz.

    Francine Prose, "Outrageous Misfortune," Francine Prose'un Jeannette Walls'ın şu kitabına dair eleştirisi: *The Glass Castle: A Memoir* for the *New York Times Book Review,* March 13, 2005. Yazı şöyle başlıyor; "Anılar bizim modern peri masallarımız, Grimm Kardeşler'in, doğranıp pişirilmekten ve aileye akşam yemeği olarak sunulmaktan bütün olanaksızlığına rağmen kurtulmayı başaran gözü pek çocuğun gözünden yeniden tasavvur edilmiş hâlidir."

36. Ellen Bass ve Laura Davis, *The Courage to Heal:*

A Guide for Women Survivors of Child Sexual Abuse (New York: Harper and Row, 1988), 173.

37. Bu hikâyenin eksiksiz en iyi anlatımı için bkz. Moira Johnston, *Spectral Evidence: The Ramona Case: Incest, Memory, and Truth on Trial in Napa Valley* (Boston: Houghton Mifflin, 1997).

38. Mary Karr, "His So-Called Life," *New York Times*, January 15, 2006.

4. İyi Niyet, Kötü Bilim: Klinik Yargının Kapalı Döngüsü

1. Grace'in hikâyesi bize, fikir değiştirenlerin psikolojisi konusundaki araştırmaları çerçevesinde onunla ve başkalarıyla görüşen psikolog Joseph de Rivera tarafından anlatıldı. Bkz. Joseph de Rivera, "The Construction of False Memory Syndrome: The Experience of Retractors," *Psychological Inquiry* 8 (1997): 271–92; ve Joseph de Rivera, "Understanding Persons Who Repudiate Memories Recovered in Therapy," *Professional Psychology: Research and Practice* 31 (2000): 378–86.

2. Kurtarılmış anılar salgınının en kapsamlı tarihi, hâlihazırda Mark Pendergrat'ın şu kitabıdır: *Victims of Memory*, 2. baskı. (Hinesburg, VT: Upper Access Press, 1996; gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskı: HarperCollins İngiltere baskısı, 1996). Ayrıca bkz. Richard J. Ofshe ve

Ethan Watters, *Making Monsters: False Memory, Psychotherapy, and Sexual Hysteria* (New York: Scribner's, 1994); Elizabeth Loftus ve Katherine Ketcham, *The Myth of Repressed Memory* (New York: St. Martin's Press, 1994); Frederick Crews, ed., *Unauthorized Freud: Doubters Confront a Legend* (New York: Viking, 1998). Histerik salgınların ve ahlâki paniklerin sosyolojisine dair mükemmel bir çalışma için bkz. Philip Jenkins, *Intimate Enemies: Moral Panics in Contemporary Great Britain* (Hawthorne, NY: Aldine de Gruyter, 1992). Babasının, beş yaşından yirmi üç yaşına kadar kendisini taciz ettiğini iddia eden kadın, Laura B., babası Joel Hungerford'u New Hempshire eyaletinde 1995'de dava etti ve davayı kaybetti.

3. Çoklu kişilik bozukluğunun yükselişi ve düşüşüne dair çözümlemeler için bkz. Joan Acocella, *Creating Hysteria: Women and Multiple Personality Disorder* (San Francisco: Jossey-Bass, 1999) Hipnoz ve başka yollarla uzaylılar tarafından kaçırılma, çoklu kişilik bozukluğu ve çocuk tacizine dair sahte anılar yaratma hakkında bkz. Nicholas P. Spanos, *Multiple Identities and False Memories: A Sociocognitive Perspective* (Washington, DC: American Psychological Association, 1996).

4. Judith Levine, "Bernard Baran, RIP" *Seven Days*, 13 Eylül 2014. Eşcinsel bir erkek ve çocuk tacizcisi bir mahkûm olarak Baran, yeniden

yargılanıp salıverilene kadar yirmi bir yıl boyunca şiddete maruz kalmıştır. Salındıktan sekiz yıl sonra, 2014 yılında, anevrizmadan öldü.

5. Anaokulu skandalları ve satanist cinsel istismar ritüelleri düzenleyen yaygın kültlere dair iddialar hakkında yazılmış ilk ve hâlâ en iyiler arasında bulunan kitaplardan ikisi şunlardır: Debbie Nathan ve Michael Snedeker, *Satan's Silence: Ritual Abuse and the Making of a Modern American Witch Hunt* (New York: Basic Books, 1995) ve Stephen J. Ceci and Maggie Bruck, *Jeopardy in the Courtroom: A Scientific Analysis of Children's Testimony* (Washington, DC: American Psychological Association, 1995) *Wall Street Journal*'de başyazar olan Dorothy Rabinowitz, Kelly Micheaels'in mahkûmiyetini kamu önünde sorgulayan ilk kişiydi ve davanın yeniden açılmasını sağladı. Ayrıca, bkz. Rabinowitz, *No Crueler Tyrannies: Accusation, False Witness, and Other Terrors of Our Times* (New York: Free Press, 2003)

6. Örneğin; Şubat 2005'de, Boston'da bir jüri yetmiş dört yaşındaki eski rahip Paul Shanley'i yirmi yedi yaşındaki Paul Busa'yı, Busa altı yaşındayken taciz etmekten mahkûm etti. Bu iddiayı yüzlerce iyi belgelenmiş pedofil rahip vakasını ortaya çıkaran Katolik Kilisesi skandalı izledi ve bu yüzden anlaşılır biçimde rahiplere ve Kilise'nin bu suçlamaları örtbas etme siyasetine karşı güçlü tepkiler duyuldu. Ancak Shanley davasındaki *tek* kanıt Busa'nın anılarıydı ve kendi-

sinin söylediğine göre *Boston Globe* gazetesinde Shanley hakkında bir makale okuduktan sonra canlı bir şekilde anımsamıştı. Davada hiçbir ilave kanıt sunulmamıştı ve gerçekten Busa'nın iddialarıyla çelişen pek çok şey vardı. Bkz. Jonathan Rauch, "Is Paul Shanley Guilty? If Paul Shanley Is a Monster, the State Didn't Prove It," *National Journal,* March 12, 2005 ve JoAnn Wypijewski, "The Passion of Father Paul Shanley," *Legal Affairs* (September/October 2004). Başka şüpheci muhabirler arasından *Forbes*'den Daniel Lyons, the *Boston Herald*'dan Robin Washington ve *Chicago Reader*'dan Michael Miner vardı.

7. Debbie Nathan, *Sybil Exposed: The Extraordinary Story Behind the Famous Multiple Personality Case* (New York: Free Press, 2011)

8. Bazı araştırmalar birden fazla yöntemi bir arada kullanan yaklaşımların -tıbbi artı bilişsel/davranışsal terapi- en etkili yol olduğunu bulgulamıştır; başka araştırmalar ise bilişsel/davranışsal terapinin tek başına da yeterli olduğunu göstermektedir. Sorunların değerlendirmesi ve araştırma çalışmalarının kaynakçası için bkz. the American Psychological Association Presidential Task Force on Evidence-Based Practice, "Evidence-Based Practice in Psychology," *American Psychologist* 61 (2006): 271-83. Ayrıca bkz. Dianne Chambless ve diğerleri "Update on Empirically Validated Therapies," *Clinical Psychologist* 51 (1998): 3–16; Steven D. Hollon, Michael E.

Thase ve John C. Markowitz, "Treatment and Prevention of Depression," *Psychological Science in the Public Interest* 3 (2002): 39–77. Bu makaleler farklı sorunlar için ampirik olarak geçerliliği kabul edilmiş psikoterapi formları içerir.

9. Tanya M. Luhrmann, *Of Two Minds: The Growing Disorder in American Psychiatry* (New York: Knopf, 2000) Luhrmann'ın bulguları tam olarak Jonas Robitscher'in mesleği hakkında yirmi yıl önce, *The Powers of Psychiatry* (Boston: Houghton Mifflin, 1980) adlı kitabında yazdıklarını tekrarlamaktadır.

10. Psikoterapide sözdebilimsel yöntemler ve uygulamaların yükselişine ve konuya ilişkin sorunlara -onaylanmamış değerlendirme testleri, otizm ve dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu tedavisi ve popüler terapiler dâhil- dair mükemmel bir değerlendirme için bkz. Scott O. Lilienfeld, Steven Jay Lynn ve Jeffrey M. Lohr, ed., *Science and Pseudoscience in Clinical Psychology*, 2. basım. (New York: Guilford, 2015) Ayrıca hikâyenin diğer yüzü, klinik bilimlerin en önemli katkılarına dair makaleler için bkz. Scott O. Lilienfeld ve William T. O'Donohue, ed., *The Great Ideas of Clinical Science* (New York: Routledge, 2007)

11. Hipnozun çok sayıda akut ve kronik ağrı rahatsızlığında etkili olduğuna dair kanıtlar için bkz. David R. Patterson ve Mark P. Jensen, "Hypnosis and Clinical Pain," *Psychological Bulletin* 29

(2003): 495-521. Hipnoz ayrıca kilo kaybetme, sigarayı bırakma ve başka davranışsal sorunlarda kullanılan bilişsel/davranışsal tekniklerin etkinliğini güçlendirebilir; bkz. Irving Kirsch, Guy Montgomery ve Guy Sapirstein, "Hypnosis as an Adjunct to Cognitive-Behavioral Psychotherapy: A Meta-Analysis," *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 2 (1995): 214–20. Fakat hipnozun hatıraları geri getirmek konusunda güvenilmez bir yol olduğuna dair kanıtlar baskındır; bu yüzden de Amerikan Psikoloji Derneği ve Amerikan Tıp Derneği mahkemelerde 'hipnotik yollardan tazelenmiş' tanıklıkların kullanılmasına karşı çıkmaktadır. Bkz. Steven Jay Lynn ve diğerleri "Constructing the Past: Problematic Memory Recovery Techniques in Psychotherapy" in Lilienfeld, Lynn ve Lohr, *Science and*

Pseudoscience in Clinical Psychology; John F. Kihlstrom, "Hypnosis, Delayed Recall, and the Principles of Memory," *International Journal of Experimental Hypnosis* 42 (1994): 337–45.

12. Paul Meehl, "Psychology: Does Our Heterogeneous Subject Matter Have Any Unity?," *Minnesota Psychologist* (Summer 1986): 4.

13. Bessel van der Kolk'un yazılı ifadesi avukat ve psikolog R. Christopher Barden tarafından van der Kolk'un Boston, Massachusetts'deki ofisinde, 27 ve 28 Aralık, 1996 tarihlerinde alınmıştır. Bu ifade davacının avukatı Timothy Conlon'un

web sitesinde bulunuyordu. Conlon'un web sitesinde, "Deposition of Bessell [*sic*] van der Kolk," başlığı altında psikiyatrist hâlâ "travma ve travmanın hafıza üzerindeki etkileri konusunda önde gelen bir otorite," olarak tanımlanmaktadır ve Barden'in ifadesinin alındığı tarihler kayıtlıdır fakat ifadenin kendisi kaldırılmıştır; http://www.tjcesq.com/CM/OnlineDocuments/OnlineDocuments19.asp.

14. John F. Kihlstrom, "An Unbalanced Balancing Act: Blocked, Recovered, and False Memories in the Laboratory and Clinic," *Clinical Psychology: Science and Practice* 11 (2004) Kihlstrom şunu da eklemiştir; "Eğer özgüven geçerlilik için yeterli bir ölçüt olsaydı, Binjamin Wilkomirski, tarihte Pulitzer Ödülü alabilirdi."

15. Dr. Courtois'ın ifadesi 14 Kasım, 2014 tarihinde *John Doe*'nun *Society of Missionaries of the Sacred Heart*, Chicago, Illinois'e karşı açtığı davada alınmıştır.

16. Deena S. Weisberg ve diğerleri "The Seductive Allure of Neuroscience Explanations," *Journal of Cognitive Neuroscience* 20 (2008): 470–77.

17. Sigmund Freud, "The Dissolution of the Oedipus Complex," in *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud,* ed. J. Strachey, vol. 19 (London: Hogarth, 1924).

çocukların zorlu süreçlerden sağlıklı çıkmasının özel ve nadir bir durum olarak kabul ettiklerini gözlemlemiştir. Masten'ın araştırmasının 'büyük sürprizi' zorlukları aşma gücünün son derece olağan olduğu sonucuna varması olmuştur. Çoğu çocuk dikkate değer bir hızla iyileşir, en sonunda savaşın, çocukluk hastalıklarının, istismarcı ya da alkolik ebevenlere sahip olmanın, erken dönem yoksunluklarının ya da cinsel tacize uğramanın dahi üstesinden gelir. Bkz. Ann Masten, "Ordinary Magic: Resilience Processes in Development," *American Psychologist* 56 (2001): 227–38.

25. Örneğin; William Friedrich ve diğerleri "Normative Sexual Behavior in Children: A Contemporary Sample," *Pediatrics* 101 (1988): 1–8. Ayrıca bkz. www.pediatrics.org/cgi/content/full/101/4/e9 Çocuğun deneyimlerinden bağımsız bir şekilde mizaç istikrarına ilişkin davranışsal genetik araştırmaların mükemmel bir değerlendirmesi için bkz. Judith Rich Harris, *The Nurture Assumption* (New York: Free Press, 1998). İstismar edilmemiş çocukların da sık sık kâbus gördüklerine ve başka anksiyete belirtileri gösterdiklerine dair bulgular için bkz. McNally, *Remembering Trauma.*

26. Kathleen A. Kendall-Tackett, Linda M. Williams ve David Finkelhor, "Impact of Sexual Abuse on Children: A Review and Synthesis of Recent Empirical Studies," *Psychological Bulle-*

tin 113 (1992): 164-80. Araştırmacılar ayrıca, şaşırtıcı olmayan bir şekilde, çocukların gösterdiği belirtilerin, istismarın şiddeti, süresi ve sıklığıyla, güç kullanılıp kullanılmadığıyla, istismar eden kişinin çocukla ilişkisine ve anneden gördüğü desteğin derecesiyle ilişkili olduğunu bulgulamışlardır. Kurtarılmış anılar terapistlerinin öngörüleriyle çelişen bir şekilde, istismar edilmiş çocukların üçte ikisi ilk on iki ile on sekiz ayda iyileşmişlerdir.

27. Araştırmaları gözden geçiren Glenn Wolfner, David Faust ve Robyn Dawes şu sonuca varmıştır; "İstismarın oyuncak bebeklerle oynamaya dayalı klinik ya da adli tanısını haklı gösterecek hiçbir bilimsel kanıt yoktur." Şu makalelerine de bakınız; "The Use of Anatomically Detailed Dolls in Sexual Abuse Evaluations: The State of the Science," *Applied and Preventive Psychology* 2 (1993): 1–11.

28. Küçük kıza bu gerçekten oldu mu diye sorulduğunda, "Evet, oldu." demiştir. Babası ve deneyi yapan, "Doktorun küçük kızları öyle şeyler yapmaz. Sadece muziplik yapıyorsun. Böyle şeyler yapmadığını biliyoruz." diyerek onu rahatlatmaya çalıştıklarında, çocuk inatla iddialarına sarılmıştır. "O hâlde asgari fikir verilerek tekrarlanan bir biçimde bebeklere maruz kalmak." diye ikaz etmiştir araştırmacılar, "Bu çocuk özelinde büyük oranda cinsel çağrışımlı oyunları doğurmuştur." Maggie Bruck ve diğerleri "Anatomically

Detailed Dolls Do Not Facilitate Preschoolers Reports of a Pediatric Examination Involving Genital Touching," *Journal of Experimental Psychology: Applied* 1 (1995): 95–109.

29. Thomas M. Horner, Melvin J. Guyer ve Neil M. Kalter, "Clinical Expertise and the Assessment of Child Sexual Abuse," *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 32 (1993): 925-31; Thomas M. Horner, Melvin J. Guyer ve Neil M. Kalter, "The Biases of Child Sexual Abuse Experts: Believing Is Seeing," *Bulletin of the American Academy of Psychiatry and the Law* 21 (1993): 281-92.

30. Elli yıldan daha uzun zaman önce, Paul Meehl görece basit matematiksel formüllerin, klinisyenlerin hastaların akıbetlerine ilişkin sezgisel yargılarına üstün olduğunu göstermiştir: Paul E. Meehl, *Clinical versus Statistical Prediction: A Theoretical Analysis and a Review of the Evidence* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1954); Robyn Dawes, David Faust ve Paul E. Meehl, "Clinical versus Actuarial Judgment," *Science* 243 (1989): 1668–74. Meehl'in bulguları defalarca teyit edilmiştir. Bkz. Howard Grob, *Studying the Clinician: Judgment Research and Psychological Assessment* (Washington, DC: American Psychological Association, 1998).

31. Kelly Michaels'e dair anlattıklarımız büyük oranda şu kaynaklara dayanır: Ceci ve Bruck, *Jeopardy in the Courtroom* ve Pendergrast, *Victims*

of Memory. Ayrıca bkz. Maggie Bruck ve Stephen Ceci, "Amicus Brief for the Case of *State of New Jersey v. Margaret Kelly Michaels,* Presented by Committee of Concerned Social Scientists," *Psychology, Public Policy, and Law* 1 (1995).

32. Pendergrast, *Victims of Memory,* 423.

33. Jason J. Dickinson, Debra A. Poole ve R. L. Laimon, "Children's Recall and Testimony," in *Psychology and Law: An Empirical Perspective,* ed. N. Brewer ve K. Williams (New York: Guilford, 2005). Ayrıca bkz. Debra A. Poole ve D. Stephen Lindsay, "Interviewing Preschoolers: Effects of Nonsuggestive Techniques, Parental Coaching, and Leading Questions on Reports of Nonexperienced Events," *Journal of Experimental Child Psychology* 60 (1995): 129–54.

34. Sena Garven ve diğerleri "More Than Suggestion: The Effect of Interviewing Techniques from the McMartin Preschool Case," *Journal of Applied Psychology* 83 (1998): 347–59; Sena Garven, James M. Wood ve Roy S. Malpass, "Allegations of Wrongdoing: The Effects of Reinforcement on Children's Mundane and Fantastic Claims," *Journal of Applied Psychology* 85 (2000): 38–49.

35. Gabrielle F. Principe ve diğerleri "Believing Is Seeing: How Rumors Can Engender False Memories in Preschoolers," *Psychological Science* 17 (2006): 243–48.

36. Debbie Nathan, "I'm Sorry," *Los Angeles Times*

Magazine, 30 Ekim, 2005.

37. Debra A. Poole ve Michael E. Lamb, *Investigative Interviews of Children* (Washington, DC: American Psychological Association, 1998). Poole ve Lamb'ın çalışmaları Michigan Eyaleti Valisi'ne bağlı Task Force on Children's Justice and Family Independence Agency (1998, 2004)'nin hazırladığı yeni protokollere temel teşkil etmiştir; bkz. http://www.michigan.gov/documents/FIA-Pub779_13054_7.pdf . The National Institute of Child Health and Human Development (NICHD)/ Ulusal Çocuk Sağlığı ve İnsan Gelişimi Enstitüsü de ayrıca araştırma ve değerlendirmelerde yaygın bir şekilde kullanılan araştırmacı mülakat protokolu hazırlamıştır. İyi bir eleştiri için bkz. Debra A. Poole and Jason J. Dickinson, "The Future of the Protocol Movement," *Child Abuse and Neglect* 29 (2005): 1197–202.

38. Ellen Bass ve Laura Davis, *The Courage to Heal: A Guide for Women Survivors of Child Sexual Abuse* (New York: Harper and Row, 1998), 18.

39. Bir araştırmada, araştırmacılar adları National Register of Health Service Providers in Psychology / Ulusal Psikolojik Sağlık Hizmeti Verenler Sicili'nde yer alan doktoralı klinik psikologlardan rastgele denekler seçmişlerdir. Deneklere özellikle "danışanlarının cinsel tacize dair hatıralarını geri getirmelerine yardım etmek amacıyla," belli teknikleri hangi sıklıkla düzenli

olarak kullandıklarını sormuşlardı: Hipnoz, yaş geriletme, rüya yorumlama, taciz durumlarıyla ilişkili rehberli imgeleme ve fiziksel belirtileri taciz kanıtı olarak kabul etme. Yüzde kırktan biraz fazlası rüya yorumlamayı; %30 kadarı hipnozu; daha azı ama hâlâ %20 kadarı yaş geriletmeyi kullanıyorlardı. Aşağı yukarı benzer yüzdeler bu tekniklerin kullanılmasını onaylamamıştı; ortada olanların anlaşılan bir fikri yoktu. Bkz. Debra A. Poole ve diğ., "Psychotherapy and the Recovery of Memories of Childhood Sexual Abuse: U.S. and British Practitioners' Opinions, Practices, and Experiences," *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 63 (1995): 426–37. Bilim insanı, uygulamacı uçurumu sürmektedir; bkz.

Lawrence Patihis ve diğerleri "Are the 'Memory Wars' Over? A Scientist-Practitioner Gap in Beliefs About Repressed Memory," *Psychological Science* 25 (2014): 519–30.

40. Önde gelen araştırmalar toplu incelenmesi, çocuklukta yaşanmış cinsel tacizin yeme bozukluğu olduğu yönündeki görüşü ampirik kanıtlarla desteklememiştir. Bkz. Eric Stice, "Risk and Maintenance Factors for Eating Pathology: A Meta-Analytic Review," *Psychological Bulletin* 128 (2002): 825–48.

41. Patihis ve diğerleri "Are the 'Memory Wars' Over?"

42. Bazıları yalnızca odağı değiştirmiştir. Bessel van der Kolk Harvard Tıp Fakültesi'ne olan ilişiği-

ni kaybetmiş ve Massachusetts General Hospital'deki laboratuvarı kapatılmıştır fakat kendisi travmatik stres bozukluklarının bastırılmış anıların tipik bir boyutu olduğuna hâlâ inanmaktadır. Ancak artık açıklama olarak zihinsel mekanizmaları atlamakta ve travmatik anıların 'makinede takılı kaldığını' ve travmatik dönemde kurbana 'ihanet eden' bedende ifade edildiklerini öne sürmektedir. Van der Kalk konuşmacı ve terapist olarak büyük talep görmeye devam etmektedir; bkz. Jeneen Interlandi, "How Do You Heal a Traumatized Mind?" *New York Times Magazine,* May 25, 2014.

43. Richard J. McNally, "Troubles in Traumatology," *Canadian Journal of Psychiatry* 50 (2005): 815.

44. John Briere bu açıklamayı 1998 yılında, Yeni Zelanda'nın Auckland kentinde toplanan On İkinci Uluslararası Çocuk İstismarı ve İhmali Kongresi'nde yapmıştır. Bu açıklamalar New Zealand Herald gazetesinde 9 Eylül 1998 tarihinde haber yapılmıştır. Gazete, Briere'in "İstismara dair kayıp anılar epey yaygındır fakat kanıtlar sahte istismar anılarının hayli seyrek olduğunu önermektedir." dediğini belirtmiştir. Bkz. http://www.menz.org.nz/Casualties/1998%20newsletters/Oct%2098.htm

45. Pendergrast, *Victims of Memory,* 567.

46. Hammond bu açıklamaları Haziran, 1997'de San Diego'da toplanan On Dördüncü Uluslara-

rası Hipnoz ve Psikosomatik Tıp Kongresi'nde yaptığı "Investigating False Memory for the Unmemorable: A Critique of Experimental Hypnosis and Memory Research" başlıklı sunumda yapmıştır.

47. Örneğin; bir grup psikiyatrist ve başka klinik uzman ABD adalet bakanlığından mevcut anaokulu davalarında çocukların verdiği ifadelerden bölümlerin yayınlanmasını yasaklayan bir yasa çıkarmasını istemiştir. Bakanlık reddetmiştir. Basic Books Debbie Nathan ve Michael Snedeker'in *Satan's Silence* adlı, anaokulu histerisini ifşa eden kitabını yayınlamaması için bir ihtarla tehdit edilmiştir; Basic Books tehdit edenlerin taleplerine uymamıştır. Amerikan Psikoloji Derneği Stephen Ceci ve Maggie Bruck'un *Jeopardy in the Courtroom* adlı kitabını yayınlaması hâlinde dava edilmekle tehdit edilmiştir; dernek kitabın yayımlanmasını aylarca geciktirmiştir. (Kaynağımız olayı inceleyen müfettişlerle yaptığımız sözlü görüşmelerdir.)

48. Sayısız elçi varken, hangi birine zeval vereceksiniz? Bir yol, "Haklı olduğumdan eminim." ile "Son derece küçük bir azınlığın üyesiyim." arasında oluşan bilişsel uyumsuzluğu, bu konudaki bilimsel mutabakatın çocuk cinsel istismarını hasıraltı etmek konusundaki bir 'komplo'yu yansıttığını öne sürmektir. Örneğin; siyasal bilimci Ross Cheit komplo gazetecilerinin, savunma avukatlarının, sosyal bilimcilerin ve ceza ada-

let sisteminin bir 'cadı avı anlatısı' uydurduğunu öne sürmektedir. Ona göre, yüzlerce anaokulu çalışanına karşı bir cadı avı söz konusu değildi; mahkûm edildikten sonra serbest bırakılanların çoğu suçluydu. Fakat Cheit kanıtların işine gelenlerini kullanmış, kendi iddialarını destekleyen delilleri aramış, işine gelmeyen kanıtları ise çarpıtmış ya da görmezden gelmiştir. Bkz. Ross E. Cheit, *The Witch-Hunt Narrative* (New York: Oxford University Press, 2014). Bu kitaptaki iddiaların ayrıntılı bir şekilde çürütülüşüne ilgi duyan okurlar, bkz. "The Witch Hunt Narrative: Rebuttal" http://www.ncrj.org/resources-2/response-to-ross-cheit/the-witch-hunt-narrative-rebuttal/ ve Cathy Young, "The Return of Moral Panic," *Reason,* October 25, 2014, http://reason.com/archives/2014/10/25/the-return-of-moral-panic

49. Bilgilerimize göre ne Bass ne de Davis hafıza ve travma konusundaki temel iddiaları konusunda yanılmış olduklarını asla kabul etmemişlerdir; psikoloji bilimi konusundaki cehaletlerinin ileri gitmelerine neden olduğunu asla kabul etmemişlerdir. *The Courage to Heal* adlı kitaplarının üçüncü baskısının önsözünde, Bass ve Davis kitaplarına yönelik bilimsel eleştiriye yanıt vermiş ve profesyonel eğitimlerinin eksik olmasına rağmen uzmanlık iddialarını haklı göstermeye kalkışmışlardır; "Yazarlar olarak akademik yeterliliklerimizin olmadığı gerekçesiyle eleştirildik. Fakat bir başka insanı dikkatle, şefkat ve merha-

metle dinlemek için doktora yapmış olmanıza gerek yok." Bu doğru fakat bilimsel eğitim almış olmak bütün o şefkatli ve merhametli dinleyicileri dayanaksız, mantıksız ve zararlı olma ihtimali taşıyan sonuçlara varmaktan alıkoyabilir. Kitabın yirminci yılında, 2008'de yayınlanan baskısında "*Honoring the Truth*" adlı bölüm çıkarılmıştır. Yazarların hemen açıkladıkları üzere, hatalı olduğu için değil "The Essential Truth of Memory" adlı kutulanmış bir bölüm de dahil olmak üzere "iyileşmeye dair yeni hikâyelere ve bilgilere yer açmak için," yapılmıştır.

50. National Public Radio, *This American Life,* episode 215, June 16, 2002.

5. Yasa ve Kargaşa

1. Timothy Sullivan, *Unequal Verdicts: The Central Park Jogger Trials* (New York: Simon and Schuster, 1992). Ayrıca bkz. Sarah Burns, *The Central Park Five: A Chronicle of a City Wilding* (New York: Knopf, 2012). Burns'ün kitabından Ken Burns, Sarah Burns ve David McMahon'un yönettiği ve 2012 vizyona giren bir de film yapılmıştır.
2. Reyes, tesadüfi bir şekilde hüküm giymiş sanıklardan Kharey Wise ile hapishanede karşılaştı ve Wise'ın yanlış yere hapsedilmesinden dolayı geldiğini anladı. Daha sonra hapishane memurlarına, onun yanlışlıkla mahkum edildiğini ve

bunun için yeni bir araştırma başlatıldığını söyledi. Steven A. Drizin and Richard A. Leo, "The Problem of False Confessions in the Post-DNA World," *North Carolina Law Review* 82 (2004): 891–1008. // itiraf etti çünkü tamamen tesadüfi bir şekilde cezaevinde hüküm giymiş zanlı Kharey Wise ile tanıştı ve anlaşılan Wise'ın hatalı hapis cezası ile ilgili kendini suçlu hissetti. Ardından cezaevi görevlilerine, başkalarının yanlışlıkla hüküm giymelerine sebep olmak suretiyle suç işlediğini söyledi ve yeniden incelemeler başladı. Steven A. Drizin and Richard A. Leo, "The Problem of False Confessions in the Post-DNA World," *North Carolina Law Review* 82 (2004): 891–1008.

3. Stuart Jeffries, "The Rapist Hunter," *Guardian* 26 Eylül, 2004.

4. Bkz. www.innocenceproject.org ve Barry Scheck, Peter Neufeld ve Jim Dwyer, *Actual Innocence* (New York: Doubleday, 2000)

5. Vurgu orijinalinde vardır; bkz. Samuel R. Gross ve diğ., "Exonerations in the United States, 1989 through 2003," http://www.mindfully.org/Reform/2004/Prison-Exonerations-Gross19apr04.htm Bu araştırma daha sonra bir hukuk dergisinde yayınlanmıştır; bkz. Samuel R. Gross ve diğ., "Exonerations in the United States, 1989 through 2003," *Journal of Criminal Law and Criminology* 95 (2005)

6. Bkz. http://www.law.umich.edu/special/exone-

ration/Pages/about.aspx; 3 Ekim 2014'de erişim sağlanmıştır.

7. Anaokulu çalışanlarının hatalı yere mahkûm edildiğini (bkz. 4. Bölüm) kabul etmek istemeyen insanlar için bilişsel uyumsuzluğu çözümlemenin bir yolu da Ulusal Sicil'i itibarsızlaştırmaktır. Bu nedenle, Ross Cheit sicilin "beraatin, tartışmaya açık bir şekilde sözcüğün kendi anlamını olumsuzlaştıran bir tarifini," kullandığını, "masumiyete dair herhangi bir resmi bulgu yokken düşürülen davaların dâhil edildiğini *hatta davanın düşürülmesinin masumiyet kanıtına dayalı olmadığı durumlarda bile bunun yapıldığını,*" yazmıştır; Ross E. Cheit, *The Witch-Hunt Narrative* (New York: Oxford University Press, 2014), 484. "Bu [iddia] hatalıdır ve anlaşılmaz bir biçimde öyledir," diyor Sicil editörü Samuel R. Gross. "Sicil'in kullandığı 'beraat' tanımı web sitemizde kolaylıkla bulunabilir. Genel olarak mahkûm edilen bir kimse *yeni masumiyet kanıtlarına dayalı olarak*, resmen aklandığınad beraat gerçekleşir."

8. Alıntı kaynağı: Richard Jerome, "Suspect Confessions," *New York Times Magazine,* 13 Ağustos, 1995.

9. Daniel S. Medwed, "The Zeal Deal: Prosecutorial Resistance to Post-Conviction Claims of Innocence," *Boston University Law Review* 84 (2004): 125. Medwed, pek çok savcılık bürosunda uygulanan ve savcıların hatalarını kabul

etmesini ve düzeltmesini zorlaştıran kurumsal kültürü incelemektedir.

10. Joshua Marquis, "The Innocent and the Shammed," *New York Times* 26 Ocak, 2006.

11. Registry of Prosecutorial Misconduct, www.prosecutorintegrity.org/registry/ Bkz. Kathleen M. Ridolfi ve Maurice Possley, "Preventable Error: A Report on Prosecutorial Misconduct in California 1997–2009," a VERITAS Initiative Report by the Northern California Innocence Project, 2010.

12. *Harmful Error: Investigating America's Local Prosecutors,* the Center for Public Integrity tarafından Yaz 2003 sayısında yayınlanmıştır; temyiz mahkemesi yargıçlarının savcılık suistimallerini yeniden incelediği 11.452 davaya ilişkin analizlerini rapor eder. Merkez Marquis'e cevap hakkı tanımıştır; bkz http://www.publicintegrity.org.

13. Alıntı kaynağı: Mike Miner, "Why Can't They Admit They Were Wrong?" *Chicago Reader,* 1 Ağustos 2003.

14. Ses stres çözümleyicisi konusundaki asıl sorun doğrulama sapmasının ayağa dolanmasıdır. Eğer sanığın suçlu olduğunu düşünürseniz, mikrotitreşimleri yalan söylediğinin işareti olarak yorumlarsınız; sanığın suçsuz olduğunu düşünmeniz hâlinde de bunları önemsemezsiniz. Bu araştırmalara ilişkin bir kaynakça ve değerlendirme için bkz. http://www.polygraph.org/voi-

cestress.htm

15. Paul E. Tracy, *Who Killed Stephanie Crowe?* (Dallas, TX: Brown Books, 2003), 334.

16. Kendisinden alıntılanan sözler dâhil Vic Caloca'nın davaya dahil olmasının hikâyesi, araştırmacı muhabirler John Wilkens ve Mark Sauer'in yazdığı şu haberden alınmıştır; "A Badge of Courage: In the Crowe Case, This Cop Ignored the Politics While Pursuing Justice," *San Diego Union-Tribune,* 11 Temmuz, 2004. Druliner'den alıntı ise şu kaynaktandır: Mark Sauer ve John Wilkens, "Tuite Found Guilty of Manslaughter," *San Diego Union-Tribune,* 27 Mayıs, 2004.

17. Deanna Kuhn, Michael Weinstock ve Robin Flaton, "How Well Do Jurors Reason? Competence Dimensions of Individual Variation in a Juror Reasoning Task" *Psychological Science* 5 (1994): 289-96.

18. Don DeNevi ve John H. Campbell, *Into the Minds of Madmen: How the FBI's Behavioral Science Unit Revolutionized Crime Investigation* (Amherst, NY: Prometheus Books, 2004), 33. FBI'ın Behavioral Science Unit / Davranışsal Bilim Birimi'nin bilimsel olmayan eğitimi 2015 yılında, FBI'ın "yeniden görülen 250'yi aşkın davanın hemen her birinde, adli uzmanlarının saç tanımlanması (ve başka hatalı adli kanıtlara) ilişkin tanıklıklarının bilimsel olarak savunulamaz olduğunu," kabul etmeye mecbur kalmasıy-

la daha da afişe edilmiştir. Spencer S. Hsu, "FBI Admits Flaws in Hair Analysis Over Decades," *Washington Post*, 18 Nisan, 2015.

19. Tracy, *Who Killed Stephanie Crowe?*, 184.

20. Ralph M. Lacer'ın Connie Chung'la yaptığı röportaj, *Eye to Eye with Connie Chung*, CBS televizyonunda, 13 Ocak 1994'de yayınlanmıştır.

21. Tanıtım yorumu Steven Drizin, "Prosecutors Won't Oppose Tankleff 's Hearing," *New York Times,* 13 Mayıs, 2004.

22. Edward Humes, *Mean Justice* (New York: Pocket Books, 1999), 181.

23. Andrew J. McClurg, "Good Cop, Bad Cop: Using Cognitive Dissonance Theory to Reduce Police Lying," *U.C. Davis Law Review* 32 (1999): 395, 429.

24. Bu mazeret öylesine yaygındır ki o da yeni bir terim doğurmuştur: *Dropsy testimony/Uygunsuz tanıklık*. New York bölge savcısının eski yardımcılarından David Heilbroner şöyle yazmaktadır; "Uygunsuz tanıklıkların olduğu davalarda, polis memurları aramayı mazeretlerin en eskisiyle meşrulaştırırlar, olgular hâlinde yalan söylerler: *Köşeyi dönerken süphelinin uyuşturucuyu kaldırıma attığını gördüm, bunun üzerine onu tutukladım*. Bu yargı sisteminde herkesin bildiği eski bir taktiktir. Ünlü bir yargıç, yıllar önce, pek çok davada aynı ifadeleri, artık bir hukuki bir mesele olduğuna inanamayacağı kadar sık okuduğun-

dan yakınmıştı."

Bu yorum o kadar yaygın ki yeni bir terim bile yaratmıştır: Düşmanın İfadesi. Eski bir New York asistanı bölge savcısı David Heilbroner şunları yazdı; "Rüşvet durumlarında, memurlar en eski yöntemlerle aramayı haklı buluyorlar; yalan söylüyorlar. Örneğin, Etrafta dolaşırken uyuşturucuyu düşürdüklerini gördüm ve onu tutukladım. Adalet sisteminde herkes tarafından bilinen eski bir taktik. Ünlü bir federal hakim birçok durumda aynı ifadeyi çoğu kez okuduğundan yakınıyordu." ." David Heilbroner, *Rough Justice: Days and Nights of a Young D.A.* (New York: Pantheon, 1990), 29

25. McClurg, "Good Cop, Bad Cop," 391.

26. Norm Stamper, *Breaking Rank: A Top Cop's Exposé of the Dark Side of American Policing* (New York: Nation Books, 2005). Ayrıca bkz. Norm Stamper, "Let Those Dopers Be," *Los Angeles Times,* October 16, 2005.

27. McClurg, "Good Cop, Bad Cop," 413, 415.

28. New York'un Suffolk kasabasında, Eylül 1988'de, cinayet dedektifi K. James McCready bir eve çağrılmış; orada dövülerek ve bıçaklanarak öldürülmüş Arlene Tankleff'in cesediyle baygın durumdaki, kendisi de ağır saldırıya uğramış kocası Seymour'u bulmuştu. (Seymour birkaç hafta sonra öldü.) McCready birkaç saat içinde davayı çözdüğünü açıkladı: Katil, çiftin

oğlu, on yedi yaşındaki Martin idi. Sorgulama sırasında McCready defalarca Martin'e anne babasını öldürdüğünü bildiğini çünkü babasının kısa bir süreliğine kendine geldiğini ve saldırganın Martin olduğunu belirttiğini söyledi. Bu yalandı. "Hile ve yalan kullandım." diyordu McCready. "Onun yaptığını sanmıyordum. Onun yaptığını biliyordum." Ergen çocuk sonunda bilincini kaybettiği bir sırada anne babasını öldürmüş olması gerektiğini itiraf etti. Aile avukatı polis karakoluna geldiğinde, Martin Tankleff derhâl ifadesini reddetti ve asla imzalamadı fakat o ifade kendisinin mahkûm edilmesine yeterli oldu. Martin elli yıldan müebbete kadar hapisle cezalandırıldı. Bkz. Bruce Lambert, "Convicted of Killing His Parents, but Calling a Detective the Real Bad Guy" *New York Times,* 4 Nisan, 2004. Tankleff mahkûmiyetinin bozulmasının ardından 2007 yılında hapishaneden salıverildi. 2014 yılında hatalı mahkûmiyet davası anlaşması gereğince devletten 3.4 milyon dolar tazminat aldı. McCready ve Suffolk kasabası aleyhine açtığı yurttaş hakları davası henüz karara bağlanmadı.

29. Alıntılandığı yer: Tracy, *Who Killed Stephanie Crowe?,* 175.

30. Fred E. Inbau ve diğ., *Criminal Interrogation and Confessions*, 5th ed. (Burlington, MA: Jones and Bartlett Learning, 2011), xi.

31. A.g.e., 352.

32. A.g.e., 5.

33. Reid Tekniği ve Inbau ve diğerleri yazdığı el kitabının en ayrıntılı incelemelerinden biri için bkz. Deborah Davis ve William T. O'Donohue, "The Road to Perdition: 'Extreme Influence' Tactics in the Interrogation Room," in *Handbook of Forensic Psychology,* ed. W. T. O'Donohue ve E. Levensky (New York: Elsevier Academic Press, 2004), 897-996. Ayrıca bkz. Timothy E. Moore ve C. Lindsay Fitzsimmons, "Justice Imperiled: False Confessions and the Reid Technique," *Criminal Law Quarterly* 57 (2011): 509–42; Lesley King ve Brent Snook, "Peering Inside a Canadian Interrogation Room: An Examination of the Reid Model of Interrogation, Influence Tactics, and Coercive Strategies," *Criminal Justice and Behavior* 36 (2009): 674–94.

34. Louis C. Senese, *Anatomy of Interrogation Themes: The Reid Technique of Interviewing* (Chicago: John E. Reid and Associates, 2005), 32.

35. Saul Kassin, "On the Psychology of Confessions: Does Innocence Put Innocents at Risk?," *American Psychologist* 60 (2005): 215–28.

36. Saul M. Kassin ve Christina T. Fong, "I'm Innocent! Effects of Training on Judgments of Truth and Deception in the Interrogation Room," *Law and Human Behavior* 23 (1999): 499-516. Bir başka araştırmada Kassin ve çalışma arkadaşları kendi işledikleri suçlara dair ayrıntılı bir itiraf ve başka bir mahkûmun işlediği suça dair sahte bir

itiraf yazmaları için mahkûm denekler bulmuşlardır. Üniversite öğrencileri ve polis müfettişleri videoya çekilen itirafları izlemişlerdir. Toplam doğruluk tesadüfi oranları aşmamıştır fakat polisler yargıları konusunda kendilerinden daha emindir. Bkz. Saul M. Kassin, Christian A. Meissner ve Rebecca J. Norwick, " 'I'd Know a False Confession If I Saw One': A Comparative Study of College Students and Police Investigators," *Law and Human Behavior* 29 (2005): 211–27.

37. İşte, bu yüzden masum insanların sessiz kalma ve avukat tutma haklarından feragat etmesi suçlu insanlara kıyasla daha muhtemeldir. Saul Kassin'in yaptığı böyle bir deneyde, yüz dolarlık sahte bir hırsızlıktan suçlu ya da masum olan yetmiş iki katılımcı, tutumu tarafsız, sempatik yahut düşmanca olan, onları sessiz kalma haklarından feragat etmeye ikna etmeye çalışan bir erkek dedektif tarafından sorgulanmıştır. Masum olanların suçlu olanlara göre feragatname imzalaması daha muhtemel çıkmıştır; üstelik açık arayla: %81'e karşılık %36. Masum sanıkların üçte ikisi, üstelik, dedektif düşmanca bir tavır takınıp bağırarak "Bunu yaptığını biliyorum ve artık başka yalan duymak istemiyorum!" dediğinde feragatnameyi imzalamıştır. Daha sonra imzalama nedenini, yalnızca suçlu insanların avukata ihtiyacı olacağını sandığı, oysa kendilerinin yanlış hiçbir şey yapmadığı ve saklayacak bir şeyleri olmadığını söyleyerek açıklamıştır. Deneyi yapanlar kederle, "Görünen o ki insan-

ların masumiyetlerinin özgür kalmalarına yeteceği yönünde naif bir inancı var." sonucuna varmıştır. Saul M. Kassin ve Rebecca J. Norwick, "Why People Waive Their Miranda Rights: The Power of Innocence," *Law and Human Behavior* 28 (2004): 211–21.

38. Drizin ve Leo, "The Problem of False Confessions in the Post-DNA World," 948.

39. Örneğin; Kharey Wise adlı bir ergene, koşucuya 'çok ağır bir nesneyle' vurulduğu söylenmiş ve ardından, "Koşucuya taşla mı yoksa tuğlayla mı vurulmuştu?" sorusu sorulmuştur. Wise ilkin taş olduğunu söylemiş, dakikalar sonra ise tuğla demiştir. Ötekilerden birinin bir bıçak çektiğini ve koşucunun gömleğini kestiğini söylemişti ki bu doğru değildi; herhangi bir bıçak kesiği yoktu. Saul Kassin, "False Confessions and the Jogger Case," *New York Times*, 1 Kasım, 2002.

40. *New York Eyaleti Halkına karşı Kharey Wise davası, Kevin Richardson, Antron McCray, Yusef Salaam ve Raymond Santana*; Bölge Savcı Yardımcısı Nancy Ryan tarafından mahkûmiyet kararının feshi talebinin onayı, İddianame No. 4762/89, , 5 Aralık 2002, 46.

41. Örneğin; Gary L. Wells, "Eyewitness Identification: Probative Value, Criterion Shifts, and Policy Regarding the Sequential Lineup," *Current Directions in Psychological Science* 23 (2013): 11–16.

42. Adam Liptak, "Prosecutors Fight DNA Use for Exoneration," *New York Times,* August 29, 2003. See also Medwed, "The Zeal Deal," for a review of the evidence of prosecutorial resistance to reopening DNA cases. Wilton Dedge'in hikâyesi için bkz.http://www.innocenceproject.org/cases-false-imprisonment/wilton-dedge

43. Sara Rimer, "Convict's DNA Sways Labs, Not a Determined Prosecutor," *New York Times,* 6 Şubat, 2002.

44. "The Case for Innocence," PBS televizyonu için Ofra Bikel tarafından yapılan, ilk kez 21 Ekim, 2000'de yayınlanan *Frontline* programı. Metin ve bilgiler şu linkte mevcuttur: http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/case/etc/tapes.html.

45. Drizin ve Leo, "The Problem of False Confessions in the Post-DNA World," 928, dipnot 200.

46. Adam Liptak, "In Appeal, Scrutiny on Not One but 3 Confessions," *New York Times,* 20 Mayıs, 2014. Ayrıca bkz. www.thedailybeast.com/articles/2014/06/19/the-supreme-court-must-right-the-wrong-done-to-billy-wayne-cope.html.

47. Kuzey Caroline'da, kurbanın kendisine tecavüz eden kişi olarak yanlış adamı teşhis ettiği meşhur bir davada DNA ile en sonunda asıl saldırganın bulunmuştur; bkz. James M. Doyle, *True Witness: Cops, Courts, Science, and the Battle Against Misidentification* (New York: Palgrave

Macmillan, 2005). Bazen de rafa kalkmış bir dava DNA kanıtlarıyla çözümlenir. 2004 yılında Los Angeles'de yeni kurulan rafa kaldırılmış davalar biriminde çalışan dedektifler yıllar önce tecavüz edilmiş ve öldürülmüş bir kadının vücudundan meni örnekleri aldı ve bunları eyaletin DNA veritabanındaki şiddet suçlarından mahkûm edilmiş kişilerinkiyle karşılaştırdı. Ellerindeki DNA tecavüz suçundan zaten hapiste olan Chester Turner'ınkiyle eşleşti. Dedektifler başka çözülememiş cinayetlerinde DNA örneklerini laboratuvarda incelediler ve her ay Turner'ınkine uyan bir başka örnekle karşılaştılar. Çok geçmeden Turner'ı on iki siyah fahişenin ölümüyle ilişkilendirdiler. Bir seri katili yakalamanın verdiği genel sevincin ortasında, Bölge Savcısı Steve Cooley, ağır geri zekâlı bir hizmetli ve cinayetlerden üçü için hapiste dokuz yıl geçirmiş olan David Jones'u serbest bıraktı. Turner yalnızca bu üç kadını öldürmüş olsaydı, hâlâ serbest olacaktı ve Jones da hâlâ hapiste olacaktı. Fakat Turner davaları çözülememiş dokuz kadını öldürdüğünden dolayı, Jones, çözülememiş davalar bölümünün çabalarından faydalanan taraf oldu. Onun için adalet bir başka soruşturmanın yan ürünü olmuştu. Çözülememiş davalar biriminin dedektifleri dâhil hiç kimse, bu dokuz yıl boyunca Jones'u DNA'sını kurbanların üzerinde bulunan örneklerin DNA'sıyla karşılaştırmak için herhangi bir neden görmemişti. Fakat yeni dedektiflerin ekibi eski çözümlenmemiş suçları

çözmek için her türlü gerekçesi vardı ve adaletin yerini bulmasının, Jones'un serbest bırakılmasının tek sebebi buydu.

48. Deborah Davis ve Richard Leo, "Strategies for Preventing False Confessions and Their Consequences," in *Practical Psychology for Forensic Investigations and Prosecutions,* ed. M. R. Kebbell ve G. M. Davies (Chichester, England: Wiley, 2006), 121–49. Ayrıca şuradaki makalelere de bakınız: Saundra D. Westervelt ve John A. Humphrey, ed., *Wrongly Convicted: Perspectives on Failed Justice* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2001); Saul M. Kassin, "Why Confessions Trump Innocence," *American Psychologist* 67 (2012): 431–45.

49. "The Case for Innocence," *Frontline.*

50. D. Michael Risinger ve Jeffrey L. Loop, "Three Card Monte, Monty Hall, Modus Operandi and 'Offender Profiling': Some Lessons of Modern Cognitive Science for the Law of Evidence," *Cardozo Law Review* 24 (Kasım, 2002): 193.

51. Davis ve Leo, "Strategies for Preventing False Confessions," 145.

52. McClurg, "Good Cop, Bad Cop." McClurg'un polisin yalan söylemesi riskini azaltmak için bilişsel uyumsuzuğu kullanmaya dair önerileri bu makalededir.

53. Saul M. Kassin ve Gisli H. Gudjonsson, "The Psychology of Confession Evidence: A Review

of the Literature and Issues," *Psychological Science in the Public Interest* 5 (2004): 33–67; özellikle şu bölüme bakınız; "Videotaping Interrogations: A Policy Whose Time Has Come." Ayrıca bkz. Drizin ve Leo, "The Problem of False Confessions in the Post-DNA World"; Davis ve O'Donohue, "The Road to Perdition."

54. Alıntı kaynağı: Jerome, "Suspect Confession."

55. Thomas P. Sullivan, "Police Experiences with Recording Custodial Interrogations" 2004. Kayıt etmenin geniş çaplı yararlarını gösteren bu çalışma şu linkte internette yayınlanmıştır:

    http://www.law.northwestern.edu/wrongfulconvictions/Causes/custodialInterrogations.htm Sullivan kaç eyaletin elektronik kayıt tuttuğu konusunda sürekli bir çetele tutmaktadır; bkz. www.nacdl.org/electronicrecordingproject. Ancak araştırmalar kamera açısının, özellikle de kamera bilhassa sanığın üzerine odaklanmışsa ve sorgulayanı göstermiyorsa, gözlemcinin fikirlerini etkileyebileceğini göstermiştir. G. Daniel Lassiter ve diğerleri "Videotaped Interrogations and Confessions: A Simple Change in Camera Perspective Alters Verdicts in Simulated Trials," *Journal of*

    Applied Psychology 87 (2002): 867–74.

56. Gisli H. Gudjonsson ve John Pearse, "Suspect Interviews and False Confessions," *Current Directions in Psychological Science* 20 (2011): 33–37.

57. Davis ve Leo, "Strategies for Preventing False Confessions," 145.

58. Moore ve Fitzsimmons, "Justice Imperiled," 542.

59. Douglas Starr, "The Interview," *New Yorker,* 9 Aralık, 2013, 42–49. Alıntı sayfa 49'dadır. Starr, 1955'de John Reid'e sahte bir itirafta bulunan ve mahkemenin daha sonra ifadeye zorlandığını kabul ettiği Darrel Parker'ın hikâyesini anlatmaktadır. 2012 yılında, Nebraska eyalet savcısı Parker'dan kamu önünde özür diledi ve kendisine 500,000 Dolar tazminat önerdi. "Bugün, elli yıl önce Darrel Parker'a yapılan bir yanlışı düzeltiyoruz." dedi. "Zorlayıcı koşullar altında, işlemediği bir suçu itiraf etmişti." Bildiğimiz kadarıyla John Reid, Parker'ın sahte itirafındaki rolünü, bırakın özür dilemeyi, tartışmamıştır bile.

60. Thomas Vanes, "Let DNA Close Door on Doubt in Murder Cases," *Los Angeles Times*, 28 Temmuz, 2003. Ayrıca bkz. A. M. Shroud'un belagatli hata itirafı, "Lead Prosecutor Apologizes for Role in Sending Man to Death Row," *Shreveport Times,* 8 Mart, 2015.

6. *Aşkın Celladı: Evlilikte Kendi Kendini Haklı Çıkarma*

1. John Butler Yeats'den oğlu William'a, 5 Kasım, 1917, in *Letters to W. B. Yeats,* ed. Richard J. Finneran, George M. Harper, and William M. Murphy, vol. 2 (New York: Columbia University Press, 1977), 338.

2. Andrew Christensen ve Neil S. Jacobson, *Reconcilable Differences* (New York: Guilford, 2000). 1. Bölüm'ün başlangıcındaki Debra ve Frank'ın hikâyesinden bölümler aldık. Bu hikâye aynı kitabın gözden geçirilmiş ikinci baskısında da vardır: Andrew Christensen, Brian D. Doss ve Neil S. Jacobson'un anılan kitabının 2014 yılında yapılan basımı.

3. Bkz Neil S. Jacobson ve Andrew Christensen, *Acceptance and Change in Couple Therapy: A Therapist's Guide to Transforming Relationships* (New York: W. W. Norton, 1998)

4. Christensen ve Jacobson, *Reconcilable Differences,* 9.

5. Çiftlerin birbirlerine atfettiklerinin, birbirlerine yönelik duygularını ve evliliklerinin gidişatını etkilediğine dair çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Örneğin; Adam Davey ve diğerleri "Attributions in Marriage: Examining the Entailment Model in Dyadic Context," *Journal of Family Psychology* 15 (2001): 721–34; Thomas N. Bradbury ve Frank D. Fincham, "Attributions

and Behavior in Marital Interaction," *Journal of Personality and Social Psychology* 63 (1992): 613-28; Benjamin R. Karney ve Thomas N. Bradbury, "Attributions in Marriage: State or Trait? A Growth Curve Analysis," *Journal of Personality and Social Psychology,* 78 (2000): 295–309.

6. June P. Tangney, "Relation of Shame and Guilt to Constructive versus Destructive Responses to Anger Across the Lifespan," *Journal of Personality and Social Psychology* 70 (1996): 797–809.
7. John Gottman, *Why Marriages Succeed or Fail* (New York: Simon and Schuster, 1994). Fred ve Ingrid sayfa 69'dadır.
8. Örneğin; Benjamin R. Karney ve Thomas N. Bradbury, "The Longitudinal Course of Marital Quality and Stability: A Review of Theory, Method, and Research," *Psychological Bulletin* 118 (1995): 3–34; Frank D. Fincham, Gordon T. Harold ve Susan Gano-Phillips, "The Longitudinal Relation between Attributions and Marital Satisfaction: Direction of Effects and Role of Efficacy Expectations," *Journal of Family Psychology* 14 (2000): 267-85.
9. Gottman, *Why Marriages Succeed or Fail,* 57.
10. Alıntı kaynağı: Ayala M. Pines, "Marriage," in EveryWoman's *Emotional Well-Being,* ed. Carol Tavris (New York: Doubleday, 1986), 190-91.
11. Julie Schwartz Gottman, ed., *The Marriage Clinic Casebook* (New York: W. W. Norton, 2004), 50.

12. Gottman, *Why Marriages Succeed or Fail,* 127, 128.

13. Donald T. Saposnek ve Chip Rose, "The Psychology of Divorce," in *Handbook of Financial Planning for Divorce and Separation,* ed. D. L. Crumbley and N. G. Apostolou (New York: John Wiley, 1990). Makale şu adreste mevcuttur: http://www.mediate.com/articles/saporo.cfm . Çiftlerin evliliklerine ve birbirlerine ilişkin anılarını yeniden kurgulamalarına dair klasik bir çalışma için bkz. Janet R. Johnston and Linda E. Campbell, *Impasses of Divorce: The Dynamics and Resolution of Family Conflict* (New York: Free Press, 1988)

14. Jacobson ve Christensen, *Acceptance and Change in Couple Therapy*, çiftlerin durmaksızın diğerini değiştirmeye çalışmak yerine birbirini kabul etmesine yardım etmeyi amaçlayan yeni yaklaşımları tartışır.

15. Vivian Gornick, "What Independence Has Come to Mean to Me: The Pain of Solitude, the Pleasure of Self-Knowledge," in *The Bitch in the House,* ed. Cathi Hanauer (New York: William Morrow, 2002), 259.

7. Yaralar, Anlaşmazlıklar ve Savaşlar

1. Bu çifte dair anlattıklarımız, Andrew Christensen ve Neil S. Jacobson'un *Reconcilable Differences* (New York: Guilford, 2000), adlı kitabının

290. Joe and Mary Louise'in hikâyesini esas alır.

2. Schiavo ailesinin mücadelesinin hikâyesi haber bültenlerinden ve şu ayrıntılı haberden derlenmiştir: Abby Goodnough, "Behind Life-and-Death Fight, a Rift that Began Years Ago," *New York Times,* 26 Mart, 2005.

3. Sukhwinder S. Shergill ve diğ., "Two Eyes for an Eye: The Neuroscience of Force Escalation," *Science* 301 (July 11, 2003): 187.

4. Roy F. Baumeister, Arlene Stillwell ve Sara R. Wotman, "Victim and Perpetrator Accounts of Interpersonal Conflict: Autobiographical Narratives about Anger," *Journal of Personality and Social Psychology* 59 (1990): 994–1005. Tipik yorumlara dair örnekler araştırmacıların değil bizimdir.

5. Timothy Garton Ash, "Europe's Bloody Hands," *Los Angeles Times,* 27 Temmuz, 2006.

6. Luc Sante, "Tourists and Torturers," *New York Times,* 11 Mayıs, 2004.

7. Amos Oz, "The Devil in the Details," *Los Angeles Times,* 10 Ekim, 2005.

8. Riccardo Orizio, *Talk of the Devil: Encounters with Seven Dictators* (New York: Walker and Company, 2003)

9. Louis Menand, "The Devil's Disciples: Can You Force People to Love Freedom?," *New Yorker,* 28 Temmuz, 2003.

10. Keith Davis ve Edward E. Jones, "Changes in Interpersonal Perception as a Means of Reducing Cognitive Dissonance," *Journal of Abnormal and Social Psychology* 61 (1960): 402–10; ayrıca bkz. Frederick X. Gibbons ve Sue B. McCoy, "Self-Esteem, Similarity, and Reactions to Active versus Passive Downward Comparison," *Journal of Personality and Social Psychology* 60 (1961): 414–24.

11. Evet, bunları gerçekten söyledi. Bkz. Derrick Z. Jackson, "The Westmoreland Mind-Set," *Boston Globe,* 20 Temmuz, 2005. Westmoreland bu yorumları 1974 yapımı Vietnam belgeseli *Hearts and Minds*'da yaptı. Jackson'a göre, "Yaptığı alıntı yönetmen Peter Davis'i öyle dehşete düşürdü ki Westmoreland'a bunu düzeltme şansı verdi." Westmorland istemedi.

12. Ellen Berscheid, David Boye ve Elaine Walster, "Retaliation as a Means of Restoring Equity," *Journal of Personality and Social Psychology* 10 (1968): 370–76.

13. Stanley Milgram, *Obedience to Authority* (New York: Harper and Row, 1974), 10.

14. Ahengi eski hâline getirmek ve dünyanın adil olduğu inancını korumanın bir yolu olarak faili şeytanlaştırma konusu için bkz. John H. Ellard ve diğerleri "Just World Processes in Demonizing," in *The Justice Motive in Everyday Life,* ed. M. Ross ve D. T. Miller (New York: Cambridge University Press, 2002).

15. John Conroy, *Unspeakable Acts, Ordinary People* (New York: Knopf, 2000), 112.

16. 9 Aralık 2014 tarihinde Senato İstihbarat Komitesi, CIA'in terörizm zanlılarını gözaltına alma, sorgulama ve onlara işkence etme programına ilişkin kapsamlı iddianamesini açıkladı.

17. Bush bu yorumu 7 Kasım, 2005'de, tutukluların gizli 'terör hapishanelerinde' tutulduğu ve Ebu Garip hapishanesinde yapılan kötü muameleler ifşa olduktan sonra yaptı.

18. Cheney, 14 Aralık 2014 tarihinde *Meet the Press* programına çıktı: http://www.nbcnews.com/meet-the-press/meet-press-transcript-december-14-2014-n268181 Ayrıca bkz. Paul Waldman,. "Why It Matters That Dick Cheney Still Can't Define Torture," *Washington Post*, 15 Aralık, 2014.

19. Inhofe bu yorumları 11 Mayıs 2004 tarihinde Senato Silahlı Hizmetler Komitesi'nce Ebu Garip hapishanesinde Iraklı mahkûmlara yapılan kötü muamelelere ilişkin oturum sırasında yaptı. Şubat 2004'de Uluslararası Kızılhaç Komitesi bulgularını yayınladı; "Report of the International Committee of the Red Cross (ICRC) on the Treatment by the Coalition Forces of Prisoners of War and Other Protected Persons by the Geneva Conventions in Iraq during Arrest, Internment and Interrogation." Bu belge şu adreste mevcuttur: http://www.globalsecurity.org/military/library/report/2004/icrc_report_iraq_

feb2004.htm

#1'e göre "Tutuklama sırasında yapılacak muameleler," için bkz. 7; "Bazı KK (Koalisyon Kuvveti) / CF [Coalition Forces] askeri istihbarat subayları Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne, tahminlerine göre Irak'ta özgürlükleri kısıtlanan insanların %70 ile 90'ının yanlışlıkla tutuklandığını söylemiştir."

20. Charles Krauthammer işkencenin sınırlı kullanımını şu kaynakta savunmuştur "The Truth about Torture: It's Time to Be Honest About Doing Terrible Things," *Weekly Standard,* 5 Aralık, 2005.

21. Eski bir El Kaide lideri olan, Pakistan'da Amerikan kuvvetlerince yakalanan ve 'sorgulanmak' üzere Mısır'a gönderilen Ibn al-Shaykh al-Libi, Ibn al-Shaykh al-Libi davasını yorumlayan *New York Times* başyazısı, 10 Aralık, 2005. Mısırlılar, en nihayet El Kaide mensuplarının Irak'ta kimyasal silah eğitim aldıklarını (Amerikalıların duymak istedikleri bir bilgi) itiraf ettikten sonra Libi'yi Amerikan yetkili mercilerine geri yollamıştı. Libi daha sonra kendisine Amerika'nın onayıyla işkence eden Mısırlıları yatıştırmak için bu hikâyeyi uydurduğunu söyledi.

22. Condoleezza Rice'ın Andrews Hava Kuvvetleri Üssü'nde, 5 Aralık 2005 tarihinde, Avrupa'ya gitmek üzere ayrılırken söyledikleri.

23. William Schulz, "An Israeli Interrogator, and

a Tale of Torture," *New York Times,* 27 Aralık, 2004.

24. An anonymous sergeant describing the handling of detainees in Iraq in a Human Rights Watch report, September 2005; reprinted with other commentary in "Under Control," *Harper's,* December 2005, 23–24.

25. Anket rakamları için bkz. Pew Research'ın web sitesi: http://www.people-press.org/2014/12/15/about-half-see-cia-interrogation-methods-as-justified/

    Pew Center'ın anketlere ilişkin bir değerlendirmesi için bkz.

    http://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/12/09/americans-views-on-use-of-torture-in-fighting-terrorism-have-been-mixed/.

26. Alıntı kaynağı: Jane Mayer, "Torture and the Truth," *New Yorker,* 22 ve 29 Aralık, 2014, 43–44. Ayrıca bkz. Antonio M. Taguba, "Stop the CIA Spin on Torture," *New York Times*, 6 Ağustos, 2014. 2004 yılında Tümgeneral Taguba Ebu Garip'deki kötü muameleleri araştırmak için gönderilmiş ve cezai eylemlerin sistematik sorunlarını rapor etmişti; "Senoto Silahlı Hizmetler Komitesi oturumlarını başlatan raporumdaki bulgular sistematik sorunları belgelemiştir: Askeri personel çok sayıda sadistçe, bariz ve kötü niyetli cezai kötü muamelerde bulun-

muştur." Rapor yargılamalara, sorgulama ve gözaltı düzenlemelerinde reforma ve eğitimde iyileştirmelere yol açmıştır. "Ancak askeriyenin hesap verebilirliği uzun bir yoldu ve liderleri gözetimi pek hoşnutlukla karşılamadılar." 2007 yılında kendisinde istifa etmesi istendi.

27. Senator McCain'in açıklaması web sitesinde mevcuttur:

    http://www.mccain.senate.gov/public/index.cfm/2014/12/floor-statement-by-sen-mccain-on-senate-intelligence-committee-report-on-cia-interrogation-methods .

28. Christensen ve Jacobson, *Reconcilable Differences,* 291.

29. Eleştirel olmayan ve zamanından önce affetmenin; faillerin sebep oldukları zararların sorumluluğunu kabul etmeksizin ve hesabını vermeksizin kurtulmasına izin vermenin, sosyal ve kişisel bedellerine dair dikkatli bir analiz için bkz. Sharon Lamb, *The Trouble with Blame: Victims, Perpetrators, and Responsibility* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996).

30. Solomon Schimmel, *Wounds Not Healed by Time: The Power of Repentance and Forgiveness* (Oxford, England: Oxford University Press, 2002), 226. Kendisi de Yahudi Soykırımı'ndan sağ çıkmış biri olan Psychologist Ervin Staub, uzun yıllardır soykırımın kökenleri ve dinamiklerini araştırmaktaydı ve kendisini Ruanda'daki

Tutsilerle Hutular arasındaki barışma projesine bağışladı. Bkz. Ervin Staub ve Laurie A. Pearlman, "Advancing Healing and Reconciliation in Rwanda and Other Postconflict Settings," in *Psychological Interventions in Times of Crisis,* ed. L. Barbanel ve R. Sternberg (New York: Springer-Verlag, 2006); Daniel Goleman, *Social Intelligence* (New York: Bantam Books, 2006).

31. Broyles bu hikâyeyi 1987 yılında PBS televizyonunda yayınlanan bir belgeselde anlattı, *Faces of the Enemy,* Sam Keen'in aynı adlı kitabına dayanarak yapılmıştı. PBS'de hâlâ mevcuttur.

8. Geride Bırakmak ve İtiraf Etmek

1. Wayne Klug ve diğerleri "The Burden of Combat: Cognitive Dissonance in Iraq War Veterans," in *Treating Young Veterans,* eds. Diann C. Kelly et al. (New York: Springer, 2011), 33-80.
2. Dexter Filkins, "Atonement: A Troubled Iraq Veteran Seeks Out the Family He Harmed," *New Yorker,* October 29 and November 5, 2012, 92-103.
3. Nell Greenfieldboyce, "Wayne Hale's Insider's Guide to NASA," NPR *Morning Edition,* June 30, 2006. Hale'in çalışma arkadaşlarına yolladığı e-postanın tam metni online olarak mevcuttur.

4. Jennifer K. Robbennolt, "Apologies and Settlement Levers" *Journal of Empirical Legal Studies* 3 (2008): 333-73.

5. Ronald Reagan, kast etmeksizin özür dilemenin kitabını 1980'lerde İran-Kontra skandalına cevaben söyledikleriyle yazdı; bu skandalda yönetimin yetkilileri İran'a gizlice silah satışı organize etmiş ve elde ettikleri geliri Nikaragua'daki Kontraları finanse etmek için kullanmışlardı. "Bilgim dışında yapılan faaliyetler yüzünden ne kadar kızgın olsam da bu faaliyetlerden hâlâ mesulüm... Ve kişisel olarak gizli banka hesaplarını ve dağıtılan paraları ne kadar çirkin bulsam da neticede, denizcilerin dediği üzere olaylar benim nöbetimde oldu." Yasaları ihlal ettiği için 'tam mesuliyet' alışı ise şöyle oldu; "Birkaç ay önce Amerikan halkına rehinelere karşılık silah vermeyeceğimi söylemiştim. Kalbim ve bütün iyi niyetim bana bunun hâlâ doğru olduğunu fakat olgular ve kanıtlar öyle olmadığını söylüyor."

6. Daniel Yankelovich ve Isabella Furth, "The Role of Colleges in an Era of Mistrust," *Chronicle of Higher Education* (September 16, 2005): B8–B11.

7. Sorry Works! adlı; doktorlar, hastane yöneticileri, sigortacılar, hastalar ve tıbbi hatalı uygulamalar kriziyle ilgili başkalarını bir araya toplayan bir grubun web sitesinde yayınlandı. Ayrıca bkz. Katherine Mangan, "Acting Sick" *Chronicle of Higher Education* (September 15, 2006); Rob-

bennolt, "Apologies and Settlement Levers."

8. Atul Gawande, *Being Mortal* (New York: Henry Holt, 2014). Ayrıca bkz. "The Problem of Hubris" BBC4 tarafından kaydedilen dört Reith konuşmasının üçüncüsünde:

   http://www.bbc.co.uk/programmes/articles/6F2X8TpsxrJpnsq82hggHW/dr-atul-gawande-2014-reith-lectures.

9. Richard A. Friedman, "Learning Words They Rarely Teach in Medical School: I'm Sorry" *New York Times,* 26 Temmuz, 2005.

10. Warren G. Bennis ve Burt Nanus, *Leaders: Strategies for Taking Charge,* rev. ed. (New York: HarperCollins, 1995), 70.

11. Atul Gawande, *The Checklist Manifesto: How to Get Things Right* (New York: Henry Holt, 2009).

12. *Harmful Error: Investigating America's Local Prosecutors,* Center for Public Integrity (Summer 2003), http://www.publicintegrity.org.

13. Meytal Nasie ve diğerleri "Overcoming the Barrier of Narrative Adherence in Conflicts Through Awareness of the Psychological Bias of Naïve Realism," *Personality and Social Psychology Bulletin* 40 (2014): 1543-56.

14. Alıntı kaynağı: Dennis Prager's *Ultimate Issues* (Summer 1985): 11.

15. Bkz. Anthony Pratkanis ve Doug Shadel, *Weapons of Fraud: A Source Book for Fraud Fighters*

(Seattle, WA: AARP, 2005).

16. Stigler bu hikâyeyi Harold Stevenson'un ölümü üzerine 22 Temmuz 2005'de *Los Angeles Times*'da Stevenson hakkında yazdığı yazıda hatırlar. Araştırmaları için bkz. Harold W. Stevenson ve James W. Stigler, *The Learning Gap* (New York: Summit, 1992); Harold W. Stevenson, Chuansheng Chen ve Shin-ying Lee, "Mathematics Achievement of Chinese, Japanese, and American Schoolchildren: Ten Years Later," *Science* 259 (January 1, 1993): 53–58.

17. Carol S. Dweck, "The Study of Goals in Psychology" *Psychological Science* 3 (1992): 165–67; Carol S. Dweck and Lisa Sorich, "Mastery-Oriented Thinking," in *Coping: The Psychology of What Works,* ed. C. R. Snyder (New York: Oxford University Press, 1999); Claudia M. Mueller ve Carol S. Dweck, "Praise for Intelligence Can Undermine Children's Motivation and Performance," *Journal of Personality and Social Psychology* 75 (1998): 33–52. Dweck ayrıca genel okur kitlesi için de bir kitap yazmıştır: *Mindset: The New Psychology of Success* (New York: Random House, 2006)

18. Hampton Stevens'da bu yorumu yapmıştır. "Bilhassa Fitzgerald'ın Amerikalıların kendi kendilerini yeniden icat ettiklerine inanmadığı fikri, Tolstoy'un kara inanmadığını düşünmeye benzer." diye yazmıştır. Bkz. "Why Tiger Woods Isn't Getting a Second Act" *Atlantik,* Nisan

2010.

19. Laura A. King ve Joshua A. Hicks, "Whatever Happened to 'What Might Have Been?' Regrets, Happiness, and Maturity" *American Psychologist* 62 (2007): 625-36.

20. Matt Richtel, "A Texting Driver's Education," *New York Times,* 13 Eylül, 2014, http://www.nytimes.com/2014/09/14/business/a-texting-drivers-education.html. Richtel aynı zamanda şu kitabın da yazarıdır: *A Deadly Wandering: A Tale of Tragedy and Redemption in the Age of Attention* (New York: William Morrow, 2014)

21. Eric Fair, "I Can't Be Forgiven for Abu Ghraib" *New York Times*, 10 Aralık 2014.

22. Tina Nguyen, "Fox's Andrea Tantaros Dismisses Torture Report Because 'America Is Awesome,'" 9 Aralık, 2014, http://www.mediaite.com/tv/foxs-andrea-tantaros-dismisses-torture-report-because-america-is-awesome/.

23. Charles Baxter'ın şu kitabında alıntılanmıştır; "Dysfunctional Narratives, or Mistakes Were Made" in *Burning Down the House: Essays on Fiction* (Saint Paul, MN: Graywolf Press, 1997), 5. Lee'nin dediklerinin ikinci cümlesi konusunda bazı fikir ayrılıkları vardır ancak askeri kararlarının yol açtığı felaket sonuçların sorumluluğunu aldığı konusunda tartışma söz konusu değildir.

24. Daniel Bolger, "Why We Lost in Iraq and Afghanistan" *Harper's,* Eylül 2014, 63-65. Bu de-

neme şu kitabından alınmıştır: *Why We Lost: A General's Inside Account of the Iraq and Afghanistan Wars* (Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2014)

25. Eisenhower'ın elyazısı belge şu adreste bulunabilir: http://www.archives.gov/education/lessons/d-day-message/ Ayrıca bkz. Michael Korda, *Ike: An American Hero* (New York: HarperCollins, 2007) 16 Kasım 2007 tarihli *Charlie Rose* showda, Korda Eisenhower için şunları söyledi; "İşler yolundayken emrindekileri över ve övüldüklerini bildiklerinden emin olmak isterdi fakat işler ters gittiğinde sorumluluğu üstlenirdi. Bunu yapan başkan sayısı fazla değildir, general sayısı ise daha da azdır."